

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI ÁLLANDÓ BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1955. LIX. évf. 3. szám.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BARTA JÁNOS, BÓKA LÁSZLÓ, KARDOS TIBOR, SZAUDER JÓZSEF,
TOLNAI GÁBOR, TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF

FELELŐS SZERKESZTŐ:

TOLNAI GÁBOR

Az Irodalomtörténeti Közlemények 1955. LIX. évfolyama 3. számának munkatársai:

Hont Ferenc, a Színház-történeti Múzeum vezetője, az irodalomtudomány kandidátusa, *Zolnai Béla* ny. egyetemi tanár, a nyelvészeti tudományok kandidátusa, *Köpeczi Béla*, a Kiadói Főigazgatóság főigazgató helyettese, *Terbe Lajos* könyvtáros, *Császtray István* tanár (Jászberény), *Péter László* könyvtáros (Szeged), *Komlós Aladár* önálló tudományos kutató, az irodalomtudomány kandidátusa, *Botár Imre* ny. középiskolai tanár, *Takács Béla* könyvtáros (Debrecen), *Győry János* egyetemi docens, *Horváth János* egyetemi tanár, az irodalomtudomány doktora, *Rubinyi Mózes* ny. egyetemi tanár, a nyelvészeti tudományok kandidátusa, *Móricz Miklós* író, *Végh Ferenc* tudományos kutató, *Mártonvölgyi László* író (Nyitra), *Jenei Ferenc* könyvtáros (Tata), *Klaniczay Tibor* egyetemi docens, az irodalomtudomány doktora, *Gyenis Vilmos* tanársegéd, *Fenyő István* tanár, *Horváth István Károly* aspiráns, *Mályuszné Császár Edit* tanár.

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, V., PESTI BARNABÁS U. 1.

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:

KOMLOVSZKI TIBOR

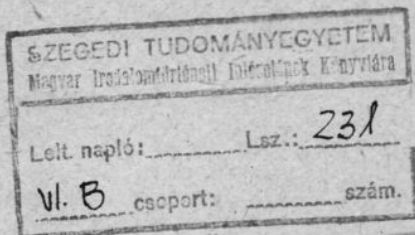
Az Irodalomtörténeti Közlemények

évenként négy füzetben, kb. 30 nyomtatott íven jelenik meg. Előfizetési ára egy évre 40 forint.

Megrendelhető a Posta Központi Hirlapirodánál: Budapest, V., József nádor tér 1.

Bankszámla: 61,295. Előfizetés esetén az összeg rendeltetése pontosan feltüntetendő.

VISSZAEMLEKEZÉSEK JÓZSEF ATTILÁRA

Szegedi évek

A forradalom és a proletárdiktatúra Szegeden jóval kevesebb ideig tartott, mint a fővárosban. Alig vette át a háromtagú direktórium a város vezetését, a megszálló francia csapatok közbeléptek és kicsavarták a munkások kezéből a hatalmat.

Az értelmiség igen nagy számban vett részt az októberi forradalomban, s egy része nagy lendülettel fogtt munkához a proletárdiktatúra idején. Például Juhász Gyula Móra Ferencel együtt a szegedi színház vezetését vette át. Ocskay Kornél volt a vörös igazgatóság harmadik tagja.

Ez a lendület hirtelen tört meg, mielőtt a kezdeményezéseket eredményekre válthatták volna. A francia megszálló csapatok jelenléte sok tekintetben mély csalódást okozott az egyébként a művelt francia nyugat felé forduló értelmiségnek. Gyarmati csapatok álmásóztak Szegeden, háborúbahurcolt, megvadított négerék és arabok, s ezek garázdálkodásait a francia főparancsnokság szótlanul tűrte.

Csakhamar megjelentek azután Szegeden az ellenforradalmi urak, élükön Horthy Miklóssal, s itt alakult meg a fehér hadsereg és az ellenforradalmi kormány. Ráültek a város nyakára. Az értelmiségiek, az írók, művészek visszahúzódtak, bevették magukat a kiskocsmákba, az alsóvárosi dutfányokba. Itt szidták a pökhendi és léhűtő társaságot. Itt szótték a szót kultúráról, irodalomról és a most megtorpant, de elkövetkező forradalomról.

Három évvel a kommün bukása után, az íróknak három nemzedéke élt Szegeden. Az első élen Juhász Gyula és Móra Ferenc állott, hozzájuk számítottott Szalay József litterátus főkapitány, Lugosi Döme, a színháztörténész, Szigethy Vilmos újságíró stb. A második nemzedék az első fiatalságukból kinőtt újságírókból állott: a két Terescsényi, Magyar László stb. A harmadik nemzedék a legfiatalabbaké, a mienk volt. Nagyrészünk még el sem végezte a középiskolát. A hivatalos iskolai szellemmel és a fennálló renddel való összeütközésünk következtében vagy eltanácsoltak, vagy kicsaptak bennünket, és magánúton végeztük tanulmányainkat. Voltak egyesek közülünk, akik leérettségiztek ugyan, vagy az egyetem első éveit járták, vagy ugyancsak megbízhatatlanságuk miatt nem kerülhettek az egyetemre.

Mindnyájan irtunk; egyikünknek-másikunknak már verses köteté is jelent meg, többnyire álneven. Ehhez a nemzedékhez tartoztak Szabadjai (Széll) István, Kormányos István, Bercely Anzelm Károly, Szeri Endre, Rózsa Imre stb.

Élt Szegeden ugyanakkor egy lelkes nyomdász is, Koroknai József, nagy tisztelője az irodalomnak. Ő adta ki a fiatal költők verses kötetét.

Mind a három nemzedéket irodalmi megnyilvánulásaikban érdekes kettősség jellemezte. Tovább élt ugyanis egyrésről a forradalmi törekvés, a szembenállás a fennálló renddel, ami lázadó hangban és néha lázadó tartalomban jelentkezett; másrésről a forradalom bukása bizonyos menekülő törekvést is idézett elő, az élettől való elfordulást, a szépség önmagáért való művelését, a cselekvő politikai tevékenységtől való visszahúzódot.

Ez a kettősség lassan ellentétté élesedett. Kiskocsmák irodalmi vitáiban lassan kialakult két tábor; egyik oldalon a l'art pour l'art hívei, másik oldalon néhányan mi, elsősorban a fiatalok közül, akik dacból a l'art pour l'homme jelszavát vetettük fel. A fiatalok között én voltam a legfiatalabb, de a többiekkel szemben az a helyzeti előnyöm volt, hogy hosszabb időt töltöttem Bécsben, tanítóim kommunista emigránsok voltak. Jól ismertem a bécsi emigráns irodalmat, néhány marxista könyvhöz is hozzájutottam s ezeket hazacsempésztem Szegedre.

A lázadó fiatalok lassan rászoktak, hogy elvi kérdésekben hozzám forduljanak tanácsért, és ilyen módon a l'art pour l'art ellenes mozgolódás szervezőjévé váltam.

József Attilával akkor ismerkedtem meg, amikor a két tábor között a szembenállás kezdett kiéleződni, 1922-ben. Attila ebben az időben Makón tanult, és be-bejárt Szegedre Juhász Gyulához, aki többször beszélt nekünk róla. Egy alkalommal, amikor Attila bejött Szegedre, Kormányos István karonfogta és elhozta hozzánk, hogy összeismertessen bennünket. Éppen a lakásomból jöttem le, s az utcán találkoztunk. Nálam volt néhány kötet nemrég megjelent verses könyvből, azokból dedikáltam egyet neki. A dedikáció így szólt: Kemény kézzorítással. (Mikor Attila első kötete, a »Szépség koldusa« megjelent, szó szerint ugyanígy dedikálta nekem.)

Hosszú sétát tettünk hármasan a Tisza-parton, s nyomban felhasználtuk az alkalmat, hogy mint új harcostársat, csoportosulásunkhoz kapcsoljuk. Meg kell mondanom: Attila igen bizalmatlanul halgatta érvelésünket, annál is inkább, mert ismerte verseinket és nem sokra becsülte költői képességünket, — amiben kétségtelenül igaza volt.

Ezek a viták a költő és a költészet rendeltetéséről többször megismétlődtek. Attila eleinte nem csatlakozott egyik csoportosuláshoz sem, de kétségtelen, hogy ebben az időben a formai tökéletességre való törekvést mindennél fontosabbnak tartotta. Erről vallott első kötetének címe is: A szépség koldusa. Az 1923-as esztendő azonban Attila magatartásában és felfogásában is változást jelentett.

A szembenálló két csoport között szakadássá fejlődött az ellentét, s az öncélú művészet hívei nyíltan megtagadtak velünk minden közösséget, míg mi elhatároztuk egy irodalmi folyóirat megindítását »Igen« címmel. A cím a cselekvés, a társadalomalakítás, a forradalom igenlését akarta kifejezni. Az Igen-csoportban közös platformot kellett találnunk, mert stílus, irodalmi megnyilatkozás szempontjából nagy különbségek voltak közöttünk. Egyesek esküdtek a szabadversre, mások a nyugat-európai rimes, időmértékes verselésnek voltak rendíthetetlen hívei. A platformot a tartalmi törekvésben találtuk meg: szembenállás a fennálló renddel, és egy új, igazságos társadalom igénylése.

Többen közülünk kommunistáknak vallottuk magunkat, noha a Kommunista Kiáltványon és Lenin Imperializmus-án kívül más marxista irodalmat nem nagyon olvastunk.

Attila a szakadáskor hozzánk állt, s noha a verseiben elméleti vitáink lecsapódása még nem nagyon mutatkozott, de felfogásában egyre inkább azokat az elveket vallotta, amelyeket közös alapul elfogadtunk. Verseiben inkább a közös élmények hatása jelentkezett.

Juhász Gyula és Ady példájára a mi nemzedékünkben is a költői hivatáshoz elengedhetetlennek látszott a borivás. Attila nem ivott, vagy legalábbis keveset, és határozottan elítélte, hogy a versírást szétválaszthatatlanul összekapcsoltuk a kiskocsmai borozgatással. Erről különben későbbi versében, az Ars poetica-ban elítélően nyilatkozik. A legduhajabb borivó köztünk Kormányos István volt, aki szerencsétlenségére nem is bírta a bort. Gyakran fényes nappal részegen tántorgott az utcán, és csak boros fővel írt verset. Karácsony estéjén részegen betért a rókusai templomba, ahol botrányt csinált. Az ügyből bírósági tárgyalás lett, Kormányost elítélték, de az ítélet végrehajtását felfüggesztették. Kormányos abban az időben a jogi egyetemre járt, s megjed, hogy esetleg nem fejezheti be tanulmányait, ha netalán részegen még egyszer botrányt okoz, s a felfüggesztett ítélet érvénybe lép. Ezért megfogadta, hogy az egyetem elvégzéséig egy korty bort sem iszik többé. Fogadalmát meg is tartotta, de verset többet nem írt.

Attila az ő templomi botrányát idézte fel »Sacrilegium« című versében.

Az irodalmi vitákban egyre több szó esett az izmusokról. A szabadvers hívei közül néhányan formai forradalmat is követeltek. Törekvésüket erősen támogatta egy újonnan hozzánk csatlakozott fiatal költő, aki az Erg Ágoston bizarr nevet választotta, és közvetlen kapcsolatban állott a bécsi emigránsok »Ma« csoportjával (Kassákékkal) és ugyancsak a bécsi »Ék« című lap munkatársaival (Barta Sándorékkal). Ő ismertette velünk, Attilával is, az úgynevezett aktivista irodalom friss termékeit.

Attila rendkívüli érdeklődéssel tanulmányozta a külföldről érkezett írásokat. Az elméleteket gyakran helyeselte, de verset más módon írt. Egyrészt sokkal erősebben kapcsolódott Juhász Gyulához, másrészt pedig az alföldi valósághoz. Gyakran jártunk együtt az Alsó- és Felsővároson, ott is a szegénynegyedben. Gyakran voltunk együtt azzal a sajátos szegedi munkástípussal, amely félig gyárimunkás, félig a saját kis földjét művelő paraszt. Ez a valóság sokkal erősebben hatott rá mindenfajta külső formai forradalmat hirdető elméletnél.

Attila csakhamar leérettsgéjzett, Pestre került, de a kapcsolatot nem szakította meg velünk. Az Igen folyóiratot nem tudtuk megindítani, mert nem volt rá pénzünk, de elhatároztuk, hogy matinét rendezünk a szegedi Városi Színházban, s a bevételből kinyomatjuk az első számot. Attilának ekkor már kezdtek versei megjelenni Pesten, s amikor az Igen matinéját 1923. november 25-ére meghírdettük, a műsoron az ő neve is szerepelt, ezzel a címmel: A budapesti Kékmadár folyóirat munkatársa.

A matinén részt is vett. Összeadtuk a pénzt, hogy Szegedre jöhessen.

A matinét Walt Witman versével nyitottuk meg (ezt én szavaltam), utána Juhász Gyula mondott igen éles és bátor megnyitóbeszédet. Kissé jelképes szavakkal az eltiprott forradalomról beszélt és arról, hogy az elfojtott láng nem aludt ki, két helyen egyre erősebben izzik a parázs; az egyik hely az ország határain kívül van, a másik pedig Szegeden. Attila a matinén saját verseit mondotta, közöttük a Megfáradt ember-t. A színház termét majdnem teljesen megtöltő irodalombarát közönség mély csendben hallgatta lassú, de erősen tagoló, kissé magyarázó, szinte tanító jellegű versmondását.

A matinén Bercelynek egy egyfelvonásos szimbolikus játéka került színre, rendezésemben, s az egyik főszerepet, a hatvanéves csillagászt is én játszottam, tizenhat évemmel.

Emlékezetes maradt számomra hosszú beszélgetésünk Attilával a nagysikerű matiné után. Feddő szóval, szinte atyai szigorral (két évvel volt idősebb nálam) intett, hogy hagyjam abba a versírást, nincs nekem ahhoz tehetségem; legyek színész, rendező és esztétikus. A versírást akkor még nem hagytam abba, de a tanács másik részét megfogadtam; s egy hónap múlva már én is Pesten voltam, ahol színészetet és rendezést kezdtem tanulni Gál Gyulánál.

Első dolgaim közé tartozott, hogy megkeressem Attilát, aki igen helyeselte választásomat. Itt Pesten kezdett barátságunk még szorosabbra fonódni.

Első pesti együttlét

Alsóerdősor 3. Az udvarban hátul a földszinten két szoba, konyha. Itt lakott Békeffi Gyurka, a festő, delirium trémenszes sógoránál. Békeffi is Szegedről került fel Pestre, ő volt az »Igen« képzőművésze, ő festette matinénk plakátjait is, amelyeket költőktől szavaltunk el az utcákon. A nővére színésznő volt. Mikor Pestre kerültem 1924 januárjában, első utam hozzá vezetett. Békeffit otthon találtam. Dolgozott. Attila »Szonettkoszorú«-jához készített illusztrációkat. Nemsokára többen érkeztek, fiatal művészek, színíróvendék fiúk és lányok, írók és festők. Ennivalót is hoztak, meg bort. Énekeltek, táncoltak, de főként vitatkoztak késő éjszakáig, irodalomról, művészetről, politikáról.

Így folyt ez napról-napra. Békeffiékhez bárki bármikor hivatalanul beállíthatott. A család nem zavartatta magát, mi sem. A nagyobbik szobát szinte teljesen birtokbavettük és klubhelyiségnek használtuk. Itt találkoztam újra Attilával.

Attila ritkán járt közénk, de ha összegyűlt néhány új verse, mindig megjelent. Előbb beszélgetett, udvarolgatott, tréfálózott, rosszul palástolt türelmetlenséggel várta a megszokott »irodalmi szertartás« kezdetét. A szabály az volt, hogy előbb ismert költőktől szavaltunk, Adyt, Babitsot, Kosztolányit, Juhászt, Kassákot, Baudelairet, Rimbaudt, fiatal költők frissen megjelent verseit folyóiratokból és a Pesti Naplóból. Néha színdarab részleteket is (Emlékszem, egyszer Peti Sándor egymaga eljátszotta az Ember tragédiája első színét). A verseket és az előadást alaposan megvitattuk. Csak ezután került sor az új alkotások bemutatására. De Attila felszólítás nélkül sohasem olvasta fel verseit. Kérni kellett. Ekkor azonban nem húzkodott sokáig. Szigorúan csendet követelt. Legtöbbször nem is olvasott, hanem kívülről mondta a verseket, lassan, kissé vontatva, értelmező hangsúlyokkal, de egyben éreztetve a ritmus lüktetését. Egy-egy versét többször is elmondattuk. Utána pedig fellángolt a vita. Attila eleinte higgadtan, megfontoltan érvelt, majd belemelegedett, éles visszavágásokkal, gyakran konokul védte álláspontját. Néhány óra múlva a többiek elfáradtak, másról kezdtek beszélni, majd énekbe-táncba fogtak. Attila ilyenkor rendszerint karonragadott és magával vitt. Az utcán folytattuk a vitát.

A Rottenbiller utcában laktam. Attila hazakísért. A kapuból visszafordultunk és én kísértem visszafelé a Dob utcán a Körútig. Ezt többször megismételtük. Így vitatkoztunk sétálva, meg-megállva hajnalig. Halálos fáradtan érkeztem haza, egy csúf, szűk albérleti szobába. De nem feküdtem le.

Az volt szokásom ebben az időben, hogy a napközben felmerült problémákról lefekvés előtt jegyzeteket készítettem. Ezt tettem az Attilával folytatott viták után is, a hajnali órákban, lefekvés előtt. Ezek a jegyzeteim elvesztek. De nem mind. A napokban, régi írásaim közt keresgélve, rábukkantam néhány feljegyzésemre abból az időből. Egyik-másik tömör megfogalmazásban tartalmazza egy-egy vitánk konklúzióját.

Miről vitatkoztunk? Továbbra is elsősorban a költő hivatásáról, a költészet társadalmi szerepéről, a vers hasznáról vagy káráról. Egyik vitánk Adyval és Baudelaire-rel kapcsolatban robbant ki. Abban meggyeztünk, hogy az őszinteség, az igazmondás a költészetnek elengedhetetlen követelménye. De elegendő-e, ha a költő csak őszinte? Attila eleinte védte az őszinteséget, mint egyetlen követelményt, én támadtam. Attila ezután ellentámadásba ment át. Élesen bírálta az akkori divatos, jóságtól csöpögő, társadalmi erényességet prédikáló verseket. Közénk is járt egy fiatal költő, aki verseiben az emberi jóság, s társadalmi szolidaritás eszméjét

hirdette, magánéletében pedig züllött volt és gonosz. Hajnalra megegyeztünk: a költő a közösség számára példa; mint embernek tetteivel, cselekedeteivel kell, többre, jobbra törekednie és minden versében emberi előrelépéséről kell őszintén vallania. Így válik a vers a társadalmi fejlődés előmozdítójává.

A vita után a szobámban többek közt ezeket a sorokat jegyeztem fel a most előkerült egyik papírlapra:

»Az a költő, aki abban a hiedelemben él, hogy bűnei meggyónásával kielégítette az etikus hasznosság követelményeit és feloldozást nyert, így tehát bátran megmaradhat olyan-nak amilyen, egyenlő színvonalon áll azzal a jót és nemeset prédikáló költővel, aki ezt a prédikálást szintén magasabbrendű cselekedetnek tartja és ennek érdekében és ennek alapján jogot érez az önzéshez, a komisszágához stb. A tett az egyetlen, amely az etikus hasznosság szempontjából számít«.

Legközelebbi találkozásunkkor Attila elmondta legújabb versét. Ez volt a címe: »Jónál jobb«.

*Páris, Berlin, Moszkva és Szeged
Kevesen vannak jó emberek.*

*Akik meg vannak, jajgatni vannak.
Narancshéjnak is útjába vannak.*

*Gyöngye harmat, ösztövé: fölszítja a nap.
S folyómedret mosni? Ki hallott olyat?*

*Huncut a jóság, ha szégyent hoz a jóra —
Minek jóság-festék a jót-akaróra?*

*Van hű komondora, van bő karikása —
Melyik juhász bög, ha megszalad a nyája?*

*A vasnál több az olvasztó kohó,
Jónál több, jobb a jót akaró.*

*Washington, Wien, London és Cegléd,
Rossz ember ügyisecsak mutatóba lesz még.*

És ugyanennek az évnek karácsonyán, a következőket írtá a »Nem én kiáltok« c. kötete utószavában:

»Én nem azért jöttem, hogy böggjek, hogy buzdítsak, hanem, hogy tegyek«.

Ezeknek a vitáknak egyéb folytatása is volt. Elhatároztuk, hogy szakítunk bohémkedő társaságunkkal, nem járunk többé az Alsóerdősori összejövetelekre és forradalmár költőhöz, forradalmár művészhez méltó környezetet választunk magunknak. Ifjúmunkásokkal kötöttem barátságot, akik elvitték munkásotthonokba, szakszervezetekbe. Ezenkívül színészekkel és fiatal írókkal kerestem a kapcsolatot. Az utóbbiak közé Attila vezetett be.

Ebben az időben az irodalmi csoportok kávéházakban tanyáztak. Az egyikben (az Andrásy úton) Osvát Ernő, a Nyugatosokkal. A Szimplonban, a Népszínház utca és a Körút sarkán, a Népszava és a Szocializmus munkatársai. A Centrálban, a Ferenciek tere közelében, Karinthy és társasága. A Modernkávéházban, az Eskü téren, az irodalom »forradalmosításának« hívei. Ide járt Attila is, ide vitt el engem is.

Pintér Ferenc és Bányai Kornélra, a költőkre, Márer Györgyre, az újságíróra, Hevesy Ivánra, az esztétikusra, Bor Pálra, a szobrászra emlékszem ebből a társaságból. Attila Pintérrel és Márerrel tartott szorosabb kapcsolatot. Sűrűn jártunk ide és sokat vitatkoztunk. A többiekkel együtt a kávéházban, azután továbbra is kettesben éjjelente az utcán.

A költő társadalmi hivatásáról, a társadalomfejlesztő és az öncélú költészet alapvető ellentétéről, itt már valamivel kevesebb szó esett. Hiszen mindnyájan, akik itt összegyűltünk, szembenálltunk a polgári társadalommal, gyűlöltük a Horthy-rendszert és forradalmároknak vallottuk magunkat. De ez a forradalmiság erősen irodalmi színezetű volt, átitatva divatos álforradalmi, gyakran zavaros elméletekkel és magán viselte a levert proletárdiktatúra után megtorpant és ebből a megtorpanásból kiutat kereső, lázadozó értelmiség forrongásának jegyeit. Ez az értelmiség nem hitt eléggé a levert munkásosztályban. Nem élt szervezetteren a

munkásmozgalomban. Forradalmat várt és forradalmat akart előkészíteni a munkásosztályért, a munkásosztály nélkül. Attilára nagy befolyással voltak. De Attila mégis különbözött tőlük. Míg a többiek kívülről, kissé távolról, mint elvont ideálra tekintettek a munkásosztályra, addig Attila — noha ő sem élt benne ekkor még a munkásmozgalomban — gyermekkorától kezdve saját személyes élményein át, közvetlen és mély benső kapcsolatban állt a dolgozó szegényemberekkel, a munkássággal, a parasztsággal, a néppel. Közülük jött, élt köztük, maga is dolgozott velük együtt és nem szakadt el tőlük. A kávéházi értelmiségiek között mindig megnyilatkozott viselkedésében, gondolkodásában, hol megfontolt, hol kamaszosan tréfás szavaiban, valami a polgárián csiszolt simaságú, intellektuel modortól elütő, mélyről fakadó, formájában gyakran súlyos és darabos, ösztönösen paraszti-proletár állásfoglalás. Míg a többiek általában a »Proletárról« szóltak a vitákban, mint kívülállók, Attila legtöbbször első személyben beszélt, mint egy a proletárok közül. Gyakran tett kategorikus kijelentéseket ellentmondást nem tűrő hangon, mintha a kávéház falain kívül élő közösség küldöttjeként, a gyárak és a föld népe nevében szólna. Tudatosan használt beszédében is tájszókat, népi kifejezéseket és diadalmasan nevetett, amikor a kávéházi társaság tagjai nem fejtették meg a számukra ismeretlen kifejezés értelmét. »Csorba csoroszlyák vagytok!« — mondta egyszer egy heves vitában. Mindenki azt hitte, hogy vénasszonyoknak csúfolja őket. Attila megmagyarázta, hogy a csoroszlya ekevasat jelent. (Csoroszlyákat írt eredetileg a Bosszúság c. versében is, csak később javította ki ekevasakra.)

Néha át-átlátogattunk az irodalmi szomszédvárbá, a Centrálba. Itt találkoztunk össze a Bécsből néha Pestre érkező Kassákné Simon Jolánnal és Tamás Aladárral. Tőlük kaptunk a bécsi emigráns írók kiadványaiból, a Kortárs c. folyóirat számaiból és értesültünk a kint folyó irodalmi vitákról. Szorgalmasan olvastuk és megvitattuk Kassák, Déry Tibor, Reiter Róbert, Tamás Aladár és a többiek »konstruktivistá« verseit. Ebben az időben a viták középpontjába a formai kérdések kerültek: a kötött és szabad vers problematikája. A Modern Kávéházban tanyázó csoport egységes álláspontja az volt, hogy forradalmár költő csak forradalmi formában írhat. A kötött vers meghalt, kizárólagos jogosultsága csak a szabad versnek van. Attila meg én más álláspontot képviseltünk. Attila elfogadta ugyan a szabad vers szükségességét és jogosultságát, de csak mint az új tartalom megfelelő kifejezési formáját és nem volt hajlandó teljesen lemondani a hagyományos versformákról, különösen a népdalról. Az újításért öncélúan nem kell új formákat kitalálni. Új kifejezési módot azért kell keresnünk, mert az élet új jelenségei, különösen a fejlődő nagyvárosi élet, új mondanivalót alakítanak ki a költőben és ezeket nem lehet mindig régi formákban megfelelően kifejezni. Ezt hangoztatta. A formai kérdéseket éjszakai sétáinkon egymásközt is megvitattuk. Több feljegyzésem maradt meg ezekről a vitákról, amelyekben tapogatózva és naív megfogalmazásokkal igyekeztünk tisztázni ilyen fogalmakat, mint *vers és próza, ritmus és dinamika, újítás a költészetben, líra és epika, allegória, szimbólum és érzés-realizálás, téma és mondanivaló* stb. A szabad vers és az újítás kérdésében együttesen kialakított álláspontunkat a következő feljegyzésem őrizte meg 1924-ből:

»Nagyon divatos mostanában, hogy különböző elméleteket állítanak fel, amelyeknek a szabályai szerint szabadna csak alkotni, s mindazon mű, mely más törvények szerint épül fel, káros és elvetendő, az illető elmélet szolgálójának a szemében. Ilyen elvek mellett egészséges alkotás elképzelhetetlen. Az alkotónak nem l'art pour l'art kell újat adnia. Az újatadás kényszer, mely magából a kifejezendő tartalomból, a pszichikai anyagból kell, hogy fakadjon. Ha a régi forma nem eléggé alkalmas a kifejezendő tartalom kifejtésére, alkalmasabbat kell keresni. Így jut el az alkotó új eszközökhöz és új formákhoz.

Van egy külső körülmény is, amely kényszeríthet az új forma kreálására. Vannak bizonyos műfajok, formák és eszközök, melyek eljutottak a csúcspontra. Máshoz kell tehát nyúlnia annak, aki nem akar epigon lenni. Az alkotónak kötelessége tartalomban, témában, formában többletet, pluszt nyújtani. És ezért kell, hogy előre lépjen.

Attila tehát tudatosan váltogatta a versformákat. Egyre több szabadverset írt: kereste az új tartalomhoz az új formát. De írt népdalformában, klasszikus és nyugati versmértékben is. Érzékeny ember volt, gazdag fantáziájú, tobzódott a megdöbbentően merész képekben, ugrásszerű képzetársításokban. Ugyanekkor aprólékosan boncolgató, szinte matematikai pontossággal, vaskövetkezetességgel gondolkodó, logikus elme volt. Nemcsak a formát választotta tudatosan, versei »tartalmát«, mondanivalóját előbb értelmével megdolgozta, hosszú éjszakai vitákon elméletben tisztázta, és legtöbbször csak azután ömlesztette áthévített költői képekbe. Most, hogy 30 év elmúltával, újból és újból elolvasom a »Nem én kiáltok« verseit, minduntalan előbukkan egy-egy szinte tapinthatóan szemléletes verssora, vagy meg-hökkentő képalakítása mögül a magyarázat: a vitákban tisztázott és Attila pedánsul pontos kifejezéseivel prózában már egyszer megfogalmazott eszméi tartalom.

Honnan merítettük az eszméket, amelyekről vitatkoztunk? Elolvastunk a marxista irodalomból mindent, amihez hozzájutottunk. Főként Marxot és Kautskyt, általában a Munkáskönyvtár előkeríthető füzeteit. Ha néha sikerült szereznem egy-egy francia- vagy

németnyelvű marxista könyvet, tartalmát lelkiismeretesen közöltem Attilával, aki ekkor még általában csak magyarul olvasott, németül nehezen. Nagyon hézagosan ismertük meg a marxizmust, gyakran eltorzított formában, a Népszava-kiadásokból. De így is magunkénak vallottuk. Beszélgetéseinkről készült jegyzeteimben ismételtén visszatér a »legáltalánosabb törvényeket feltáró marxizmus«, mint a »megalkalmasabb világszemléleti módszer« — legtöbb-ször művészzettel, irodalommal kapcsolatban. Egyik 1924-ben ceruzával írt jegyzetemben, amelynek felépítéséből, megfogalmazásából Attila magyarázó, fontolgató hangja cseng vissza fülembé, a következőket olvasom a »jövendő irodalomról«:

»A célja: az emberért (és ebből kifolyólag az életért. Ez a l'art pour l'homme.)

A lényege: örök törvények felismerése, megmutatása. (Tehát nem az élet felszínes látása, hanem az impresszionizmus legtokéletesebb ellentéte: mindenből a lényegét — a törvény-szerűt — kifejezni.)

A módszere: marxi világszemlélés módja. (tehát a dolgok legáltalánosabb áttekintése: így — mondjuk — múlt, jelen összefogása a jövő érdekében; összes koordináták és determi-nánsok stb.)

Koordináták és determinánsok, ezek Attila kifejezései, aki kedvelte a matematikai pél-dákat, én pedig szívből utáltam az algebrát és a geometriát. Költészetében viszont ez a tartalom »A legutolsó harcos« izzó szenvedélyű vessoraiba oldódott.

Shaw-ért is lelkesedtünk. Drámáért és filozófiájáért egyaránt. Az »Ember és felsőbbrendű ember« kedvelt olvasmányunk volt. (Ekkor játszották nagy sikerrel a Nemzeti Színházban.) Azt hittük, hogy marxizmus és neolamarckizmus ugyanannak a dolognak a két oldala. Mindketten megrogzított atheisták voltunk. De megegyeztünk abban, hogy az isten szó és más vallások kifejezések nyugodtan használhatók, mert ezek a nép nyelvében és gondolat-világában élő, szemléletes képalkotások, amelyek mai értelmezéssel, tudományos tartalommal telítendőek. Magunk között az isten szót »természettörvény«, »természeti lényeg«, »tovább-parancs«, kifejezésekkel helyettesítettük, naivul és fiatalos fontoskodással. A »tudományos« új tartalmat és a népi istenalakot próbálta Attila — ismét tudatosan — eggyé forrasztani, vagy újjáalakítani, pl. a szegényember versekben, vagy amikor Juhász Gyula országúton függő, tehetetlen »Tápai Krisztus«-ával ellentétben megírta a »Lázadó Krisztus«-t, amiért bírárság elé is került.

Attila állandó ösztökélésére, fogyatékos marxista ismereteimre támaszkodva és Shaw esztétikai nézeteit megkísérelve továbbfejleszteni, felépítettem egy irodalomkritikai módszer vázlatát, amelyet Attila verseire alkalmaztam. Ebben a jegyzeteim közül most előkerült módszertani vázlatban szembeszálltam az akadémikus, az impresszionista, és általában a formalista kritikával. A kritikai értékelésnek a következő fő kérdésre kell válaszolnia: »mennyi-ben válik a költő mondanivalója akcióbalendítő, jövő felé mozgató erővé?« Egy dunaparti padon felolvastam Attilának a vázlatot és verseivel próbáltam igazolni a módszer helyes-ségét, azaz hogy tartalomban és formában azok a legjobb versei, amelyekkel a jövendőt építi: az ő költészetének legtöbb erénye, hogy akcióbalendítő, jövő felé mozgató erővé válik. Attila megölelt, felugrott a padról és elsietett a Modern Kávéházba. Alig bírtam követni. Ott hosszú és lelkes előadásban kifejtette új kritikai módszerünket. Ezen az estén érveivel porbadöntötte a »konstruktivista« álláspontot, amely szerint a vers önmagáért való műalkotás, »öncélú valóság«. Legközelebbi találkozásunkkor megajándékozott legújabb verseivel, amelyet nekem ajánlott ezekkel a kölykösen szertelen szavakkal: »Hont Ferinek, a transzparens-homlokú embernek«. A vers címe: »Érzitek-e?«, a XXV. szádról, a jövendő építésének boldogságáról énekel benne.

Ettől kezdve Attila egyre gyakrabban vitt el ismerőseihez, akiknek neve és arca már elhalványodott emlékezetemben. Arra emlékszem csak, hogy egyszer elvitt Osvát Ernőhöz, az Andrássy uti kávéházba. A szerepeket ilyenkor váltogattuk egymás közt. Vagy nekem kellett kifejtetem elméletünket a költészetéről és Attila verseit mondta bizonyítéku, vagy Attila magyarázott és én szavaltam a verseit. Az elméletnek nem volt mindig sikere, a verseinek annál inkább. Attila egyre többet szavaltatott. Ámbár a versmondás körül volt egy kis nézet-el térésünk, amely gyakran visszatért. Ha Attila új verset írt, nyomban megtanultam és aprólékosan kidolgoztam otthon. Volt olyan verse, amit százszor és százszor is elmondtam négy fal között, míg mások előtt el mertem szavalni. Igen ám, de Attila állandóan csiszolgatta a verseit, minduntalan kicserélt bennük egyes kifejezéseket. Pl. a »Csudálkozunk az életen« c. versének első sora eredetileg így hangzott:

»Ha mosolyog, hát az akkor egy csillag,«

Később így javította át:

»Ha mosolyog, mosolya csupa csillag,«

A »Rög a röghöz« c. versét alaposan átírta. Én még így tanultam meg:

*»Jőjj testvérkém, atyánk, a bujdosó nap
a távol falujába ballagott.*

*Fönn már kigyújtják üvegét a holdnak
e hamvas, égi templomablakot.*

*Félszékében ring a száz újjongó fecske,
szívemben minden mámoros szavad.*

*Reszket — mint ujjunk — mind a leveleszke
és rög s röghöz csókosan tapad.*

*Egymás mellett mi is rögök vagyunk tán,
amilyent gyöngé, friss vetés szeret.*

*Jőjj kedvesem, tested lelkembe innám,
bennünk a föld barázdát rejteget.*

*Az est sötét báránya ballagóba,
feketebb hulló selyemgyapja már.*

*S még szőke hajad sárga rózsadombja,
fülledten csókom harmatára vár.*

Attila minduntalan új változatokkal lepett meg, én pedig nem voltam hajlandó áttanulni a verseket. Többször előfordult, hogy én eredeti szöveggel szavaltam el a verset és Attila nyomban utána elmondta az új változatot. Sokat vitakoztunk, sőt veszekedtünk a szöveg-változtatások miatt. Attila konok volt, én makacs. De a végén mégis összebékültünk. A »Csudálkozunk az életen« c. verset szavaltam egy társaságban Attila jelenlétében. Nagynehezen megígértem neki, hogy a szöveg új változatát mondom, de ez a félsor »hát az akkor egy csillag,« olyan önkéntelenül, olyan őszinte elragadtatással tört ki belőlem, hogy magam is meglepődtem. Utána még kétszer el kellett szavalnom ezt a verset. Attila szokásától eltérően nem mondta el az új változatot, hanem mikor kettesben maradtunk az utcán, beleegyezett, hogy ezentúl mindig azt a változatot szavaljam, amelyiket akarom, mert a szavalással azt érzékeltetem, amit ő a változtatással pontosabban akart kifejezni. Egyben elismerésül közölte, hogy meghív sógorához, Makai ügyvédhez. »De nagyon kérlek,« — mondta — »köss nyakkendőt, amikor eljössz, ahogy egy komoly kritikushoz és szavalóművészhez illő.« Ebben az időben ugyanis legtöbbször szürke orosz inget, rubaskát viseltem kiskabátom alatt, a forradalmi hevület külső jeleként.

A megbeszélte napon valóban nyakkendőt kötöttem, fehér inget és sötét ruhát öltöttem, sőt a hajamat is rövidebbre vágattam. Makaiék a Lovag utcában laktak. A csöngetésre Attila nyitott ajtót, előbb alaposan végignézett és bevezetett a belső szobába. Makai még nem volt otthon, de ott voltak Attila nővérei: Jolán — akit akkor Lucynek hívott — és Etus. Attila bemutatott: »Barátom, kritikus, színész és szavalóművész.« Jolán és Etus kissé meghökkenten néztek rám. Komoly, érett férfiút várhattak Attila előzetes tájékoztatásai után, és én ott álltam, a kezdő színinövendék, 17 évemmel, elképesztően soványan.

Terített asztalhoz ültünk, mert uzsonnával vártak. Attila keveset szólt, engedte, hogy én beszéljek. Kiderült, hogy Jolán is színésznő volt. Színházról, drámákról beszélgettünk. Közben megjött Makai is, Attila bemutatott, nyomatékosan megismételve foglalkozásaim megnevezését, néhány kitüntető jelzővel megtoldva. Makai is asztalhoz ült és bizalmatlanul hallgatta fejtegetéseimet. Éreztem, hogy Attilának valami célja volt velem, azért hívott ide. Összeszedtem minden tájékozottságomat irodalomról, művészetről, tudományról és igyekeztem minél megfontoltabbnak és érettebbnek mutatkozni, annál is inkább, mert Makai szinte vizsgáztatott kérdéseivel. Azután szavaltam Attila verseiből és más költőktől is. Sikertől is megnyernem a csatát, amelyet még nem tudtam, milyen cél érdekében vívtam. Makai megkért, hogy menjek be vele a dolgozószobájába. Itt megkérdezte tőlem, hogy mi a véleményem Attiláról. Őszintén és mély meggyőződéssel fejtettem ki, hogy a magyar költészet legnagyobb reménységét látom benne, Ady utódját. Hitetlenkedve csóválta fejét és elmondta, hogy ő is lát Attilában tehetséget, de Attila nem akar tisztességes állást vállalni és így el fog zállani. Ekkor bejött Attila is és ült. Eleinte nem vett részt a beszélgetésben, összeszorított szájjal hallgatott és figyelt. Kiderült, hogy Attilát hivatalnoki állásba akarják bedugni. Én amellet kardoskodtam, hogy Attilát nem szabad olyan pályára kényszeríteni, amely elvonja a költé-

szettől. »Rendben van» — mondta Makai —, »de mégis valamilyen pályát kell választania. Költészetből nem lehet megélni.« »Iratkozzék akkor be az egyetemre.« — indítványoztam — »a bölcsészetre, Szegeden.« »Van kedved hozzá?» — kérdezte Makai Attilához fordulva, »Igen« — válaszolta — »tanár leszek, irodalomtörténész és nyelvész«. Ebben megegyeztünk.

Ősszel Attila valóban be is iratkozott az egyetemre és elutazott Szegedre. Én Pesten maradtam, teljes erővel belevetettem magam színészi és rendezői tanulmányaimba. Hónapokon át nem találkoztunk, nem is leveleztünk, mert mindketten lusta levélírók voltunk. Szegeden egyszer kerültünk össze ismét, a Koroknay nyomdában, amikor hazalátogattam. A »Nem én kiáltok« c. verseskötete éppen akkor jelent meg. Megajándékozott néhány példánnyal és a friss kötetekkel a hónunk alatt sokáig sétáltunk a Tisza partján. Beszélgettünk egyetemi tanulmányairól, verseiről. El is mondott néhányat az újabbakból. Azután elbúcsúztunk egymástól. 1925 nyarán Párizsba utaztam, ott találkoztunk újból egy év múlva.

Párizsban

Már egy éve éltünk Párizsban Erzsivel az Hotel du Vatican harmadik emeletén, a rue du Vieux Colombier 4. szám alatt. Erzsi is szegedi volt, szörnyű, nyomoruságos gyerekkor után előbb hálókötőlány, majd gyári munkás, a szegedi Munkásotthon színi társulatának »énekes primadonnája«, megejtően szép énekhanggal. Legidősebb bátyja, aki kárpitos volt Pesten, egyszer hazautazott, meghallgatta hugát a Munkásotthonban, utána összezsomagoltatta és felvitte magával Pestre. Erzsi itt szakértők előtt énekelt, nyomban fel is vették a Nemzeti Zenedébe ösztöndíjjal. Mi 1924-ben ismerkedtünk össze Szegeden, a nyári szünidőben. Még három év hiányzott tanulmányai befejezéséhez. Az ismerkedésből barátság lett. Ősztől kezdve sűrűn találkoztunk Pesten, zeneelméletre és zenetörténetre tanítottam barátságából. A barátságából szerelem lett, a szerelemből leányszöktetés Párizsba, majd házasság. Párizsba érkezésünkkel vette fel vezetéknevemet, jóval hivatalos házasságkötésünk előtt, és ettől kezdve Hont Erzsi néven szerepelt dobogón és színpadon.

Ekkor már túl voltunk a párizsi élet kezdeti nehézségein. Eleinte Erzsi varrodában dolgozott, én pedig egy kávéüzemben. Néhány hónap után Erzsit »felfedezték«, egyre gyakrabban szerepeltették, hangversenyeken, rádióban, sőt színházban is énekelt, abbahagyhatta a varrást. Engem Heltai Jenő ajánlására *Firmin Gémier*, az Odéon igazgatója maga mellé vett a színházba. Itt kezdtem rendezői pályafutásomat. Emellett rendszeresen írtam cikkeket a hazai újságoknak és folyóiratoknak, magyar munkásokkal színielőadásokat rendeztem, szavaltam magyarul és franciául, diákoknak irodalomtörténetet, szavalást, színijátszást tanítottam és faltam a könyveket szabad óráimban a Rondel-féle színház tudományi könyvtárban. Megéltünk valahogy. Még szerény háztartást is vezethettünk szállodai szobánkban.

Erzsi kitűnően főzött. Kis petróleum-forralóján új ételkombinációkat alkotott. Tengeri halakból szegedi halászlét, szalámi paprikást, csigapörköltet és ehhez hasonlókat. Vasárnaponként díszbédre állandó vendégek jártak hozzánk, magyarok, franciák, de akadt köztük japán, belga és más nemzetiségű is. Ilyen állandó vasárnapi vendég volt nálunk Gál Laci is, tanító-mesteremnek, Gál Gyulának a fia, aki a Sorbonne-on tanult. Az egyik vasárnapi ebédre új vendéget hozott magával: József Jolánt, Attila nővérét.

Jolán vált a férjétől. Párizsban akart letelepedni, de ez nem sikerült, nem talált megfelelő elhelyezkedést. Tőle tudtam meg, hogy Attila Bécsben tanult egyideig és nagyon szeretne Párizsba jönni. Megkért bennünket, hogy ha Attila Párizsba érkezik, viseljük gondját. Megbeszéltük, hogy Attilát hozzánk irányítja, mi majd elhelyezzük, gondoskodunk étkezéséről, családtagnak fogadjuk.

Jolán hazautazott. Múltak a hetek, mi belevetettük magunkat a munkába. Attila nem adott hírt magáról. Egy napsütéses reggelen párizsi szokásom szerint korán keltem és franciául tanultam az ablakhoz tölt íróasztalomnál, Erzsi még ágyban feküdt. Egyszerre halkan kinyílt az ajtó, a rósen bedugta fejét Attila, körülnézett, azután villámgyorsan odalépett az ágyhoz és megcsókolta Erzsit, akivel most találkozott életében először. Erzsi megdöbbenően nézett az ismeretlen erőszakos fiatalemberre. Attila huncutul mosolygott. »Megbeszéltek Jolánnal« — mondta — »hogy családtagnak fogadtok. Családtagok így üdvözlik egymást.« Lett erre nagy nevetés, ölekezés. Erzsi kiugrott az ágyból, — Attilának illedelmesen hátat kellett fordítania — pongyolát kapott magára és percek múlva már asztalra került a reggeli, tejeskávé, vaj, méz, tojás, rúd alakú francia fehér kenyér. Jóízűen falatoztunk és közben megbeszéltük a tenni-valókat.

Az étkezés kérdését hamar megoldottuk. Attila belép családtagnak a háztartásba, velünk étkezik és kész. Hanem a lakás? Szállodánkban nem volt üres szoba. De ezt is megoldottuk. A legfelső emeleten, közvetlenül a tető alatt egy parányi szobában lakott egy új barátunk, aki nemrég érkezett Bécsből. Suschnynak hívták. Konstruktivista rajzoló volt,

Kassák köréhez tartozott, sőt mint osztrák állampolgár névlegesen ő volt a »Ma« és a »Kortárs« felelős szerkesztője és kiadója. Párizsban kirakatrendezésből élt. Absztrakt formák, színes körök és négyszögek helyett cilindereket, kesztyűket és férfiingeket szerkesztett művészi rendbe. Nagyon rosszul fizették, a szobabért is nagynehezen tudta kifizetni. Okos, művelt, jóindulatú ember volt. Lehívtuk és megbeszéltük vele, hogy Attila vele lakik majd és fizeti a szoba bérének felét. Suschny nagyon megörült, mert ismét rosszul állt anyagilag. Néhány foga kitört s minthogy nem volt pénze fogorvosra, gyertyából készített magának műfogakat. Attila »betársulásának« eredményeképpen megcsináltathatta a fogait. Igaz, hogy szobájában csak egy fekvőhely volt, de széles francia ágy, ketten is elfértek benne. Suschny egész nap a városban futkosott kereset után. Attila pedig nyomban bezárkózott a rosszul világított padlásszobába, csak étkezni jött le hozzánk.

A második napon, ebéd előtt megkértem Attilát, hogy hozzon kenyeret a péktől. Attila elkomorodott. »Nem tudom, mit jelent kenyér franciául«. — mondta sötéten, azután fürkészően rám nézett — »de te tudod-e, hogy mondják franciául: anyacsavar?« Ezt meg én nem tudtam. Kiderült, hogy Attila betűrendben tanulta a szótárból a francia szavakat. Az anyacsavart már tudta, de a K betűig, a kenyérig még nem jutott el. Három-négy hét alatt megtanulta az egész szótárt A-tól Z-ig. Azután ugyanúgy bevágta kívülről a nyelvtant. Beszélni még alig tudott franciákkal, de a verseit hibátlanul fordította franciára. Ezek közül néhány meg is jelent a *L'Esprit Nouveau*-ban, pl. a *Dudoló*, amelynek első strofája akkoriban még így hangzott:

»A világrészek csöndesen
Úsznak a hűvös vizeken,
Pamparampa-pampapam
Úsznak a hűvös vizeken.«

Attila napközben tanult vagy verset írt. Gyakran éjjelente is. Hajnalig égette a villanyt a kis padlásszobában. Szegény Suschny nem tudott aludni tőle és reggelente álmosan, halálos fáradtan indult pénzkereső körútjára. Attila megoldást keresett, hogy Suschny legalább néha kialszassa magát. Úgy döntött, hogy megosztja éjszakáit köztünk és Suschny között. Rendszerint éjjel után beállított hozzánk és tekintet nélkül arra, hogy aludtunk-e vagy sem, berendezkedett az írásra. A lámpát letette a földre, a papirost mellé egy könyvekből rögtönzött asztalkára, a lámpa és az ágy közé odatolta az éjjeliszekrényt vagy az íróasztalkát, hogy a fény ne zavarjon bennünket, azután törökülésben letelepedett a padlóra és tanult vagy írt hajnalig.

Erzsi azonban hamarosan végét vetette ennek a túlfeszített munkának, annál is inkább, mert Attila rohamosan soványodott. Reggeli utánra sétát iktatott a napirendbe, ebéd után pedig Attilának egy-két órára le kellett feküdnie aludni. Ettől kezdve délelőttönként a városban barangoltunk s ha megeheztünk, valamelyik kis vendéglőben ebédeltünk. Attila megismerkedett Párizs nevezetességeivel, a Louvres-sal, a Cluny-múzeummal, a Notre Dame-mal, az Invalidusok síremlékével, a Bois de Boulogne-nal, a Parc Monceau-val stb. és kíváncsian végigkóstolta az idegen, különös ételeket, az osztrigát, a csigát, a kis rákokat, de ezeknél sokkal jobban kedvelte az olcsó és tápláló pommes frites-et, az olajban sült burgonyát.

Felejthetetlenül vidámak voltak ezek a városnéző kirándulások. Attila félredobta szokott komolykodását, felszabadultan, könnyűen mókázott, rakoncátlankodott. Ebben méltó társat talált Erzsiben. A legforgalmasabb utcán néha magyar nótákat kezdtek énekelni hangosan. A Szent Mihály útján vagy a Nagykörúton a franciák mosolyogva hallgatták Attila legkedveltebb dalát:

»Császárkörte nem vadalma,
Árvából lesz a jó katona,
Árvából lesz a jó katona,
Mert nincs néki pártfogója.«

Erzsi megtévesztően halandzsázott németül, angolul és olaszul, sőt, kitalált valami hottenottaszerű afrikai nyelvjárást is. A múzeumokban azzal szórakoztak, hogy Erzsi volt az idegenvezető, Attila pedig az előkelő külföldi. Erzsi buzgón magyarázott halandzsza-angolul vagy olaszul. Attila megfontoltan, némán bólogatott. Néha igazi angolok vagy olaszok csajlakoztak hozzánk, egyideig áhítatosan hallgatták a magyarázatot, azután rémülten menekültek, azt hitték, hogy megbolondultak, hiszen egy szót sem értettek a saját anyanyelvüknek vélt értelmetlen szóhalmazból.

Minden alkalmat megragadtak a csínytevésre, a tréfacsinálásra, Rakoncátlankodtak, amikor csak tehették. Szinte fürödtek az állandó jókedvben, mintha végleg le akarták volna mosni magukról gyerekkoruk minden nyomorúságát, megalázottságát, vissza-visszatérő szörnyű emlékeit. Ezekről véglegesen megszabadulni egyiküknek sem sikerült. Mindkettőjüket ugyanaz

az iszonyú, lappangó kór kerítette hatalmába később és mindketten az önkéntes halálba menekültek, hogy megszabaduljanak tőle.

Erzsinek volt egy piros kis emlékkönyve, amelybe minden nevesebb ismerősünk írt néhány sort: Tajirov, Gémier, Ravel, Fuzsita, Jules Romains stb. stb. (Az emlékkönyvet a Petőfi irodalmi múzeum őrizi.) Erzsi Attilát is megkérte, hogy írjon néhány emléksort. Attila laprőllapra végignézte a könyvecskét, azután gyorsan beírt egy sort, majd megállt, elgondolkozott, azután lassan újra írni kezdett, sort sor után, redőkbe vont homlokkal, összeszorított szájjal, tolla nyomán a szöveg fokozatosan áthevült verssé. Ezt írta Attila jópajtásának, Erzsinek, aki évek múlva olyan felejthetetlenül énekelte a Betlehemi királyokat, a Dudolót, a Medvetáncot és a Karóval jöttél-t:

»Tréfás személyek előttem
komoly dolgokat mondtatok,
mögöttem lévő magam sem vagyok
nálamnál kissébb állít meg
mindíg végén a soroknak
akit ti nőnek neveztek s
ki titokban is csak néha
tesz nagyot
ám bocsánatos kérés kell itt,
ő az, aki fölénekli rejtelmemeit
s bár megfelelni nem tud senki
az ő husa az ő csontja tudja
hogy minek
s bár életem ének volna, dolgok
dolga, hogy Ő énekel
S az én szívem az elejtett nem
tehet mást minthogy fölemel
hozzám a gyönyörűket, nagyokat, mik
hídbavalók
és lehet tán összekötnek emez égi
idegen adók
és ha Erzsinek is mondom több ő
nekem és ha Attilának mond is
kevesebb vagyok
s bár ezek itt emléksorok szívemben
én magamra hagyott
kell hogy messze elhajoljak hűs
kezétől — homlokom csak üsz-
köljön tovább —
itt ez idegen papíron; de mi Bözsi
álljunk, szálljunk egy kettő odább
merthogy még gyerekek volnánk, Attila
majd verseket ír szépet és sokat
Bözsi pedig elénekli nagyon szépen
a folyóktól hallott titkokat.»

(Paris, 1926. szept. 23.)

Attila hamarosan kapcsolatba került ismerőseink széles körével. Többféle körrel érintkeztünk, magyarokkal és franciákkal. Először is ott volt néhány közelebbi barátunk, a vasárnap déli vagy szombat esti állandó vendégek. A két szegedi fiú: Mayer János, az ügyeskezü bútorasztalos és faszobrász, Salló Tibor, a hegedűkészítő, azután Gál Laci, Suschny, Füredi bácsi, a volt színész és még néhányan magyarok. Ezekhez szorosan csatlakozott a magyar színtársulatban és egyébütt. Még egy magyar társasággal érintkeztünk, írókkal és művészekkel, akik a Montparnasse-i kávéházakban, a Deux Magot-ban, a Dome-ban, a Rotonde-ban, a Closerie des Lilas-ben tanyáztak. A franciák közül a L'Esprit Nouveau forradalmár íróival voltunk legsűrűbben együtt. Paul Dermée-vel és feleségével, Céline Arnault-lal, meg Seuphor-ral, a költőkkel, Ozenfant-nal, az építésszel és a többiekkel. Végül, ismeretségi vagy munkatársi körünkhöz tartoztak a hivatalos francia színházi és zenevilág neves képviselői, pl. René Clair, a filmrendező, Léon Moussinac, a L'Humanité kritikusa, de főként Gémier, az Odéon igazgatója, Baudry, a zenetudós stb. Ezekkel azonban ritkábban jártunk össze a munkakapcsolatokon túlmenően.

Attila szinte egyik napról a másikra más-más nemzetiségű és foglalkozású emberek, különféle nézetek és törekvések örvénylésének középpontjába került. Mohó érdeklődéssel, szomjasan itta magába az új benyomásokat. De hamarosan válogatni kezdett. Egyesekkel, szorosabb barátságot kötött, másokkal élesen szembekerült. A frissen hallott új nézetekből néhányat hosszú vita után elfogadott, másokat hajlíthatatlanul elutasított. Kereste és formálta a saját, egyéni útját.

A legerősebb hatás a L'Esprit Nouveau írói részéről érte Attilát, de ők váltották ki belőle a legélesebb visszahatást is. Ebben az időben, a 20-as években, Párizs irodalmi és művészeti élete forrongott. A színházi életben előretört az »avant-garde kartel«: *Baty, Dullin, Jouvet, Pitoëff*. Mellettük egyre-másra alakultak kísérletező színtársulatok. Egy párizsi bérkaszánya padlásán az *Autant-Lara* házaspár nyitotta meg színházát »*Art et action*« elnevezéssel. *Moussinac* már szervezte tömegszínházát, a »*Théâtre d'Action International*«-t. Gémier Moszkva, Berlin, Bécs és Párizs között utazgatott: fáradhatatlanul kovácsolta a haladó színházak világszövetségét, a »*Société Universelle du Théâtre*«-t. Irodalomban aktivisták, szürrealisták, populisták, unanímisták öldökölték egymást. A frontok néha teljesen összekeveredtek. Ugyanazt a politikai nézetet vallók művészeti kérdésekben élesen szembenálltak egymással és megfordítva. A képzőművészetben az absztraktok ölrementek az újrealistákkal, a zeneművészetben a gépzene hívei a népiesekkel. A L'Esprit Nouveau körében minden újító irodalmi és művészi irányzatnak akadtak képviselői, kommunisták, neokatolikusok, radikális demokraták, politikaellenesek egymás mellett és egymással szemben.

Nem messze a szállodánktól, a Carrefour du Croix Rouge-on volt egy zeneműkereskedés. Tulajdonosa, egy Sztivinszki nevű lengyel emigráns. »*Au Sacre du Printemps*«-nak nevezte el, Sztivinszkij ismert művének címét kölcsönvéve. Itt volt a L'Esprit Nouveau nemzetközi előadóestjeinek színhelye. Erzs, majd én is ezeknek az előadóesteknek állandó szereplőivé váltunk. Bartók és Kodály dalainak, szovjet, új és régi magyar, francia, csehszlovák, román, stb. zeneszerzők és költők műveinek előadásával bővítettük a műsorokat. A műsorösszeállításban Attila is részt vett. A rendezőség többségének az volt az álláspontja, hogy csak újformájú, avantgardista műveket mutassunk be. Mi Attilával következetes és konok harcot indítottunk a műsor gazdagításáért. Néhány francia íróbarátunk mellénk állt ebben a harcban. Attila a rimes és a rímtelen, a kötött és a szabad verseket váltogató gyakorlatát elmélettel támasztotta alá, amely szerint az »új forma« csak egyik és nem kizárólagos kifejezési módja a tartalomnak. És az »új« művészetet nem szabad elszakítani régebbi korok haladó tartalmú irodalmától és művészetétől, különösen a népművészettől. A minőségében új művészetnek egyúttal folytatnia és továbbfejlesztenie kell a régit. Ennek a harcnak eredményeképpen kerültek a műsorba népdalok egyre nagyobb számmal és Apollinaire, Cocteau, Majakovszkij, Blok stb. művei mellett Villon, Rimbaud, Puskin, Heine, sőt, Csokonai, Petőfi, Vörösmarty és Ady versei is.

Attilának is rendeztünk itt szerzői estet. Minthogy ekkor már a mi »műsorgazdagító« törekvésünk győzedelmeskedett, nemcsak szabadverseit, hanem rimes, kötött formájú alkotásait is bemutathattuk, franciául és magyarul. A többnyelvű előadás ugyanis itt bevett szokás volt. A versek nagyrészt egy francia szavalóművész és én adtuk elő, de Attila maga is elmondta néhány versét, szintén franciául és magyarul, olyan nagy sikerrel, hogy egy fiatal francia zeneszerző megbűvölve a verssorok dallamosságától, heves kézrázások közben megkérte Attilát, hogy tanítsa meg magyarul. Hozzá is kezdtek, de néhány hét múltán lelkes fiatal barátunk a nehézségektől és Attila szigorú, kemény tanítási módjától elcsüggedve, abbahagyta a tanulást.

A hagyomány és haladás összefüggéseinek elvi kérdésében sikerült hátrább szorítanunk az avantgardizmus kizárólagos jogosultságának védelmezőit. De voltak más, egyre élesedő ellentétek is köztünk és az avantgardisták legradikálisabb csoportja között, amelynek a belga-francia *Seuphor* volt a vezére. *Seuphorék* szerint a vers lényege a zeneiség, a tartalom nem számít, sőt, nem is szükséges, hogy a versnek értelmes mondanivalója legyen, ha egyébként szépen hangzik. *Seuphor* ilyen verseket írt, értelmetleneket, de szerinte gyönyörűen hangzókat. Egy alkalommal feljött hozzánk a szállodába és elszavalta legújabb költeményét. A vers egyetlen egy szónak értelmetlen variálásából állott:

»Sardeigne
sardinnes
sardogne...«

És így tovább, végig. Attila sötét arckifejezéssel végig hallgatta a verset, azután csöndesen megszólalt. »Kár volt ezt a szót variálni, maradhatott volna változatlanul az első szótag, az önmagában is kifejezi az egész vers értékét.«

Az alapvető ellentét köztünk és a féktelen »vad újító« között hamarosan nyílt összehangban robbant ki, még pedig akkor, amikor az olasz futuristák, *Marinetti* és *Prampolini* vezetésével Párizsba látogattak. Említettem, hogy a *L'Esprit Nouveau* a legkülönbözőbb pártállású írókat és művészeket tömörítette táborába, akik csak abban értettek egyet, hogy szembenállottak a hivatalos, elismert irodalommal és művészettel. A vezetők álláspontja szerint a mozgalom nem szolgálhatott semmiféle politikai irányt, noha megtűrték és megbocsátották, ha valamelyik művész vagy költő műveiben politizált. Mi is az ilyen megtűrték közé számítottunk, hiszen meggyőződéses kommunistáknak vallottuk magunkat. Hogyan lehet, hogy mégis résztvettünk ebben a gyökeresen kispolgári művészeti forradalmiaskodásban? Hogyan lehet, hogy nem ismertük fel mindjárt: nem csak egyes emberekkel, nézetekkel, törekvésekkel állunk szemben, hanem az egész avantgardista mozgalom lényegében ellentétes a munkásmozgalom céljaival, azokkal az elvekkel és feladatokkal, amelyekben életünk tartalmát és értelmét ismertük fel?

Fiatalok voltunk s noha sokat és szorgalmasan tanultunk, politikát, társadalomtudományt is, mégis, a legfontosabb kérdésekben nem voltunk elég tájékozottak, a marxizmus—leninizmust nem ismerhettük elég mélyen, elég alaposan. Elolvastunk mindent, amihez hozzájutottunk. De marxizmus címén a legkülönbözőbb elméleteket terjesztették a párizsi könyvkiadók, különösen a filozófia és a művészetelmélet tárgyköréből. Honnan sejtettük volna, hogy pl. Marc Ickovics irodalomelmélete tömény vulgár-marxizmus, vagy hogy Buharin fejtegetései a dialektikus materializmusról gyökeresen hibásak? Ez a tájékoztatatlanság volt egyik oka, hogy nemcsak mi, fiatalok, de nálunk sokkal érettebb és tapasztaltabb kommunisták is bizonyos ideig együtt meneteltek az avantgardistákkal.

Volt azonban egy másik ok is. Attila számára, számomra is, már ebben az időben is a Szovjetunió volt a követendő példakép. Mit tudunk a Szovjetunió irodalmáról és művészetéről? Mi jutott el hozzánk? A párizsi világkiállításon Mayerhold biomechanikus előadásait, Rabinovics konstruktivista színpadképeit szemlélítették a kiállított makettek. Tajirov párizsi látogatásakor először ismertette meg a színpadi neorealizmus elméletének titkaival. Sztanyiszlavszkijről viszont csak szűkszavú ismertetéseket olvashattunk. Ugyanígy az irodalomban és a képzőművészetben is, a munkásállam kulturális forradalmának csak a felszínen hullámzó tajtékja csapott át hozzánk, kristálytisztá mélyét csak később ismertük meg. A francia avantgardisták irodalmi és művészeti »forradalmában« is azt az utat kerestük, amely a Szovjetunióba vezet.

Mi óvott meg mégis attól, hogy véglegesen rabul ejtsen bennünket a kispolgári avantgardizmus veszedelmes hálójába? A hűség a munkásosztályhoz. Említettem, hogy az irodalmi »forradalmárok« körén kívül a magyar munkások között is tevékenykedtünk. A Boulevard Sebastopol-on, egy kávéház első emeletén volt a magyar munkásegylet székhelye. Itt is rendeztünk irodalmi esteket, ismeretterjesztő előadásokat, előadtunk színpadi jeleneteket is. Szavalkórúst szerveztem, amely Attila »És keressük az igazságot« c. versét adta elő mindig nagy sikerrel, nemcsak az egyesületben, hanem a magyar munkások-lakta peremvárosokban is. ahova vendégszerepelnél jártunk. Ugyanígyen sikerrel játszottuk Attila »Koldusok« c. párbeszéd-verse, dramatizálva. Attila is mondott a verseiből, sőt, az egyesületben is megrendeztük szerzői estjét. Előadtunk régebbi verseiből, az újakból is. Azok a versei, amelyeket az avantgardisták nem szerettek, különösen a »Szegény ember« versek, itt viharos sikert arattak. A »forradalmi formájú«, szürrealista-ízű szabadverseket fanyalagva fogadták, egyik-másik munkás kereken megmondta, nem értik, nem kell nekik. Attilát az elutasítás nagyon bántotta, hazafelé szótlanul, komoran töprengett. Ez az eset többször megismétlődött. Attila erre írt néhány verset a munkásoknak. Elszavaltam, nagy hatásuk volt, a munkások elkérték, megtanulták. Így kezdtünk eltávolodni az avantgardistáktól, az avantgardizmustól.

De a szembefordulást, mint említettem, összecsapásunk a futuristákkal váltotta ki. Már az se tetszett nekünk, hogy a *Sacre du Printemps*-ban műsoros estet rendeztek a futuristák műveiből, amelyen Marinetti mondott bevezető előadást. Ezen az esten nem voltam hajlandó fellépni. Az est után együtt maradtunk. Marinetti itt kifejtette elméletét az »elite-ről, az »új« művészetre érdemes kiválasztottak szűk köréről. »A munkásság« — mondotta — »tanulatlan, műveletlen, nélküli a művészethez szükséges kilinomult érzéket. A munkásságnak és a művészetnek nem lehet egymáshoz semmi köze. A futurizmus az uralkodásra termett, kiválasztott hősök művészete.« Attila felháborodottan, reszketve az izgalomtól, kiabálva, gorbombán válszott. Marinetti mosolyogva fölényesen megpróbálta leinteni. De Attila nem hagyta magát. »Árulók!« — kiabálta Attila, keményen ropgatva a traites szóban az r-eket — »Önök árulók!« Néhányan csatlakoztunk Attilához. Percek alatt két ellenséges tábor nézett farkasszemet egymással. Ha az udvarias házigazda nem lép közbe, kitör a verekedés.

Másnap elmentünk Attilával *Prampolini* »Mechanikus balett«-jének házi főpróbájára. *Prampolini* társulatot szervezett francia táncosokból és táncosnőkből, ezekkel mutatta be futurista revüjét. A színpadon különös gépezetek és gépeknek öltözött emberek mozogtak össze-vissza, a reflektorok színes fénykéveiben, fülkínzó gépzene hangjaira. Érdekeltek a

különös gépezetek és ezért a szünetben felmentünk a színpadra. Ott a következő jelenetnek voltunk a tanúi. Prampolini tele torokból ordított egy szegényesen öltözött, zokogó fiatal táncosnőre, aki egy szakadt jelmezt tartott a kezében. »Fizesse ki a jelmez árát!« — ordította Prampolini — »és pusztuljon innen, felbontom a szerződését!« »Kérem uram« — mondta zokogva a lány — »ne dobjon ki, láthatta, nem az én hibából történt!« »Fizesse meg a kárt!« »Nincs pénzem, uram!« »Akkor menjen a fenébe!« »Ne dobjon ki, uram« A lány esdeklőn belekapaszkodott az induló Prampolini karjába, Prampolini visszafordult és arculvágta a lányt. Attilával szótlanul egymásra néztünk és kimentünk a színházból. Az utcán Attila hirtelen megállt és megszólalt: »Ezekhez a gyalázatos fasisztákhoz nem lehet semmi közünk. Ezek ellenségeink!«

Ettől kezdve elmaradtunk az avantgardista összejövetelekről, legfőljebb egyik-másik hozzánk közelebb álló íróval találkoztunk néha. Egyre többet jártunk a munkások közé. Szabad estéinken pedig otthon ültünk. Elhatároztuk, hogy színdarabot írunk együtt. Szatirikus vígjátékot. Egyszerűt, közérthetőt, hasznosat. A téma Attila ötlete volt. Egy Móra Ferenc-szerű haladó író lett volna a vígjáték főhőse, akit egy »rokonszenves naplopó« (József Attila) meggyőz a szocializmus igazságáról és csatasorba állít a fasiszmus ellen. A színdarab végén a rokonszenves naplopó feleségül veszi az író lányát. Elkészítettük a konstrukciót és a szereplők jellemzését, aztán kitaláltunk helyzeteket, jelenetrészeket, párbeszédfordulatokat és nagyokat nevetve, nyomban lejegyeztük minden ötletünket apró papírdarabokra. (Ezeket a jegyzeteket évekig őriztem, aztán elkallódtak valahol.) A színdarabot nem írtuk meg. Attila lakást talált és elköltözött tőlünk. Továbbra is gyakran találkoztunk, együtt jártunk a munkás-egyesületbe vagy vacsorázni, az otthoni együttes munkának azonban végeszakadt.

Egyik este ismét hármasban vacsoráztunk valamelyik »balparti« kis vendéglőben. Itt akadtunk össze véletlenül Pór Tiborral, szegedi újságíróbarátunkkal, elvtársunkkal, aki valahol Párizs környékén — azt hiszem Argentéuilben — gyári munkásként dolgozott. (Most Sárló Sándor néven az Új Világ szerkesztője.) Attila felírta Pór címét és megígérte, hogy hamarosan felkeresi. Valóban, többször meg is látogatta és megismerkedett általa néhány Párizsban élő magyar kommunistával. Ezekről a találkozásokról sokszor beszélt nekem.

Egyszer délután otthon olvastam szállodai szobánkban, amikor beállított hozzánk Attila. Erzsi énektanárnőjével gyakorolt. Attila nagyon komolyan, szinte parancsolóan felszólított, hogy menjek le vele sétálni, négy szemközt akar velem beszélni fontos ügyben. Lementünk a szomszédos Luxembourg parkba és leültünk egy padra, a medence közelében. Sütött a nap. Attila vállamra tette a kezét és felém fordult: »Jelentkezem felvételre a pártba, Jelentkezünk együtt!« Izgalom futott rajtam végig. Nem válaszoltam rögtön. Elgondolkozva cigarettára gyújtottam.

A pártból sokszor és sokat beszéltünk Attilával, hiszen úgy éreztük, a pártot szolgáljuk, a párthoz tartozunk, ha nem vagyunk is még párttagok. Ugy gondoltuk a párttagságra érémmé kell válnunk, alaposan fel kell készülnünk rá. De egyre jobban hiányzott az önkéntes szervezeti kötelék, a biztos, határozott irányítás. Egyre erősebben vágytunk rá, hogy olyanokká váljunk, »akire csak egy Párt vigyáz.« Az utóbbi időben kerestük is az alkalmat, hogy felvételre jelentkezzünk, de spiclikbe, frakciósokba, ál-kommunistákba ütköztünk és ez óvatosságra intett bennünket. De most Attila rendkívüli komolysága és határozottsága arról tanúskodott, hogy végre megtalálta a jó és biztos kapcsolatot a párthoz.

Attila türelmesen várt a válaszra. Végigszívtam a cigarettámat és csak azután szóltam meg: »Nem, Attila, most nem jelentkezhetem felvételre a pártba.« Attila elkapta a kezét a vállamról és szokatlan fény villant fel a szemében. »Akkor ellenségek leszünk!« — suttogta. Elmosolyodtam. »Te itt maradsz Párisban?« — kérdeztem. »Igen« — válaszolta. Megint hallgattunk. »Mert én hazamegyek«, — szóltam meg újra — »néhány hét múlva. Nekem otthon kell kérnem a felvételemet a pártba.« Attila megenyhülten nézett rám, most már csupa derű és melegség volt a szeme. »Igazad van« — mondta — »mindenki harcoljon a maga helyén.«

Alkonyatig együtt maradtunk. Terveket szőttünk. A pártból nem szoltunk többet. Szavak nélkül is tudtuk, hogy most már egygyévrünk vele egész életünkre.

Ez volt utolsó párizsi találkozásom Attilával, 1927-ben, a férfikor küszöbén.

RÁKÓCZI BÉCSÚJHELYI OLVASMÁNYAI

Rákóczi rodostói olvasmányairól és a belőlük levonható következtetésekről II. Rákóczi Ferenc könyvtára c. dolgozatomban (Bp. 1926, 27. l.) szóltam. A sárospataki Rákóczi-könyvtár megvizsgálása II. Rákóczi Ferenc gondolatainak szempontjából még nem történt meg (vö. erről Harsányi István, M. Könyvszemle, 1913). Ezt a könyvtárt Rákóczi ősei, I. R. György és III. R. Zsigmond alapították, 1651-ben a pataki kollégium birtokába ment át. Lehet, hogy alkaima nyit a fejedelemnek e könyvtár használatára.

Legutóbb Esze Tamás fölhívta figyelmemet a Rákóczi bécsújhelyi börtönében — szökése után — talált ingóságok jegyzékére (1701. nov 10), melyet az Archivum Rákóczianum közölt (XII. 120).

Az alábbiakban megkísérlem a hiányos adatokból rekonstruálni ezt a 29 műből álló könyvtárt. Sajnos, más irányú elfoglaltságom és a rendelkezésemre álló könyvtári anyag elégtelensége akadályoztak abban, hogy kutatásaimat lezártak tekinthessem.

Szögletes zárójelben közlöm a jegyzék szövegét, utána a megközelítő fölordást és a könyvhöz fűzhető megjegyzéseket.

1. [*Kirchengeschicht* zwei tomi in folio sollen ins Bistumb gehörig sein.]

A nevezett könyv tehát valószínűleg a püspöki könyvtárból való volt, — mondja a följegyzés. Ebből arra lehet következtetni, hogy a többi könyvek között is lehettek a püspöki könyvtárból valók. Talán valamennyi az. Hogy melyik püspökségről van szó, nem nehéz eldönteni. Bécsújhely (Wiener-Neustadt) 1469 és 1785 között püspöki székhely volt. Rákóczi fogsága idején Franz Anton von Buchheim gróf volt a bécsújhelyi püspök. Az előző időkben (1670—1685) a Rákócziak nagy ellensége, Kollonitsch töltötte be ezt a tiszteket (Wetzer és Welte).

Az a tény, hogy a felségárulással vádolt Rákóczi könyveket kapott a püspöki könyvtárból, önmagában még nem jelent politikai támogatást, csupán lelki vigasztalást.

Hogy melyik egyháztörténeti munka volt Rákóczi kezében, nem tudtam eldönteni. Talán Wiener-Neustadt valamelyik egyházi könyvtárában még megvan a kérdéses könyv. Valószínűleg nem is lényeges, hogy melyik egyháztörténetről van szó. Lehet, hogy nem is német nyelvű.

Rákóczi olvasmányai között nem föltűnő egy ilyen munka. De annyit máris megállapíthatunk, hogy az egész jegyzék távolról sem tartalmaz annyi vallásos jellegű könyvet, mint a rodostói.

2. [*Curs von der Architectur*, französisch des Don Valier, erster Theil.]

A szerző nevét nem tudtam identifikálni. Az építészet tudományával való foglalkozás hozzátartozott a fejedelmek és fejedelmi sarjak érdeklődési köréhez. Zrínyi könyvtárában voltak építészeti, főleg várépítészeti munkák. Kastély és fejedelem egybekapcsolódó fogalmak főleg XIV. Lajos korában. Rákóczi Rodostóban is foglalkozott ilyen kérdésekkel (vö. id. dól., 11).

3. [*Aventiur Telemaque*.] Fénelon *Les Aventures de Télémaque* c. munkája. Meglepő, hogy a könyv két évre az első kiadás (1699) megjelenése után már Rákóczi kezében van.

A könyv Rákóczi »fejedelmi« és állambölcséleti olvasmányai közé tartozik. Életének, cselekvéseinek, olvasmányainak és műveinek (*Traité de la puissance*, 1751) egyik centrális problémája volt a fejedelem. Fénelon regényformában megírt útleírását és pedagógiai művét rodostói száműzöttségében is elővette Rákóczi (id. dól., 13). Vajon milyen megváltozott érzelmekkel olvasta a későbbi évtizedek egyéni megpróbáltatásai, állami tapasztalatai, tragikus élményei után?

A *Télémaque* egyik első csírája annak az ellenállásnak, amely a XVII-ik századi királyság, XIV. Lajos uralkodási eszméi ellen megindult. Montesquieu »a század isteni művének« tartja.

Fénelon már a tizenennyolcadik századi filozófusok előfutára. Bár mindvégig monarchista, erősen kritizálja a királyi kormányzat formáit, amiért XIV. Lajos száműzte az udvartól. . . Ideális államaiban a természetes állapotokat festi. A Salente-i királlyal kapcsolatban kifejti Mentor, Telemachos nevelője, hogy még a fölvilágosodott és erényes királyok is tévedhetnek és nehezen kormányozzák alattvalóikat, akik között sok a rossz és a csalárd ember (X. könyv).

A XIII. könyvben Telemachus nagy szónoklatot tart a háború ellen. Az emberek testvérei egymásnak és mégis egymást gyilkolják. Az állatok nem harcolnak a maguk fajtája ellen. . . Hiú fejedelmek, a csalóka dicsőség után törve, hódító hadjáratokat indítanak. Ennek a vérrel, pusztulással elért »gloire«-nak keresői nem istenítést, hanem megvetést érdemelnek! A nép vérét csak akkor szabad ontani, végső esetben, ha ezzel megmentjük a népet. A zsarnokság — magyarázza Mentor (XVII. könyv) — aláassa a király hatalmát és forradalomhoz vezet.

Ilyen gondolatok foglalkoztatták a fiatal Rákóczi, két évvel a szabadságharc meghirdetése előtt.

4. [*Vita Caroli V. zwei Theil.*] Habsburg V. Károly német (1500—1558) és spanyol király életrajza. (Carolus Quintusról Mikes is írt leveleiben.)

Bibliografailag nem tudtam identifikálni a könyvet. Lehetne egy Zenocarus nevű szerző névtelenül megjelent munkájára gondolni: *De re publica, vita, moribus, rebus gestis etc. Caroli V.*, Gand 1559. Don Juan Antonio de Vera is írt egy V. Károly életrajzot. Beláthatatlan irodalom keletkezett a reformáció korának nagy uralkodója körül. Egy spanyol költő negyvenezer versből álló epikai költeményt írt róla. . . Tizian több portrén örökítette meg az európai konflagrációban oly nagy szerepet játszó uralkodót, Mexikó és Peru meghódítóját, akiről az a hír járta, hogy országaiban sohasem nyugszik le a nap. Nem véletlen, hogy Tizian egyik híres képén piros háttérrel, tiszta fekete öltözetben ábrázolta őt: az uralkodás bíborja és a hatalom komor szimbóluma egyesül a képen.

Rákóczi fejedelmi neveltetéséből nem hiányozhatott V. Károly pedagógiai értékű példájának ismerete. (Zrínyi prózai munkáiban gyakran emlegeti Carolus Quintus-t.)

Közleményünk kereteiben nem is lehetne kimeríteni azokat a motívumokat, amik kapcsolatba hozhatók a leendő Fejedelem érdeklődésével. Csak néhány mozzanatra legyen szabad rámutatnunk.

V. Károly a legnagyobb európai impériumot alapította Nagy Károly óta. Sikertelen harcokban, sikeres országpusztításokban és meg nem tartott békékben gazdag élete nem lehetett eszménye az alkotmányos gondolkozású Rákóczinak. De tanulni sokat tanulhatott a kolostorban zátonyra jutott imperátor életéből. V. Károly mint nagy katolikus uralkodó harcolt a protestantizmus ellen, a török visszaszorítása érdekében, de politikai okokból háborúkat viselt a pápák ellen is. Rómát kiraboltatta, VII. Kelemen elfogatta, de ugyanakkor nyilvános könyörgéseket rendeztetett a pápa kiszabadulásáért. A protestáns fejedelmek ellen indított háborúiról Rákóczi bizonyára álmélkodva olvashatott: ő a keresztények békés együttélését és a vallásszabadság kiharcolását fogja célul kitűzni maga és az ország élé, a császárpárti jezsuiták kiűzése árán is.

Mindenképpen áll a *Vita Caroli V.* című könyvre a »történelem az élet mestere« tétel és az a tény, hogy Rákóczi komolyan készült történelmi hivatására, már akkor, mikor ennek lehetősége még konkrét formában nem bontakozott ki előtte.

5. [*Tacitus, französisch, zwei Theil.*] Vö. még alább, a 8. sz. könyvet [*Taciti Annales* französisch].

Tacitus első latin kiadása Velencében jelent meg, 1469-ben (Brunet, Manuel). Humanisták versengtek műveinek terjesztésében és kommentálásában. Justus Lipsius latin kiadása (1607) 1640-ben Hugo Grotius jegyzeteivel bővül. Az *Annales* első francia fordítása 1555-ben látott napvilágot (Lanson, Manuel). Összes műveinek francia kiadása 1582-ben készült el. Az *Annales* újabb fordítása, Perrot d'Ablancourt-tól, két kötetben jelent meg (1640 és 1644). Lehet, hogy éppen ez az oktav-kiadás volt Rákóczi kezében. Vannak persze újabb fordítások, mint például La Blatterie *Annales*-átültetése, három kötetben (12°). Amelot de la Houssaye is lefordította (1634—1706), bő kommentárokkal Tacitus *Annales*-eit (1690, 10 vol., vö. Vapereau, Dict. 1884, 78). Ennek a műnek 1716-ból való háromkötetes harmadik kiadása birtokomban van.

Tacitus uralkodók, történészek, állambölcselek tanítója volt három-négy évszázadon keresztül. Augustus halálától Néró haláláig elemzi és jellemzi a római világ eseményeit, bámulatos lélektani belátással és szigorú, illúziómentes igazmondással ábrázolva az embereket. Modern historikus és regényíró megirigyelhetné.

Kétségtelen, hogy Tacitusnak Rákóczi politikai nevelésében nagy része kellett hogy legyen. Már iskolai éveiben alkalma volt megismerkednie Róma merészen őszinte, shakespearei látású történetírójával a »pogány« ókor jellemző klasszikusával. Rákócziról írt könyvemben (Franklin, 1942, 152) utaltam rá, hogy milyen tacitusi tablókat fest Rákóczi az Emlékírtaiban.

Akkor csupán iskolai nevelésére alapítottam föltevésemet, hogy Tacitus hatott rá. A bécsi-újhegyi könyvek listájával igazolni lehet, hogy felnőtt korában is foglalkozott Tacitusszal.

Tacitus egyik tizenhatodik századi francia rajongója írja, hogy szövege valóságos orákulum a királyok és országkormányzók oktatására. Bodinus szerint nincs Tacitusnál hasznosabb író a bírák és vezetők számára. Az egyházatya Tertullianus megrója Tacitust, hogy rossz véleménnyel volt korának keresztényeiről: egy olasz jezsuita — Antonio Possevino (1534-1611) — veszi védelmébe a pogány író, mondván, hogy nem ismerte a kereszténységet és hogy olvasása igen hasznos, mert mélyreható leleplezései a római császári udvar erkölcséről a keresztény újkor hasonló viszonyaira is alkalmazhatók... Juan de Mariana jezsuita (1536—1623) a »jelenkor« mesterei közé sorolja Tacitust. Hasonló véleménnyel van Balthasar Gracian jezsuita is (vö. róla alább).

Nemzeti önkritikát valóban tanulhatott Rákóczi a könyörtelen Tacitustól. Amit a szabadságharc bukásának okairól, a hadak belső bajairól mond *Emlékirataiban*, arra Tacitus őszinte jellemzésében (vö. pl. *Annales* I, 24—25) mintát kaphatott. Még hadi taktikát, terep-ismereteket is tanulhatott Tacitus csataleírásaiból (*Annales* II. 15 és 19 stb.). Inspirálhatták Rákóczit azok a helyek is (pl. *Annales* II. 22. III. 47—48), ahol Tacitus bemutatja a hadvezérek szónoki sikereit. Erről Zrinyi is szól. Tacitus *Annales*-eihez fűzött aforizmaiban (28. Eloquencia) idézi és kommentálja ezeket a szavakat: *orationem ducis secutus militum ardor*. A honfiúi morál, az életbölcseesség példáit, a lelki tények, érzelmek, gyűlölet, önzés, bosszú, nagyravágás történelmi szerepének ismeretét tanulhatta a fejedelemségre hivatott Rákóczi Tacitusnak minden fejezetéből. Az emberi gonoszság megnyilvánulásainak szűkszavú, szenvtelen, de annál mélyebb hatású ábrázolásait láthatta fölvonulni végnélküli sorozatban. A politikai gyilkosságok egymást követik az Évkönyvekben. Főleg az uralkodói családokban van nagy szerepe a mérgezésnek, erőszakos halálnak. (Rákóczi a *Vallomásaiban* mostoha-apjának, Thököly Imrének tulajdonít ilyen szándékot.)

Augusztus császárt állítólag a felesége mérgeztette meg. Agrippa Posthumust, Augustus unokáját, Tiberius ölette meg... Tiberius a saját fiának, a mit sem sejtő Drusus-nak, személyesen nyújtotta át a méregpoharat (*Annales* IV, 10). Agrippa megmérgezteti férjét, Claudius császárt, hogy fia, Néro uralomra juthasson. De midőn Néro anyjának nem engedett részt az uralkodásban, Agrippina Claudius fiát, Britannicust akarja császárrá kikiáltatni. Néro azonban megelőzte őt ebben, Britannicus megmérgeztetésével. A trónratörő Sejanus-t Tiberius kivégeztette. A kegyetlen császár — amint Tacitus (*Annales* VI, 19) hideg tárgyilagossággal leírja — mindenkit kivégeztetett, akiről megállapították, hogy valamiféle kapcsolatban állott Sejanus-szal. Férfiak és nők, aggok és csecsemők hullái heverték szerte-széjjel vagy halomba rakva. Katonák állottak őrséget, hogy hozzátartozóik és barátaik meg ne közelíthessék az áldozatokat. A rothadó hullákat időnkint a Tiberishez cipelték és amikor a folyó árja kivetette őket a partra, senki sem merészkedett hozzájuk nyúlni, hogy tisztességgel eltemesse őket: a félelem megakasztotta az élet rendes folyását.

Ez az tragikus atmoszféra, amelyet főleg az uralkodók és kegyenceik életsorsában érzett Tacitus, nem maradhatott hatástalanul Rákóczi történetészemléletére. A haza ellen viselt háború, éhhálál, öngyilkosság politikai okokból, ember-rablás, halállal büntetett házasságtörés, koholt vádak alapján történő kivégzés, vérfertőzés, — a történelem összes borzalmai fölvonulnak Tacitus könyveiben, amiket a halálraítélés előtt álló Rákóczi olvasmányul választott magának.

De a latin történetíró pesszimizmusa — »mennél többet olvasom a régi és új históriákat, annál jobban megvilágosodik előttem a világ dolgainak hiábavalósága és az emberi okosság tévelygése« (*Annales* III, 18) — nem törte meg Rákóczi életakarátát és hivatástudatát.

Tanulhatott vigasztaló és fölemelő dolgokat is Tacitus szövegéből. Tacitus maga kifejti (III, 66), hogy a történetírónak, ha a közjót akarja szolgálni, éppen az a kötelessége, hogy az erények megmutatása mellett ne takarja el a bűnöket, mert csak így tanul a múltból az utókor. Az emlékiratíró, *Vallomásait* a világ elé táró Rákóczi ezen a ponton Tacitusnak is tanítványa.

Tacitus érdeklődése állandóan a nép gazdasági helyzete felé fordul. Tiberiusról dicsérrel emeli ki (*Annales* IV. 6), hogy az adók emelését megakadályozta, maximálta a búza árát és megtiltotta a vagyonek kobzásokat. Ismeretes, hogy Rákóczi az *Emlékirataiban* a szabadságharc gazdaságtörténeti mozzanataira is rámutat, kiemeli a bécsi kormány sanyargató, gyarmati politikáját és nem leplezi a nemesség és a jobbágyok érdekeinek ellentétét. Mint fejedelemnek egyik főgondja volt az anyagi élet rendezése, az adók elkerülése, a jobbágyság legalább részbeni fölzsabadítása.

A szabadság és zsarnokság központi témája Tacitusnak. Szól Tarquinius Superbus elűzetéséről (III, 28), a kegyetlen tirannusok belső, lelki gyötrődéseiről (VI, 6) stb.

A Fejedelem portréját Rákóczi is megrajzolta a *Hatalomról* és a *Keresztény udvariasságról* szóló poszthumusz értekezéseiben. Tacitus fejedelem-portréi erkölcsi fölfogását alátámaszt-

hatták. Azok a kommentárok, amiket a modern történelem analógiáira való utalással Amelot de la Houssaye fűz Tacitus jellemzéseire, Rákóczi látókörét — ha ez a kiadás volt a kezében — még szélesebbre tárták.

A demokrácia példáit is látta Rákóczi Tacitusban. Augustus (*Annales* I. könyv elején) Marcus Agrippát konzullá emeli alacsony származásából, mert kitűnően értette a hadi mesterséget. Rákóczi ugyanezt cseleksi VakBottyánnal, „öröklötté” vér helyett a kiöntött vért nézve. Modern példa: Sforza Ferenc, egy szegény csizmadia fia, hadvezér lett, a fia pedig Milano hercege (A. de la Houssaye jegyzete az *Annales* II, 53. fejezetéhez).

Nem lehet célunk ez alkalommal kimeríteni a Rákóczi embersége, fejedelmisége és Tacitus szövege között lehetséges kapcsolatok fősorolását. Csak még egy Rákóczi demokratikus, alkotmányos gondolkozására jellemző mozzanatra utaljunk. Ismeretes, hogy Rákóczi, erdélyi fejedelemmé választásakor, a *Pater Patriae* címre tartott igény (vö. Rákóczi-könyvem, 169). Ez a patriarchalis fogalom már a római történelemben szerepel. Tacitus (II, 38) Tiberiusszal kapcsolatban említi, aki nem fogadta el ezt a neki följárult címet...

6. [*Tractat von Tempelherren*, französisch] A templáriusok történetét Mikes meséli el a 72—74. levelében (vö. II. R. F. könyvtára, 1926, c. dolgozatom, 16).

Az 1312-ben föloszlatott katonai és szerzetes-rend (fratres militiae templi) — amelynek tagjairól Szent Bernát azt állította, hogy *commilitones Christi* voltak — még évszázadok múlva is izgatta az emberek fantáziáját. Van olyan vélemény, mely szerint Dante rokonszenvezett a templáriusokkal és amely szerint a szabaddkőművesek szertartásaiban a templáriusok hagyománya ismerhető föl. (vö. E. Aroux, *Dante hérétique, révolutionnaire et socialiste*, 1854, 190). Nem érdektelen, hogy a fiatal Rákóczi kíváncsisággal fordult az eretnkség, bálványimádás, Krisztus-gyalázás, sőt sodomai bűn vádjával hosszú kínvallatások után elítélt és megszüntetett templárius-rend felé.

Említsük még meg, hogy a közfölfogás szerint a templáriusok fölosztását Philippe le Bel (Szép Fülöp, 1285—1314) francia király initiálta. A pápasággal harcban álló uralkodó a nagyhatalmú és igen gazdag templáriusok kiirtását határozta el. Az 1119-ben a Szentföld védelmére alapított lovagrendet V. Kelemen pápa oszlatta föl (1312), a francia király sürgésére.

A templáriusok megszüntetése drámai mozzanatokban gazdag volt. Ranke világtörténetében (1887) valóban fogadja el a keresztény-ellenesség vádját. Wetzer és Welte *katolikus Kirchen-lexikon*-a (1889) részletesen ismerteti a templáriusok pörének nagy irodalmát, azzal a konklúzióval, hogy a lovagrend föloszlatása megfelelt az akkori idők államhatalmi viszonyainak, de az eljárás súlyos történelmi igazságtalanság volt.

Magát a könyvet, amely Rákóczi kezében volt, nem tudtam identifikálni.

7. [*Les Ruses innocentes*.] A címe helyesen: *Les Ruses innocentes* (Ártatlan csalafinta ságok) lehetett. Valószínűleg valami vigjátékkéfé, ami eléggé meglepő a többi könyvek mellett Rodostóban Rákóczinak nem voltak ilyen „világi” olvasmányai.

8. [*Taciti Annales* französisch.] Vö. az 5. pont alatt.

9. [*Le homme de Cour*.] Helyesen: *L'Homme de Cour* (Az udvari ember). Szerzője Balthasar Gracián spanyol jezsuita (1584-1658). Madridban élt, IV. Fülöp udvarában (vö. róla. A. Coster, *Revue Hispanique*, 1913.). A janzenista-jezsuita harcok idején szeretett volna kilépni a rendből, de maradásra kényszerítették. Összes művei 1664-ben és 1700-ban jelentek meg spanyolul. A *L'Homme de Cour*-t 1647-ben adta ki. Franciára Amelot de la Houssayes fordította (1684, 1693, 1702; vö. Lanson, Manuel). Egész Európában olvasták, számo kiadása forgott közkézen, olaszul (már 1679-ben), németül (1687), angolul (1694, 1702), hollandul (1696), oroszul (1742). Vö. Brunet, Manuel, Table 208 és André Rouveyre bevezetése a *Cahiers Verts* 33. kötetében (Paris, Grasset, 1924). Ezt a francia kiadást használtam. Goethe-nek, sőt még Nietzsche-nek is kedvenc olvasmánya volt (vö. *Bulletin Hispanique* 1910 és 1911). Schopenhauer lefordította (1862). Magyarra Faludi Ferenc ültette át (1750, 1770—1771 és 1772). Latinul is megjelent Kassán, *Aulicus sive de prudentia civili et maxima aulica* (1752), a jezsuita egyetem betűivel (Petrik).

Az udvari ember problémája szintén érintette és foglalkoztatta Rákóczit, Bécsből Párizsra, majd Rodostóra. Bécsben töltött fiatal éveit után az ország ügyeinek szentelt életét. Menekül az udvartól és később XIV. Lajos udvarában sem érzi magát otthon, a Napkirály halála után kolostori remeteségbe vonul.

Graciánból mindenestre életbölcseiséget tanulhatott, ha nem is az ő ízlésének megfelelően. A spanyol jezsuita középutas álláspontot foglalt el az udvari élet erkölcsi szokásainak útvesztőjében: legyetek galambok és kígyók egyszerre! (CCXLIII) ... Ha Tacitusból a hadi erények, a hősi magatartás fölemelő és az udvari gonoszság, cézári kegyetlenség példáit tanulta Rákóczi, Gracián könnyed fejezeteiben a sima, önző, érvényesülni akaró udvaronc illúzió nélküli, sokszor cinikus életszemléletét ismerte meg.

Az V. fejezetben Gracián híres maximáját olvashatta, arról, hogy aki iszik a forrásból, szomjúságát csillapítva hátat fordít a forrásnak és hogy a kifacsart citromot eldobják. Ez az életbölcseesség visszhangzik Rákóczi egyik levelében (1711 jún. 18): »... kifacsart citromnak tekintenek, melynek levét fölhasználták, héját pedig elhajítják«. Mikes Rákóczi halála után idézi ezt a gondolatot (1757 okt. 11), megnevezve a forrást is, Gratianus-t. Nyilván Rodostóban is olvasták Gracián-t, bár ennek nincs nyoma Rákóczi ottani könyvének listájában. Rákóczi-nak *Etmékedések a keresztény ember polgári életének és udvariasságának princípiumairól* című munkája beletartozik a Gracián könyvének témakörébe. Rákóczi szelleme azonban a természet törvényeinek követését fogadta elvéül (i. m. 1751, 495). Gracián viszont azt hangoztatja, hogy a természet cserbenhagy bennünket a legfontosabb pillanatokban (XII). Gracián szól arról, hogy a beszélgetés tudománya, az ügyesen alkalmazott szellemesség, a jelenkori élet ismerete, az emberek kihasználása többet ér minden egyéb tudományánál (XXII). Rákóczi a *Vallomásaiban* bűnéről rojta föl önmagának, hogy udvari emberként mindenkivel a saját ízlése és fölfogása szerint beszélt az udvarnál. Itt szinte a Gracián szavaival fejezi ki magát: »Bölcs az a Proteusz, aki szent a szentekkel, tudós a tudósokkal, komoly a komolyakkal és jóvialis a jókedvűekkel« (Gracián, LXXVII).

Gracián udvari embere a mások akaratának irányításával érvényesül (XXVI). Rákóczi az őszinteséget és becsületességet tartja legfontosabb erényének. A sztoikus Seneca olvasását nem tartja az érvényesülés jó iskolájának Gracián (XXXVII): Rákóczi bécsújhelyi börtönében Senecát is olvasta (vö. alább). Gracián egyenesen keresztényellenes elveket vall, mikor hangoztatja, hogy a siker mindent szentesít, még ha nem becsületes eszközökkel nyertük is el (LXVI): Rákóczi távol állott ettől a fölfogástól.

A visszautasításról azt tanítja Gracián, hogy játszani kell az emberekkel és nem szabad teljesen megfosztani őket a reménységtől (LXX). »A legerterjedtebb tudomány a tettetés«, — írja másutt (XCVIII). Rákóczi mindenfajta színlelést elítélt és lenézett. Gracián pedig egyenesen a kétértelműséget, negatív válasz helyett az udvarias kitérést ajánlja (LXXIII). Az ilyesfajta udvari intrikákra, galantériákra Rákóczi képtelen volt. Bizonyára ezért nem keltett imponáló benyomást a memoáriró, diplomata Saint-Simon hercegből, aki Rákóczi egyszerűsége és szeretetreméltó emberisége mögött nem látja meg az országvezető lelki nagyságot. A vallásos-pathetikus XIV. Lajos viszont éppen az őszinte természetességet szerette az országot vesztett fejedelemben. Rákóczi meghódította a francia udvart »udvari erkölcs« nélkül...

Gracián elveiből kitetszik a cinikus-utilitárius életmóral, amely nem befolyásolhatta Rákóczit. »A Bölcs több hasznot húz az ellenségeiből, mint az Oktalan a barátáiból«, — írja Gracián (LXXXIV). Rákóczi sosem a maga hasznát nézte, hanem az ország érdekét. Gracián az egyéni érvényesülés kódexét adja, a közös problémáját föl sem veti.

Persze a jezsuita Gracián nem akar szembehehelyezkedni a keresztény morállal és életelvekkel. De a Bölcsök számára akar egy modus vivendi-t prezentálni az udvari, hazug élet útvesztőiben. Alibijét erkölcsi fölháborodásának kifejezésével igazolja: »Szerencsétlen század, amelyben az erény idegennek számít és a rosszindulat közdivat!« (CXX). De dominál nála az élni-tudás, a *savoir-vivre* elve, amely »ma az igazi tudás (CCXXII)... Semmiesetre sem nevel jámbor egyszerűsége, keresztényi őszintesége, hanem a világi ember okosságát, önző bölcsességét« ravaszágát, tettetését, ügyességét, óvatosságát, önmagához való jogát prédikálja. Szinte csodálkozni kell rajta, hogy a jezsuiták propagálták ezt a könyvet. Olyan kijelentéseket tesz, amik egy jezsuita részéről meglepően hatnak. Például a CCLI-ik maxima címe; »Úgy használjunk emberi eszközöket, mintha isteni eszközök nem volnának; és úgy éljünk isteni eszközökkel, mintha emberek nem lennének«. Ez a ravaszul megfogalmazott paradox erkölcsi elv homályba rejti a dolgokat. Gracián rádupláz azzal, hogy meg sem kísérli az elv kifejtését, csupán ezt a két enigmatikus sort fűzi hozzá: »Igy szól egy nagy Mester szabálya. Nem kell hozzá kommentár.« Pedig éppen ehhez kellene kommentár. Az olvasó zavarban van, vagy gondolhat, amit akar. A CCLIII. maximában azt fejtegeti, hogy okosabb úgy beszélni, hogy ne értsenek meg bennünket, mert a nehezen érthető dolgokat, mint valami misztikumot, tiszteltek az emberek... Van bizonyos enyhe machiavellizmus az egyéni érvényesülésnek ebben a kódexében. »Néha az ájtatosok is nevetségessé válnak — írja a spanyol jezsuita —: leghasznosabb csupán ájtatosnak látszani.«

A könyv konklúziója (CCC) az erényt jelöli meg a tökéletesség központjának... Három S teszi boldoggá az embert: a *santé* (egészség), a *sagesse* (bölcсs magatartás) és a *sainteté* (szentség). Ennek a graciáni erénynek és szentségnek azonban igen világias eszközei és útjai vannak. Rákóczi nem választotta eszményképül a spanyol jezsuita udvari emberét, de emberismeretet tanulhatott belőle.

10. [*Historia Anglica* franczösisch.] A könyvcímet nem tudtam identifikálni. Lehetne gondolni André Duchesne *Histoire d'Angleterre* című művére (1614, vö. Lanson, Manuel, 6813), de ezzel a lehetőséget még nem merítettük ki. (Duchesne a francia király historiografusa volt, 1584—1640 élt.)

Maga az adat annyiban érdekes, hogy dokumentálja: a fiatal Rákóczi komolyan érdeklődött a világtörténelem iránt. Az ókori Róma, a német-római császárság mellett Anglia története is foglalkoztatta fogságában a fejedelmi pályára készülő fejedelmi utódot.

11. [*Elementorum Euclidis*.] Euklidesz alexandriai görög matematikusnak (i. e. 300 körül élt) a geometria elveit összefoglaló munkája alapvető az emberi gondolkodás történetében. Hogyan került ez a könyv Rákóczi olvasmányai közé? És mit tanult belőle?

Természettudományi könyvei Rodostóban is voltak a fejedelemnek (vö. id. dolgozatom, 18). Ezek között legközelebb áll a bécsújhelyi könyvhöz Antoine Parent mechanikai és fizikai munkája: *Éléments de Mécanique et de Physique où l'on donne géométriquement les principes du choc et des équilibres entre toutes sortes de corps*. Mindenesetre a természettudományos érdeklődés, amely úgylátszik egész életén végigkísérte Rákóczit, filozófus és haladó gondolkodásra vall.

A »geometriai« gondolkodás egyébként, vagyis a világ megismerése a logika és a matematika módszerével: a XVII. századi racionalizmus eszméje volt. Spinoza *more geometrico* magyarázza Descartes filozófiáját (1663). A misztikus Pascal viszont a megismerésben az *esprit géométrique* fölé helyezi az *esprit de finesse*-t, az intuíciót, amely okoskodás helyett szintetikus meglátással érti meg a dolgokat (*Pensées* I, 1.).

Euklidesz munkájának rengeteg kiadása volt (vö. Brunet, Manuel, II, 1087–8). Szükségtelen megállapítani, hogy melyiket használta a bécsújhelyi fogoly. A *Praeclarissimus liber elementorum Euclidis* latinul Velencében jelent meg (1482), görögül Bázelen (1533). A M. T. Akadémia könyvtárában három kiadását találtam, amelyek közül bármelyik (de ezeken kívül még sok más) lehetett Rákóczi kezében: *Euclidis elementorum ... libri ...* Amst. 1673; Wittenbergae 1661; Francof. 1607. Az *Elemek*-et először Brassai Sámuel fordította magyarra (1865).

V. ö. még a 19. sz. könyvet.

12. [*Nouveau Voyage de Italie*.] A könyvet nem tudtam identifikálni. Az útleírások nagy helyet foglalnak el a XVI. század óta a francia irodalomban. (A Nemzeti Múzeum régi szakkatalógusai között szerepelt egy *Itineraria* c.) Az Akadémia könyvtárában két ilyen című munka is van: *Nouveau Voyage ... d'Italie*, 1724 és *Nouveau Voyage d'Italie*, 4° édition, La Haye 1727. Talán az utóbbinak volt egy 1701 előtti kiadása, amit Rákóczi olvasgatott. Rákóczi Rodostóban is olvasott ilyen munkákat (vö. id. dolgozatom, 17). A Föld megismerésének vágya Rákócziban: szintén a természettudományos hajlam jele. Itália különösebben érdekelhette őt, 1693-ban tett olasz tanulmányútja óta.

13. [*Historia des röm. Reichs*.] Valószínűleg a német-római császárság története. A könyv beletartozik Rákóczinak világtörténelmi olvasmányai közé. Ezek az olvasmányai (vö. fentebb a 4., 5., 6., 8., 10. sz. könyveket) a fejedelmi hivatásra való készülést szolgálták.

14. [*Anonimiana*.] A könyv címe megtalálható a British Museum nyomtatott katalógusában: *Anonimiana ou mélanges de poésies, d'éloquence et d'érudition* (Paris, 1700). Ha ez a könyv volt Rákóczi kezében: meglepő gyorsan érkezett Bécsújhelybe (1701).

Feltűnő ez a szépirodalmi mű Rákóczi olvasmányai között. De csak első pillanatra. Mert a »nagyvilági« jellegű egyveleggyűjtemény nemcsak a »galáns« kor verseit tartalmazza, hanem az ékesszólásból és a tudás köréből is ad mintákat. Rákóczi következetesen igyekezett magát művelni minden irányban, a renaissance *uomo universale*-jének szellemében.

15. [*Cleopatra*.] A cím alapján nem lehet megállapítani, hogy közelebből melyik könyvről van szó. De két dolog kétségtelen: szépirodalmi jellegűnek kell lennie és a római korba vezeti az olvasót. Ismét egy bizonyíték Rákóczi világtörténelmi érdeklődése mellett. Bizonyára nem pusztán szórakozást keresett a könyvben.

A Cleopatra-téma igen népszerű volt a világirodalomban a XVI. századtól a XVIII. század végéig. Az olasz J. Graziani hatékony eposzt írt *Cleopatra* címmel (1626). Ez a cím megfelel az összeírás betűinek. A téma színpadi földolgozói közül — Shakespeare (1610 körül) mellett — említsek meg a francia Jodelle-t (1552), Robert Garnier-t (1578), Jean Mairet-t (1630), Benserade-ot (1635), az olasz Francesco Pona-t (*Cleopatra*, Velence 1635). Gautier de La Calprenède 12 kötetes pszichológiai regényt írt *Cléopâtre* címmel (1648). A történelem csak ürügy számára. Madame de Sévigné szerette benne a »széplelék« rajzát.

Rákóczi, amint műveiből és olvasmányaiból (Tacitus!) kitűnik, szintén elmélyült a lélektani problémákba, de nem öncélú gyönyörködéssel. Az ő vezérszavak az Állam volt és az egyén szépirodalmi ábrázolása ehhez igazodott.

16. [*Occures mes lees de Monsieur*.] Helyesen: *Oeuvres meslés de Monsieur* (Monsieur vegyes művei). Az indikáció alapján nem lehet megállapítani a könyv azonosságát. »Monsieur« a király öccsének címe volt. De lehet, hogy itt kimaradt az összeírásnál a szerző neve. Az *Oeuvres mélé*s gyakori cím rendszerint szépirodalomra utal: vers- és próza-egyveleget, galáns olvasmányt jelent.

17. [*Le Sort de l'honeste homme.*] A francia cím szó szerinti jelentése: »a tisztességes ember sorsa«. A könyv identifikálását nem tudom adni. Mindenesetre figyelembe kell venni a *honnête* szó XVII. századi jelentését, ha a könyvet megfelelő környezetébe akarjuk helyezni. Nyilván a civilizálás, a pallérozottság és udvariasság körébe tartozik, tehát abba a társadalom-erkölcsi témakörbe, amelyről Rákóczi poszthumusz munkája szól (*Reflexions sur les principes de la vie civile et de la politesse d'un chrétien*, 1751, 257—509). Rodostói munkájának gyökerei tehát hazai olvasmányaira nyúlnak vissza.

A *honnête homme* jelenti a nálunk használatban volt 'uriember', a 'gentleman' fogalmát is (Savaugeot). A hangsúly azonban nem az »előkelő« származáson hanem az erkölcsi és a polgári konvencionális magatartáson van. A XVII. században, és ma is, értelme: 'a társadalmi szokásokhoz alkalmazkodó', 'udvarias' (erdetileg = 'olyan, amilyenek az udvarnál kell lenni'), 'jól nevelt', 'illetelmes', 'tisztességes', 'becsületes'. A feudális társadalom a polgári-nagyvilági embereket befogadta a *honnête homme* körébe. Pascal a hercegnek kijáró tiszteletet különválasztja a *honnête homme* megbecsülésétől (*Opusculs* III, 2); Platon-t és Aristotelészt *gens honnêtes*-nek nevezi (*Pensées* V, 331)...

18. [*Le Spirit de Senect.*] Minthogy az összeírás a könyvcímeket gyakran hibás másolatban adja, föltehető, hogy a cím helyes olvasása: *L'Esprit de Sénèque**. Ha ezt az olvasást elfogadjuk (egyébként nehezen lehetne más föltevással helyettesíteni): nagy terület nyílik meg előttünk.

A sztoikus Seneca a középkor óta a XIX. század elejéig mint keresztény eszménykép szerepelt az európai vallásos irodalomban. A kérdéssel nagy irodalmi anyag szintézisét adva, Türoczi-Trostler József írt monográfiát (*Keresztény Seneca*, 1937 EPHK., 25—75). Seneca »kereszténységének« nagy irodalma van (vö. Am. Fleury, *Sénèque et saint Paul*, 1853; G. Boissier, *Le christianisme de S.*, Revue des Deux Mondes, 1871; stb.). Rákóczinak tudomása lehetett a magyarországi »keresztény Seneca« irodalmáról, amikor Senecához fordult bécsújhelyi fogságában. Türoczi-Trostler (i. h., 34) utalt a magyar kódexek, Bornemissza Péter Seneca-hivatkozásaira, a Lőcsén megjelent reimpressióra (*Seneca Christianus*, 1660) és ennek Bécsben már 1654-ben megjelent magyar fordítására Kéri Sámuel ferences által...

Seneca (élt i. sz. 2—65) *Consolatio*-ihoz természetszerűleg fordulhatott a jezsuiták által nevelt és tragikus sorsváltásba jutott fiatal Rákóczi. Már a római életbölcselethez élete is részvétet kelthetett benne. Senecát Claudius császár nyolc évig a mai Corsica szigetén száműzetésben tartja: ezalatt vigasztaló iratot intézett anyjához, kifejtve, hogy a száműzetés és az élet egyéb bajai nem rendítik meg a Bölcsét. Mint az ifjú Néró nevelője a szörnyűséges császári udvarban harcol a zsarnokság és a kegyetlenségek ellen, a szabadság és az erény védelmére. Végül Néró öngyilkosságra ítéli hű tanácsadóját, aki szokrateszi lelkierővel hajtja végre a parancsot...

Tertullianus (»Seneca semper noster«), Szent Ágoston, Szent Jeromos magukénak vallják őt. Szent Ágoston idézi a babonáról írt könyvét. Egy modern kritikus szerint Bourdaloue és Massillon elmondhatták volna a szószékéről Seneca egynémely levelét... A közügyeknek és a nép erkölcsi nevelésének szentelte életét, bár egyéni vágya a magánélet nyugalma volt. (Rákóczi nem ismert önmaga számára magánéletet.)

Néhány gondolatot ragadjunk ki Seneca műveiből: valamennyit — leszámítva a pantheisztikus beállítottságot — magáévá tehetette Rákóczi.

Az univerzum ura tiszta szellem... Nevezhetnők ezt a Szellemet Sorsnak is, Providenciának, vagy Természetnek! Örök, változatlan törvények igazgatják a világegyetemet. Isten jóságos ura a világnak. (Gyakran istenekről is beszél Seneca.) Szívünkben biztosítsunk méltó helyet az Istenségnek. A társadalom bajai: Isten nevelő megpróbáltatásaiból fakadnak és megacélozzák az embert... A balsors, a hazafias kötelesség teljesítése hőseket ad a világnak. A szenvedés dicsőséget hoz. Szokratesznek a méregpohár boldogságot és halhatatlanságot szerzett. A Providencia a nemes erkölcsűeket tünteti ki csapásokkal. Boldogtalan, aki sohasem volt boldogtalan. Isten azokat szenvedteteti, akiket szeret és nagy dolgokra tesz hivatottá. A békétűrés fölemeli a lelket a bajok megvetésének magaslatára. Semmi sem a véletlen műve, minden öröktől fogva elhatározott dolog. (Madame de Sévigné-nél visszhangzik ez a tétel: a Turenne-t megölő ágyú öröktől fogva meg volt töltve.) Hős az, aki átadja magát a Providenciának. A világegyetem monarchikus állam és a szabadságunk abban áll, hogy átadjuk magunkat Istennek. (A később janzenistává lett Rákóczi már a szabadságharc előtt találkozik ezzel az életfilozófiával.) A nemességet nem a születés, hanem az érdem és a tehetség adja.

* Ilyenfajta kiadványok nem ritkák a francia irodalomban. A XVII. században: *Esprit de Saint-Cyran*, *Esprit de saint François de Sales*. Birtokomban van egy *L'Esprit d'Henri IV* c. kiadvány (1775) és egy másik, *Pensées de Sénèque* címmel (Gotha 1754). Van egy *Esprit de Sénèque* c. kiadvány is (Vapereau), de ez csak 1723-ban jelent meg. Lehetett régebbi kiadása is. Seneca összes műveinek francia fordítása már 1500 körül megjelent, folio-kiadásban (Lanson, Manuel, 1307. sz.). A XVII. században Malherbe fordított Senecából.

Seneca hisz a test és lélek dualizmusában és a túlvilági életben. A halál : újjászületés az örökkévalóságban. Az ember egyetlen kincse az erény. A szenvedélyek lealacsonyítják az embert. Minthogy a Természet azonosul Istennel, Seneca életszabálya : élj a Természet szerint. Rákóczi is a természeti törvényt állítja zsinórmértékül az ember elé (*Reflexions sur la politesse*).

Seneca többször nyilatkozik az epikureusok gyönyörködésére ellen. Az erény kérielhetetlen ellensége a gyönyörnek. Epikureusz tanai megrontják az emberi szívet. A szerénység jobban díszíti az embert, mint a méltóság és rang. Seneca demokratikus gondolkozása nem volt idegen Rákóczitól »Szokratesz nem volt Patricius — írja Seneca Luciliusnak, — Kleanthesz vizet hordott. Platont nem mint nemesembert fogadta be a filozófia, hanem a filozófia tette őt nemessé» (Sárosi Gyula ford., Officina. 1943. 65).

A sorsban való sztoikus megnyugvás filozófiája kétszeres erővel szólt a halál közelében állóhoz. Talán olvasta a kiadványban Rákóczi ezeket a sorokat : »Hihetetlen ereje van a filozófiának ahhoz, hogy a véletlen mindenféle erőszakát legyőzze... Kielégülve várom a halált!«

A Fejedelem eszményi portréját is megkapta Rákóczi Senecában. (Egész életében foglalkoztatta őt ez a probléma.) Seneca „Pater patriae” névvel illeti a fejedelmet: ezt a címet kötötte ki magának Rákóczi is. (Vö. főntebb, Tacitus kapcsán, 5. sz.) Sereca a fejedelmi kegyesség hive és a zsarnokság ellensége: Rákóczinak ebben tanítója volt Seneca, aki a jövő császárt ékesszólásra és filozófiára nevelte. De Rákóczinak, ha Cinna lett volna is (ami távol állott tőle) Bécsújhelyben, nem akadt Augustusa, akire Seneca mint a császári *clementia* példaképére hivatkozik. Rákóczi nem fogadta el 1711-ben a császári kegyelmet.

19. [*Tractatus Geometriae*.] A könyvet nem tudtam identifikálni, de vö. a 11. sz. könyvről (Euklidesz) mondottakat.

20. [*Siben unterschiedliche kleine Tractate sambt einem Landschaftsbuechel*.] A hiányos indikáció alapján lehetetlen identifikálni a könyvet.

21. [*Officium B. V. Mariae* in Futteral.] A könyv a jezsuiták Mária-kultuszára vall. Rákóczi későbbi, nem kevésbé vallásos korszakában eltávolodott ettől az iránytól.

*

Abból, amit a huszonegy címet tartalmazó könyvlistáról eddig meg tudtunk állapítani, bizonyos konkluziókat levonhatunk.

Mindenekelőtt azt, hogy Rákóczi már fiatal korában erősen érdeklődött az állambölcseleti, világtörténeti, egyháztörténeti témák iránt. A fejedelmi élet mestere fokozott mértékben a történelem.

Feltűnő a szépirodalom jelenléte a bécsújhelyi börtönben. Rákóczi akkoriban még közel állott a nagyvilági, világias élethez. Rodostói könyveit már a Grobois-i remeteség inspirációja alapján állította össze.

A geometria iránt való érdeklődése annak a szellemnek korai jelentkezését mutatja, amelyet a rodostói könyvtár természettudományi könyvei dokumentálnak.

Rákóczi bécsújhelyi olvasmányainak és egyben fiatalkori műveltségének kérdését a fenti töredékes vázlattal nem tekinthetjük lezártak.

BETHLEN MIKLÓS FRANCIA EMLÉKIRATAI

1736-ban amszterdami jelzéssel, de tulajdonképpen roueni¹ nyomdában jelent meg a *«Mémoires historiques du Comte Bethlen-Niklos, contenant l'Histoire des derniers Troubles de Transilvanie»* (Bethlen Miklós gróf emlékiratai, melyek az utolsó erdélyi zavargások történetét tartalmazzák) című munka, amely mind irodalomtörténeti, mind pedig történeti szempontból érdekes alkotás. Az Emlékiratok szerzőjét és műfaját illetően a magyar irodalomtörténetírás és történetírás különböző véleményeket alakított ki, de egyes adatainak jelentőségét nem vonta kétségbe. A jelen tanulmánynak az a célja, hogy — új adatok alapján — tisztázza a szerző és a műfaj kérdését s vizsgálat alá vegye az Emlékiratokban közölt adatok hitelességét és forrásait.

I

Ahhoz, hogy a fenti célkitűzést megvalósíthassuk, szükség van az Emlékiratok rövid bemutatására. A Mémoires szerint Bethlen Miklós apja egyik kastélyában nevelkedett és maga Bethlen János kancellár ügyelt fel fia nevelésére. Főleg arra törekedett, hogy elsajátítsa a török és a német nyelvet, amelyekre Erdély helyzete miatt szüksége lehetett. Az ifjú Bethlen akkor lép — az Emlékiratok szerint — az erdélyi történelem színpadára, amikor apja magával viszi az országgyűlésre, melyet Barcsai Ákos hív össze Segesvárra. Itt egy bálon pillantja meg azt a gyönyörű lányt, akibe halálosan szerelmes lesz — a 17. századi francia preciozítás szabályai szerint. Bánffy Zsigmond lánya, Izabella, azonban rövidesen Barcsai fejedelem felesége lesz. A gyöngéd szívű lovag a hír hallatára súlyosan megbetegszik s kiderül az is, hogy csak akkor gyógyulhat meg, ha Izabellát láthatja. Jelentkezik a fejedelmi udvarban, ahol testőrkapitánnyá nevezik ki. Most már gyakran láthatja az imádott hölgyet, sőt arra is alkalma van, hogy feltárja előtte érzelmeit. A szerelmi ostromot azonban félbeszakítja Rákóczi György visszatérése Erdélybe. Barcsai menekülni kényszerül, feleségét Déván hagyja, maga pedig Szebenbe vonul. Bethlen mindenhová követi őt és vállalkozik arra is, hogy Dévára levelet visz. A havasokon keresztül sikerül is eljutnia Izabellához, aki egy dobozzal jutalmazza meg, de kiköti, hogy azt útközben nem szabad felbontania. A kíváncsiság azonban annyira hatalmába keríti Bethlent, hogy az úton kinyitja a dobozt. Egy levelet talál benne, amelyben Izabella árulónak, esküszegőnek, hűtlennek nevezi. Hősünk elájul. Amikor magához tér, egy másik levelet fedez fel a dobozban. Ebben Izabella megbocsát neki, de figyelmezteti, hogy máskor jobban engedelmeskedjék parancsainak. Három gyűrű is van a dobozban. Az egyik gyémánttal kirakva s ez a felirat áll rajta: *«Mentől tisztább, annál betsesebb»* (így írja az 1804-es magyar fordítás)², a második agáttal díszített s felírása: *«Ha nem tisztá, nem méltó az istenekhez»*, a harmadik Izabella rosszul sikerült képmását viseli magán. Bethlen boldogan siet vissza Szebenbe, ahonnan a fejedelmi postába csempészve küldözgeti leveleit szerelmének.

Ámor játékaikat megzavarják az események: Barcsai lemond a fejedelemségről Kemény János javára, ez utóbbi pedig megöleti az ingadozó jellemű Barcsait. Bethlen apjával együtt átáll Kemény pártjára s Barcsai halála után reméli, hogy Izabella az övé lehet. Nemes emberével, Patkóval megindul Görgény felé, az úton azonban elfogják a tatárok. Nagy ügyel-bajjal kiszabadul, de súlyosan megbetegszik s útját nem tudja folytatni. Az időközben Husztra

¹ Quérard, La France littéraire, VII. k. 554. l.

² Gróffy Bethlen Miklós, ifjúkori életének, úgy Erdélyország, akkori történeteinek tulajdon magától Frantzia Nyelven való Leírása. Magyarra fordítottat és kiadatott a Magyar Nemzeti Játzó Színhasznára. Kolosvárott. Nyomtatottat a Réf. Kölegyom Bet. 1804-dik Esztendőben.

költözött Izabellához levelet ír, amelyben »a tökéletes és szenvedélyes szerelmes« vallomása olvasható. Izabella válaszában csak »barátságáról« beszél s nem sok idő múlva férjhez megy Zólyomi grófhoz. A megkeseredett szerelmes apja tanácsára külföldi akadémiákra indul.

Először Bécsben állapodik meg, ahol főleg olasz és francia nyelvet tanul. Majd beáll önkéntesnek Montecuccoli hadseregébe, együtt harcol a francia segélyhadakkal Szentgotthárdnál s a győzelem után Zrinyi Miklóst látogatja meg Csáktornyan. Az Emlékiratokból megtudjuk, hogy Zrinyi a vasküzdő béke megkötése miatti elkeseredésében »Ne bántsd« címen munkát ír, amelyet kéziratban terjesztenek s amelyben a szerző azt állítja, hogy a magyarok saját erejükből is kiűzhetik a törököt az országból. Zrinyi halála után — amelyet a Mémoires részletesen leír — Bethlen a franciák tanácsára Velencén és Lyonon keresztül Párizsba utazik. Itt költelező, fényűző életet él. A legelőkelőbb körök vendége, fogadja őt Condé herceg Chantillyben. Condé érdeklődik az erdélyi história iránt s az Emlékiratok szerint jobban ismeri azt, mint maga Bethlen. Párizsból hazatérve Bethlen Miklós feleségül veszi Szirmay Péter leányát, franciás kastélyt épített Bethlenszentmiklóson és franciás társadalmi életet él.

Ez a Mémoires első részének meséje, a második rész tartalma ettől merőben különbözik: Révérend abbé, aki Erdélybe jön, hogy egyrészt a bujdosók és Apafi, másrészt a francia király közötti szerződés megkötését megkönnyítse, értesül arról, hogy Bethlen franciául beszél s ezért felkeresi őt a fogarasi börtönben, ahová azért került, mert valamit hallott a Béli-féle összeesküvésről. Az Emlékiratokból értesülünk Révérend diplomáciai sikereiről, az erdélyiek és a bujdosók harcáról. Béthune márkai varsói francia követ, a magyar bujdosók és az erdélyiek küldöttjei megkötik a varsói szerződést. Ennek értelmében francia zsoldoscsapatok érkeznek Magyarországra Boham gróf vezetésével. Miután Révérendnek sikerül Teleki Mihállyal is megegyeznie, az erdélyi csapatok is megindulnak a császáriak ellen, de Teleki nem sokáig vesz részt a harcokban. A főparancsnokságot Thököly Imre veszi át és egyre-másra aratja sikereit a Felvidéken. XIV. Lajos azonban már nem sokat törődik a magyarországi »diverzióval«: megkötö a nymwegei békét s Révérend, aki segíti a Boham csapatában harcoló tiszteket, hogy átjussanak Lengyelországra, hazaindul Párizsba. Társaságában utazik Franciaországba az Absolon Dániel vezette követség, melynek egyik tagja Bethlen Miklós. Bethlent Béthune márkai bemutatja XIV. Lajosnak, aki meglepetéssel hallja, hogy az erdélyi főúr megtanulta a francia nyelvet. Rövid párizsi tartózkodás után Bethlen visszatér Erdélybe. A könyv az 1680-tól 1690-ig terjedő események vázlatos szemléjével fejeződik be.

II

E rövid ismertetés elolvasása után azonnal felvetődik a kérdés, vajon a Mémoires adatai megfelelnek-e a történelmi igazságnak? Bethlen Miklós életét nagyon jól ismerjük Önéletírásából, kortársai emlékirataiból, egyszerű tehát összevetni a valóság és a fikció adatait. Tudjuk, hogy Bethlen Miklóst a II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratát követő események elvonták a kolozsvári tanulástól. Apja magával viszi az 1658 októberére összehívott segesvári országgyűlésre. Innen Barcsaival Dévára megy, ahol — amint Bethlen írja — »igen kurta lévén a fejedelemséghez képest a kancellária, én voltam az egyik kancellista«. Ezután részt vesz a marosvásárhelyi országgyűlésen is s innen kerül vissza ismét Apáczai Csere János keze alá Kolozsvárra. Amikor Rákóczi György betör Erdélybe, Bethlen János vagyonát elkobozza, feleségét és gyermekeit pedig fogva tartja Segesvárott. Bethlen Miklós innen megszökik s átjut Barcsai táborába, majd pedig Szebenbe. Rákóczi szászfenesi veresége után apja Husztra küldi. 1661-ben a besztekercei gyűlésről Kemény fejedelem passzusával külföldi akadémiákra indul.

Ha ezeket az adatokat összevetjük a Mémoires állításaival, kétségtelenné válik, hogy a francia emlékiratok nem fedik teljesen az igazságot. A francia munka helyesen említi azokat a helyeket, ahol a fiatal Bethlen megfordult, de kolozsvári tanulásáról, a Bethlen-család fogvatartásáról, Miklós szökéséről és bujdosásáról semmit sem tud. Az alkalom-szülte kancellista szerepét eltúlozza. Még távolabb áll azonban a valóságtól a szerelmi történet. Először is Bánffy Zsigmond leányát nem Izabellának, hanem Ágnesnek hívták, nem az 1658-as, hanem az 1660-as segesvári gyűlés idején vette őt feleségül Barcsai.⁴ Második férje nem Zólyomi gróf volt, hanem Rhédey László, előbb máramarosi főispán, majd váradi főkapitány, akivel 1662. március 29-én tartotta esküvőjét.⁵ Ekkor már Bethlen Miklós nem tartózkodott Erdélyben:

³ Bethlen Miklós: Önéletírás (bevezette és sajtó alá rendezte Tolnai Gábor) Bp. 155. I. A többi adat is az Önéletírásból származik.

⁴ Erdélyi Országgyűlési Emlékek, XII. köt. 50. I.

⁵ Nagy Iván, Magyarország családai, Pest, 1857-, IX. 746. I.

Ha ezek az adatok nem győznének meg a szerelmi történet fiktív voltáról, fordulhatunk Bethlen Önéletírásához is: az öreg kancellár ebben a művében a legteljesebb őszinteséggel, nyíltsággal számol be életének minden részletéről s így szerelmi életéről is. Az Önéletírásban azonban egy szó sincs Bánffy Ágnes iránti szerelméről. Igaz, ugyan, hogy említi 1660 őszén egy Husztra vetődött »nagy nagyságos úr« 18 esztendő »minden szépségben kerestetett dolgokra nézve ritka híres feleségét«, akivel kölcsönösen megszeretik egymást, de ez a »híres szép asszony« nem lehet azonos Bánffy Ágnessel, hiszen, amint Barcsai feleségül veszi, azonnal magával is viszi Görgény várába.⁷

A szerelmi história mellett találunk más fiktív elemeket is a Mémoires-ban. Így például nem állja meg a helyét az az állítás, hogy Bethlen Bécsben az akadémiaára járt volna. Nem állt be Montecuccoli seregébe és nem vett részt a szentgotthárdi csatában sem. Ez utóbbi állítás láthatóan azt a célt szolgálja, hogy a szerző minél több francia vonatkozást süríthesse munkájába s kiemelje a franciák szerepét a törökök leverésében. Igaz, hogy Bethlen felkereste Zrinyit — de csak nagy külföldi tanulmányútja után. Bethlennek a Mémoires-ban leírt külföldi útja nem egyezik a valósággal. Járt ugyan Párizsban és Velencében is, de két különböző alkalommal: a francia fővárosban Angliából jövet, Velencébe pedig Zrinyi halála után Csáktornayáról ment át. Az Önéletírás szerint Bethlen Párizsban elég szerényen élt. A Saint-Germain »hóstatéban lakott, asztala egy »emberséges embernél« (az »honnête homme« magyar megfelelője) volt, vendégeskedett Ruigny márkinál, a hugenották egyik főemberénél, fogadta őt de Lionne külügyi államtitkár és Colbert pénzügyi államtitkár, de Condé herceget nem látogatta meg. Rá kell még mutatnunk arra is, hogy hazatérte után nem Szirmay Péter leányát, hanem Kun Ilonát vette el feleségül s végül arra, hogy nem kétszer járt Franciaországban.

Nem lehet célunk itt teljes hibajegyzéket adni, pusztán azt akartuk e néhány adattal bebizonyítani: teljesen elképzelhetetlen, hogy ezeket a tévedéseket Bethlen Miklós maga követhette volna el. Már e néhány, a valóságnak ellentmondó adat alapján sem tekinthetjük Bethlen Miklóst a Mémoires szerzőjének. A szerző kilétét megállapítani viszont egyáltalán nem nehéz, egrészt a munka tartalma, másrészt a francia kiadó előszava alapján. Coq de Villeray, Voltaire egyik heves, de gyenge tollú ellenfele, a Mémoires első kiadója leszögezi az előszóban, hogy az Emlékiratokat Révérend abbé írta — Bethlen felszólítására. Szerinte Bethlen elmesélte a francia ágensnek kalandjait és arra kérte őt, írja meg azokat, mert őnmaga nem ismeri eléggé a francia nyelvet és nem képes olyan ékesen előadni a történetet, hogy az valóban tessenék annak a francia hölgynek, aki őt párizsi tartózkodása idején pénzzavarából kisegítette. A Mémoires megjelent 1739-ben a Rákóczi-szabadságharc nagy igazoló iratában, az »Histoire des Révolutions de Hongrie« című munkában is. A kiadó az előszóban hangsúlyozza, hogy nincs meggyőződve az Emlékiratok hitelességéről és kijelenti, hogy ebben a kiadásban a regényes elemeket elhagyta és csak az erdélyi mozgalmakra vonatkozó részeket közli, mert ezek elősegíthetik a magyarországi események megértését.

Bár ezek után eléggé világos, hogy ki lehet a Mémoires szerzője, a kérdés hosszú időn keresztül még sem látszott eldöntöttnek. Nemcsak Sacy,⁸ a magyar történelem kiváló 18. századi francia ismerője állította azt, hogy a Mémoires Bethlen műve, hanem Bod Péter is azt mondja a Magyar Athénasban, hogy Bethlen »megírta volt a maga életét Frantzia nyelven«.⁹ Hogy a 18. században a magyar olvasók Bethlennek tulajdonították az emlékiratokat, arra nagyon érdekes adatokat találtam a marosvásárhelyi Teleki-téka egyik Mémoires-példányában. Ezt a példányt, amely eredetileg Jean Bernouilli tulajdona volt, minden valószínűség szerint Teleki Mihály leszármazottja, Teleki Sámuel olvasta, s olvasás közben az egyes részekhez megjegyzéseket, adversariákat fűzött. Az eredeti kiadásban a címlap előtt Thököly képét látjuk ezzel az aláírással: Le fameux Comte Michel Teckeli, Chef des Rébelles mécontents de Hongrie. (A híres Teckeli Mihály gróf, a magyarországi elégedetlen lázadók feje.) Teleki Sámuel felháborodik azon, hogy Teleki Mihály és Thököly Imre nevét összeavarták s így kiált fel. »Eu, crassam Scriptorum Exoticorum de rebus nostris ignorantiam! Leg. Emericus Tököli.« A kiadó valóban hibázott, de a császárhű Teleki Sámuel felháborodását elsősorban az magyarázza, hogy a Mémoires így az ő családját is rebellis hírbe hozhatja. Vannak azonban mulatságosabb megjegyzései is, amelyek úgy vitatkoznak a könyv egyes állításaival, mintha Teleki magával Bethlen Miklóssal szállna perbe. Amikor Révérend leírja, hogy Erdélybe érkeztek Bethlen fogságban találja, Teleki Sámuel ékes franciasággal megjegyzi. »Vous devriez dire ici que Teleki a eu beaucoup de part a Votre emprisonnement. Car c'est ce qui tient tant au coeur, et qui fait que Vous le decriez dans Votre (sic!) Mémoires.« (Meg kellene mondania, hogy Telekinek nagy része volt az ön elfogatásában. Mert ezt vette annyira a szívére

⁷ Önéletírás, 221. l.

⁸ E. Ö. E. XII. 61. l.

⁹ Sacy, Histoire de Hongrie, Paris, 1778, II. 9. jegyzet, 487–88. 11.

¹⁰ Bod: Magyar Athenas, 41. l.

s ezért szidja őt Emlékirataiban.)¹⁰ Egy helyütt a Mémoires-ban az áll, hogy Bethlen hasonlított Condéra. Teleki Sámuel oldalt megjegyzi: »Il y a en ceci un peu de vanité« (Valami kis hiúság is van ebben!) A Széchényi-Könyvtár és a volt Erdélyi Múzeum Egyesület kéziratai között megtaláltam a Mémoires több magyar és latin fordítását, ami egyrészt azt bizonyítja, hogy a könyv nagy érdeklődésnek örvendett a 18. század második felében, másrészt arra is utal, hogy a magyar olvasók valóban Bethlen munkájának tarthatták,¹¹ 1804-ben végül nyomtatásban is kiadják Kolozsvárt a Nemzeti Játék Szín javára a Mémoires első részét »Groff Bethlen Miklós ifjúkori életének, úgy Erdélyország történeteinek tulajdon magától Frantzia Nyelven való Le írása« címen. A fordítás azzal is igyekszik Bethlen szerzőségét alátámasztani, hogy például Bánffy Izabella nevét Ágnesre változtatja. Az erdélyi köztudatban élő nézetet visszhangozza De Gerando 1850-ben Párizsban megjelent munkája is (La Transylvanie et ses habitants), amely úgy gondolja, hogy a Mémoires Bethlen Önéletírásának francia fordítása.¹²

Végül is Szalay László, az Önéletírás első kiadója a történeti adatok és Coq de Villera előszava alapján 1858-ban megállapítja, hogy a francia munka nem tulajdonítható Bethlennek.¹³ Ugyanezt a nézetet vallja Szilágyi Sándor és Toldy István, aki 1864-ben kiadja a Mémoires teljes magyar fordítását.¹⁴ E végérvényeseknek tűnő megállapítások után sem zárt le azonban a vita. Birkás Géza egyik 1917-ben megjelent cikkében (Bethlen Miklós és Prévost abbé) ismét Bethlent tartja a Mémoires szerzőjének,¹⁵ amire azután Angyal Dávid válaszol, elismételve Szalay érveit.¹⁶ De még ezután is felbukkan az a nézet, hogy Bethlen a Mémoires szerzője. Tolnai Gábor egyik régebbi munkájában azt állítja, hogy Bethlen »franciául írja meg emlékiratait, a korai magyar mémoires-irodalom páratlanul álló remekét.«¹⁷

A már fentebb felsorakoztatott érvek után csak még egy adattal szeretném megerősíteni azt az állítást, hogy a Mémoires szerzője nem Bethlen Miklós, hanem Dominique Révérend. A roueni városi könyvtárban megtaláltam a Mémoires kiadójának egyik kéziratát, melynek címe: Abrégé chronologique de l'histoire ecclésiastique, civile, politique et littéraire de la province de Normandie (Normandia-tartomány egyházi, polgári, politikai és irodalmi történetének időrendi áttekintése). Megemlékezik Révérendről is s vele kapcsolatban ezt írja: »Il a encore laissé une histoire manuscrite du Comte Bethlem Niklos qui a été publiée apres sa mort. M. L(e C(oq) de V(illeray) son ami qui l'en avait fait depositaire de son manuscrit en est l'editeur.« (Még maradt utána Bethlen Miklós kéziratoss története, amelyet halála után adtak ki. Barátja, Le Coq de Villeray, akit kézírata letéteményesének tett meg, a kiadója.) Ez az adat megerősíti az eredeti kiadás előszavának állítását s pontosan informál a kézirat sorsáról is.

III

Ezek után felvetődik a kérdés: ki volt Dominique Révérend, milyen munkásságot fejtett ki azonkívül, hogy mint Franciaország ágense működött Erdélyben és megírta az Emlékiratokat?

Amint már a Mémoires előszava is utal erre, a legbősegebb életrajzi adatokat Révérendra vonatkozólag Moréri »Dictionnaire historique« című munkájában lehet megtalálni. Ennek a cikknek az írója minden valószínűség szerint Révérend barátja, a már említett Le Coq de Villeray, akinek az előbbi részben ismertetett, Rouenban található kézírata rövid életrajzi összefoglalót is ad. Moréri munkájának 1740-es kiadásában a következő adatokat találjuk Révérend-ra vonatkozólag.¹⁸

¹⁰ Teleki-téka Mémoires-példánya, II. 41. l.

¹¹ A volt Erdélyi Múzeum Egyesület kéziratárában az A. 958. jelzetű latin kézirat az eredeti első kötetének 272. lapján, Zólyomi és Bánffy Ágnes házasságát jut el. Az 626. jelzetű magyar kéziratban ez olvasható: Bethlen és Bartsainé, későbbi írással: Bethlen Miklós emlékiratai. Csak a regényes részeket fordítja le a Patkó-féle epizód. A Széchényi Könyvtárban: Fol. Lat. 3698. Commentarii Nicolai Bethlen continentes peculiariter Historiam Turbarum Transylvaniae.

¹² I. m. II. 235. l.

¹³ Önéletírás, Előszó, XII. l.

¹⁴ Szilágyi: Erdély irodalomtörténete, B. Szemle, V. 41–46, l.; Toldy, Gróf Bethlen Miklós történeti emlékiratai, Pest, 1864, Előszó.

¹⁵ E. Ph. K. 1927, 596. l.

¹⁶ E. Ph. K. 1918, 77–78. l.

¹⁷ Tolnai, Régi magyar főurak, 102. l.

¹⁸ Révérend életrajzára vonatkozólag l. a Mémoires előszavát, Moréri, Dictionnaire, 18. kiadás, 1740/VII. 84. l.; F. X. de Feller, Dict. historique ou Biographie universelle, 8. kiadás, Paris, 1835, XVII. 210 b.; Firmin-Didot, Nouvelle Biographie, XLI. 166–67 h. Quérard említi (France littéraire, VII. 554. l.), hogy Barbier szerint Révérend 1643-ban, Guilbert szerint 1648-ban született. Úgy hisszük, hogy az utóbbi adat a helyes, tekintettel arra, hogy a Mémoires előszava, Le Coq de Villeray jegyzetei és Moréri is ezt említik.

Dominique Révérend 1648, november 14-én született Rouenban, minden valószínűség szerint jómódú polgári családból. Tanulmányait Beauvaisban kezdte, a retorikát és a filozófiát Párizsban végezte el. Nagybátyja az Orléansi herceg udvari papja volt s az ő biztatására végzi el a teológiát, abban a reményben, hogy öröklí nagybátyja állását. A Sorbonne-i tanulmányok befejezése után nem sokkal a Saint-Cloud-i káptalan dékánja lesz, majd kapcsolatba kerülve a lengyelországi francia követtel, Béthune márkival, 1676-ban elkíséri őt Lengyelországba. Béthune küldi el Erdélybe azzal a feladattal, hogy mozdítsa elő s a szerződés megkötését Franciaország és a magyarországi »elégedetlenek« között (így nevezték a franciák a magyar felkelőket). A szerződés célja az volt — írja Moréri — hogy »kényszerítse a császárt, küldjön csapatokat ellenük és így csökkentse a Rajnánál álló hadserege létszámát.« Küldetéséből Párizsba visszatérve, XIV. Lajos megjutalmazza és 600 livre-s évjáradékot biztosít számára. A Saint-Cloud-i káptalan elnöksége mellett elnyeri a kanonoki tisztelet is. 1697-ben eladja el hivatalait és visszavonul a magánéletbe, kizárólag tanulmányainak szenteli idejét. Nem fogadja el a descartes-i filozófiát s az »antik filozófiát igyekszik új életre keltetni«. Emellett alkimiaiával foglalkozik. Két munkája jelent meg: A régiek fizikája (*Physique des anciens*) és Levelek Egyiptom első isteneiről és királyairól (*Lettres sur les premiers Dieux ou Rois d' Egypte*). 1734. július 26-án halt meg, 86 éves korában.

Közéleti működésének fénypontja kétségtelenül erdélyi küldetése volt. E küldetés történetét írja meg Révérend — mindig harmadik személyben beszélve — a *Mémoires* történelmileg legértékesebb második részében. A forrásokkal¹⁹ összevetve, megállapítható, hogy Révérend ebben a részben nem távolodott el az igazságtól, ha természetszerűleg túlozza is tevékenységének jelentőségét. A lengyelországi francia követ, Béthune márk, Révérend abbát és egy normandiai nemes, Forvalt, 1677 februárjában küldi Erdélybe bor vásárlásának ürügyével. Feladatuk az volt, hogy Apafit rávegyék a bujdosók sokkal hathatósabb támogatására és elősegítsék a francia—erdélyi szövetség megkötését. Kétségtelen, hogy Révérendnek minden diplomáciai képességét igénybe kellett vennie, ha eredményt akart elérni. Erdély nem mert a Porta engedélye nélkül beavatkozni a császár elleni háborúba. Másrészt a bujdosók és a mindenható Teleki Mihály között nem volt zavartalan a viszony: a bujdosók nem akarták elismerni Telekit a magyar és erdélyi hadak fővezérének. Révérendnek és Forvaltnak sikerült elérniük, hogy az erdélyiek és a bujdosók követsége 1677. május 27-én aláírja a varsói szerződést.²⁰ Ebben a szerződésben Erdély és a bujdosók ígéretet tesznek, hogy egy 15 000 főből álló hadsereget állítanak fel, XIV. Lajos pedig kötelezi magát arra, hogy évente 100 000 tallér segélyt ad és francia tiszteket küld. A csapatok fővezére Teleki lesz, s ő marad akkor is, ha a törökök közbelépése miatt Erdély hivatalosan nem viselhet háborút Ausztria ellen. Ausztriával békét csak a francia király beleegyezésével köthetnek, viszont ha XIV. Lajos békét köt a császárral, törekedni fog arra, hogy Erdélyt és a bujdosókat is felvegyék a békébe. Ha ez nem sikerül, továbbra is fizeti a segélyt. Franciaország vállalja azt is, hogy a Portánál közbejár és támogatja Erdélyt.

Há tekintbe vesszük, hogy II. Rákóczi Ferencnek éveken keresztül sem sikerült a 18. század elejére már nagyon legyengült Franciaországot rávenni arra, hogy vele formális szerződést kössön, akkor a varsói szerződést a bujdosók és Erdély diplomáciai sikerének kell tartanunk. Az sem vitatható, hogy Révérendnek jelentős szerepe volt e szerződés megkötésében.

Erdély részéről mégis húzódott a szerződés ratifikálása egyrészt amiatt, mert a Porta még nem látta elérkezettnek az időt, hogy nyíltan kiálljon a magyarok mellett s nem adott engedélyt az erdélyiek beavatkozására, másrészt amiatt is, mert Teleki szeretett volna külön biztosítékokat kapni Franciaországtól. A bujdosók és a Boham vezette zsoldos csapatok hadi sikerei és a Béli-féle összeesküvés a megegyezés útját egyengették. Révérend kihasználta az erdélyi udvar hangulatváltozását: felajánlotta a francia zsoldos csapatok segítségét Béli ellen és Forval közreműködésével Telekivel külön egyezményt kötött. Mindezzel sikerült elérnie a varsói szerződés ratifikálását.

A nymwegei béke után Révérend nehéz helyzetbe került: XIV. Lajosnak nem volt már szüksége a magyarországi »diverzióra«, esze ágában sem volt a varsói szerződést végrehajtani, sőt a Magyarországon harcoló francia zsoldos csapatokat vissza akarta hívni. Ugyanakkor fenn akarta tartani azt a látszatot, hogy a magyar felkelést támogatja. Boham csapatai közt Béthune márk utasítására lázadást szítottak, azok egyrésze átment Lengyelországba, a tiszteket viszont elfogták az erdélyiek. Révérendnak sikerült elérnie, hogy ezeket szabadon

¹⁹ Révérend küldetésére vonatkozó történeti anyag feldolgozva vagy kiadva: J. Hudita: *Histoire des Relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie, au XVIIe siècle (1635–1683)*, Paris, 1927; u. ö., *Répertoire des documents concernant les Négociations Diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVIIe siècle*, Paris, 1926; uő., *Recueil des documents concernant l'histoire des pays roumains*, Jassy, 1929, ezenfelül Szilágyi Sándor és Gergely Sámuel közlései a *Történelmi Tárbán*. Kéziratos anyag párizsi Bibl. National-ban és a Fr. Külügyminisztérium Levéltárában (Coor. nol. Hongrie t. 2, 3.)

²⁰ Varsói szerződés, I. Erdélyi Országgyűlési Emlékek, XVI. 52. l., Tört.Tár. 1890 514–524. l.

bocsássák. A francia udvart viszont meg tudta győzni arról, hogy legalább formális elégtételt kell adnia Apafinak. Az ő javaslata is hozzájárult ahhoz, hogy a császárral kötött békében XIV. Lajos megemlíti szövetségesei között Erdélyt is és ajándékokat küld a vezetőknek, akik egyéni érdekeiket mindenek fölé helyezték.

Révéréndnak sikerült jó kapcsolatokat teremtenie s úgy látszik, hogy a francia ügyesen be tudott illeszkedni az erdélyi viszonyokba. Papi mivolta egyáltalán nem akadályozta abban, hogy részt vegyen Apafi ivászataiban, s általában az erdélyi társaséletben. Jellemző, hogy még a Teleki Mihály környezetéhez tartozó emberek is jó véleménnyel voltak róla. Így például Absolon Dániel, aki követjárásai során közeli kapcsolatba került Révérenddal, azt írja róla Telekinek, hogy »Révérénd uram jólelkű ember«, vagy másutt mint »emberséges emberről« emlékezik meg róla.²¹

Egyébként Révérend Franciaországba való hazatérése (1680) után is érdeklődött a kelet-európai ügyek iránt. Amikor Polignac bíboros mint XIV. Lajos rendkívüli követé 1693-ban Lengyelországba ment, Révérend tervezetet nyújtott be a francia külügyminisztériumnak, melyben azt javasolta, hogy a nehéz helyzetben levő ország számára Sobieskivel vásároltassanak gabonát s ellenszolgáltatásként bocsássanak rendelkezésére valamilyen birtokot Franciaországban.²² Sacy úgy emlékszik meg erről, mint Révérend egyik legnagyobb érdeméről: gabonát szerzett Franciaországnak válságos helyzetében. Egyébként Sacy rendkívül meggyerő képet fest Révérendről 1778-ban megjelent »Historie générale de Hongrie« című munkájában. »Franciaország — mondja —, amely követként kellett volna hogy alkalmazza, csak intrikusnak használta. Ez az abbé Rouenban született: élénk és lakonikus ékesszólással rendelkezett, amely egyenesen tartott a célnak és kihasználta a kedvező pillanatot; gyorsan fogta fel a dolgokat és világosan fejezte ki magát, a titkot fel tudta fedezni, de meg is tudta őrizni; a papi ruha katona bátorását takarta.«²³

IV

A fentiekből világosan kiderül, hogy Révérend nemcsak diplomáciai tevékenységet fejtett ki, hanem tudományos érdeklődése is volt. Persze e tudományos érdeklődésének jelentőségét nem szabad eltúlozni. Egyébként a róla dicsőően megemlékező Sacy is megállapítja, hogy Descartes-nak hadat üzent, a horror vacui hirdette s kereste a bölcsék követét. Feltehető azonban, hogy zűrzavaros tudományos elképzelései ellenére is meg tudta különböztetni a regényt a történelemtől. A Mémoires második része lényegében beszámoló saját diplomáciai működéséről, — tehát történelmi munka — az első rész viszont inkább regény. Mivel magyarázható Révérendnek ez a választása?

Nem kétséges, hogy itt a kor egyik irodalmi divatjának hatásáról van szó. A 17. század precieux irodalmában a gáláns szerelmi históriákat szerették történelmi keretbe foglalni s ezzel is emelni érdekességüket. A Zayde című regény szerzői — Segrais, Madame de la Fayette, La Rochefoucauld, Huet — 10. századi spanyol és mór harcosokat léptetnek fel művükben, de ezek úgy viselkednek, mint a 17. század legtükrözetesebb »honnête homme«-jai, gáláns lovagjai. A valóságnak megfelelő történelmet a précieuse-ök elvetik. De Pure abbé »La Prétieuse« című munkájában (1656-8) egyik szereplője szájába például a következő mondatot adja: »Megutáltam a historikus által irt történelmet«. E divat értelmében a Carte de Tendre Kínában is érvényes és teljes mértékben megengedhető, hogy Kara Musztafa nagyvezír gáláns lovag képében jelenjék meg. Egyébként ilyen gáláns hős válik Thököly Imréről is Préchac egyik 1686-ban megjelent kisregényében. A század vége felé, amikor a francia abszolút monarchia válsága mind nyilvánvalóbbá lesz és felderengenek a felvilágosodás jelei, a történelmi hűség — elsősorban Saint Réal regényeinek a hatására — nagyobb jelentőséget nyer, azonban a régi gáláns regények módszereit nem adják fel teljesen. Ebben az időszakban különösen elterjednek az apokrif emlékiratok. Ennek a műfajnak egyik legjelentősebb művelője egy jó tollú újságíró, pamfletista, Gatien Courtilz de Sandras, aki kiadja a Mémoires de Monsieur le Comte de Rochefort című munkát. Kortársa, Hamilton nagysikerű munkájának címe: Mémoires de la vie du comte de Grammont, contenant particulièrement l'histoire amoureuse de la cour d'Angleterre sous le règne de Charles II. Ez a mémoire-műfaj egyébként annyira elterjed, hogy 1771-ben már az elefántnak is lesznek emlékiratai (Mémoires de l'Éléphant, écrite sous sa dictée et traduite de l'indien par un Suisse).

²¹ Szilágyi S., Absolon Dániel külföldi követségei, Történelmi Társ., 1883, 32, 37.

²² Erről Chr. Faucher, Histoire du Cardinal de Polignac, Paris, 1777, I. 75. l.

²³ Sacy, i. m. II. 362. l.

Ilyen körülmények között érthető, hogy miért választotta Révérend az apokrif emlékiratok formáját s miért állította be saját visszaemlékezéseit gáláns szerelmi történet keretébe: úgy gondolta, hogy ilyen módon szívesebben olvassa könyvét az Udvar és a Város, a korabeli olvasóközönség. Szerelmi történetében a preciozitás legelköptatottabb kliséi kaptak helyet, olyan formák, amelyek nem illenek bele a korabeli erdélyi társadalomba. Bethlen Miklós átváltozik gáláns francia lovaggá, aki egyik ájulásból a másikba esik: örömben vagy bánatában egyaránt elájul. Jellemző, hogy Izabellát milyen lelkiállapotban akarja táncra kérni: »En is közelgetni kívánván az ifjú és szép Ágneshez (az 1804-es fordítást követem, amely Izabellát átíreztette Ágnesnek), reszkettem és botorkáztam, úgy hogy alig vehettem lélegzetet is és mentől inkább igyekeztem előre menni, hogy hozzája közelíthessek; úgy tetszett, hogy annál inkább hátrálok; végtére egy oly szív dobogás jött reám, amilyent még soha életemben nem éreztem«. Mennyire Mlle Scudéry világába illik ez az elképzelés! Amikor Bethlen Barcsai udvarába került, nevelője, Szalay az ideális szerelemről így világosítja fel: »Hiszem nem véssen az Ember mindenkor minden személyt el, a kit szeret s úgy tetszik, hogy egy szeretet, a mely csak a kívánságának bé-teljesítését óhajtya, nem egyéb; hanem egy baromi szeretet, a mely nem érdemes egy emberséges ember nemesi érzéséhez. Az egymásnak meg-betsúlását; — az akaratsnak egységét, — a szívnek nyájasságát keresi a történelmi szeretet.« Az »honnète homme« — »emberséges ember« — nemes szerelmét Bethlen eszménynek fogadja el, de elismeri, hogy ez a finom udvariasság Erdélyben nem volt ismeretes. Az 1804-es fordítás ezt a megjegyzést nem közli, úgy látszik, a fordító sértésnek érezte azt a megállapítást, hogy Erdély nem volt a »fine galanterie« hazája. A gáláns világ hangulatába tartozik annak a három gyűrűnek a meséje is, amelyet Bethlen a dobozban talál. Ez az epizód nem Révérend találmánya, igen régi motívum, de mindenesetre alkalmas volt arra, hogy még a Manon Lescaut szerzője, Prévost abbé is felhasználja a »Mémoires et aventures d'un homme de qualité« című munkájában.

Nem szükséges itt felsorolni a gáláns szerelmi történet egyéb elemeit, amelyeket Révérend felhasznál. Érdekesebb azt megemlíteni, hogy ha Prévost abbé értékelte is a regényes elemeket, a korabeli francia tudományos kritika annál kevésbé tette ezt. A könyvről két recenzió jelent meg 1737-ben: egyik a Journal des Savants-ban, a másik a Mémoires de Trévoux-ban, »Úgy látszik — írja a Journal des Savants kritikusa — nagyobb kelendőséget akartak biztosítani ezeknek az Emlékiratoknak vagy érdekesebbé akarták tenni azért, hogy a történelmi tényekhez olyan kalandokat kapcsoltak, amelyek mindenképpen regényeseknek tűnnek. Ez lesz talán az, ami legkevésbé fog tetszeni bizonyos olvasóknak.« Miután rövid összefoglalót ad és elismeri a történelmi részek érdekességét, befejezésül azt írja, »hogy a szerző nagyobb renddel is írhatott volna és kevesebb hiábavaló dologgal kellett volna megterhelnie munkáját.«²⁴ A Mémoires de Trévoux kritikusa elvileg is foglalkozik a gáláns történet és a történelem összekeverésének kérdésével és hangsúlyozza, hogy »nem szabad összekeverni a történelmet (histoire) és az elbeszélést (historiette) és bár Caesarnak sok gáláns kalandja volt, mégsem látjuk, hogy ezt az összekeverést alkalmazta volna emlékirataiban«. Gúnyolódik azon a leírás on, melyet Révérend Izabelláról ad és azt a 17. század egyik gyenge költőjének, La Chapelle-nek a Pucelle-jében található ostoba leíráshoz hasonlítja (Du bout de ses deux manches Pendoient nonchalamment deux très-belles mains blanches).²⁵ Bayle felvilágosult nemzedékét már az igazi történelem érdekli s nem a gáláns mesék.

Igazságtalanok lennének azonban Révérend-dal szemben, ha csak ezt a nevenséges gáláns történetet látnók munkájában. Már említettük, hogy a második rész, amelyben küldetését írja le, történelmi értékű. Az első részben is vannak azonban olyan elemek, amelyek kiállják a kritikát. A Mémoires első része ismerteti Erdély történetét 1659-től kezdve. Révérend viszont csak 1677-ben került Erdélybe. Nyilvánvaló tehát, hogy az erdélyi tartózkodása előtti idők felelevenítésénél forrásokra kellett támaszkodnia. A szóbeli közlések mellett egyes kiadványokat vehetett igénybe. Erre utal az a tény, hogy általában helyesen említi ennek az időszaknak a történelmi eseményeit. A szövegelemzés kiderítette, hogy fő forrása Bethlen János »Rerum Transylvanicarum libri quator« című műve volt, amelyből még a Bethlen Jánosra vonatkozó személyes epizódokat, vagy a történelmi anekdotákat is átvette. Példaként hadd említsük meg, hogy Révérend ugyanúgy írja le Várad török általi elfoglalásának vagy Apafi fejedelemmé választásának történetét, mint ahogy azt Bethlen teszi.²⁶ Egyébként arra vonatkozólag, hogy Révérend kapcsolatban állt az erdélyi történetírással, érdekes adatot találtam a párizsi Nemzeti Könyvtár egyik kézirat-csomójában, amely az abbé sok levelét őrzi. (MS. 10.656). Egyik 1678. március 2-án Fogarásból

²⁴ Journal des Savants, 1737, 160. és köv. lap.

²⁵ Mémoires des Trévoux, 1737, 505. l.

²⁶ V. ö. Rerum Trans. 1663, 175–76. l. — Mémoires, I. 233. l.; Apafira: Rer. Trans. 246–48. l. — Mémoires, I. 258–60. l.

keltezett levelében, amelyet Nointel konstantinápolyi francia követhez írt, a Bethlen Farkas vezette erdélyi küldöttséget ajánlja a követ jóindulatába. Az okmány érdekességére való tekintettel idézem az eredeti szöveget: »La famille de Messieurs Bethlen s'est rendue si considérable par les armes et par les lettres et si illustre dans la guerre et dans le conseil, que je ne doute point que Votre Excellence ne soit bien aise de trouver une occasion de rendre quelques services a Monsieur le Comte Wolfgang Bethlen Chancelier de Transilvanie qui ne cede a aucun de ses ancestres dans l'exercice des vertus qui les ont rendus si recommandables. Je n'entreprendray point d'en faire l'éloge a Votre Excellence ce qui me seroit trop difficile mais il auroit esté a souhaiter que le livre que luy mesme a composé des Histoires de Hongrie et de Transilvanie eust deja pu voir la lumiere. Il auroit pu informer Votre Excellence des emplois qu'il a eus sous les quatre ou cinq derniers Princes. Elle n'auroit pas eu aussy beaucoup de peine a juger que tous les estats de ce Royaume ayant resolu d'envoyer une celebre Ambassade a la Porte le Prince de Transilvanie n'auroit pu faire un choix plus digne pour porter le Titre de son Ambassadeur que celui de la personne d'un si Illustre Sujet». Ebből a levélből kiderül egyrészt az, hogy Révérend jól ismerte a Bethleneket, másrészt az is, hogy ismerhette Bethlen Farkas kézíratos Historiáját, amely csak később, a 18. század végén került kiadásra. Mindenesetre forrása csakis Bethlen János említett munkája lehetett. Emellett természetesen olvasta a Magyarországra vonatkozó francia nyelvű irodalmat, a különböző Gazette-eket és relationokat, főleg a szentgotthárdi csatával kapcsolatban.

A történelmi adatok mellett a Mémoires igazi értékét az erdélyi élet egyes vonatkozásainak bemutatása jelenti. Küldetése során Révérend éles szemmel járt az országban s feljegyezte az erdélyiek nyájasságát, vendégszeretetét, leírta táncukat, viseletüket, amely véleménye szerint Franciaországban is hatott, a román pásztoréletet, a transhumance-ot. Az erdélyi emlékiróknál, Apornál, Cserénél, Bethlennél az erdélyi élet alaposabb ismertetését találjuk meg, de még sem érdektelenek Révérend megfigyelései, aki a külföldi szemével nézi a dolgokat s olyan vonásokat is észrevesz, amelyeket a hazaiak talán nem tartottak feljegyzésre érdemesnek.²⁷

V

Még csak egyetlen kérdésre kell választ adnunk: mi köze van magának Bethlen Miklós-nak ehhez a Mémoires-hoz? Azt már leszögeztük újabb adatok alapján is, hogy a Mémoires szerzője nem Bethlen Miklós, viszont utaltunk arra is, hogy a munka egyes epizódjai valóban az ő életéből vették. Révérend nagyjából tájékozódva volt családi körülményeiről, tudta, hogy járt külföldön és főleg Franciaországban, tőle hallhatta Zrínyi halálának történetét, tudta róla, hogy a fogarasi börtönbe volt bezárva. Feltehető, hogy többször találkozott és beszélgetett vele, ha másért nem, már csak azért is, mert Bethlen ismerte Franciaországot és tudott franciául. Ezekből a beszélgetésekből ismerhette meg Bethlen életének egyes epizódjait s az erdélyi történelem sok vonatkozását. Vonzhatta Bethlenhez az a »franciás» életmód is, amelyet Emlékirataiban feljegyzett. Révérend állítása Bethlen franciás életmódjáról nem légből kapott s nemcsak azt a célt szolgálja, hogy ezzel közelebb vigye hőst a »fine galanterie» ideáljához. Az erdélyi kortársak is megemlékeznek Bethlen úgynevezett »franciaságáról». Amikor például hazaérkezik Franciaországból, Kapi ezt írja egyik levelében Teleki Mihálynak: »Bethlen Miklós uram tegnap érkezék éppen. Francia minden öltözte, magaviselete, módja.«²⁸ Teleki Mihály pedig — az Önéletírás tanúsága szerint — Bethlent »franciának» nevezte. Egyik helyen Bethlen ezt írja: »Libertásomat megtartottam és conscientiamat a voksolásban, melyet noha kevély contradicendi pruritusként tartott (t. i. Teleki) és szememben is mondotta: Te francia, örökké különös hosszú vokkokat mondasz, quid quid agunt alii semper contrarius esto.«²⁹ Világos, hogy Teleki a »franciaságot» Bethlen szabadabb szellemére, vitatkozó, ellenkező természetére értette. Nem kétséges az sem, hogy Bethlen műveltségében megtalálhatók a korabeli haladó francia kultúra s elsősorban a cartesianismus elemei. Apáczai tanítványa, aki a külföldi egyetemeken is kapcsolatba került Descartes filozófiájával, csak néhány évvel Révérend Erdélybe érkezése előtt védte meg Csernătoni Pált a radnóti zsinaton azok ellen a vádak ellen, melyeket Topheus és Pósházi terjesztettek a Descartes filozófiáját tanító kiváló tanár ellen.

²⁷ A magyar etnográfusok és történészek gyakran használják fel Révérend megállapításait, melyeket az erdélyi emlékirókéival egyenlő értékűnek tartanak. Így Kövári L., A magyar családi és közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából, Pest, 1860, című munkájában és Radvánszky Béla, Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. Bp. 1879–96, c. művében stb.

²⁸ Teleki Mihály levelezése, szerk. Gergely S., III. 144. l.

²⁹ Önéletírás, 330. l.

Franciaország ismerete, a francia nyelvtudás, a franciás életmód voltak azok a vonások, amelyek Révérend-t arra indították, hogy Bethlent válassza az apokrif Mémoires írójának és főszereplőjének. Véleményünk szerint sokkal inkább ezek az okok indították Révérend-t a választásra, mint Bethlen Miklós politikai magatartása Franciaország irányában. Igaz, hogy Bethlen Miklós Franciaországból való visszatérése után összekötő szerepet játszott egyrészt Zrínyi Miklós és Grémmonville bécsi francia követ, másrészt ugyanazon követ és Apafi között, de titkos ügynöki szerepe elég hamar befejeződött. XIV. Lajos értesítést kapott Stockholmból, hogy Bethlen azt terjeszti: utasítása van a francia udvartól a magyarországi háború folytatására és Zrínyi megnyerésére. Grémmonville ezek után jónak látta Bethlent minél gyorsabban eltávolítani Bécsből.³⁰ Később még levelezik Apafi nevében a francia udvarral, részt vesz a murányi tervezet létrehozásában is, a külföldi figyelmét felhívja írásaival a magyarországi protestánsüldözésekre, de politikai téren — elsősorban a Béli-ügy miatt — mindinkább háttérbe szorul és el is szakad a francia orientációtól. Abban az időben, amikor Révérend Erdélyben tartózkodik, Bethlen minden igyekezete arra irányul, hogy tisztázza magát Apafi és Teleki előtt s arra törekszik, hogy távol tartsa magát a politikai szerepléstől. Egyébként a francia segítségről ekkortájt körülbelül ugyanolyan véleménye lehetett, mint Cserei Mihálynak: »A francia sokat ígér és keveset praestál; amíg ő dobol, elüti rajtunk a német«. Talán csak élete végén szánja rá magát a »Noé galambja« szerzője, hogy Erdélyt francia segítséggel próbálja kimenteni nyomorult helyzetéből. Az öreg Bethlen Miklós francia kapcsolataira azonban csak utalásaink vannak, eddig nem sikerült biztos adatokat szereznünk.³¹

Különös, de jellemző véletlen, hogy a Bethlen Miklós nevét viselő Mémoires, a magyar szabadságért sikra szálló, határozottan Habsburg-ellenes »Histoire des Révolutions de Hongrie« c. munkában is megjelent, a kuruc függetlenségi harc nagy vezetőjének, Rákóczi Ferencnek emlékiratai mellett. Révérend érdeme, hogy ez megtörténhetett. S nem utolsósorban az ő érdeme az is, hogy munkájával sokkal megbízhatóbb képet adott Erdélyről és a bujdosók mozgalmáról, mint a korabeli más külföldi kiadványok.

³⁰ Bethlen francia kapcsolataira vonatkozólag I. Monumenta spectantia Historiam Slavorum Meridionalium. XIX. Acta coniurationem Petri a Zrinio et Francisci de Frankopan nec non Francisci Nadasdy illustrantia (1663–1671), red. dr. V. Bogisić, Zagrabiae, 1883: Pauler Gyula, Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése, Bp., 1876, I., valamint Hudita idézett munkáját.

³¹ Torma szerint Bethlen Miklós bécsi fogságának oka XIV. Lajos francia királlyal folytatott levelezése volt, kitől hazája sorsának jobbra fordulását várta s kihez egy »tervező iratot« is nyújtott be. L. Lukinich Imre: Gróf Bethlen Miklós bécsi fogságáról, Irodalomtörténeti Közlemények, 1906, 81. l. — Bethlen János írta 1842. május 14-én Kerlésről Torma Józsefnek: »Még van nékem több efféle iratom archivumomba, nevezetesen kivált egy oly tervező irat, mely Bethlen Miklós cancellár és a francia udvar közt folyt az ifjabb Apafi Mihály ideje alatt«. L. Torma Károly: Két nevezetes okiratgyűjtemény nyomai, Századok, 1887, 349. l. — Ezek az iratok azonban valószínűleg a kerlési családi levéltárban pusztultak el 1843-ban. — Bethlen Miklós fogsága okául a Columba Noe című projectumot említi és a császárhoz intézett memoriale-jában a francia király ellen nyilatkozik: »Causa et occasio calamitatis meae est unum Projectum Pacis in anno 1704. ad legatos Anglicum et Hollandicum, pacis tunc inter divum Leopoldum et Hungaros et Transylvanos jam turbato faciendae mediatores directum. Cuius projecti finis et intentio erat dictarum provinciarum, salva uti mihi videbatur Matte Augusti, ut ita per dictam provinciarum illarum pacem posset. S. Majestas omnes vires contra regem Galliae et ad monarchiam Hispanicam recuperandam convertere et sua imperia ac in illis meam etiam patriam et nationem foeliciter et tranquille possidere.« L. Lukinich: Bethlen Miklós bécsi fogságáról, Irodalomtörténeti Közlemények, 1911, 461. l.

nek szinte minden fejlődési fokozata és műfaji változata képviselve van. Csokonai, Kölcsey és Arany már fogékony ifjúságukban olvasták Mátyási műveit. Kazinczy már 1794-ben ír verseiről: nem tetszenek neki, de verselésének könnyedségét elismeri. A nyelvújítási harcban, mely nemcsak a költői nyelv, stílus és versformák divatjának harca volt, hanem társadalmi és politikai harc is, a maradinak nevezett népiesek zászlóul, az ellentáborban pedig gúny célpontjául használták Mátyási nevét, illetve verselő modorát. Erdélyi János népdalként közölt, Tompa Mihály népdalgűjteményébe írt be, Petőfi a nép ajkáról jegyeztet le, Arany János a *Nemzeti Versidomról* írt tanulmányában, igazi népdalként idézett Mátyási-verset.⁷ *Gulyásdala* és *Köznépi dala*, amelyet Szini Károly írt át, sok változatban szerepel az utóbbi száz év folyamán megjelent népdalkiadványainkban.

Mátyási Józsefről egészen 1931-ig számbavehető irodalomtörténeti tanulmány nem jelent meg. Részletes életrajza mindmáig megíratlan. Műveinek nyelvi, néprajzi és költészeti értéke, valamint költőinkre tett hatása, még nincsen felmérve és a költő helye irodalmunk fejlődéstörténetében nincs kijelölve. Versantológiáink Mátyási verset (legalábbis a szerző neve alatt) nem közölték, sem a múlt században, sem pedig a jelen században, 1942-ig.⁸ 1948-ban, tehát a költő halála után 100 évvel, jelent meg az első olyan magyar irodalmi tankönyv, amelyik versszemelvényt közölt Mátyásitól.⁹

Miután fentiek előrebocsátásával igyekeztünk érdeklődést kelteni Mátyási személye és művei iránt, rátérünk a költő műveinek, írói jellemének és az egykorú társadalomhoz való viszonyának ismertetésére. Vizsgálni fogjuk, hogy az a kecskeméti polgárosodó kisparszti társadalom, amelyik egy Mátyásit, egy Katona Józsefet, egy Petőfit és egy Jókait tudott rövidebb-hosszabb időre magához vonzani, nevelni és képviselőjéül megnyerni és amely társadalom művelődési, gazdasági és politikai törekvései és harcai Mátyási műveiben élesen kifejeződnek, e korban haladó szellemű és a fejlődésben élenjáró társadalom volt-e, és ha igen, mennyiben volt az.

II

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a Mátyási-korabeli Kecskemét és környéke népének gazdasági helyzetére és társadalmi viszonyaira nézve több mű is¹⁰ útbaigazít bennünket. Tudjuk, hogy földesúr Kecskeméten nem lakott.¹¹ A kecskeméti földesurak birtokait Kecskemét város birta zálogban vagy bérben. A legnagyobb birtokosnak, a Koháry-családnak eleinte 1000, később 10.000 ft. évi bért fizetett a város. A földesurakat a város képviselte, a kisebb úriszék a város kezében volt, a földesúri járandóságokat is a város szedte be és használta a maga javára. Kecskemét szabad, privilegiált város volt, ügyeit a polgárok által választott 70 tagú tanács intézte. Ez a tanács rendelkezett a Duna—Tiszaközégszék középsejtája fölött. Kecskemét befolyása túlterjedt saját határain, tekintve azt, hogy 10—15 kiskunsági, illetőleg más környékbeli pusztát birt zálogban vagy haszonbérben, — többek között Alpárt, Bugacot és Pusztaszert is. A város az általa ily módon birt sok földet lakosai közt osztotta szét használatra. A használatra kapott földek idővel a birtoklók örök tulajdonává váltak. A város szívesen fogadott be új lakosokat és a befogadott új lakosok, akár nemesek, akár jobbágyok voltak azelőtt, nagyjából egyenlőjogú polgárokká váltak. Földet az új lakosok is kaphattak. A város azoktól, akiknek már volt saját földjük, sok esetben elvette a használatra adott földet, csak hogy odaadhassa a földnélkülieknek. Ez a terület, a Kecskemét környéki pusztaság, amelyhez hozzázámíthatjuk a Kiskunságot is, amelyet a kiskunsági városok polgárai a német lovagrendtől váltottak meg, aránylag néptelen volt és tekintve a már e korban rohamosan terjedő szőlő- és gyümölcsstermelést, sokkal több lakost tudott volna eltartani. Itt, ahol a föld szinte korlátlan mennyiségben állt rendelkezésre, nagy értéke volt az emberi munkaerő-

⁶ Lásd erre nézve *Kritika* c. tanulmányát és *Önéletrajzát* (Levelek Szemere Pálhoz.) Kölcsey Ferenc *Összes Művei*, Franklin-féle egykötetes kiadásban, 859. és 1494. l.

⁷ *Be van az én szüröm ujjá köve...* — Arany az *Elveszett Alkotmányban* név szerint is említi Mátyásit.

⁸ Versantológiában Horváth János közöl először Mátyási-verset, a szerző nevét azonban megkérdőjelezi, annak jeléül, hogy kétesnek tartja Mátyási szerzőségét. *Magyar Versek Könyve*. 1942. 2. kiadás. 248. l.

⁹ Győry János és Tompa József által szerkesztett általános iskolai olvasókönyv.

¹⁰ Ferenczy József: *Pest Pilis és Solt vm. és a Kiskunság földleírata*. Buda, 1844; *Katona József chronológiai feljegyzései Kecskemét multjáról*, közölve Miletz János *Katona J. élete és művei* c. könyvében; Lipóczy Sándor: *Kecskemét th. város birtokszerzése és a szabad királyi városság kérdése*, Szeged 1935; Madarassy László: *Nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztaságon*. Budapest, 1912. Soós Adorján: *Magyar nemesek a Jászkunság területén*. Pépa, 1935; Szabó Kálmán: *Kecskeméti tanyák*, Kecskemét, 1936; Szokolay Hartó János: *Szabadalmás Kecskemét városának történetirai ismertetése*, Kecskemét, 1846.

¹¹ földesúri curia Kecskeméten nincs „kijegyzett birtokukhoz semmi nemesi fundusok sincs” (*Katona József chronológiai feljegyzése 1790-re vonatkozóan*).

MÁTYÁSI JÓZSEF

I

A magyar költészet népies irányának jelentős alakja a különös módon ismeretlenül maradt Mátyási József. Valamikor, népies költészetünk hőskorában nem egy poéta vallotta mesterének ezt a kecskeméti költőt és hatását még nagy költőink sem kerülhették el.

Mátyási József, két vaskos (1794-ben¹ és 1798-ban^{1b} megjelent) verskötet, továbbá a népdallá vált terjedelmes (37 strófás) *Gulyásdal* és rengeteg kiadatlan vers szerzője, 1849. január 15-én halt meg Kecskeméten. 1765. március 21-én született,² tehát 6 évvel volt fiatalabb Kazinczynál, aki ellenfele volt és aki előidézte azt, hogy róla az irodalomtörténet egy évszázadig jóformán semmit sem tudott,³ és 8 évvel volt idősebb Csokonainál, aki 4 versében is magasztalva említi Mátyási nevét és az ő követőjének vallja magát. Mátyási József születési helye Izsák, Kecskemét szomszédságában, egészen közel esik Kiskőröshöz, ahol született Petőfi, aki a nép ajkáról jegyeztette Mátyási *Gulyásdal*ának hozzá eljutott töredékeit⁴ és akinek, irodalmi és politikai népiesség tekintetében, Mátyási egyik legjelentősebb elődje volt.

Mátyási élete utolsó 25 esztendejét Kecskeméten élte le, de már gyermekkorában is többévig itt járt iskolába és az 1794–95. év telét itt töltötte. Az 1795. év április havának közepén itt találkozott a legációban járó Csokonaival, akivel ez év május 1-e körül együtt utazott fel Pestre. Kecskeméten sok évig élt együtt Katona Józseffel, aki tiszti főügyész volt a városban ugyanakkor, amikor Mátyási, költői érdemeiért, városi diszpolgári oklevelet kapott a kecskeméti tanácstól és ugyanakkor, amikor az író és színműfordító Szeles József volt a kecskeméti főbíró, aki azonosítható azzal az S.I. névjelű költővel, akinek 1830-ban Katona József halálára írt verse jelent meg és akinek Mátyásihoz írt verse is maradt fenn. Idősebb korában Mátyási rövidebb ideig együtt élt a város falai között a vándorszínészkedő Petőfivel és az első színművét író Jókaiival, akik innen az 1843. év tavaszán együtt utaztak fel Pestre, hogy nemsokára meginduljanak csodálatosan magasra ívelő írói pályájukon.

Mátyási József jogot tanult Debrecenben, joggyakorlatot szerzett Pesten,⁵ főítélőszéki esküdt és ügyvéd lett és évekig volt titkára két grófi költőnek, a magyar felvilágosodás két nevezetes alakjának: a Rousseau-követő Teleki Józsefnek, majd pedig a Voltaire-rajongó Fekete Jánosnak, akik őt, mint költőt, mindketten nagyrabecsülték.

Pesten kecskeméti származású ügyvéd barátaival, az író és színész Nemes Andrással és a színész és műfordító Szomor Mátéval együtt részt vett a Kelemen László igazgatása alatt meginduló első pesti magyar színház megteremtésében is. Mátyási színműfordítását (Goldoni: *A gavallér és a dáma*) 1794. júl. 9-én adták először elő. Egy másik színdarab részére dalbetéteket fordított.

Neve alatt, vagy neve nélkül megjelent és kéziratban maradt, másolás útján terjedő műveinek sorsa igen viszontagságos. A hosszúra nyúlt írói pálya folyamán színes emberi és költői egyéniségének minden hangját megszólaltatta. Írásaiban a magyar irodalmi népiesség-

¹ Semminél több valami. Azaz elegyes tárgyú és formájú egynehány darab versek. Szerzte Mátyási József. Pozsony, 1794. A továbbiakban többször hivatkozunk rá. Így rövidítjük: S. T. V.

^{1b} Mátyási József Verseinek Folytatása. Vác, 1798. Így rövidítjük: V. F.

² Mátyási születése és halála időpontjával kapcsolatban forgalomba hozott helytelen adatokkal szemben ezek az igazolt adatok.

³ Hajdani népszerűségét bizonyítja az, amit Kazinczy róla több levelében is ír. 1803-ban Mátyásihoz írt terjedelmes költői levél is jelent meg: Édes Gergely *Keservei* 190–194. l.

⁴ A János vitében fel is használta. Szövegösszevetések: Terbe Lajos: *Petőfi és a nép* Bp. 1930. 17. l. — Pándi Pál: *Petőfi János vitéze*. Csillag, 1952. évf. 5. sz. 581. l. A *Ha látom a fergeteg idejét* kezdetű népdalt, amelyet még ma is énekel a nép, Mátyási írta.

⁵ Annál a Sároli Szabó Sámuel budai ügyvédnél, aki Kazinczy Ferenc védőügyvédje lett és a királynál kieszközölte, hogy halálos ítéletét börtönbüntetésre változtassák.

nek és egyenlőképp érvényesülhetett mindenki, aki valamely földterület művelésére vállalkozott. Ezen a területen egészen a legújabb időkig nem volt földtelen parasztság, itt az osztályharc abban nyilvánult, hogy a szegényebb polgárság, a kevesebb és rosszabb földdel rendelkező parasztság, igyekezett a tanácsból és a városi tisztségekből kiszorítani a gazdagabb polgárság képviselőit. 1822-ben szervezett mozgalom indult a városi tanács ellen — amint erről Szokolay Hártó János beszámol, és ez a célját el is érte: kicserélték a tisztségviselők egy részét. Parasztmozgalomra nézve e korból más adatunk nincs. Kiáltó vagyoni különbségek nem voltak a földművelő magyar lakosság körében, amelytől elkülönülve éltek a városban lakó rácok és görögök, akik kereskedelemmel, főleg állatkereskedelemmel foglalkoztak és a legvagyonosabbak voltak. Ezeket — amint ez Mátyási egyik verséből kitűnik — munka nélkül élőnek tartotta és lenézte a magyar földművelő lakosság. Ugyancsak Mátyási verseiből kitűnik, hogy csendes, de annál mélyebb megvetést érzett ez a nép a nemességgel szemben is. Nemesi kiváltság sem Kecskeméten, sem pedig a Jászkunságban igazából nem volt. Az itt lakó nemesek néha mozgalmat indítottak nemesi előjogaik érvényesítése érdekében, de számbavehető eredményt nem tudtak elérni. A hatalom a polgárság kezében volt és a polgárok minden módon akadályozták azt, hogy az ő rovásukra bárki is előjogokat gyakorolhasson. Katona József feljegyzése szerint a polgárság terhei nem voltak nagyok: »A város repraentáltján a földes uraságot, annak szolgálatát és lakos egy hetet kaszáláskor, a marhás marhával; szükségből egy napot némelyik, többet nem.« Nagyon érdekes Szokolay Hártó János megjegyzése is 1846-ból: »Kecskemét lakos népe az adózó és nem adózó vagy kiváltságot osztályi egyetlen sorozaton kívül meglehetősen egy lisztű, hol kásátérdekféle külön nézetek elő sem teremhetnének.« (160. l.)

Kecskemét és környéke e korban a maga patriarkális, de fejlett közösségi érzésű kisparaszti magyar polgárságával, a feudalizmus visszaszorítására irányuló népi törekvéseivel a szabadságért küzdő népi erő és a demokratikus haladás jelentős támaszpontjává kezdett válni.

Itt született, itt élt az a Katona József, aki oly erőteljes zengéssel szólaltatta meg Tiborc panaszát. Itt nőtt fel Petőfi. Mátyásinak is itt folyt le élete. Ez a Duna—Tisza közti terület aránylag kőzet erőkkel és már akkor kialakulni kezdő magyar fővárosokhoz és így megvolt az az előnye, hogy a Pesten és Budán élő haladó szellemű polgárság erejével egyesíthette a maga erőit.¹² Kecskemétnek és a Kiskunságnak polgári társadalma, amely a magyar lakosságú Szeged szabad város és a szabad Hajdúság fővárosának, Debrecennek szabadságot áhít, polgárosodó magyar népi tömegeire is támaszkodhatott, olyan erőt jelentett, amely belefolyt a fővárosban induló haladó társadalmi és szellemi mozgalmakba és azokat a magyar népi tömegek nemzeti és szociális törekvéseinek irányában hatékonyan befolyásolta.

A szabad város kiváltságát élvező Kecskemét és környéke, a jászkun szabadságot élvező, közvetlen a nádornak alárendelt Kiskunság külön kis állam volt a magyar államban, nemzetibb érzésű, szabadabb és sok tekintetben haladóbb szellemű, mint az ország egésze. Ezen kis sziget-állam társadalma hódította meg az őt körülvevő egész magyar társadalmat — és éppen irodalmi képviselői, a körében támadt nagy költők ereje által hódította meg.

A kecskeméti és környéki lakosság, amellyel Mátyási együttértett és amelyet, mint költő képviselt, nem tartozott sem a nemességhez, sem a jobbágyokhoz, sem pedig ahhoz az új cívis réteghez, amely Debrecenben kifejlődött és Szegeden már Dugonics korában kifejlődőben volt, de a kecskeméti homokpusztaságon igazából soha nem tudott kifejlődni: ez a homokvidék, amely megélhetést csak nagyon nehéz munka árán adott az őt művelőnek, az 1700-as évek közepétől mindvégig a kisbirtokos és törpebirtokos kisparasztság földje maradt. Tulajdonképpen ez a réteg nem tartozott a városi polgársághoz sem, hiszen az év nagyobb felében kint lakott tanyán és nem élt városi életet. Kecskemét lakossága csaknem teljes egészében ehhez a kisparaszti réteghez tartozott — belőle került ki a városi értelmiség, amely nemcsak származása és a néppel való állandó együttélése és a közvetlen érintkezés miatt volt egyszörű ezzel a kisparaszti réteggel, hanem magának is volt kis földje vagy kertje, és maga is gazdálkodott, illetve gyümölcskertészkedett — tehát nagyjából a kisparaszti nép életét, életformáját élte. Az az értelmiség, amely ebben a nem-nemesi és nem-cívis-i, aránylag szabad társadalomban élt, és amely csak az őt megválasztó néptől függött, szembehelyezkedhetett a nemesi társadalommal, a jobbágyok elnyomásával, a nemesek előjogaival, a gazdag polgárok gazdasági hatalmával — és így haladószellemű lehetett. Ebbe az értelmiségi rétegbe tartozott Katona József, Mátyási József és idetartoztak Mátyási költő barátai is, akik között Göböl Gáspár kecskeméti és Háló Kovács József halasi református pap a legnevezetesebb. Ezen haladó szellemű magyar értelmiségi réteg által dajkált egyes egyének a közélfekvő irodalmi központnak, Pestnek meghódítására, illetve a haladó szellemiség szolgálatára való felhasználására

¹² Hogy mily tekintetben és mily mértékben történt meg az erőknek ez az egyesítése, azt más alkalommal bővebben ki fogjuk fejteni.

tudtak innen indulni. Jellemző, hogy 1795-ben Kecskemétről együtt utazik Pestre Mátyási József és Csokonai, 1843-ban pedig Jókai és Petőfi. Innen indul a legnagyobb magyar drámaíró Katona József is. De Mátyási József nemcsak ezen haladószellemű értelmiségi réteggel volt kapcsolatban. Sok évig volt grófi alkalmazott és ha nem tartozott is szorosan bele az uradalmi cselédrétegbe, de ezzel, helyzetének hasonlósága folytán, a legközvetlenebb kapcsolatban állt és a legszorosabb sorsközösséget tudta érezni.

Az a realizmus, amely a magyar irodalmi népiesség fejlődésében bontakozott ki, csak akkor tudott olyan nagy erővé válni, hogy a politika területére is átcsaphasson és azt is el-árasztthassa éltető vizével, mikor megtörtént az a nagy frontáttörés, amit Petőfi föllépése és egész költői működése jelentett. És ne felejtjük el, hogy ennek a frontáttörésnek legnevezetesebb előkészítői és végrehajtói, akik egyszerre voltak az irodalmi és politikai népiesség képviselői, írók és társadalmi harcosok: Mátyási, Katona József és Petőfi Sándor — éppen ezen Duna—Tisza közti szabad homoki kisparaszti társadalom neveltjei és képviselői voltak.

III

Révai József e korra nézve irányadó jelentőségű *Kölcsey-tanulmányában*, mely Kölcsey *Válogatott Művei* elején is megjelent, a nyelvújító mozgalommal és Kazinczy működésével kapcsolatban rámutat a következőkre:

A polgári haladást nem lehet elválasztani a nemzeti fejlődéstől — ezért Martinovics és Berzeviczy Gergely útja, amely a nemzeti fejlődés követelményét nem vette figyelembe, nem volt járható út. Csak egy út maradt: a nyelvújítás és irodalmi újjászületés útja. Ennek harcai bele estek a nemzeti fejlődés egyre szélesedő sodrába. Ezt a mozgalmat azonban megterhelte Kazinczy Ferenc arisztokratikus világpolgári beállítottsága. Ezért ez a nyelvújító és irodalomújító mozgalom bizonyos szempontból visszaesést jelentett: 1. »csupán szellemi mozgalom volt«, nem tartott kapcsolatot a haladó magyar gazdasági és társadalmi mozgalmakkal, 2. »szembefordult azzal a plebejus irányzattal, amelynek a magyar közéletben már voltak képviselői.« Révai József magának Kölcseynek is terhére írja azt, hogy harcba szállt a »plebejus paraszti népiességgel«, Csokonai népességével.

Helyes dolog volt szembefordulni a tisztán paraszti és szűk vidéki látókörű, a feudalizmussal rokon patriarkális népiességgel, amely nem volt összhangban a polgári haladásnak, az általános emberinek és nemzetinek követelményeivel. Hasonlóképp a haladás ügyét szolgálhatta az Orczy—Dugonics—Gvadányi-féle vidékies, feudális-nemesi népiességgel való szembefordulás. De Csokonai népiessége a maga egészében nem volt ilyen. Csokonai Petőfi öse volt — népiességében bizonyos árnyalatban megvan a Petőfi-féle, az egyetemes nemzetivel és az általános emberivel szoros egységet tartó demokratikus népiesség, amely az egész nemzet egységét lehetővé tette és magában foglalta azt a követelményt, hogy a nemzeti és általános emberi látókörre emelkedő nép olvassza magába, rendelje magának alá a nemességet, ne pedig a szűk vidékies látókörű nemesség akarja magához »felemelni«, vagyis maga alá rendelni a népet. Kazinczy mozgalmában, a nyelvújító és irodalomújító mozgalomnak nemesi, arisztokratikus világpolgári vonalában volt valami, ami szembenállt a demokratikus népiességnek ezzel a Csokonaitól Petőfiig ívelő, Petőfi-ben végérvényesen diadalmaskodó vonalával, amely a legteljesebb mértékben a haladás vonala volt.

Nyilvánvaló, hogy Révai Józsefnek e kor magyar irodalmára vonatkozó általános állásfoglalása — amely szerint e korban a polgárosodott középnemesség, a félf feudális talajon álló Kazinczy-féle tábor vezette a nemzet harcát a haladásért — megengedi, nem zárja ki, sőt részletes kifejtésében alátámasztja azt a felfogást, amely szerint abban a táborban, amelyet Kazinczy a maga éles hangján parasztinak, műveletlennek, maradinak, a nyelv és az irodalmi megújulás ellenségének bélyegzett, voltak haladó szellemű írók is. A Kazinczy által támadott, de igazából haladó írók közé tartozott Mátyási József, akit jelentős hely illet meg a magyar irodalmi és politikai népiességnek Csokonai, Katona József és Petőfi neve által jegyzett vonalában.

Mátyási figyelme, költői látásmódja nem irányult a szépre, az eszményire oly szenvedélyességgel, mint Kazinczyé, de ez csak javára írandó. Mátyási a körülötte élő népi társadalom, a valóságon tartotta rajta a szemét, és ennek a társadalomnak, ennek a magyar népi valóságnak kérdései híven tükröződnek költői alkotásaiban. Aszéphalmi mester szépségimádata pedig éppen a magyar társadalmi valóságtól való elordulással volt kapcsolatos. Nagyon talá-lóan állapítja meg ezzel kapcsolatban Révai József, hogy »Kazinczynak... irodalmi szenvedélyében és a szépet becézó szeretetében volt egy jó adag leszámolás is ifjúkori politikai ideál-jaival.« (16. l.)

Ellentétben Kazinczyval, Mátyási bizonyos fokig elszigetelte magát a kor irodalmi életétől, nem nézett sem jobbra, sem balra, hanem járta a maga egyenes útját. Elkerülte a szépségimádó, világfájdalmas, kozmopolita látásmóddal klasszicizáló, egykorú német irodalomnak azt a rontó hatását, amelynek nyomait Kazinczy művein felismerjük. Mátyási bízott a maga költői erejében. Nem félt attól, hogy a magyar költői hagyománnyal és népköltéssel való kapcsolat elhalványítja költészetének színét és nem engedi kifejlődni a maga eredeti költői egyéniségének vonásait. Ő tovább is mert magyaros hangsúlyos versformában, a Gyöngyösi István neve által jegyzett, avultnak tetsző versformában és költői stílusban írni. Költői erőfeszítése nem arra irányult, hogy mindenképpen valami újat alkosson, hanem arra, hogy a bevált régiiben minél jobbat — az új fejlődést, a társadalmi valóságot minél tökéletesebben kifejezőt hozzon létre. Innen Mátyási költészetének jellegzetességei, amelyek őt korának minden más költőjétől megkülönböztetik.

Mátyási általában nem válaszolt sem a támadásokra, sem a dicséretekre. Kazinczynak soha nem írt és soha nem írta le Kazinczy nevét. Sem Csokonaihoz, sem pedig Csokonairól nem írt egyetlen verset sem, noha Csokonai két magasztaló verset írt őróla, illetve őhozzá. Mátyási alig írt költői levelet, útleírást írt ugyan verses levél formájában, de ennek a levélnek címzettje nem valóságos, hanem csak költött személy, — verses levelet legfeljebb olyankor írt, amikor gyakorlati okok miatt levelet kellett írnia. Oly korban, amikor az önmagukat és egymást magasztaló költők prófétának érzik és lángésznek képzelik magukat, Mátyási úgy lép fel, mint igazi átlagpolgár és józanul megvallja, hogy vékonynak látja a maga költői tehetőségét.

Oly korban, melyben a költők Maecénások segítségével, vagy költészetpártoló előfizetők gyűjtésével teremtik elő műveik kiadási költségét, vagy a frissen születő folyóiratokban, évkönyvekben adják közre verseiket, Mátyási 1793 után egy művét sem adja ki ily módon¹³ — ő saját keresményéből adja ki könyveit és könyvkereskedők által, vagy pedig ajándékozással hozza forgalomba őket. Oly korban, amelyben minden író törtet a nyilvánosság és írói dicsőség után, Mátyási még remek *Gulyásdalát* is közöletlenül hagyja. Oly korban, melyben a hexameter és az időmértékes versformák divatja szinte elfojtotta a hangsúlyos ritmust követő régi magyar költészeti hagyományt, Mátyási nem írt magyar nyelven hexametert, nem írt jambust, egyáltalán időmértékes verset keveset írt. Ő rendületlenül kitartott a régi és népi magyar hangsúlyos verselés hagyománya mellett, előkészítve ennek a verselés-módnak Petőfi és Arany korában bekövetkezett felvirágzását. Oly korban, amelyben a költők a magyar történelem nagyjait, az elmúlt magyar dicsőséget egymással versenyezve énekelték meg, Mátyási egyetlen ily tárgyú verset sem írt. És a *Kecskemét égéséről* szóló alkalmi költeményén kívül nem írt egyetlen igazi elbeszélő költeményt sem, pedig ez időtájt a hősköltemények, eposzok valósággal elárasztották a magyar költészetet.

V

Nagyon érdekel bennünket, hogy Mátyási, korának ez a világosan látó átlagpolgára aki mint az izsáki pap fia, jól ismerte a magyar népet és mint grófi titkár, jól ismerte az előkelők világát is, milyennek látta az egykorú magyar társadalmi valóságot, milyennek látta e korban — 1800 tájékan — a nép helyzetét, és milyennek látta az előkelők életét, viselkedését. Nézzük először, milyennek látta a költő a nép állapotát. *Frankfurti Utazás 1792-dik esztendőben* címmel írt útleírása egyik jegyzetében (Utolsó jegyzések 8.sz.) a következő szavakkal írja le a magyar parasztságot: az arcokon »ujjomnyi betűkkel írva az éhezés és a belől négykézláb álló panaszok«, »ringy-rongy, úgyszólván rakásra vellával hányatott helységekben, »kóborló tatáros putrik«-ban laknak »és azokban inkább szemétre, mint szobára való kotlós-tyúk fészkek, kapcák és több olyan utolsó szükségre koldulandó megvetett eszközök« vannak. A magyar parasztságot »sóhajtság és földresütött fejek« jellemzik. Sokkal jobbnak látja a németországi parasztság helyzetét. Mátyási szava szerint a német parasztoknak »bátor magokviseléséből kitetszik, hogy ember léteket érezhetik«. Elmondja még, hogy amikor mint joggyakor-nok hivatalos küldetésben a Mátra vidékén járt, oly nagy szegénységet talált, hogy nem tudta nézni és majdnem egész keresményét szétosztotta az éhezők között és »napi fizetési« helyett »a segéllett szenvedők hálaadó áldásaival« tért lakhelyébe vissza.

¹³ Az egyik legelső magyar irodalmi folyóirat, az *Új Bétsi Magyar Muzsa* 1793-ban közöl Mátyási-verseket.

A *kis Julis halálára* című kiadatlan versében, melyet egy kis jobbágy-leány halálára 1801-ben írt, azt mondja, jól járt a kislány azzal, hogy meghalt, mert

Ugyan mit várhatott, születvén köz porba
Köztünk, hol a szegény nincsen ember sorba;
Hol nyög az erkölcsös, munkával érdemes,
S főzve sültve készül, nem terem a nemes;
Hol, akinek vagyon, annak szokás adni,
Kinek nincs, amije van is, elragadni?¹⁴

Figyelemreméltó, hogy Mátyási a jobbágy népnek nemcsak a jogtalan, elnyomott állapotáról szól, hanem a szegénységről, éhezéséről is. Egyik kiadatlan versében (*Kalászkaparék* LVII. sz.) így ír:

Hány jobbágy, amelynek ma jogy utolsó főzet lisztje,
Nemesebb lelkű, mint ura, vagy annak nyuzár tisztje. (293. 1.)

És Mátyási a szegénységet nem tartja olyan dolognak, amin nem lehetne segíteni

Nem igaz, hogy sorsunk Isten színjátékja,
Kinjainkkal magát mulatni szándékja,
Mert az emberiség csak ott boldogtalan,
Hol a többség számára, vagy igazságtalan.¹⁵

Egy másik művében panaszkodik a miatt is, hogy a gazdagok a szegényeket dőlyfösen megvetik:

Annyi tapodója az emberiségnek,
S héjja pártfogója a galamb községnek,
Kik mintha már magok aranyból volnának,
A szegényt képzelik lábaik porának,
És arról el vagynak kevélyen hitelve,
Mintha más értékek volna teremtetve,
Holott kettőjük közt ama talált kincsen,
A szerencsén kívül több különbség nincsen,
Melyért senkinek sincs oka, utálattal
Bánni egy magához hasonló állattal.

(V. F. 180. 1.)

A jogaikkal a szegények rovására visszaélő hatalmasokat szellemes szavakkal gúnyolja. Az ilyen nemesembereket »Nemis-emberkéek«-nek nevezi és azt mondja róluk, hogy két kutyabőrt viselnek:

Két kutyabőr Ura! melynek az egyikét hirteled,
Másikát pedig láttatod, mert magadon viseled;

Csupán tollatlan kétlábú! csak formával emberszám!
S, hogy ami vagy, egy sorommal meritődjön ki,
Hangon, szélen, gőgön kívül semmivel teljes Senki!

Csacsi tán azt véled, ami veled együtt képtelen,
Hogy két Ádám teremtetett, egy nemes, egy nemtelen,
Egyik aranyporból, másik agyagból emberedett,
Amaz úri, ez szolgai lehellettől éledett,
S mintha már te volnál ama, jobbágyod eme fajta,
Holott gyakran a tiednél istenibb kép van rajta;
Ugyan min ágaskodsz feljebb? Talán abba juvalkodsz,
Hogy annak vért izzadni kell érted, míg te hivalkodsz!¹⁶
Sok emberke kevély nagy születésében,

¹⁴ Mátyási József *Nyomatatai* Verseinek Gyűjteménye, No XXIV. Orsz. Széchényi Könyvtár kéz-
irattára Oct. Hung. 58. a 95. levélen. A továbbiakban ezt a művet így rövidítjük: Ny. V. Gy.

¹⁵ A *kis Julis halálára*, Ny. V. Gy. 93. levélen.

¹⁶ *Kalászkaparék* LVII. su. 296. 1.

Hái-bái füstös ősi címerében ;
Csak híres eleit számláld hosszú sorral,
Már mintha itatnád aszú szőlőborral.
Részeg az örömtől ; örvend nevezetni
Pusztáról, faturól és süvegettetni ;
A postán csak akkor vesz kedves levelet,
Ha béirva látja az egész jelelet.

De azt tartom ebben csak azok kevélyek,
Kik ugyan emberi, de üres személyek ;
Kiknek e szabadság arravaló palást,
Hogy rejtssenek alá erőszakot s csalást ;
Oly bátorságos sánc, ahonnét másokat
Ugy lőnek, hogy lövés ne érje magokat ;
Oly menedék barlang, melyben elrejteznek,
Amidőn rossz sáfrányillatot éreznek. (S. T. V. 375—376. l.)

Egy másik versében nagyon is világos szavakkal jelenti ki, mennyire igazságtalannak tartja a rendi jellegű megkülönböztetést ember és ember között, a nemesek jogát és a jobbágyok jogtalanságát :

Mert tudom, hogy nem szült a természet szolgát.
A társaság csinált, de szegődött bérért,
Ugyan a nemes is az tette, de vérért.
S azt szentnek is tartom, csakhogy az érdemnek
Fíró-líra kéne menni, mint a nemnek ;
Mert másként mi jus az, hogy tízedik apám,
Akiért s akitől a kutyabőrt kapám,
Ellenséget, avagy ellenség helyében
Sárkányt ölt még talán Béla idejében,
A harcon elesett, vagy ejtett törököt,
S aztán őutána én bírok örököt,
Lévén jószágának méltatlan gazdája,
Csak azért, hogy vagyok az ő unokája?
Azonban követek henyező életet,
Tékozlom a véren szerzett keresetet ;
Négy-öt szelet földet szegényeknek osztok,
Kiket nemcsak nyírok, hanem nyúzok-fosztok,
Jobb részit eladom, vagy zálogba hányom,
Mondván, váltsd ki, ha kell, fiam és leányom !
S azzal egyik várost a nyakamba veszem,
Bálozok, pompázok, játszom, iszom, eszem.
Semmit sem szolgálok jöltévo hazámnak,
Üres hangján kívül vivátozó számnak.
Midőn magam véret ajánlgatom szóval,
S mégis csak másoké omlik aztán tóval.
A név érdem nélkül, bár király s császár is
Csak fanyelű késre metszett London, Páris.
Így lévén a dolog, másodszor is kérдем :
Hol van itt és melyik a nemesi érdem ? (V. F. 181—183.)

A legmélyebb megvetéssel szól a kereskedéssel foglalkozó, a szegényeket kizsákmányoló vagyonos rétegről is. A kereskedőket megvetőleg kupeceknek nevezi, a könyvereskedőkről úgy szól, mint »mások . . . elmemiveivel uzsorázkodó tudatlan könyvkupecokről«, 1791—2. évi Erdélyi Utazásában¹⁷ beszél a szegény nép szükségét kizsákmányolni akaró gazdagok gabona-spekulációjáról :

A Kraszna vizének partján, hogy sétáltam,
Négy sing magosságú rozsokat találtam.

Ezen reménytelen bőség látására,

¹⁷ Versei folytatásában (1798).

A tavalyi élet szállott fél árára,
 És magok szerették ezt az olcsóságot,
 Akik okozának előbb drágaságot;
 Mert némely világot nyelő fősvény duzsok,
 Azok a kenyértárt zárva tartó gúzsok,
 Akik a magukét vermekbe temették,
 A másokét pedig olcsón elszerezték,
 Oly zavaros víznek vélték a szükségét,
 Melyben halászhatnak cethal nyereséget,
 Már most megszagoltván, hogy kárban maradnak,
 Mindent, ahogy lehet, nyakrafőre adnak.
 Akkor ők vigadtak, most a szegény örül
 Romlásokon. Így jár, aki nem könyörül. (V. F. 91—92. l.)

Nagy megvetéssel szól Mátyási az osztrák gyarmatosító politika által Magyarországra telepített idegenekről is, akik a nép kizsákmányolásában olyan szerepet vállalnak, amit magyar ember nem vállalna:

Az átkos kenyeret engedvén azoknak
 Az emberi formát bitangló barmoknak,
 Kiket tisztább honjok utálván nyájába,
 Kivert e gyűlévész népnek csordájába.¹⁸

1798-ban megjelent Erdélyi Utazásában hasonló keserű hangon szól a magyarok okatlan idegenimádatáról:

Ők a jöttmenteket mindenkép tojtatják,
 Kik velők magukat ok nélkül tartatják.
 Eljőnek egy bottal holmi éhelholtak,
 Akik hazáiknak szemetei voltak,
 Kiket mint a jó must a seprőt, magából
 Kijorrott s hányt földjük érmelygő gyomrából.
 Otthon szűken ettek krumplit, kenyérhajat,
 S nálatok tapodják a mézet és vaját. (V. F. 158—159. l.)

A másik kecskeméti költőnek, Katona Józsefnek, idegenek ellen panaszkodó szava (Tiborc panasza) emlékeztetnek ezekre a sorokra.

A franciákat Mátyási szívből szereti, becsüli, és úgy szól róluk, mint »Szajna szabad népé«-ről.^{18a} Élénk figyelemmel kíséri a francia forradalom eseményeit. Érdeklődik a franciák iránt, annak ellenére, hogy amint azt *Nyomatlan Versei* XXVIII. sz. darabjához (*Alexandra Pawlowna eljegyzéséről*) írt jegyzetében (167. l.) feljegyezte, Magyarországon »A francia zenebonának kívált az elején alig lehetett csak a nevét is említeni azon nemzetnek, hanemha őket szidva s becstelenítve, a nélkül, hogy a vetetlen is mindenütt termő kémek a szőlőt a franciákhoz való sz. tás gyanujába ne vették s keverték volna.« Feltűnő, hogy Csokonai és Mátyási éppen a Martinovics-féle összeesküvés tárgyalásának időpontjában, 1795. május 1. körül Kecskemétről együtt utazott fel Pestre és Martinovicsék kivégzésének időpontjában mindketten itt időztek.¹⁹ A szabadság szenvedélyes szeretete és mély hazafias aggodalom zeng Mátyási ezidőtájt írt némely versében:

Én vagyok hazámban tag és nem jövevény,
 Nekem is fáj az ő testén költ kelevény,
 Engem is erőltet s rongál az a nyereg,
 Mely alatt a járadt szabadság kesereg.²⁰

A földi szabadság már oly dült épület,
 Mely közt agyonülvé hever a becsület.
 Az igazság fontja, s szemének fedele,

¹⁸ A kis Júlís halálára. Ny. V. Gy. 98—99. levélen.

^{18a} Ny. V. Gy. N° XIV. — 1803 előtt íródott vers, a 67. levélen.

¹⁹ Lásd erre nézve Csokonai 1795. május 10-én, Pesten az ugyanitt időző Mátyásihoz írt, csak az újabb Csokonai-kiadásokban olvasható versét, melynek címe: *Mátyási József urnak, Csokonai Vitéz Mihály az örökös barátságnak szent kézfogását!*

²⁰ Második Józsefnek hét első királyi esztendeje. S. T. V. 77. l.

Mint a puszta templom, csak volt dolog jele.
 Az ész s igazmondás, mint csíny, fenyítettik,
 A vakhit s fényes bűn éggel béreltetik.²¹
 — — — a magyar oly vigyázatlanul
 Lép, hogy még a maga esetén sem tanul.
 Csak a minapában bukott az orrára,
 Ugy hogy nagynehezen vánszorgott lábára,
 A még emelgetős szabadságnak teste
 Felkele, de ismét fenyegét eleste.
 Kit ha most a nemzet restesen abrakol,
 A bosszús maradék átkainak lakol. (V. F. 156. l.)

Mátyási itt a magyar szabadságról beszél, de a szabadság kérdésének látásában kétségtelenül eljutott nemzetközi távlatokig is. Erre mutat az, hogy Mátyási lefordította magyarra *Mezei éjtszakák* címen egy Berlinben 1794-ben megjelent könyvet (De la Veaux: *Les nuits champêtres*), amelyben, (Mátyási átírásában) ilyen szavak olvashatók: »néhány száz kegyetlenek az emberi nemet felosztva rabi járomba nyögtetik azon sokaságot, melyet a vak szerencse vagy az erőszak hatalmok alá vetett«²². Mátyási elsősorban a magyar népet sujtó elnyomást figyeli, de észreveszi a nemzetközi hódító, gyarmatosító politikát is. Már 1821-ben, tehát a gyarmatosítás fénykorában elítélő hangon ír »a világnak minden tengereit telhetetlenül szomjazó Anglusokról«²³. És úgy látszik, Mátyási is kereste a kiutat az osztálytársadalomból. Lehetetlen észre nem venni a magántulajdon ellenesség bizonyos fokát Mátyási-nak 1821-ben közölt következő soraiban: »A hajdani mesés Aranyidő boldogságai közül egyik igen nevezetes a' vala, hogy akkor az emberek mind egyenlők és a javak közösek voltak.«²⁴

Mátyási megjelent és kiadatlan műveinek számos helyén találunk olyan részeket, amelyek azt mutatják, hogy a kecskeméti költő a maga korában európai színvonalon állott és a maga egyéni módján magáévá tette a francia forradalom eszméit. Ha műveit keletkezésük időrendjében tekintjük, megállapíthatjuk, hogy míg ifjabbkori verseiben elég sokat »szoltárol« (ez Fekete János elítélő szava Mátyási ezen korbéli verseire vonatkozólag) későbbi verseiben eljut a francia felvilágosodás deista isteneszméjéhez és a bibliára utaló részek egyre ritkábban fordulnak elő műveiben. A minden tételes vallást elvető Fekete Jánossal együtt töltött évek után már Mátyási is határozott deista felfogást vall. »Árnyékból magamnak valót nem hazudok«, írja egy helyütt.²⁵ Istent elsősorban a természetben, a szeretetben, az igazságban, az észben látja. A felvilágosodás eszmevilágából új vallást épít magának, illetve ezeket az eszméket vallásként, vallásos lélekkel fogja fel:

»Áldhatom a mennyből jött világosodást,
 Mely ébresztett bennem józan okoskodást«²⁶

A természetet úgy fogja fel, mint Rousseau és így ír:

Ha kell, a legfelségesebb templom itt az ég alja,
 Minden papszónál tanítóbb hang a természet hangja.²⁷

VI

Mátyási írt le olyan sorokat is, amelyek őt első tekintetre a maradiság védőjének mutatják. 1798-ban megjelent *Erdélyi utazásában* egy helyen, ahol Pest erkölcselenségével szembeállítja Kolozsvár népének tiszta szép erkölcsét, megvető hangon szól azokról, akik »pallérozódás által elromoltak«. Helytelennek tartja azt, hogy némely városi lány este elmegy ifjakkal »sétálni« és hogy »Vénus játékát« kereskedéssé teszik. Dicséri a régi népi magyar élet erkölcsét, illeté, szokásait. Majd így folytatja:

²¹ A kis Julis halálára. Ny. V. Gy. 99. levélen.

²² III. éjtszaka — Mátyási J. Munkái — Orsz. Széchényi Könyvtár kézírattára, Quart. Hung. 5. a 65. levélen.

²³ A barátság és annak mestersége Pest 1821. 55. l. jegyzetében. — Ezt a művet a továbbiakban így rövidítjük: B. M.

²⁴ B. M. 105. l. jegyzetében.

²⁵ Ny. V. Gy. 79. levélen.

²⁶ Ugyanitt.

²⁷ Ny. V. Gy. 141. levélen. XXVI. sz. 1817-ben írta.

»Azt mondd parasztság ; én pedig dicsérem,
Mert már a világnak zápfogát esmértem.
Néztem a Manérnak dírcája alá,
Mellyel az ifjakat álnokul megcsalá,
Ugy hogy színe alatt a bárdolódásnak
Áldozati tettek a hivatkozásnak.

Hadd legyen hát paraszt s tudatlan a magyar,
Hadd vicsojjon rajta az idegen agyar,
Csak maradjon benne az erkölcsi épség,
Mely nélkül csak cifra perváta a szépség.

(V.F. 140. lap)

Nyilvánvaló, hogy ezek a sorok nem azt akarják mondani, hogy ne legyen haladás, ne legyen polgárosodás és művelődés.²⁸ (Ennek az értelmezésnek nemcsak a szövegösszefüggés mond ellent, hanem Mátyási műveinek egésze is). Mátyási itt minden népi közösség fenntartó erejét, az erkölcsöt védi és túlzó hévvel felel arra az állításra, hogy a polgárosodás álarca alatt a városi előkelők által becsempészett fényűzést, henye életet és erkölcsi lazaságot, a polgári művelődésben már akkor mutatkozni kezdő belső rothadást elítélni »parasztság« volna. Mátyási általában nem a városiakat, az idegeneket, a külföldet itéli el, hanem azt a nemzetietlen, kozmopolita fővárosi réteget, amely a maga dologtalan, henye és fényűző életéhez a lehetőséget nyilvánvalóan nem a munkából szerzi, hanem a dolgozó nép munkájának kizsákmányolásából.

Arra a hírre, hogy az erdélyi országgyűlésen a vallás ügyéről vitáztak, Mátyási éppen a megtestesült Hazafiság» (V.F. 154 l.) nevében, felháborodásának így szavakkal ad kifejezést :

— — — képzelni álmomban sem tudtam,
Hogy a tudatlanság ködéből kiderült,
S majd egész Európa világán elterült
Megvilágosodás napjának sugára
Rá ne virradt volna Erdély Hét Tornnyára.²⁹

Világ : nyolc percentés kell már csak hozzája,³⁰
És mindjárt nyolcat üt százaid órája.
Józanodhatnál hát a részeg álomból,
Ideje kikelned a sötét alomból.
Nem hallád-e, vén dög ! hogy ajtódon vala
A világosodás serkentő hajnala?
Kelj fel és láss napfényt, s ha annak reggele
Aluva talált is, ne leljen ott dele.

(V.F. 170. 1.)

Figyelemreméltó dolog, hogy Mátyási ezeket a felvilágosodást, európaiságot és haladást így harsány hangon követelő szavakat éppen a megszemélyesített »megtestesült« magyar »Hazafiság« ajkára adja. Látni való, hogy Mátyásinál magyarság és európaiság, hazafiasság és felvilágosodás mennyire egyet jelent. Az ő felfogása e tekintetben a XX. század mértékével mérve is igazán korszerű és haladó szellemű. A magyarság és az európaiság eszméjének, illetve célkitűzéseinek ugyanezt az összefonódását mutatják Mátyásinak 1787-ben írt hasonló értelmű sorai :

A miénknél ritkább töveket s magokat
Hozzatok, ültetvén és hintvén azokat.
Plántáljanak anglus, franc és belga kezek
(Mert a tudományban jókertészek ezek)
Hadd lássunk földünkben idegen világot,
Szedjenek méheink külföldi virágot.
Esmérkedjen elménk a külső könyvekkel,
S barátkozzunk itthon jövevény bölcsesekkel.
Nemzetem ! hiteds el már azt is másokkal,
Hogy a bölcs ész frigyét tart a magyarokkal.

²⁸ Helytelenül értelmezi azt Otrókoci Nagy Gábor egyébként kitűnő munkájában : Mátyási József s a magyar polgári életsemény kialakulása. Debrecen, 1944.

²⁹ V. F. 168. l. Erdélyi Utazás, 1791.

³⁰ Ezt a verset 1792-ben írta.

*Mutasd meg, hogy kardra teremtetett karod
Pennát forgatni is tud, mihelyt akarod.
Hogy már a kéz minden mesterségbe forog,
Mely régen fegyveren vagy ekén nyomorog.*
(S.T.V. 154. 1.)

Mátyási kötetében vannak olyan versek is, amelyek az uralkodót magasztalják. Az uralkodónak való udvarlás, a verses hűségnyilatkozat, az uralkodó nemesnek látszó törekvéseit magasztaló sorok divatja nemcsak barokk irodalmi hagyomány volt, amelyben a kornak legtöbb írója részt vett, hanem az írók önvédelmének egyik módja és műveik nyilvánosságra jutásának egyetlen lehetősége is. Ez volt az az ár, amit az abszolutizmus korában az íróknak fizetniök kellett azért, hogy a cenzúra műveik megjelenését engedélyezze, s így nyilvánossághoz jutva, a műveikben rejtett, építő, haladó gondolatokat eljuttathassák az olvasóközönséghez. Meg kell itt említenünk, hogy Mátyási ifjúkora a polgárosodást elősegítő, a vallástürelmi rendeletet hozó, felvilágosult II. József császár uralkodásának idejére esett és Mátyási az uralkodóban elsősorban a nemesség és papság politikai hatalmának fékezőjét és a közjót szolgáló szociális intézkedések kezdeményezőjét, a nép terheinek enyhítőjét látta, ezért ő, bizonyos fenntartásokkal, komolyan becsülte II. Józsefet, és róla írt verseiben az őszinte dicséret hangját érezzük.

Abban az államhatalmi centralizációban, amelyet II. József képviselt, Mátyási és vele együtt a kor sok más írója is, az egyház leple alatt jelentkező reakció visszaszorítóját, a polgári fejlődés előmozdítóját és a még veszélyesnek tartott török hadak legyőzéséhez szükséges erők tömörítőjét látta. Az ily célok szolgálatában álló hatalmi centralizációt nemcsak az egykori írók látták a haladást előmozdító erőnek, hanem ma is annak látjuk az azóta eltelt 150 év távlatából.³¹

Mátyási általában elítélte a háborút, a vérontást, de 1789-ben, tehát abban az évben, amikor II. József háborút viselt a török ellen, egy hadbavonuló barátja, bizonyos Varga István tiszteletére olyan verses *Búcsúzó érzékeny Játék*-ot írt (S.T.V. 207—234 l.) amelyben a harci erényeket magasztalta és a hadbaszállókat buzdította. Ebben az 1794-ben megjelent versben olvasunk ilyenféle, a *János vitéz*re és a *Toldira* emlékeztető sorokat:

*Látom, hogy az urat magyar föld termelte,
Bizony az Isten is lóra teremtetle.*
(219. 1.)
Szebb a hír virágát Márs mezején szedni (220 l.)
Hej! hol vagytok régi nagy magyar emberek! (223. 1.)
*Én pedig vagy élek, vagy veszek örökre,
Egy szó annyit, mint száz, megyek a törökre.* (231. 1.)

A fentebb elmondottak érthetővé teszik, hogy Mátyási a Hora és Kloska-féle parasztfelkelésben, amelyről *Második Józsefnek hét első királyi esztendeje* c. versében szól, nem haladó mozgalmat, hanem csak rombolást, vérontást látott. Ennek ellenére a nemesek ellen meginduló népet, amely a bű miatt néki keseredve³² elemi erővel csapott le azokra, akikben nyomorúságának okát látta, Mátyási érezhető rokonszenvvel úgy mutatja be, mint valami fenséges természeti jelenséget:

*Miként a tüzes nyíl, mikor a menny dördül,
Repül, és villámló sebességgel gördül;
Vagy mint a víz-zápor rohan az egekről,
Sepervén a követ s fákát a hegyekről,
Olyan irtóztató indulattal jönnek,
Vélted volna lenni megannyi menykőnek.
Mindnyája, mint egy-egy kőlyke-vesztett medve,
Morog a bű miatt néki keseredve.
Mint az éh oroszlán a prédáért ordít,
Csikorog agyarok és tajtékot csordít.
Lángoló szájából tüzel a káromlás,
Halál megy előtők, s hátok megett romlás.*
(S.T.V. 94. 1.)

³¹ Lásd erre nézve Molnár Erik 1951. dec. 11-i akadémiai előadását. (Megjelent a *Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-történeti Osztályának Közleményeiben*, 1951. évf. I. 13—25. l. *A magyar történetírás a felszabadulás óta, eredményei, hiányosságai és legsürgősebb feladatai*.)

A nemesség pusztulását mint kívülről a nép szemével nézi :

*A záros palota reménylét menedéke,
Lett sok nemes főnek kínos mészárszéke.
Hol tegnap a pompa s gyönyörűség legett,
Ma a prédáló tűz s gyilkos kéz seregelt.*
(S.T.V. 95. 1.)

A mozgalom leverésének okát a féktelen vérengzésben látja :

*Mert hogy a félelem lett közönségessé,
Erántok a nép is vált ellenségessé.
Rájok bosszúdító fegyvereket rántott . . .*
(S.T.V. 96. 1.)

Horát, mikor halálát leírja, Mátyási a maga költői eszközeivel bizonyos fokig eszményíteni is igyekszik :

*Hora temetését nincs, aki megírja,
Mert ki tudja melyik varjú leve sirja?
Vért szomjuzó szíve talám a havasban
Bújdosik máig is valamelyik sasban.³²*

Az kétségtelen, hogy Mátyási haladó felfogásának megvannak a korlátai. Mátyási jól ismerte a magyar társadalmi valóságot, láthatta, hogy az ő korában fennálló társadalmi viszonyok között nem lehetett azt remélni, hogy a magyar nép fegyveres felkelés, forradalom által képes legyen szabadságát kivívni. Tény az, hogy Mátyási semmi írásával, semmi ténykedésével ily forradalmi célkitűzések szolgálatára nem törekedett — éppen azért, mivel tisztán látta korának társadalmi erőit — ily mozgalomnak semmi reális célját nem látta. A Martinovics-féle összeesküvésről Mátyási egyáltalán nem nyilatkozott, a Hora és Kloska-féle felkelést pedig, amint erre fentebb rámutattunk, mint hiábavaló vérontást, határozottan elítélte.

VII

Mátyási aránylag kevés tisztán lírai verset írt, mégis a lírában a legnagyobb. A kor ízlésének megfelelően sok szálból összeszövődő, vegyes hangnemben írt verseiben imitt-amott meglepően szép lírai verssorokra bukkanunk. Mivel elfeledett, az ismeretlenség homályába veszett költőről és oly költői hagyatékról van szó, melynél a maradandó szépség fényével ragyogó lírai gyöngyszemeket a költői szempontból értéktelen verssorok óriási tengeréből kell kihalászni, nem könnyű feladat Mátyási helyét kijelölni költészetünk fejlődéstörténetében.

Mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy legtöbbet használt műfaja Mátyásinak az a »vegyes« műfajú vers, amelyben lírai, epikus, párbeszédes és értekező elemek, remek részletek és lapos sorok szeszélyesen váltakoznak, és amely tele van tűzdelve hol patétikusan mennydörgő, hol pedig kedvesen humoros megjegyzésekkel, mesékkel, anekdotákkal, példák-kal, mitológiai magyarázatokkal, de imitt-amott őszinte önéletrajzi és önjellemző vallomásokat is tartalmaz. Ez a »vegyes« műfaj kiválóan alkalmas rejtett célzások elhelyezésére, és ez, úgy látszik, nem utolsó szempont Mátyási számára és vele együtt minden olyan költő számára, aki az elnyomás korában élt, de az elnyomók éberségét kijátszva, mégis el akart mondani bizonyos időszzerű, az elnyomottak érdekében elmondandó kellemetlen igazságokat.

*S bátrabb az igazság, ha rejtve tréjában
Áll a játékszinre, mint méltóságában.³³*

— írja Mátyási egyhelyütt, és ez a megjegyzés sok mindent megmagyaráz számunkra: Az a benyomásunk, hogy a költői előadásnak ez az esztétikailag kifogásolható, keverő, vegyítő módja, amelyet Mátyási oly sok esetben használt, valójában nem volt más, mint természetes védekező módszer a cenzúra ellen.

A »vegyes« műfaj a sok évszázados, hosszú és gazdag múltra visszatekintő magyar alkalmi költészet tápláló talajából nőtt ki, és határozottan népies jellegű. Az alkalmi költészet,

³² S. T. V. 97. 1. — E sorokra Geréb László hívta fel figyelmemet.

³³ B. M. 21. 1.

amely elég nagy helyet foglal el Mátyási költészetében, az eleven étellel és a köznéppel való kapcsolat jegyében, realiztikus valóságábrázolást és stílusában valamiféle népiességet is jelentett éppen azért, mivel a minden ember életében előforduló jelenetek, a születés, házasság, halál, névnap, ünnepi vendégség megénekelésére szolgált és az ily alkalmakkal összegyűlő, minden rendű és rangú nép igényeit igyekezett kielégíteni: így bár ünnepi alkalmakkal felmerülő szükségletek kielégítésére szolgált, a nép életének hétköznapijait is visszatükrözte.

Mátyási a hétköznapi élet nyelvét, a minden ember által beszélt élő magyar nyelvet tette irodalmi nyelvvé — és a hétköznapi életet, az átlagember életének élményeit választotta költészete tárgyául. Innen származik műveinek frissége, közvetlensége, őszinte meleg hangja.

Szép költői művek alkotásához a szabadon szárnyaló szenvedély hangja, a minden gátlást elsodró, bátor kiállás mozdulata, a hősiesség hangneme szükséges. Csakhogy ez, az elnyomás korában, haladó szellemű költők számára ritkán volt lehetséges, mert vagy bajba hozta volna a költőt (ha azt mondja el nyíltan, amit érez) vagy pedig az elnyomás szolgálatába állította volna (ha oly irányban foglal állást, amit a hatalom engedélyez és méltányol). Az élményes, őszinte szerelmi líra az egyetlen tér, ahol a szenvedélyes hang és költői közvetlenség, őszinteség az elnyomás korában is szabadon szárnyalhatott, de e korban ez a fajta líra még kívülről esett annak a költészetnek tárgykörén, melyet a költő művelni akart. Az *Erdélyi Utazás*nak azok a részletei, ahol Mátyási, szinte véletlenül, rátévedt az élményes szerelmi líra területére és ahol egyéni érzelmvilága, emberi szenvedélye az őszinteség hangnemében szabadon megnyilatkozhatott, talán a legszebb lapjait alkotják, nemcsak Mátyási, hanem a Csokonai-előtti századvég egész magyar költészetének.

Álljon itt néhány összefüggő részlet a mű azon lapjairól, ahol egy kedves és szép leányról szól, akivel Kolozsvárt találkozott:

*Aldozócsüdtörtők volt (jól jut eszembe)
Aznap, melyen vele vitt egy jó szél szembe,
Azért azt kétszeres ünnepemmé tészem,
S öröm-óráimnak számukba bevésem.
Óvele töltöttem gyönyörű napokat,
Szempillantásoknak képzeltem azokat.*

*Mint mikor a nagy nap támad világvégéről,
Az apróbb csillagok enyésznek az égről:
Ugy fényétől az ő emlékezetének
Elmémmek egeről mások eltűnének.
És vajha örökké rajta tündöklene!
Hogy többé új csillag ott fel ne tetszene.*

*De a rossz szerencse, az az én megavult
Ellenségem, itt is hozzám meg nem javult.
Kérésim után is magába nem szállott,
Örömöm közepén rajtam bosszút állott.*

*Megjövendölte ezt szépem egy példában,
Mikor sétálgattunk paradicsomában:
Tudnillik egy szálon két rózsát szakasztott,
Kiket a természet egymáshoz forrasztott,
De még ki nem nyíltak és nem is nyílhattak,
Minthogy idő előtt ketté szakasztattak.
Azok ugyan hamar elhervadtak magok,
De itt örökké fog illatozni szagok,
Jóllehet rózsából keserű méntává
Váltak, a bánatnak lévén példájává.
Be is teljesedett a szomorú játék,
Először eleven halált akkor láték.
Akkor érzem, milyen változásban vagyok,
Kit elájulásig üt a mennykő agyon,
S miképpen szakad el a testtől a lélek,
És bizony máig is e részben nem élek.*

*Amint rezeghetett pennám bánatomtól,
Ekkép búcsúztam el a szűz barátomtól:
»Te ki teremtetél szép nemed díszére,*

*Az enyémnek pedig gyönyörűségére,
Kít, mikor magamat, akkor felejték el!
Téged az én hattyúm örökké énekel.
Itt maradsz, de neved felírva szívemen
Velem jár s munkámmal túlmegy életemen. (V.F. 143—146. 1.)*

Idézzünk még néhány verssort, a gyökeresen magyar és népies költői stílus néhány szép példáját:

*Valóban tiliom, nemcsak a nevében,
Volt a többi szüzek virágerdejében.*
(V.F. 66. 1.)

*Briliánt a fején, igazgyöngy nyakában,
Fülén aranyfüggő, s gyémánt az újjában,*
(V.F. 71. 1.)

*A tizenegy csillag néki meghajoljon,
Tekintete előtt nap, hold leboruljon.*
(S.T.V. 163. 1.)

Mátyási egyszerre akart tanítani és gyönyörködtetni: e kor véleménye szerint oly mű, amely csak gyönyörködtetni akar, nem jogosult a könyvolvasók nyilvánossága előtt való megjelenésre — könyvbe csak az való, aminek gyakorlati fontossága, kézzelfogható haszna és súlya van.

A kor lázas vívódások kora volt és Mátyási nehéz körülmények között írta verseit. Gyakran felszakad lelkéből a sóhaj: »Vajha megszületne a föld békessége, S enyhülne az írók súlyos szegénysége.«³⁴ Mátyási élete vége felé egyre nehezebb helyzetbe jutott. Az Európaszerte győzedelmeskedő reakció korszakában a nemesi írók érdekközössége egyre inkább kizárta a magyar felvilágosodás józan, de harcoss költőjét az irodalmi életből. Itt az ideje, hogy igazságot szolgáltatassunk Mátyási Józsefnek. Meg kell ismernünk életrajzát, fel kell tárnunk életművét és műve maradandó értékűnek bizonyult részét hozzáférhetővé kell tennünk a magyar olvasókörzség számára.

³⁴ G. G. F.-nek 1^a januárii 1800 című, Fekete Jánoshoz írt versében. Ny. V. Gy. N° XII. 62. levélen.

JUHÁSZ GYULA MAKÓI ÉVEI (1913—1917)

1

A *Makói Újság* 1913. május 29-i száma a hivatalos lap közleménye nyomán hírt ad arról, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter Mráz Gyula makói főgimnáziumi tanárt Makóról Szakolcára, s helyébe önnét Juhász Gyulát Makóra helyezte. »Juhász Gyulával — teszi hozzá a hírhez a rövid közlemény — Makó társadalmi és irodalmi élete sokat nyert«.

A költő Makóra helyezése egy lépés volt számára hazafelé: hiszen végre egészen közel került szülővárosához, Szegedhez. Bóka László — a költőnek a főváros iránti vonzódását, tudományos ambícióit kissé túlbecsülve — azt hiszi, hogy a szakolcai száműzetésből való Makóra helyezés »cinikus válasz« és »kegyetlen pofon« volt a költő áthelyezési kérelmére: Ha Juhász Gyula törekedett is egykor, fiatalon, az egyetemet elvégezve budapesti elhelyezkedésre, egyetemi tudományos munkakörbe, ekkor már — Máramarosziget, Léva, Nagyvárad, Szakolca után — egyetlen vágya volt, hogy haza kerülhessen, és a Tisza táját vízszintlathassa. S hogy ez így volt, maga vallja később egy kis írásában, hogy Návay Lajosnak — Eötvös József unokájának — ajánlására helyezték át »a messzi Szakolcáról a közeli Makóra«.

Szegedtől Makó alig harminc kilométer: a korabeli menetrend szerint egy óra húsz perc a menetidő az arad-csanádi vasúttársaság »gyorsmotorosain«. A költő minden hét végén hazalátogathat Szegedre, édesanyjához. Emellett Makó — jóllehet lakóinak száma, az 1910-es népszámlálás adatai szerint, alig valamivel több, mint 34 000 — nagyforgalmú, eleven életet élő kisváros ebben az időben is. Csanád vármegye székhelye, melyben a művelt, liberálisan feudális Návayakkal az élen mozgalmas megyei politizálás folyik. Ugyanakkor a város — Justh Gyula városa; immár évtizedek óta székhelye a demokratikus, függetlenségi mozgalmaknak, fészke a nemzeti és társadalmi indítékú ellenzékiiségnek. Éppen ebben az évben, 1913. májusában válik rövid időre országos hírűvé azzal, hogy a szomszédos Hódmezővásárhelyen lakó lelkes republikánus ügyvéd, Nagy György szervezte Országos Köztársasági Párt program-adó makói nagygyűlésén botrányos összetűzéseket provokált ki a helyi rendőrség. A lapok terjedelmes riportokban tárgyalták a fölháborító rendőr-terroret; a képeslapok a párt alelnökének, Espersit Jánosnak makói lakásáról közöltek felvételt, ahová a rendőrség illetéktelenül benyomult. Ady is fölfigyel a város e »hősi bajnokságára«, amint idézi Makót ekkor megjelenő egyik versében.

A város irodalmi múltja is ritka gazdag: a világotjárta, a párizsi forradalomban is, az az itthoni szabadságharcban is résztvevő Dobsa Lajos, a drámaíró, s a tragikus-sorsú rabbi-ivadék Makai Emil, a neves operett-fordító és prédekadens költő már egyfajta irodalmi hagyományt teremtett a megyei urak és a városi értelmiség soraiban. Néhány évtizedig sikerrel működött, három értékes évkönyvet ki is adott a megye és Makó város történelmi múltjának feltárására született Csanádmegyei Régészeti és Történelmi Társulat. Régóta eleven színeszeti kultúra virágzik; tudatosan ápolják itt a makóinak is tartott, Csanádpalotán nyugvó Kelemen László emléket; büszkék a két évtizede meghalt nagy operaénekesnő, Hollósy Kornélia művészetére, s emlegetik Blaha Lujza vendégszerepléseit. 1903-ban meg is nyílik a Hollósy Kornélia-színház, a társulatban egyebek közt Somlay Artúrral, Komlós Vilmossal. Értékes magánkönyvtárakon kívül két gazdag könyvtára van Makónak: a régi nyomtatványokban, hírlapanyagban vidéki viszonylatban szinte páratlanul gazdag megyei könyvtár, s a makói születésű Juhász Lajos magánkönyvtárából létesített ugyancsak többezerkötetes városi közkönyvtár.

Eleven a forgalom és a gazdasági élet is. Dél előtt a hagyományaiban zsiombó néptömeg. Kocsik nyikorognak a súlyos rakományok terhe alatt. Hangoskodó kereskedők vitáznak, s nem egyszer francia, orosz, német szó üti meg az ember fülét. Orosz és skandináv kereskedők

is megfordulnak a városban, nagy tételben vásárolják a konzervgyártáshoz legkitűnőbb, világhírűvé lett »makai hagymát«.

A városba érkező idegen újonnan kövezett, bódító illatú hársfákkal végigültetett úton jut el a város központjáig, a jellegzetes háromszögletű főtérrig. Este a főtéren egyszerre négy kávéház teraszán szőlő, színes lampionok fénye alatt a cigányzene, s a térre vezető utcákból még másik három kávéház fénye világít. A főtéri Otthon-kávéházban, mely a hagymások kedvelt gyülekező helye, zeneszó mellett hagymakertészek isszák a feketét, vagy jólsikerült piaci nap után a — pezsgőt. Nem *parasztok* ezek már a szó hagyományos, magyar, keleteurópai értelmében, tiltakoznak is az elnevezés ellen: *kertészek*, egy sajátos agrárkapitalizmus kispolgárai, egy haladó, kerties agrikultúra dolgozói és vállalkozói. Az export, a világpiac kitárta előttük Európát: a világgazdaság rezdüléseit mindennapi sorsukon érzik; újságolvasók, politizálók, világjárók. Értelmesek, apáikról rájuk szálló sajátos népi termelői tudásukat, különleges eljárásaikat és nemesítő törekvéseiket tudatosan tökéletesítik, fejlesztik. Jómódjukból, s időnkénti krachjaikból egyaránt lüktetés, mozgalmasság, forrongás, elevenség árad a városra, a társadalmi, szellemi és politikai életre. Még évtizedekkel később is ez adja a város sajátos arculatát: kitűnően jellemzi a pályájára innen induló József Attila egyik levelében, amikor »*marosmenti Konstantinápoly*nak« nevezzi...

Mégis, mindezek ellenére, az 1913. őszén a városba érkező Juhász Gyulát leverő, csaknem siralmas kép fogadja. Az utca piszkos és poros; állandók az interpellációk a városi képviselőtestületben a locsolókocsi megjavításáért, de ezek épp oly meddők, mint »a különösebb anyagi hasznót nem hozó« mentőkocsi beszerzésére vonatkozó állandó követelések. A vasúti töltés melletti lapályok, végig a Marosig, megannyi szemetesgödörök. Az állomás tágas raktárházaiból éppen úgy, mint ezekből — a rothadás bűze terjeng. Bent a városban a kávéházak teraszai üresek. A színház ebben az esztendőben idő előtt, súlyos deficittel vetett véget a nyári évadnak. Hagymások és szabadpályán működő értelmiségiek egyaránt telve panasszal.

Egy évvel vagyunk az 1912-es hagymakrach után. Az annexiót követő diplomáciai bonyodalmak utóhatásaként Oroszország lezárta a határt a magyar hagyma előtt, és Spanyolországból vásárolta meg évi kontingensét. Az átlagos kelet felé menő kivittelt tekintve mintegy 1800 vagon áruról van szó, amely most eladatlanul a városkörnyéki lapályokban poshad, vagy a Maros árja viszi a Tiszába, tönkretéve még a szegedi fürdőzők szórakozását is... Sehol az országban nem érződik ennyire a világpolitikai események azonnali hatása, mint ebben a kis vidéki városban. S a baj csőstül jön: a most beérett új terméssel sem jár jobban a makói nép, mint az előző évvel. Decemberben már ismét »kétezer alföldi család tragédiájáról« írnak a fővárosi újságok...

2

Szeptember első napjaiban — pontosan nem állapítható meg, melyik napon — száll le a vonatról a városba érkező költő. Egyetlen, vesszőből font utazó kosárral kezében, meg a kosár fenekén szana-széjjel egy újabb kötetre való verskézirattal. Csaknem vele egyidőben érzézik esküdkönyvük is, szeptember 11-én, a gimnázium iktatókönyvébe 281. szám alatt bevezetve és zárt borítékban, két példányban a minősítése is. Költőzködési segélyt, úgy látszik, nem kért. Első fizetését csupán október 16-án utalják ki számára.

Az iskolaépület képe, az évi igazgatói jelentésből kiolvashatóan, még kevésbé biztató, még lehangolóbb, mint a város dekonjunktúrájától sűrű élete. Az ideérkező költő csak sötétiséget lát az első pillanatokban mindenfelé. »Az épület — mondja az igazgatói jelentés az 1912/13. évi nyomtatott értesítőben — szűk és sötét. Iskolánk épülete nem felel meg a kívánalmaknak. A tanulók szaporodásával az állapotok évről-évre tarthatatlanabbak. Kevés a helyiségünk s a meglevők is szűkek. Nagy részük nem felel meg sem egészségügyi, sem pedagógiai követelményeknek. Egyik osztályt a természetrajzi szertárba, másikat a könyvtárhelyiségbe kellett elhelyezni... Folyosóink szűkek, kellő világosság nélküliek. Úgyszintén a tanári szoba is... A rajzteremben rajzolni éppenséggel lehetetlen. A tornaterem padozata elrohadt. A pincét, hol a tüzelőt tároljuk, előntötte a talajvíz. A helyiségek hiánya miatt lehetetlen a pedagógiai követelményeknek megfelelő órarendet csinálni, a folyosók szűk volta meg a helyes fegyelmest akadályozza«.

A tantestületnek 34 tagja van: 16 rendes, 2 helyettes tanár, egy torna-, egy iskolaorvos-egészségtan-tanár, egy zene-, hét hittanár működik az iskolában s öt gyakorló tanárjelölt. Köztük néhány országos név, olyanok is, akik tíz év múlva József Attilát tanítják ugyanebben az iskolában: Buday Géza, a későbbi ifjúsági író; Friedl Ármán iskolaorvos, a költő későbbi barátja, a helyi polgári-radikális ellenzék vezetője, akit később Milotay István

csanádi cikksorozatának »Justh Gyulától Fried Árminig« című nagy cikkében aposztrofált. Galambos Dezso, a nyelvtudomány művelője, Gebe Mihály, József Attila későbbi internátusi igazgatója, Hoffmann János, festőművész-rajztanár, Kecskeméti Ármin, a tudós főrabbi, egyetemi magántanár, akinek magánkönyvtára gazdagságáról nagy hírű, Magyar József, a költő lakótársa, Matusik István, aki a klasszikus kultúra ápolása mellett oly modern és gyakorlati tudományra is tanította a növendékeket, mint a gyorsírás; Pénzes Zoltán, aki a tragikus hirtelenségű haláláig, a felszabadulás után ipari oktatásunk vezetője volt; Tettamanti Béla, József Attila egyik legkedvesebb tanára, a későbbi egyetemi professzor stb.

Juhász Gyula költői hírneve előbb jutott el a tantestület minden tagjához, mintsem modorának s föllépésének riadt, az emberekkel való érintkezésében gátlásokkal küzdő vonásainak híre. Akadt ugyanis egy-két tantestületbeli, aki folyóiratokból, lapokból ismerte a költő verseit már a vele való személyes találkozás előtt is. Ezek azután tudtára adták a többieknek, hogy az új kollega személyében költő érkezik közibük. A tantestület tagjai között volt Abaffy Béla is — meséli a maig is élő Buday Géza —, aki Juhász Gyulához hasonlóan félnék, tétova, határozatlankodó, gátlásokkal küzdő, és titokban költő volt; a fiókja számára verseket s »beszélyeket« írogatott.

— Jön a kollegád! — mondogatták neki augusztus végén a nyári szabadságról összeverődő kartársai. Abaffy ismerte már Juhász Gyula verseit, s izgatottan várta a találkozást. Sokat hallott már róla, és már látatlanban is közel érezte magához, szimpatikusnak tetszett az új kollega. Úgy tervezte, megmutatja neki írásait...

— Itt van Juhász Gyula. . . Itt van Juhász Gyula! — suttogták maguk közt a kartársak, amikor a költő először lépett a tanári szobába. Abaffy újságolvasásba merülten ült, nem vette észre a terembeleptőt; úgy figyelmeztették, hogy mutatkozzék be. Fölpillantott, s egyszerre megsejtette, kivel áll szemben. Fölcillant a szeme és kézzelnyújtotta kezét az asztalon keresztül:

— Juhász Gyula vagyok — mondta zavarában, reszkető hangon.

— Bocsánat — szólalt meg halkan a költő. — Talán én vagyok Juhász Gyula. . .

Jóízű nevetés harsant föl a tanári szobában. Az ismerkedés először hivatalos, komoly légkört egyszerre a barátok együttesének melegsége váltotta föl. Ebben föloldódott a költő félénksége, az első sötét benyomások hidegsége is.

3

A gimnáziumi évkönyv tanúsága szerint Juhász Gyula, az 51-es létszámú I/b osztály főnöke, heti 17 órában tanít: az I/b-ben latint, magyart, a IV/b-ben magyart, a VIII-ban pedig görög-pótlót. A IV. osztály anyaga a magyar nyelv- és irodalomból a korabeli tanterv szerint stilisztika; a legfelsőbb osztály görög-pótló irodalmának a tanítása pedig Platon és Aristoteles filozófiájának vázlatos ismertetéséből áll.

Tanártársak és tanítványok emlékezete őrzi Juhász Gyulának, a tanárnak érdekes alakját. »Óraki szünetekben — meséli Buday Géza — megáll az asztalnál a tanári szobában, fiókját kissé kihúzza, könyvet vesz ki belőle, s anélkül, hogy a fiókot visszatolná, csipőre tett kézzel állva olvas. Csengetéskor megnézi az oldalszámot, — mint a könyv szerelmese, soha sem gyűrte be a szélét! — összecsukta, s indult órára. Olvasáskor sokszor kétszer is szólni kellett hozzá, mire fölfigyelt«.

Az órákon halkan beszélt. Az anyagot számonkérte, azután csendesen magyarázott. Amilyen szigorú volt a feleltetésben — olyannyira fölborult a rend, mihelyt magyarázni kezdett. Csendesen, mosolyogva beszélt. Néha azután, amikor olyan történelmi eseményről beszélt, amelyet ő nagyon fontosnak tartott, akkor megváltozott a hangja, csengett, mintha szónokolna, szeme csillogott. Kópiás Sándor tanítványa meséli: így beszélt a francia forradalomról, 48 márciusáról, az 1905-ös orosz forradalomról. Megállt egy helyben, s úgy beszélt. Az osztályban néma csönd. Ilyenkor nem lehetett nem odafigyelni — vallják egyhangúan tanítványai.

A márciusi napokról beszélt egyszer éppen, lelkesen. Mindenki a padban előredölvé hallgatta. Magyarázott, szónokolt folyvást, szüntelen, amikor valaki fúvócsóval, papírgolyóval homlokon létki. Megállt — meséli másik tanítványa, Fodor János — s szomorúan végignézett az osztályon. Lehajtotta a fejét s szó nélkül kiment a teremből. Nagyon félt az osztály, hogy valami baj történik, várták, hogy jön az igazgató, nyomozás lesz, büntetés. De nem történt semmi. El sem mesélte az esetet még a tanári szobában sem. Értette a diákcsinyt, csak az fájt neki, hogy 48-ért való lelkesedése sem tudta megfékezni a csínytevőt.

A gimnáziumhoz közel, a Püspök-kert mögött lakott, néhai Papp Balázs ipartestületi elnök házában, özvegy Papp Balázs-nénál albérletben, a mai József Attila u. 13. számú házban,

ahol 1952 óta emléktábla hirdeti nevét. Később, 1922-ben, amikor egy kis cikkében makói emlékeit idézi, s keresi, hogy kire gondol vissza legszívesebben, először is háziasszonyát említi: »A jó Papp néni, akinél barátságos otthon és pompás kosztot találtam...«

A gimnázium és a lakás közt terült el a pompás Püspökkert, a csanádi püspök nyaralójának kertje. »Idegeneknek a bemenet szigorúan tiltva volt« — állt a főkapun függő táblán. A költőnek tehát a Marospartra kellett kísértálnia, ha a természet szépségeivel akarta pihentetni beteg, s a tanítás fáradalmaival erősen igénybe vett idegeit. Gyakran sétált ki oda tanítványaival is. Egyikük, Czirbus Sándor hagymakertész szívesen emlékszik vissza a kedves tanárjával együtt tett sétákra. »B. Papp Antallal ültem egy padban. Mind a ketten parasztyerek voltunk. Ő sem tudta elvégezni a gimnáziumot, de két évvel tovább járt, mint én. Meg azután ott volt az osztályban Dani Pista. Ő is parasztyerek volt. Bennünket mindannyiunkat nagyon szeretett, sokat is foglalkozott velünk. Ha szép, napsütéses idő volt, már délelőtt így szólt hozzánk: No, kis Czirbus, jöttök-e sétálni máma? Délután azután négyen együtt kísértáltunk hol a töltésre, hol a Marospartra, egészen a hidig, a zombori országútig. Útközben cukrot vett, s élvezettel nézte, ahogy esszük a stancliből. Egymaga nem is ment ki a Marospartra sose, csak velünk. Egyszer a Lúdvár-erdőnél sétáltunk, megkérdezte, mik akarunk lenni. Én kertésznek megyek a földünkre — mondtam. Hagymakertésznek! Az jó — bólintott. De azért csak tanulj. Sokat tanuljatok — mondta. Szükség lesz nemsokára a tanult, okos parasztyerekre.«

»Máskor meg az életről beszélt. Az életet nem szabad komolyan venni — ezt ismételte. Az élet olyan, mint egy álom; a halál is ilyen lehet. Ismét máskor meg azt kérdezgette ki apróra, hogyan kaparják a hagymát?«

»Hazafelé menet bevitt valamelyik kiskocsmába. Itt málnaszörpöt rendelt, ő meg szódavizet ivott. Ha nagyon belemelegedett a beszédbe, akkor az édesanyjáról beszélt mindég. Nekünk, gyerekeknek is.«

Egy másik tanítványa, Kapus István ügyvéd, elmondja, hogy a költő órák hosszat is elüldögélt a makói kiskocsmákban és hallgatta az emberek beszédét. Ült, ült poharazgatva és figyelte az ott álldogáló és idogáló parasztok beszélgetését, vitáját.

Maga keveset írt tanárkodásáról. Előbb idézett »Makói emlék« című cikkekcskéjében mindjárt »a jó Papp néni« után »jó tanítványait« emlegeti. S még később, 1927-ben, Móra Ferencről írva meséli: »Egyszer, makói tanár koromban, népszavazást rendeztem az alsó osztályokban, hogy melyik a legkedvesebb olvasmány? Nagy szótöbbséggel győztesen elsőnek került ki a versenyből a *Rab ember fia*, Móra Ferenc ifjúsági regénye.«

4

Ebben az évben volt Eötvös József születésének századik évfordulója. Makón — a Náwayak révén — nagy kultusza volt Eötvösnek, s ennek áldozott a gimnázium is, amikor október 13-án Eötvös-ünnepélyt rendezett. Először szerepelt ekkor a költő Makón nyilvánosan: az ünnepség előtt bevezetőt tartott, s elé verses prólogust írt. Verse másnap megjelent a Makói Újságban, s ettől kezdve éveken át rendszeresen jelennek meg versei a helyi lapokban. Itt az ünnepélyen ismerkedik meg valószínűleg a költő, s köt életreszóló, immár irodalomtörténeti jelentőségű barátságot az irodalomkedvelő, s radikális politikai nézeteket valló ügyvéddel, Espersit Jánossal, aki nem tartotta rangján alulinak, hogy a gimnázium nyilvános Eötvös-ünnepélyén versmondással működjék közre. Espersit János, aki alig egy évtized múlva a fiatal József Attilát ismerteti meg mesterével, Juhász Gyulával, most még a mestert vezeti be a makói intelligencia egy sajátos csoportosulásába, egy radikális értelmiségi társaságba. Ez az új baráti kör nagy szeretettel veszi őt körül, s itt sokkal fesztelenebbül érzi magát, mint tanártársai körében. Míg náluk még az érkezését követő napokban illendő kötelező vizitek, udvariassági látogatások is terhére voltak, e baráti körben szívesen időzött. Tanártársainál ügyetlenül, félszegen, gátlásokkal küszködve jelent meg sötét ruhájában; volt úgy, hogy elfelejtett kezetsókolni a ház úrnőjének, máskor meg zavarában kétszer is megtette ezt, bemutatkozás előtt is, s utána is. Meséli, hogy egyik kollegájához valamelyik kartársával kísértette föl magát, majd köszönről is megfélekedezve, kartársát is otthagyva távozott... Néha-néha melegegett csak föl, egy-egy vacsora után, ha otthonosabban, barátságosabb környezetben érezte magát. Ilyenkor beszédesebb lett, s rendszerint az édesanyjáról mesélt. Távozáskor az etikettnek lehetőleg eleget téve, kézcsokkal búcsúzott még a ház asszonyától. Másnap azonban már két árkot átugorva menekült a mellékutcába a vendéglátó kolléga felesége elől...

Sohasem tudott igazán, véglegesen és őszintén fölmelegedni. Állandó kerülője lett e társaságoknak.

Nem úgy azonban az Otthon-kávéház asztaltársaságában, »a Gerő-asztalnál«, Espersit János, Gerő Géza, Fried Ármán, Könyves-Kolonics József, Diósszilágyi Sámuel, Kesztnér Zoltán s a többiek között. Bóka László ismét téved, amikor — nem tudni, milyen forrásból kiindulva — azt véli, hogy a költő »jó ösztönnel« külön világot képvisel e körben is, s »teljesen nem tud köztünk feloldódni«. Ellenkezőleg: talán a költő életében ez az egyetlen kör, egyetlen társaság, amely megfogja egyaránt szívét és értelmét, amelytől tanul, s melyet tanít. Nagyon jól jellemzi ezt a kört, s benne Juhász Gyula helyzetét az asztaltársaság egyik hangadója, Gerő Géza: »Tanárok, ügyvédek, orvosok, megyei és városi tisztviselők, bank és kereskedelmi vállalatok vezetői állandóan látogatták ezt a társaságot. Valósággal a közvélemény asztalának tekintették és az uralkodó szellem közéleti és művelődési tekintetben igen haladó irányú volt — az, amit abban az időben a *Husadik Század* és a *Nyugat* reprezentált, és amellyel már a vidék fókuszai is az értelmiségiek erősen át voltak itatva. Juhász Gyula igen hamar láthatóan jól érezte magát ebben a társaságban, sűrűn látogatta. Tetszett neki a szabad szellem, amelyet csak a tájékozottság, a műveltség és a jobb neveltség mérsékel, egyébként semmi a világon nem korlátozott. A némelyik tanártárs részéről is »különcnek« tekintett Juhász Gyula itt mindig derült hangulatban volt, és azt hiszem, hogy az egyebütt hallgatag és magabamélyedt költőt kevésbé látták annyit nevetni, mint itt. Nemcsak az irodalmi kérdések érdekelték, de egyéb közéleti is, városi, megyei dolgok. Ha az utóbbiakban nem volt eléggé orientálva, érdeklődése annyira ment, hogy este kávéházból hazajövet igen sokszor hazáig kísért, és megmagyaráztatta magának az előtte homályosnak látszó vitakérdéseket, és megmagyaráztatta magának, hogy mi értelme volt annak, hogy a társaság politizáló tagjai a szóban levő kérdésben oly élesen hajbakaptak«.

»Tanártársai közül — folytatja Gerő Géza — a legjobb barátai azok voltak, akik az »Árpád« és méginkább a radikálisabb irányú »Szeged« páholy tagjai voltak. Annyit hallottam, hogy az utóbbiak között szó volt róla, hogy valamelyikbe bevigyék, de úgy gondolom, hogy már abban az időben sokszor jelentkező depressziós állapotai, beteg-szabadsága és Makóról való távozása folytán ez a kérdés a makói testvérek kezéből kiesett«.

A társaság másik neves tagja, Móra Ferenc barátja, Diósszilágyi Sámuel ugyancsak jól emlékszik a társaság napi találkozóiára. Délutánonként Vészi Dezső főtéri könyvkereskedésében találkoztak egy órácskára. »Ebédutánonként ide jöttünk össze, csaknem minden nap. Afféle kis irodalmi sarok volt ez Makón. Az öreg Vészi ugyanis nemcsak pennát meg kalamárist árult, hanem meghozatta azokat az új könyveket is, amelyek iránt érdeklődtek. Ő maga nem sokat olvasott, de alig volt még külföldön is valami számottevő író, akit névről ne ismert volna. Hárman, négyen jöttünk így össze. Beültünk, beszélgettünk. Juhász Gyula amikor megérkezett, üdvözlött bennünket, azután a könyvespolchoz ment. Leemelt egy-két könyvet, végiglapozta, beleolvasott. Sokszor egy héten át, ugyanazt a könyvet szedte le s olvasott bele itt-ott. Azután visszatette. Leült közénk. . . A csendes Juhász Gyula ilyenkor feloldódott zárkózottságából. Irodalomról, meg politikáról volt szó. De inkább ő csak hallgatta a beszédet, s néha szólt bele«.

»Más esteiken, mint mondtam, az Otthon kávéházban jött össze az asztaltársaság. Espersit János, Kesztnér Zoltán, Gerő Géza voltak ott ilyenkor. Juhász Gyula esti sétájáról nézett be hozzánk mindég. Néha volt, mikor a diskurzusba bekapcsolódott, de legtöbbször csak szótlánul üldögélt s mosolyogva figyelte vitánkat. . . Amikor meg nő volt a társaságban, vagy pláne az asztalnál, akkor meg egészen félszegül viselkedett. Zavarban volt ilyenkor mindég. Alig várta, hogy társaságot bonthasson, vagy szép csendesen meglépjene«.

»Volt úgy, hogy nálunk volt vacsora, vagy más vacsora utáni összejövétel. Egy este felé is így borozgattunk, szivaroztunk. Gyula félrevonulva ült ilyenkor a sarokban. A könyvespolc mellé tolta a fotelt, s ülve leemelt egy-egy könyvet, azt olvasgatta. Visszarakta, s újat vett le. Ha ittunk az asztalnál, úgy kellett odahívni: — Gyere, Gyula, igyál egy pohár bort! Máskor meg: — Gyere Gyula, gyűjts rá egy szivarra!«

Ez a társaság, s benne különösen Espersit János, nagy jelentőséggel volt Juhász Gyula világnézeti, politikai és költői fejlődésére. Nem mintha ez a polgári-radikális, szabadkőműves kör, amely később József Attilára is hatott pályája kezdetén, a politikai haladás egyértelmű, világos útját meg tudta volna mutatni a költőnek. De mindenesetre rányitotta szemét a polgári-demokratikus, antiklerikális, republikánus eszmékre, s előkészítette őt későbbi forradalmi szereplésére, amikor túlnőve az októberizmus korlátain, eljutott a munkásosztály történelmi hivatásának megértéséig, sőt művészi erejű hirdetéséig. Maga vallja 1918. novemberének első napjaiban Espersithez írott versében, mely ajánlás a háború alatt írott verseinek »Késő szüret« címmel akkor megjelent kötetéhez:

*Egy rab dalai mind, ezek a versek,
Ki börtönéből a jövőbe zengett.*

*Börtöne volt a régi, rút világ,
Innen röpité vágyai nyilát.*

*Körötte bús rabtársai topogtak
Szűk udvarán a szürkülő napoknak.*

*De néha jött, mint távoli ígért,
Valaki, aki bátran messze nézett.*

*Valaki, aki a telkembe látott,
És látta ott az igazabb világot.*

*Ilyen voltál, te János. Ma neked
Zengem az első szabad éneket.*

(Az első szabad ének)

5

A *Makói Újság* 1913. október 29-i száma örömmel adja hírül Juhász Gyula irodalmi sikerét: »Juhász Gyula székfoglalója« a főcím, s alatta, nem kis lokálpatrióta büszkeségre valló alcím: »Egy makói professzor irodalmi sikere«.

A cikkből kiderül, hogy a költő szülővárosának neves irodalmi és tudományos testületében, a szegedi Dugonics-Társaságban tartott fölolvasást. A Dugonics-Társaság kéziratos vendégkönyve is arról tanúskodik, hogy a november 26-án lezajlott 137. ülésén szerepelt első ízben a költő a Társaságban. A *Makói Újság* a szegedi lapok, a *Szeged és Vidéke*, a *Szegedi Napló* és a *Délmagyarország* közleményei nyomán ad számot a kisvárosi kulturális élet szempontjából nagyjelentőségű eseményről, s azok alapján közli a költő három fölolvasott versét: az »Ének a végekről«, »Atyámhoz megyek« és »Áldott az este« címűket.

E siker után érthető, ha számítanak a költő helyi szereplésére is. November 19-re meg is hirdetik a DMKE szabadliceumi előadássorozatának első fölolvasóestjét, Juhász Gyula nevével. De már 16-án közli a lap, hogy »Juhász Gyulát betegsége megakadályozza fölolvasása megtartásában«.

Egészsége már nincs rendben: hiába, idegei megrokkanását, melyet a máramaroszigeti, szakolcai szörnyű magány, kényszerű elszigeteltség okozott az élenk szellemi életre, kultúrás környezetre vágyó költőben, már nem tehette jóvá a makói barátok okos s szíves társasága sem. A tanítás sem neki való: már ekkor betegszabadságot kért, s csak 1914 elején jelentkezett ismét szolgálatra. Próbálgatta, erőltette a tanítást, a fárasztó robotot. De megint csak nem sokáig bírta.

Öngyilkossági kísérletei közt nem az első már, amikor március elején váratlanul Pestre utazik, s egy szállodában mellbe lövi magát.

A történetekről a fővárosi és makói lapok részben egymásnak ellentmondó hírei alapján sok mindent megtudhatunk. A lapok elmondják, hogy a költő nemrég van Makón, ahol szeretik, becsülik, s ahová ő is szívesen jött, mert itt közel tudta magát szülőföldjéhez. »Idegbaja azonban nagyon elhatalmasodott rajta s így három hónapi betegszabadságot kért és kapott is. Ezt Szegeden töltötte teljes nyugalomban. Visszatérve Makóra nem látszott rajta lényeges javulás. Még emberkerülőbb lett s csak éppen a gimnáziumban volt látható, egyébként bezárkózott szobájába s ott egyedül élt sötét gondolatokkal tépelődve. Úgy látszik most már, rég megérlelődött benne a végzetes elhatározás, mert kedden, amikor a főgimnázium tanári termében tanártársai előtt, akik egy újsághírré tették figyelmessé őt, mely őt, mint kiváló poétát emlegette, lemondóan jegyezte meg: csak volt. Ez a kijelentése különösen hatott, de nem vették komolyan, gondolván, hogy csak költői mivoltát tekinti talán befejezettnek szerénységből«.

Másnap, szerdán, március 4-én tíz óráig még tanított az iskolában. Utána borbélyhoz ment, majd kiment a pesti motorosvonathoz; s azzal — senkinek nem szólva — fölutazott a fővárosba. Csütörtökön tűnt csak föl eltűnése a gimnáziumban, minthogy a költő »aki a legpedánsabb és legpontosabb tanárok közé tartozik« előzetes jelentés nélkül távolmaradt, s nem tartotta meg óráit. Ekkor már sejtették a hirtelen eltűnés okát, s az igazgató értesítése alapján a *Makói Újság* szerkesztősége telefonon értesítette a költő anyját és sógorát, König Pétert, a szegedi zeneiskola igazgatóját.

Pénteken délután távirat érkezett az igazgatóhoz, mely röviden közölte a tragédia részleteit. A költő a Csokonai-utcai Nemzeti Szállóban vett ki szobát. A szálló személyzeté-

nek már megérkezések előtt idegessége. Este nyolckor revolverdörrenés hallatszott szobájából, majd pár pillanat múlva kirohant és segítségért kiabált. A megérkező mentők a Rókus-kórházba szállították. A golyó jobb mellén érte; a seb súlyos, de nem életveszélyes.

A szombati és vasárnapi fővárosi, szegedi és makói lapok nagy cikkekben számolnak be a szomorú, de a hírlapírás paradox törvényei szerint szenzációs esetről: »A makói főgimnázium költőtanára öngyilkossági kísérletet követett el«, »Életűnt makói főgimnáziumi tanár«, »Juhász Gyula elkeseredése«, »Az életűnt makói költőről«, »Életűnt poéta« stb. stb.

A *Makói Függelék Újság* március 8-i számában a Rókus-kórház sebészeti osztályának 19-es különszobájában jégtömlők közt fekvő költővel folytatott beszélgetést közöl. »Angolbajszos, barnaarcú, lesímitott hajú fiatalember, mindössze harminc éves« — írja az újságíró. Kérdésére, hogy miért követte el tettét, halk hangon kap választ: idegbajom miatt. Mi okozta idegbaját? Igaz, hogy a tanári pályán való mellőztetése? »Igaz, hogy az idegbajt főleg lelki okok idézik elő — hangzott a válasz — és nagyon keserves az, ha valaki 30 éves koráig segédtanár marad. Rettenetes volt Szokolcán az ott eltöltött két esztendő is. Ügyszólván sohasem beszéltem művelt emberrel ez idő alatt. Ez a száműzetés nagy befolyással volt költői pályámra is. Mikor végre kineveztek az államhoz, már idegbajos voltam«.

A *Makói Újság* ugyane napjában egy másik, hasonló beszélgetést közöl: »Kínzó neurasténiám volt az utóbbi napokban — mondotta ennek a tudósítónak — és ez a leggyötremlibb fájdalom: agynyomásban is nyilvánult. Decemberben Moravcsik professzornál voltam, de hiába éltem az ő tanácsai szerint, nem gyógyultam meg. Azután ... talán tudják: nekem írói ambícióim voltak és vannak, de a sors mostohasága miatt nem elégíthettem ki ezeket az ambíciókat. A rossz sors leszorított engem a művészi érvényesülés lehetőségének közeléből. ... Ez a körülmény is növelte idegbajomat. Tegnapelőtt délben — beszéltem tovább — szinte öntudatlanul bolyongtam Makón, s már alig emlékszem azokra a percekre, amikor felültem a pesti vonatra. Itt Budapesten is mintegy öntudat nélkül tévedtem be a hotelba s mikor már nem bírtam tovább a túlfeszült idegességet és a rettenetes agynyomást: előrántottam revolveremet«.

A *Pesti Napló* március 7-i száma úgy tudja, hogy a költő Nagyváradról, csütörtök este utazott föl Pestre, s öngyilkossági kísérletét másnap, péntek reggel nyolckor követte el. A *Budapesti Hírlap* ugyanaznap kiadása közleménye adna magyarázatot, miért Váradról érkezett volna a költő. E szerint Juhász Gyula is résztvett a nagyvárad-i lapszerkesztő, Ady egykori principálisa, Fehér Dezső újságírói jubileumán, amelyet barátai — köztük Ady is, aki cikket is írt volt szerkesztőjéről a *Nyugat* március elsejei számába — a közelmúlt napokban ünnepeltek. Állítólag ezen az ünnepségen Juhász Gyula »féktelen jókedvvel mulatott poétabarátai s a még megmaradt holnaposok társaságában«. »Jókedve szinte szokatlan volt. Azonban nyomban megjött a depresszió is«.

Valamennyi fővárosi lap a költő tanári pályán elszenvedett sérelmeit, vidéki száműzetéseit tudja be idegbaja, s így öngyilkossági kísérlete okául.

A *Világ* szombati számában Kosztolányi Dezső írt cikket a költőről. A címe egyszerűen ennyi: Juhász Gyula.

»Juhász Gyula, a költő ma reggel revolverrel mellbelőtte magát egy budapesti szállóban. Délután láttam őt, a Rókus kórház 19. számú kis szobájában, mozdulatlanul feküdt, a mellél jégestömlő volt, koromfekete szemét, amelyek most is úgy égtek, mint a szurokfekete lángok mereven és közönyösen a padlatra szögezte. Ez a varázsos poéta, aki a legkülönbek közül való, a szemével mondta el, miért emelt magára fegyvert. Mindig szemével beszélt. Aki csak egyszer látta őt, annak a szeme maradt emlékezetében, amely törekény és sovány arcát jelentőse tette, fénybe vonta, megszépítette. Idegesen világítottak ezek a szemek. A tekintet, amely belőlük előtört, mélységekből jött, a szív bányájából, a lélek, az intuición, a fájdalom mélységes tárnáiból és a szavaknál meggyőzőbben beszélt. Csak verseiben láttam viszont ezt a babonás és különös fényt«.

Kiesem a riport hangjából, bocsássanak meg érte, az akiről írok — a költő és az ember — nagyon közel áll az életemhez és szívemhez. Juhász Gyula az új irodalom tavaszi forrongásában került fejszínre, majdnem, mint gyerekemberrel találkoztam vele, az egyetem padjában, az erjedés, az indulás, a bálványdöntés korában. Egy ideges és groteszk emberke, aki néhányunkkal együtt a szélső-baloldalon ágál a modern irodalom jogáért. Érzem, nem illik hozzám a memoár-író hangja, de le kell jegyeznem, hogy ez a nem is messze kor — 1895-től 1900-ig — rendkívüli volt és nemcsak húszéves részegségünk tette azzá. Ma a húszéves ifjúság okosabb, nyugodtabb, inkább az exakt tudományokra hajló.

Ismeri a korát. De mi megsejtettük és éreztük a kort, amely még eljövendő volt. Egy gesztus metafizikai mámorba ringatott bennünket, rongyosan, éhesen, pénztelenül csatangelva a

* Sajtótíhiba vagy eírás 1900–1905 helyett: !

pesti utcákon szocialistákkal, szandálos és angolpipás anarchistákkal, teozófusokkal, vagy egyedül kucorogva a fénytelen hónapos szobákban, a Sándor-utcában, a Mária-utcában, az Üllői-úton a gyötrelmes és édes önmagunk keresésében is biztosan haladtunk előre és a kor irányát mutató könyveket el se kellett olvasnunk, csak a könyvkiadásokban láttuk, már jobban tudtuk, miről van szó, mint azok, akik elolvasták. Nietzsche-ért rajongtunk mindnyájan és — igazat szólva — akkor még egyikünk se olvasta. Verset, prózát, hosszú, nyolctízoldalas leveleket írkáltunk egymásnak, amelyekkel most is tele van a levelesládám. Babits Mihály ekkor írta tündöklő verseit, amelyek öt év múltán jelentek meg a Nyugat első számaiban. Este petróleumlámpánál a ferencvárosi szobákban irodalmi séance-okat rendeztünk, tízóraikapuzáratig. Juhász Gyula volt ezeknek a séance-oknak a lelke. Ő, aki gyengéden nemes, andalítóan muzikáló költeményeiben az új magyar lélek fátyolos hangjait és riadt sejtéseit zengette meg, itt szatirikus, csipős, elmés volt, legkegyetlenebbül gyűlölte az akkori irodalmi félisteneket.

Belül azonban mindig csak remete maradt és — úgy látszik — öntudatlanul remetesorsot akart magának. Vidékre került. Hosszú kálváriájának állomásait vidéki városok jelzik, ahol fanyar kedvvel tanárkodott. Nagyvárad, Máramarossziget, Szokolca és Makó. Nagyváradon a »hónaposok« izgató és diadalmas csatájában vett részt. Máramarosszigeten hihetetlen magányban tengődött, barátok nélkül, egy alkalommal eltűnt és egy hétig halottnak hitték. Örökig beszélt arról, micsoda cudar éveket élt át Szokolcán, ahol segédtanár volt, a morva határ közelében. Gyakran meglátogattam vidéken, a kávéházban lángoló szemmel beszélt a céljairól — mindig extázisban beszélt — és a kudarcairól. Nézegette a kávéház aranyfüstös cirdáit, a szomorú angyalokat, a vak tükröket és azt mondta, hogy ez az ő Versailles-je. Amint egyik lábát a másikra tette, észrevettem, hogy a cipő talpa lyukas. Nadrágszárából kikandikált a fehér harisnyája. Fehér harisnyát hordott. Mint a halottak, szólt romantikus öngúnyúval, tompá szomorúsággal. Mindig szerelmes volt. Mindig boldogtalan volt. Mindig költő volt. Ha valaki virágot dobott eléje, lehunyta szemét, már álmódott és verseket írt. Az idén nyáron felvetődött Budapestre, kezében egy színehagyott esernyővel, félénken húzódott el az irodalmi kávéházak mellett és tükröablakon át bámulta a budapesti újságírókat, akik elegánsan öltözködnek és sok pénzt költenek. Ideg orvosokhoz járt. Azóta eltűnt a szemünk elől, a szerkesztőségek hiába zaklatták kéziratért, nevét nem láttuk sehol, leveleinkre válasz nem érkezett. Ezen a vasárnapon — nem tudom miért — felültem a szegedi gyorsvonatra, hogy meglátogassam, de későn érkeztem, akkor már nem volt ott, csak az aggódo édesanyját láttam, aki, szegény, összetett kezekkel és égreemelt szemekkel sopánkodott. Az alföldi metropolisban minden reá emlékeztetett. Ő érezte meg az alföld szívét. Nem patétikusan írt róla, hanem csöndesen, mély-mély melankóliával. Egy szegedi leány ment előttem farkocsa font, leeresztett hajjal, paraszttarcán tisztaság és nemesség, a lépéseiben kellemes ritmus. Később kimentem a partra. A Tisza tavaszi vize borzongott, a szél tépázta a füzeseket, az egész esőrehajló és gyöngyházsínben játszott, az egész dekoráció oly lágy volt, mintha puha írónnal rajzolták volna. Ezek Juhász Gyula színei. Nincs költő, aki ennyire benne él a magyar humuszban, a magyar fájdalomban, a magyar mélaságban. Egyik versének ez a címe: »Szegedi interieur«.

Azt akarom, édes Gyula, olvasd el ezeket a sorokat, amelyeket sietve róttam a szerkesztőségi asztalon, mert máris a telefonhoz szaladok és megkérdezem az ügyeletes orvost, hogy alszol ma éjszaka? Emlékezz azokra, amikre én emlékeztem és lásd be, hogy mégis érdemes élni, a múltért, vagy a jövőért, de érdemes élni és kell élni. Ha lábadozol és besüt paplanodra a fehér, márciusi verőfény, megszorítom sovány kezed és odacsempésem az ágyadra a csütörtököt mondott nekrológot. Olvasd el és — neved ki érte.«

Kosztolányi Dezső

A szegedi barátok közül Bob, a szegedi újságírás ma is élő nesztora, Sz. Szigethy Vilmos szólal meg. »Sorok magyar állapotokról« — ez a cikke fő címe s alatta: »Juhász Gyula elkeseredése«. Elmeséli, mint örült egy esztendeje a költő, hogy kinevezték *rendes* tanárnak! »Hát nem elkeseredni való — írja Szigethy Vilmos a *Szeged és Vidéke* szombat esti számában, — hogy Juhász Gyula, aki többet tud, mint akárhány egész tantestület, aki ott van a legjobb poétáink között, csak huszonkilenc éves korában lesz *rendes* tanár, minek után már vagy hat esztendeje megvan az oklevele! Hát érdemes ebben az országban bármit is csinálni, ami kiemeli az embert a szürke és elszűrítő átlagból! Juhász Gyula még csak a szülővárosába sem kerülhet haza, idegen vidékek szomorú vándora kénytelen maradni, a pályázati kérvényeit pedig el sem olvasták. Hja, poéta! Ezt az embert meg kell bélyegezni, hiszen eredeti és új dolgokat ír a szerencsétlen, soha nem plagizált egy betűt, nem ollózott össze tankönyveket, a könyöke gyöngye volt. Mária-kongregációs emaillezott keresztet nem tűzött audienciára menet nyakendőjébe...«

Így, ilyen sokat sejtetően beszéltek a szegedi barátok a költő sorsáról, mellőztetéséről. S idézi Szigethy Vilmos Juhász Gyulának szakolcai éveiről mesélt emlékei közül a tétlen őszi esték keserű ábrándjait: »Eszembe jut Szeged, a Tisza partján állok, száz emlék elevenedik meg. Képzeletben beszélök emberekkel, akikkel együtt lenni szeretnék. Aztán fölszáradnak a könnyeim és játszom». Játsszik: tanítványától elkobzott forgóval, tőle eltanult játékokat. . .

A *Makói Újság* március 14-i száma »Juhász Gyuláért — a szegedi közönség köréből» című cikke érdekes kísérletről ad hírt. A cikk lényegében egy szegedi lapban közölt levél átvétele; benne Szivessy Tibor, aki a költő régi barátjának és tisztelőjének vallja magát, öngyilkosságát, betegségét eddigi mellőztetésével magyarázva követeli, hogy a költőt olyan állásba helyezték el, ahol kisebb elfoglaltság mellett nyugodtabban és betegségére való tekintettel jobban megkímélve élhessen az irodalomnak. »Meggyőződésem és hitem — írja — hogy Juhász Gyula még most is az a költő, kin lehet segíteni s lehetett volna eddig is, ha Szeged városa és jóakarói megtalálták volna a módot, hogy oly megélhetést biztosítsanak neki, amely mellett a költői és írói tehetsége a legszebb és legszélesebb mértékben kifejlődhessek és ne kelljen neki a legfárasztóbb módon megkeresni kenyerét».

»Jól ismerjük Juhász Gyulát. Nem való középiskolai katedrára. Sem ambíciói, sem fizikumai, sem kivételes tehetsége nem erre a pályára utalják őt». »Annyi féltékenység szaladgál, — folytatja a levélíró — annyi jelentéktelen senki kap színékúrárt, jut zsíros álláshoz, hogy Juhász Gyulát Szeged szülőtteinek mostohán elhagyni — ez Szeged társadalmának, írói és művészi világának, de a hatóságoknak is, szegénységi bizonyítványa!..»

Szivessy Tibor nem tudta még, hogy Szegednek régi hagyománya, átkos hagyománya: saját fiainak mellőzése. Kálmány Lajost, népköltészete kincseinek megmentőjét is sorsára hagyta, a neki való, megérdemelt stallumot, aminek birtokában még többet fehetett volna szülővárosa híre-neve öregbítéséért, másnak, érdemtelennek adta. Hiába szólította föl Szivessy Tibor is a szegedi lapokat, a Dugonics-Társaságot, a társadalmi egyesületeket, hogy indítsanak mozgalmat Juhász Gyula megmentésére. Hiába írta: »Juhász Gyulában mi eddig nem csalódtunk s nem is fogunk. Szülővárosának nem szabad őt elhagyni most, amikor a Gondviselés, vagy talán csak gyöngye, beteges teste megóvjá őt az önként keresett haláltól, szenvedéseinek megváltásától.» Ha a jószándék meg is volt a fölszólítottakban, a hatóság, az állam, az osztályállam nem látta szükségesnek a költő sorsának jobbrafordítását.

Április 2-án a *Makói Újság* ismét foglalkozik Juhász Gyulával. »Látogatás a gyógyuló Juhász Gyulánál» — ez a cikk címe, s elmondja, hogy a költő már fönt jár, az ablaknál üldögél és írogat. Jó színben van, örül a makóiak küldötté szegfűnek, s igéri: eszik, hogy erős legyen. »Először fogom kezdeni. Prózárt írok. Néhány nap múlva kikerülök innen, az iskolától szabadságot talán az év végéig. Ezután lemegyek Váradra. És körülüljük az asztalt, mint Szent Grál lovagjai Artur király asztalát és felidézük az elmúlt holnapos idők szellemét. Nem kell ital, én már másfél éve nem iszom. Absztinens vagyok». »Váradot akarom látni, Váradot az Élet meleg színeivel. . .»

Április 5-én, szegedi lapok nyomán, arról ad hírt a *Makói Újság*, hogy a költő fölgyógyult, s mellében a majdnem gyilkos golyóval — hazaérkezett Szegedre, édesanyja Ipar utcai házába. »A Tisza partján találkoztam vele — írja az újságíró. Ott sétál az áldott, langyoskezü, tavaszi alkonyatban. Megújult arccal, melynek ráncait elsimította a megnyugvás. Szemeinek mélyén változatlan hévvel lobognak lélkének lángjai».

»Kegyes volt hozzám a sors, — mondja a költő — önmagammal szemben megtartott az életnek. Most már ismét csodálhatom és szerethetem a tavaszt, az életet, mert nincsenek fájdalomaim s talán tökéletesen rendbejöttek idegeim. Nyugodt vagyok és bízom az életben». A kérdésre, hogy írja-e tovább szép verseit, ugyancsak optimista a válasz: »Igen. Írtam a kórházban is. Most különben néhány héten belül a Tevan-könyvtárban megjelenik egy kötetem, ötven vers, amit itt a kórházban szedtem össze a Tevan felszólítására.» S elmondja nagy tervét, vágyát: el akar utazni, Velencébe. »Velencébe megyek, ahová mindig vágytam s ahol eddig sohasem voltam. S talán utazom majd Itáliában több felé».

Özvegy Juhász Illésné még március 13-án betegszabadságot kért fia részére. Április 16-án jön meg 39156/1914. VKM. szám alatt a minisztérium engedélye: »Juhász Gyula tanárnak, özv. Juhász Illésné 71/1914. makói áll. főgimn., főig. 467/14 sz. a. betérjesztett folyamódványában előadott kérelmére a VKM. folyó iskolaév végéig betegszabadságot engedélyezze».

A költő Szegeden pihen, a szülői házban. Április 21-én már cikke jelenik meg: Oláh Gábor úr regényét, a »Szegény magyarok«-at ismerteti a *Szeged és Vidéke*-ben. Másnap kórházi élményeiről beszél a *Makói Újság* munkatársának. »Teljesen felgyógyult» — írja ez,

s meséli, hogy a költő vidáman, frissen fut át a Dugonics-tér sínein a gőzmozdony előtt, majd tréfásan szól: »Vigyázzunk, mert még elgázol, nem szeretnék így meghalni...« S mindjárt hozzá is fűzi kórházi élményeit, három öngyilkos-jelölt élet utáni vágyáról. »Látja, milyen is az ember, mondja Juhász Gyula, nemrég még kerestem a halált, most pedig őszintén szólna: szeretek élni. Különös, de így van minden emberrel«. Az egyik öngyilkossággal kísérleztető szobatársa, miután megmentették az életnek, az első cigarettafüst után így hálálkodott: már csak ezért is érdemes volt életben maradni! A másik a haláltól nem félt, de a huzat miatt, melytől beteg lehet, felette háborgott; a harmadik, akit már az utolsó kenettel is elbúcsúztattak a földi világból, kócos bajuszát igazgatva azon méltatlankodott: »Papot hoztatnak, de borbélyt nem...«

7

1914. május elseje Szegeden. A költő itthon van, fölépült, olvas sokat, készül vágyai, álmai földjére, Itáliába, a csodás Velencébe... S közben ott van a munkások, a munka ünnepén. Varga János, a szemtanú meséli: a három 8-asért tüntető szegedi munkások Újszegedre vonuló tömegéhez csatlakozik ő is. »A Templom-téren, a Révai-utca felől sietősen jött át egy feketeruhás, köpenyes, vékony ember. Arca is fekete rövid körszakállától, fekete szemében szinte lobogott a tűz. Az Eötvös-utca torkolatánál ért a menet elejéhez, de már jóval előbb széles kalaplengetéssel üdvözölte a tömeget. A körszakállas férfi Juhász Gyula volt, a költő szomszéd városbeli gimnáziumi tanára. Kint Újszegeden, a Kállay-ligetben szétoszlott a tömeg. Egy nagyobb kör közepén ül Juhász Gyula és beszél: »Amit ma hallottam, láttam és éreztem megírni gyönyörű költemény volna. Azt az erőt, bátorságot, amit ma a munkásság mutatott ugyan meg tudom-e írni valaha? Míg jöttünk, mindig dobolt bennem a vers, és mindig éreztem hogy nem jó, mert a valósághoz képest kevés és szegény...«

8

Az utazásra készülődő, Olaszhon után vágó verseit írogató költőt meglepetésként éri a trónörökös elleni merénylet híre. Rögtön tudja, hogy Velencét látnia — álom maradt csupán. S az események gyorsan követik egymást: ultimátum, hadüzenet, mozgósítás... Dobszóval hirdetik a behívásokat, s másnap már kigördülnek a szegedi »indóházból« a halálba dacos kedvvel induló katonákkal tömött, fölcicomázott marhavagonok. Furcsa lelki ragály kapja el az embereket: az évtizedek óta szított sovíniszta hangulat, a kormány és a hivatalos ellenék egyszerűen egy nótát fújó ujjongása, a munkásáruól szociáldemokraták magyarázkodása megtéveszti a behíszemű költőt is. A háború első heteiben ő is lelkesedik: egyik versében a magából hiányzó heroizmust ítéli az idők erényének, s a magyar virtust dicsőíti, másikban — a szociáldemokrácia álnok hírverésének hitelt adva — a cári zsarnokság elleni demokratikus »szabadságharcnak« véli a mindkét oldalról igazságtalan, imperialista háborút. De jellemző, hogy Juhász Gyula — aki egy ideig nyilván őszintén hitt abban, hogy az orosz hadjárat magyar célja a »nemes bosszú«, a 48-at leigázó cárizmus szétzúzása — már néhány hét után rádöbben a »katonai dicsőség« meddő, céltalan voltára, s meglátja a háború okozta emberi szenvedés ezer fájdalmit: az árván maradó gyermekek sorsát, a kultúra pusztulását, a menekültek világgá széledését, családok szétzúllását, a távol harcolók keserűségét, a sebesültek kínjait, a »hősi halottak« céltalan áldozatait. Verseiben már 1914 őszétől kezdődően a háború ellen fordul, karácsonyra békés telet vár s nemsokára vallja, hogy nagy dolog a harc, de »legszebb virág a béke«.

Őszől kezdve ismét tanít. Most kapcsolódik be igazán a polgári-radikálisok társaságába, s bár a legjobb barátinak, Espersit Jánosnak, rögtön a háború elején be kellett vonulnia, hogy kellenél, de muszájból végigszolgálja a háború négy esztendejét, most vállalkozik velük együtt egyre többször közszereplésre. Pedig a gimnáziumban is nehéz munka várt rá. Később, már többször említett visszaemlékezésében maga írja: »itt rokkantam meg először a háborús tanárkodás vesződéseiben«. Huszonegy tanár munkáját kellett tizenegyjüknek elvégezni. Ő maga heti 25 órában tanít most latint és magyart az alsó, történelmet és görög-pótlót a felső osztályokban. Osztályfőnök, s ezenkívül sokszor veszik igénybe alkalmi helyettesítésekre is. Az iskola igazgatója az elsők közt sorolja föl egy kimutatásban, »a tanítás menetének folyamatoságát biztosító, iskolai munkájában nélkülözhetetlennek mutakozó« tan-erők listáján.

A makói polgári-radikálisok, a kórházi főorvos Diósszilágyi Sámuel révén, kiterjesztik befolyásukat a helyi Vöröskereszt szervezetére. Ennek rendezésében a későbbi Munkásott-

hon épületében 1914—15 telén »háborús délutánok« néven előadássorozatot szerveznek. A háborúskodó nagyhatalmakról és a háború okairól folynak az előadások, s itt vetik be a kisváros köztudatába a ma már természetesnek tűnő megállapítást: a háború oka az egymással szembenálló nagyhatalmak piacokért való versengése. S ez szüli, önmagát igazoló elméletként a fajgyűlöletet s a sovinizmust is.

Juhász Gyula január 16-án »Nemzeti kultúrák harca« címmel tart itt előadást. A *Makói Újság* a következő napon, vasárnap megjelenő számában vezércikként, kivonatossal közli előadásának részleteit. »E rettenetes véráldozatok árán — olvashatjuk a háború borzalmainak fölvezetése után — bizonyos megértés támad lelkünkben távol országok és nemzetek iránt«. Sugyanabból az élményből, melyből »A muszka« című verse is fogant, itt az értekező stílusában ezek a gondolatok nyerne kifejezést: »Ők, — a hadifoglyok, akiknek a népek közti barátság kialakításában »kimondhatatlan fontos szerep« jut — a békés együttélésben látnak bele a kaukázusi pásztor, a pétervári úr, a bajkái muzsik, a lodzi takács, a moszkvai őspolgár s a nyizsnij-nöwgorodi bazáros lelkébe. Fajgyűlöletre támaszkodott a kapzsiság. ... mégis ennek a háborúnak paradox igazsága az, hogy minden lépéssel, mellyel az ellenséges népek megközelítik egymást, halványodik a régi gyűlölet«.

A *Makói Újság* február 5-i száma a költő szegedi szerepléséről ad hírt. Az előző napok egyikén a Vöröskereszt javára a színházban rendezett szimfonikus hangverseny műsora közben lépett a színpadra a költő. A versekről s a költészetről beszélt, majd a háborúról és a »nehéz napokról«, s utána fölolvasta néhány béke után vágyó versét.

A *Makói Újság* február 10-i számában »Kard és lant« címmel egy sebesülten hazatért makói katona, Szilágyi Sámuel verseiről ír Juhász Gyula kis cikkét. Nem a háborús hősiességet dicséri ebben, hanem azt emeli ki, hogy klasszikusaink, Arany és Petőfi költészete milyen mélyen benne él a tömegek tudatában, s hogyan variálódnak e fiatal paraszti versfaragó alkotásaiban a hagyományos motívumok. A sebesült katona, rigmusköltő parasztfiú iránti jószándékkal írott kis eszmefuttatás a költő igen érdekes állásfoglalása a népköltészet születésének és a népivéválásnak, a folklorizációnak kérdésében.

Március első vasárnapjára fővárosi vendégeket hívtak a »háborús délutánok« előadássorozat rendezői: Herczeg Ferencet és Babits Mihályt. Ebből az alkalomból Juhász Gyulára hárult az a föladat, hogy beharangozza az »írófejedelmet«. Ennek ő — kissé túlbecsülve Herczeg Ferenc irodalmi jelentőségét, bár kétségtelenül legpozitívabb oldalait bemutatva — eleget is tett a *Makói Újság* február 28-i számában megjelent cikkében. Babits Mihály nem jött el az ünnepségre; leküldte azonban »Prológusát«, amely az estet követő kedden, március 9-én meg is jelent a *Makói Újságban*, s később, megváltozott befejezőrészsel köteteiben is. Hogy Herczeg Ferenc mit beszélt, nem tudjuk; a makói lapok beszámolója szerint »a magyar népről és a háborúról mondott örök igazságokat«. Juhász Gyula verseit barátjának húga, Gerő Hermin mondta el, s mikor ez nagy tapsot váltott ki a közönség körében, megtoldta föllépését Várnai Zseni egyik költeményével is. A még aznap este a kaszinóban Herczeg Ferenc tiszteletére rendezett »intim hangulatú« vacsorán Juhász Gyula nem jelent meg. Valószínű, hogy az ünnepsélt rendező Hervay alispán, akinél az »írófejedelem« megszállt, meg sem hívta erre a kopottas költőtanárt.

A *Makói Újság* június 13-i számában újra közli Oláh Gábornak »Juhász Gyula és Gyóni Géza« című cikkét, amelyben az írótság e két költő új kötetei alapján (Új versek, 1914 — Lengyel mezőkön, tábornúz mellett, 1915) párhuzamot von kettejük költészete között. Mindkettő papnak készült, mindkettő átlötte mellét; ennyiben egyezik életútjuk. De különben: »Észak és déli sark!« Gyóni »a ma poétája«, aki nem a könyvekből, hanem a »nyers életből«, a »háborús valóságból« veszi élményanyagát, míg Juhász Gyula a bánat, a merengés, a szemlélődés költője. S jellemzésében a »ferde fej« motívuma itt is visszatér; Oláh Gábor e kedvelt fogalmat szinte szimbolikussá nagyította. ...

A tanév végén jelenik meg a gimnázium nyomtatott értesítőjében Juhász Gyula tanulmánya, »Háború és kultúra« címmel. Ez lényegében a januári előadásának átdolgozott és bővített változata. »A világháború — kezdte programértekezését — egy csapásra megbénította az európai népek nagy nemzetközi forgalmát. A határok hirtelen bezárultak, a sorompók lecsapódtak, az emberek pedig szokatlan erővel érezték és vallották, hogy extra patriam non est vita«. Saját múlt nyári élményéből indult ki tehát, amikor az előtte is lezáruló sorompót idézi, amely előle is elzárta a világba-tekintés, az európai kultúra többézer éves nagy tradícióival való megismerkedés lehetőségét, s hazája szűk körébe szorította vissza. »Az idegen igazán idegen lett — a nagy világ helyére a kis haza lépett. Írók, akik eddig szinte életprogramjuknak tekintették az európai kultúrközösség erősítését és a nemzeti elfoglaltság ostromozását, máról-holnapra vallomást tesznek a mélységes csalódásról, mely őket az ellenséges népek részéről érte. A háború első és általános jellemző kultúrtrünete az a jelenség, melyet röviden a népek szolidaritásában beállott rövidzárlatnak nevezhetünk«.

»Ezt a szolidaritást — folytatja — szolgálta hosszú évtizedek óta minden. Az ipar, a kereskedelem, a közlekedés óriási hálózata, a tudomány, az irodalom és a művészet kultúrá-épülete, a szocializmus nagy nemzetközi szervezete, a világsajtó hatalmas orgánuma.

A háború kardjával vágta szét e csodálatos gordiusi csomót. A diplomáciai hadüzenetet nyomban követte a nemzetek szellemi vezéreinek hadüzenete. A németiség legnagyobb élő költője, Gerhart Hauptmann éppen úgy kikel a saját hazáját megtámadó három ellenség ellen, mint az angol Kipling, a francia Rostand és a belga Maeterlinck kesztyűt dob a »barbár« németeknek... Az egymással szemben álló és harcoló népek legkülönb szellemi képviselői szokatlan erővel és tudatossággal állítják szembe a nemzeti kultúrák különbözőségeit.

Fölvázolva még ezután e sajnálatos jelenségnek, a »kultúréletben végbemenő általános rövidzárlatnak« néhány mozzanatát, a költő élesen szembefordul mindazokkal, akik a népek közti különbözőség, érték-különbség hirdetőinek csapnak föl. A nemzeti kultúrák tényleges eltéréseinek, sajátosságainak hivatását éppen a békés összegeződésben, egyetemességében látja: »Minden szellemi kultúra — írja — a gazdasági kultúra talaján épül, és a gazdasági kultúra célja a szellemi kultúra kivirágztatása. A faji és nemzeti kultúrák pedig igazán nem ellenségei, de testvérei egymásnak, és kell, hogy mindannyian közös erővel és megértéssel... az egyetemes emberi szolidaritást szolgálják.

Minden nemzeti műveltség annyit ér, amennyit használ az emberi műveltségnek.

Ezt a gondolatot lehet, hogy egy ideig elhomályosítja a háború lőporfüstje, de az igazság napfénye annál erősebben világítja meg.

A népeknek a békéért folytatott erőfeszítéseiben nem érzi magát egyedül: maga mellett tudja az emberiség legjobbait. »Romain Rolland, aki kezdetben a modern esztéta idegességével jaidult föl a rheimsi dóm miatt — az elsők közt van, aki csakhamar megtalálja a jobbik enjét és a semleges svájci sajtóban tisztább hangot ad az európai emberiség lelkiismeretének«.

»Nem szabad elválni a megértés útját és meg kell gondolni azt, hogy a népek nem lesznek örökké harcban egymással. A kultúra megbénult, de nem halt meg, a háborúnak egyszer vége. Gyűlölettel nem lehet alkotni soha. Romain Rollandhoz hasonlóan nyilatkoznak több ellenséges nemzet fiai közül, de a népek ösztönös lelkében is megéri lassanként egy érzés, amelyet elpusztítani akart a háború, de most éppen ellenkezőleg: öntudatosabbá tette.

A háború első esztendejének végén, a népek közti gyűlölet szításának idején bátor, a kultúra és az emberi haladás ügyéért aggódó szavak ezek. S hogy olvasmányai, barátai a költő világnézetében mély nyomot hagytak, mutatja tanulmányának az a passzusa, amelyben a háború okait fejtegeti. »A kalmárszellemről, a sacro egoismoról van itt szó... arról a borzasztóan reális irányzatról... arról a génusz nélküli kalmárszellemről, amelyet Madách Imre jövőbelátó magyar Géniusa a londoni vásárból visz a világot jelentő deszkákra, és amely szellem a nemzetek és egyének elnyomásának és kizsákmányolásának legfőbb tényezője«.

A minél előbbi megbékélést, a népek számára oly tragikus háború végetvetését hirdeti, ugyanakkor azonban harcot »a nemzetek és egyének elnyomásának és kizsákmányolásának erői ellen«. Így jut el ahhoz a végkövetkeztetéshez, mely hittel és optimizmussal tölti el végül is az emberiség jövőjét illetően. »A politikában a demokratikus erők megnövekedése, a társadalomban a korrupció letörése, a tudományban és a művészetben az értékek újjáértékelése, minden vonalon az emberi értékek igazi relációjának fölismerése — viszont a nemzeti erő és öntudat páratlanul szép és áldozatos lendülete: ezek ennek a háborúnak nagy, tagadhatatlanul értékes és örökké maradandó eredményei« — fejezi be tanulmányát.

A költő háborúellenes állásfoglalásának e tanulmány csak egyik jele. Költészetében ekkor már következetesen a béke szószólója: háborúellenes állásfoglalása már 1914 ősze óta töretlenül következetes, bár igaz, hogy ez a forradalmakig inkább humanizmusából, pacifizmusából táplálkozott, mint a háború általa is fölismeret okozói elleni tudatos szembefordulásból. Ám a háborús nyomorúság, rokkantság, árvaság, özvegyesség, pusztítás, szenvedés meg-rázó, s a dolgozó, küszködő emberrel mélyen együttérző, vele azonosuló költői ábrázolása — s mindezzel szemben a békés alkotás, a kultúra, az élet követelőző jogai, a szépség, »víg jövő« előrevetítése: mégiscsak a béke ügyét szolgálta, a békét áhító magyar nép vágyát fogalmazta meg, s állásfoglalás lett a háború ellen.

1915 nyarat nyilván ismét otthon tölti édesanyjánál, Szegeden, majd ősszel megint visszatér a makói főgimnázium robotosai közé. Szeptember 19-én a *Makói Újság* büszkén közli, hogy Juhász Gyula, a makói gimnázium költőtanára a Magyar Tudományos Akadémia előadótermében, a Petőfi-társaság előadóülésén verseivel szerepelt. A Herczeg Ferenc elnökele alatt megtartott ülésen Pakots József író és újságíró olvasta föl a költő több versét (»Trom-

bitaszó», «Üdvözlét Tömörkénynek a morva határról», «Akik elmentek» és «Notre Dame de Lorette»). A beszámolóból nem derül ki, hogy a költő személyesen jelen volt-e az ülésen. Ekkori napjairól keveset tudunk; csak a lapokban megjelenő versei adnak hírt gondolatairól, panaszairól, vágyairól. November 20-án, egy újabb kulturális esemény, a vármegyei házában rendezett hangverseny, s a vele egybekapcsolt képzőművészeti kiállítás alkalmából találkozott a hódmezővásárhelyi festővel, Endre Bélával. A műsoros esten Juhász Gyula-versek is szerepeltek, a tárlatvezetésen pedig maga a festő — Espersit János régi barátja — beszélt képeiről. A költőnek nagyon tetszett a színteltekba örökített alföldi táj művészi ábrázolása. Megszerette, mert a maga költészetével olyannyira rokonnak érezte Endre Béla piktúráját. Az Endre Béla sírjára írott későbbi négysoros kis verse legalább annyira önjellemzés, mint a festőbarát életművének tömör összefoglalása. Költészetének az alföldi festők: Rudnay Gyula, Tornyai János, Endre Béla, Károlyi Lajos, Nyilassy Sándor oeuvrejével, általában az alföldi festészettel való összevetése, poézise festői motívumainak vizsgálata sokat ígér e két művészet lényegi problémáinak mélyebb megismerése terén.

Nem bizonyos, de nagyon valószínű, hogy Juhász Gyula fordította le Romain Rollandnak a *Makói Függelék Újság* 1916. január 9-i számában megjelent békekiáltványát francia szövegét. A vallásos formába öltöztetett fölhívás szavait Juhász Gyula már régen magáénak érezhette: «Ha egyedül kell is maradnom, akkor is a Te híved maradok, Béke!»

Február 17-én a *Makói Újság* a *Szegedi Friss Újság* nyomán hírt ad a költő újabb szegedi szerepléséről. A szegedi lap a hatóságok felé vádlón írja, hogy a költő «mostoha fia Szegednek», noha költészetét egy ország kedveli. Reméli a szegediek, hogy a költő mostani szereplése alkalmával «tapasztalni fogja, hogy a szülőváros szíve melegével emeli magához őt, aki annyira szereti a mi szép Szegedünket». Szalay Antalnak, a háborúban karját vesztett rokkant színésznek tiszteletére rendezett est elé írt a költő verses prológust, melyet Almássy Endre szavalt, majd ezt követően Szalay Antal még néhány Juhász Gyula-verseket mondott el. Szalay Antaltól írott verse, «A rokkant színész» február 20-án megjelent a *Makói Újságban* is.

Nem sokat tudunk erről az esztendejéről, csak amit verseiből s az iskolai közörségtől szerény adataiból olvashatunk ki. A nyarat bizonyára újból Szegeden tölti, s ősszel megint visszatér Makóra. November 2-án a háború alatt vidéken is szervezkedő, s már előzetesen Makón is nagy tábor teremtő feministák mese-matinét rendeznek a makói kisgyermekek részére. A költő ezt is prológussal vezeti be; a gyermekek szemében a béke csillagát látja, s hirdeti: «Legszebb győzelem a drága béke!»

Kevéssel utóbb rá hárul ismét a népszerűtlen földadat: a gimnázium önképzőkörében neki kell emlékbeszédet tartani Ferenc Józsefről. Előadása meg is jelenik a *Makói Újság* december 1-i számában. Ez, valamint a IV. Károly koronázására írott verse jól mutatja, hogy a költő még nem jutott el ahhoz az egyértelmű, következetes republikanizmushoz, melyet környezete, baráti köre sugallt neki: ha nem állt mellette a legjobb barát, Espersit János, elvértve az irányt, túlzott reményeket fűzött a «hagyományos» uralkodói «erényekhez», az «apostoli király» «jóságához». A koronázási verse is ezt a jószándékú illúziót mutatja: az új királytól várja a háború vérzivataraiiban annyit szenvedett magyar nép békéjét.

1917-et írunk már ekkor, s a költő makói tanárkodásának — s ezzel egész tanári pályájának — hamarosan vége szakad. Makói éveinek utolsó szakaszát a költőnek betegségével való állandó küzdelme jellemzi. Úrrá akart rajta lenni, de az állandó agynyomás és az ezzel járó idegbántalmak folyvást növekedtek. Barátai közül ekkor már csaknem mindenki katonai szolgálatra vonult be, vagy hadikórháznál teljesített szolgálatot — s így ismét teljesen magára maradt. E hónapokra vonatkozóan tehát senkitől sem kaphattunk fölvilágosító adatokat. Annyit tudnak a kortársak, hogy Makóról való távozását hosszas betegeskedése előzte meg. A gimnázium iktatókönyvének néhány bejegyzése ugyanezt igazolja. Január 16-án a gimnáziumi iktatókönyv 23/1917. számú aktájában a költő hat havi betegszabadságot kért. Február 6-án VKM. 9.848. szám alatt, illetőleg 209/1917. főigazgatósági szám alatt utasítás érkezik, mely szerint «Juhász Gyula államorvossal felülvizsgálandó». Április 9-én érkezik meg és 166/1917 szám alatt kerül az iktatókönyvbe a budapesti Királyi Járásbíróság hivatalos igazolása 179, 240 szám alatt, amely szerint «Juhász Gyula hivatalosan elmebetegnek nyilváníttatik».

A költő tehát végleg hazatért szülővárosába.

Az eddigiekben már nagyjából benne rejlik, mit jelentettek a költő számára a makói évek. Mindenekelőtt a szülőváros közelségét, s ráadásként a magyar vidék legkultúraltabb, legolvasottabb értelmiségieinek barátságát. E polgári-radikális, szabadkőműves csoport hatását a költő fejlődésében sem túlbecsülünk nem szabad. Pusztán hatásukra, láthattuk következtelenségeiből, nem lett még forradalmárrá polgári-demokratikus érte-

lemben sem; ehhez az októberi őszirózsás forradalom, majd a munkásosztálynak a politikai porondra lépése, a kommunisták pártjának megalakulása, a történelem folyamatainak logikus szemlélete vezette el őt is. De nem értenék meg, hogyan lépett erre az útra, ha nem vennők figyelembe ennek a makói szellemiségnek, s benne főként Espersit Jánosnak hatását: azt a hatást, amelyről idézett versében legilletékesebben ő maga vallott.

A látszólagos eilentét, melyet a makói évek értékelése kapcsán Bóka László érez, nevezetesen a polgári-radikalizmus doktrínér-jellege és a költő verseiben megnyilatkozó »vihart aratva zendülő« nyarat váró hangulat összeférhetetlensége — helyesen nem úgy fogalmazható meg, miszerint Juhász Gyula »látóköre nem tágabb, mint a radikális polgárságé, de szíve nagyobb, és ebbe belefer a szegénységgel vállalt szolidaritás«, a forradalom várása is. Úgy hisszük, nem »az ész« és »a szív« kerül itt egymással szembe, hanem a polgári-radikális elvek, szabadgondolkodó eszmék sajátos, itteni konkrétizálódása adja a helyes magyarázatot. A makói radikálisok nem maradtak pusztá doktrínérek; a vidéki város népbarát értelmisége voltak, akik származásuknál, hivatásuknál és politikai fölfogásuknál fogva is benne éltek a nép, a magyar parasztság és a kisszámú, de öntudatosodó munkásság életének mindennapos valóságában, sokkalta inkább, mint a háború előtti hazai revizionista szociáldemokrácia íróasztal mellőli »vezérei«. S a költő — a tőlük kapott olvasmányokon, s a velük folytatott beszélgetéseken kívül — ebből tanulhatott a legtöbbet. Hiszen akár Espersit János, akár Könyves-Kolonics József, akár Gerő Géza ügyvédi irodájában fordult meg, ott kisparasztoikat, antifeudális és nagytőke-ellenes indulataikról közismert agrárdemokrata hagymakertészeket talált, akik a politikai téren mellettük álló ügyvédek útján kicsiny, de számukra életet jelentő jogokért, bérletekért és árendákért, földparcellákért vagy export-árakért pörösködve szembeszálltak a földelaki Návay, a kiszombori Rónay és Nákó, a királyhegyesi Blaskovich uradalommal, vagy a Montag és Weisz-féle hagymaexport céggel. Ezekből az ügyekből, a város és a megye parlamentjeiben folyó élénk politikai életből sokat megláthatott, sokat tanulhatott a költő. Helytálló tehát Bóka e megállapítása: Makó valóban az a magyar vidék, amely »forradalmi hagyományokat őriz, a magyar agrárszocialista mozgalmak hagyományait. Hódmezővásárhely, Békéscsaba, Orosháza nincsenek messze, és ezen a vidéken még Dózsa György hagyománya, a szabadságharc hagyománya elevenebb, mint másutt... Juhász Gyula ezt a világot is megismeri« itt.

Megismeri és nem feledi. »Makó igen kedves emlékem nekem« — írta a már többször idézett visszaemlékező cikkekcskéjében. Eltávozása után is sűrűn látogat vissza Makóra, Espersit János vendégszerető házába, mihelyt ő is hazatér a háború poklából, és a polgári forradalom makói vezetője lesz. A makói lapok továbbra is magukénak érzik Juhász Gyulát: minden róla szóló újsághírt átvesznek a szegedi és pesti lapokból, sőt a költő írásait, verseit és vezércikkeit rendszeresen is újra leközlik, jól tudva, hogy a makói közönség mindig szívesen olvassa a kicsit makóinak is tartott Juhász Gyula minden sorát.

A költő makói kapcsolatai a forradalmak után is megmaradnak, egészen 1929-ig, szanatóriumba vonulásáig. Ennek a kapcsolatnak, Espersit János közvetítő egyéniségének köszönhetjük, hogy századunk másik nagy költő-klasszikusa, József Attila nem kisebb poéta ajánlásával indulhatott a világirodalomba vezető költői pályájára, mint Juhász Gyula meleg, baráti és mesteri pártfogó soraival, atyai biztatásával.

A könnyebb olvashatóság kedvéért a szöveget nem terheltük meg jegyzetekkel; a napilapokra való hivatkozást magában a szövegben oldottuk föl, az egyéb utalásokat a tárgyalás rendjében fej. zetenként itt adjuk.

1. *Bóka László* megál. apítását l. Juhász Gyula, *Irodalomtörténet*, 1951: 81. l. — Návay ajánlásáról: Makói emlék, *Makói Kis Tükör*, 1922. április 26-1, 7. évf. 7. sz. 2. l. Újraközölve *Péter László*: Espersit János. Ismeretlen adatok Juhász Gyula és József Attila életéhez, költészetéhez. Bp. 1955. 30–31. l. — Makó jellemzésére: Makó monográfiája, 1929, passim. — A hagymatermelésről, a hagymások társadalmi helyzetéről: Ezt olvassa a makói hagymás! Ajánló-bibliográfia. Szeged. 1954. A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai 11. sz. általában, s különösen *Erdei Ferenc* művei. A kétezer hagymás-család tragédiájáról szóló cikk újraközlése: *Makói Újság*, 1913. december 17–19. — József Attila hivatkozott levelét l. *Péter László*: Espersit János, 70. l.

2. Az iskola leírása az 1913. évi értesítőben. — Milotay cikke: *Magyarság*, 1932. júl. 3. — A tanári kar jellemzéséhez vö. Makó monográfiája, 173–190. l.

3. Lakóházáról, az emléktábláról *Péter László*: Juhász Gyula — Makón. *Viharsarok*, 1953. dec. 6. — A jó Papp néniről: Makói emlék, *Péter László*: Espersit János, 30. l. — Móra Ferencről: Móra Ferenc ezeregy élete, *Litteratura*, 1927: 373. l.

4. Az Eötvös-ünnepély protokollját l. *Péter László*: Juhász Gyula elfelejtett makói verseiből. Makó, 1953. A makói múzeum füzetei 3. sz. 5. l. — A »Gerő-asztal« jellemzésére használt idézet *Gerő Géznak* 1949. aug. 1-én Császtvay Istvánhoz intézett leveléből való, melyet a makói múzeum adattárában 79. sz. alatt helyeztünk el. — *Diósszilágyi Sámuel* visszaemlékezései, Császtvay István lejegyzésében, a múzeum adattárában 103. sz. alatt. — »Az első szabad ének« megjelenése: *Makói Újság*, 1918. nov. 17. Vö. *Péter László*: Espersit János, 19–20. l.

5. Öngyilkossági kísérletéről úgyszólván minden fővárosi és makói lap hírt adott március 7-i és 8-i számában. *Koszolányi* cikke: *Makói Újság*, 1914. márc. 8. — Szigethy Vilmos cikke: *Szeged és Vidéke*, 1914. márc. 7.

6. Kálmány Lajosról, sorsáról l. *Péter László*: Kálmány Lajos, egy nagy magyar folklorista élete. Bp. 1952. 33–34. l. — Kórházi élményeiről: *Makói Újság*, 1914. apr. 23.

7. Az egészre nézve *Varga János*: 1914. május elseje Szegeden. *Csillag*, 1954. 864–866. l.

8. Juhász Gyula ez időben írott versei a *Paku*-féle összes verseken (Szeged, 1940, 1941) kívül részint *Péter László*: Juhász Gyula elfelejtett makói verseiből (Makó, 1953.), részint *Péter László*: Juhász Gyula elfelejtett makói versei (ITK, 1955. 4. sz. előkészületben) c. közlésekben. Az életrajzi adatok és a költői megnyilvánulások összevetése s az ebből adódó kölcsönös tanulságok levonása csak a kritikai kiadás pontos és teljes kronológiája után válik lehetővé. Minthogy e téren most csupán főléseges fél munkát végeztünk volna, inkább ezt a módszert mellőztük. — A többször említett visszaemlékezés *Péter László*: Espersit János, 30. l. — Iskolai munkája: értesítő 1914–15. évre, 15. l. — A háborús délutánokra, Juhász Gyula szereplésére. *Császtvay István*: Juhász Gyula és az 1914–18-as imperialista háború. *Irodalomtörténet*, 1951: 111–114. l. — *Babits Mihály* »Prologusát« ered. tileg Kerékgyártó Duci jótékony célú hangversenyére, 1914. novemberében írta, s összes verseinek kiadásába ebben az átdolgozatlan formában került be. (Franklin, é. n. 224–227. l.) A vers befejező része »Fiatal katoná« címmel szerepel a költő összes versei között (u. o. 218. l.)

9. »Háború és kultúra« c. program-értekezését az idézett 1914–15. évi értesítő közli, vö. *Császtvay*: i. m. 113–114. l. — A költészetében megmutatkozó háborúellenes állásfoglalására lásd *Péter László* idézett versközléseiben levő ekkori verseit.

A ferde fej. motívumára nézve vö. *Durkó Mátyás*: Oláh Gábor — Juhász Gyuláról. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1954: 222., 227–228. l.

9. Endre Béla sírjára c. verse *Paku*: II. kötet, 331. l. Az alföldi művészekkel való kapcsolataira vonatkozóan *Péter László*: Juhász Gyula a képzőművészetről. *Szabad Művészet*, 1955. aug. 8. sz. 379–381. l. — »A rokkant színész« c. vers újraközlése *Péter László*: Juhász Gyula elfelejtett makói verseiből. 11–12. l. — »Koronázásra« c. vers *Péter László*: Juhász Gyula elfelejtett makói versei. (Előkészületben.)

10. *Bóka László* megállapításai: i. m. 87. l. — A költő későbbi makói kapcsolataira *Péter László*: Espersit János c. tanulmánya nyújt részletes adatokat.

KOMLÓS ALADÁR

ADY ÉS A HÉT

Ady Endre és Kiss József kapcsolatának történetét Révész Béla fogalmazta meg először, Ady c. könyvében. Onnan került a köztudatba, hogy »az előregedett költő, féltékeny is, invitálta lapjához Adyt és azután olyan tipográfiai külsőségekkel közölte Ady kéziratait, hogy úgy látszott, a »jelentkező« Ady Endre verseit csak éppen »elfogadta« Kiss József és Ady is odahúzódott a »kötő« szárnyai alá. . . Adyt felbőszítette Kiss Józsefnek ez a gesztusa és megírta róla Az öreg szakállas c. kegyetlen izenetű versét, de Kiss József sem maradt adós és innentől sokszor bántotta lapjában Ady Endre működését.¹

Ennek a közlésnek majdnem minden mondata téves. Sokkal hübb a tényekhez Ady Lajos, aki szerint bátyja 1907 őszén, mikor lapjánál, a Budapesti Naplónál bizonytalanná válik helyzete s új fórumot kénytelen keresni, »Többek között gondol A Hét-re is, hol néhány versét kitüntető külsőségek mellett jelentette meg Kis József. Miért, miért nem, ez a próbálkozás is sikertelen volt. Az okot közelebbről nem tudom, Kiss Józsefnek egy 1907. nov. 8-án kelt rövid levele azonban sejtetni enged az okokat. A levél így szól: »Kedves fiam, Ady Endre! Az, hogy a leveled goromba, nem bánt; de hogy számár, az bosszant. Én mindig nagyon okos embernek tartottalak és mindig nagyon szerettelek bogaraiddal együtt. Én írtam rólad az első kedves sorokat az irodalomban és én dicsértem legjobban, ha szépet produkáltál. Nyilván apró, röfögő állatok mindenfélét súgtak be rólam neked. Ugyanazt cselekedték nálam, de engem bajos beugratni. Ha jössz, szívesen látlak; ha nem jössz, egyen meg a fene. Mindig szerető öregapád Kiss József.«² Ez a közlés értékes adatokat és felvilágosításokat tartalmaz, de részben hiányos, részben helyreigazításokat kíván.

Ady és A Hét kapcsolatának történetét helyesen úgy rekonstruálhatjuk, hogy az új fórumot kereső Ady jelentkezését Kiss József szívesen fogadta, de a közölt levélből következtetve, Ady valamiért vissza akar lépni, Kiss József idézett levelére azonban megengestelődve a következő névjeggyel válaszolt: »Kedves Józsi bátyám, itt küldöm a cikket, a címet tessék fölcserélni, ha egy jobb ötlenék. A jegy, a Barla név, talán jó lesz, de ez is kész másnak helyet adni. Kezét csókolja igaz híve: Ady«.

A keletnélküli névjegy, mely eddig csak a Kiss József-emlékkiállítás katalógusában jelenvén meg,³ elkerülte a kutatók figyelmét. 1907. nov. 10. körül íródhatott, mert egy héttel később, nov. 17-én Ady végre bevonul »A Hét-be, úgyis mint költő, úgy is mint álneves cikkíró. Az Ady Lajos-említett félreértés tehát nem akadályozta meg ezt, a költő épp az általa idézett levél után lett a lap munkatársa. 1907. nov. 17-én *Csólnak a Holt-tingeren* c. verse jelenik meg ott először,⁴ mégpedig éppenséggel nem a Révész-leírta módon, hanem az első oldalon, a vezércikk előtt, ahogy ez Kiss József verseivel is ritkán történt meg. S ettől kezdve Ady hétről hétre *Glosszák* címen egy jó oldalnyi cikket is ír a lapnak, összesen ötször, dec. 15-ig bezárólag, amikor abbahagyja ottani munkásságát. Az első cikk alatt Kiss József a Barla álnevet, Adynak ezt az eddig ismeretlen álnevet Csáthra cserélte fel, de az évvégi tartalomjegyzékben már ezt a cikket is a Barla álnevesek között sorolja fel.

¹ Népszerű kiadás, 1923, 99. l.

² Ady Lajos: Ady Endre, 1923, 119–20. l.

³ Országos Magyar Zsidó Múzeum kiadása.

⁴ Nem említem *Felhomályban* c. versét, melyet már 1899. szept. 19-én közölt A Hét. Ez időben Ady már olvasója lehet A Hétnek. Meg kellene vizsgálni, hogy ez mennyiben járul hozzá költői felszabadulásához.

A *Glosszák*, Ady Endre ez eddig ismeretlen cikkei: széljegyzetek a hét politikai eseményeihez. Mindegyik cikk öt-hat glosszát tartalmaz, s ezek mindegyike tíz-húsz sornyi terjedelmű. Nov. 17-én a magyar gazdagok szerencsétlen jótékonykodásáról ír; védelmébe veszi a francia nemi erkölcsöket a némettel szemben; Magyarország szegénységének bizonyítékeként mutat rá, hogy a szép lányok idegenbe mennek szerencsét próbálni; a kolozsvári Bartha Miklós utca fejlesztésében annak jelét látja, hogy mi a halott nagyjainkat is rosszul választjuk meg; Nasi olasz exminiszter apozitsójából azt fejtegeti, hogy minden gazdaságilag túlegyenlőtlen országban megterem a korrupció. — Nov. 24-én azt ajánlja, hogy a monarchia délszlávjai közt elsővé kell tenni a magyar kultúrát, mert enélkül az erőszak védelmére szorulnánk; szegénytelennek tartja, hogy a demokrácia legkülönb fiai is csak olyanok, mint Falières, Franciaország elnöke; megemlékezik Kóburg Fülöp elvált öreg feleségének üzleti spekulációjáról, s egy öreg párizsi nőről, aki abból él, hogy dajka volt Mussetéknél. — December elsején arra hoz fel példákat, hogy nálunk a paraszt csak nemtisztá magyarságú vidéken lázad; sóvárogva szól Bécsről, ahol az egyetemi tanárok mind készek megvédeni a tudomány szabadságát; felismeri, hogy a francia paraszt nem az ipar következtében pusztul, hanem éppen ott, ahol nincs ipar a közelben; a baranyai egykéről azt a magyarázatot fogadja el, hogy »nagyon szerencsétlen ország lehet ám az, ahol nem engedik az utódjainkat megszületnie«; rámutat, hogy a kíváncsi Mari szavatai nem képesek feltartóztatni; megemlíti Vajda Vojvoda Sándor visszakérülését a magyar parlamentbe. — Dec. 8-án arról ír, hogy a hatvanas évek magyarjai egyszerű európai levegőt hoztak magukkal, s ő folytatójuknak érzi magát; megütközéssel arról, hogy Pesten a zsidókat esküdtbíráknak sem akarják elfogadni; hogy inasgyerekeket látott, akik két táborra oszlottak, a szocializmus és a hazafiság nevében; véleménye szerint »a magyar mágánásoknak valamikor, egy valószínűtlen, de lehető leszámolásnál nagy enyhítő körülményük lesz, hogy külföldre jártak. Ez valamelyes megkívánását a külön kultúrának fogja bizonyítani«; hogy Lukács-Lucaci László a magyar félkultúrából egy szomorú fertálykultúrába bukott. — Dec. 15-én azt fejtegeti, hogy Magyarországnak itt ma kultúrszerpe van, »noha régen és egyre késünk ezt a szerepet betölteni«; hogy Gérault francia kommunista-anarchista tizenhatalmad-huszdmagával megpróbálta megvalósítani álmát, de hívei otthagyták. »Emberek, főképpen magyarok, — fűzi hozzá, — óvakodjatok attól, hogy megvalósítsátok, amit beszédekben ígérték«. Gúnyos keserű sorokat ír az OMGE »kívül angol-belül tung. z« urairól, akik szűz telekkönyvek boldog urai. »Az intellektuel hordán, bocsánat a szándékosan durva szóért, ma »religiós düh észlelhető«; Magyarország bezeg nem hűtlen Istenhez, mert el sem hagyta: »Mi, keveseken kívül, nem estünk át semmi intellektuális válságon századok óta«. Kiss József-ünnepelés előtt álmélkodva kérde, honnan hozta a költő az ő csodás fiatalságát. Végül rámutat a magyar társadalom végtelen türelmére a korrupcióval szemben. Mind e témákat nem fejt ki, csak megpendíti, mégpedig, talán A Hét-hez alkalmazkodva, keserűen gúnyos, fölényeskedő modorban.

De csak az év végéig marad a lap munkatársa. Dec. 15-én a Budapesti Naplóban még hozzájárul egy cikkel Kiss József költői munkássága negyvenedik évfordulójának megünnepléséhez, ezt írva: »Egy kapocs volt a lelke negyven évig, a mi dacos ázsiai szívünk és Európa között«. A dec. 21-i jubileumi szám még közli *Az én rosszágom* c. versét, s dec. 29-én Kosztolányi Dezso magasztaló cikkét a Vér és aranyról. Ezzel azonban megszakad kapcsolata A Héttel, s 1908. jan. elején már Rákosi Jenő lapjának ajánlkozik fel.⁵ Hogy mi volt a szakítás oka, egyelőre nem tudjuk; okunk van remélni, hogy lappangó dokumentumok talán még fényt fognak erre is deríteni. Az azonban kétségtelen a mondottak után, hogy Révész közlése téves: nem igaz, hogy Ady azért hagyta abba közreműködését, mert A Hét sértő módon közölte verseit, hiszen épp verse közlésekor csap fel állandó munkatársául.

1908-ban A Hét Ady ellen fordul. Része lehet ebben, hogy Kiss József környezete ezidőtájt megváltozik: már nincs mellette Ignó, helyette a szocializmus-faló Cholnoky Viktor A Hét vezérpublicistája, nagyobb szerepet kap a nacionalista Márkus László s dolgozni kezd számára a hatalmat mindig kiszolgáló Sebestyén Károly. Marco (= Márkus László) *E föld a lelkek temetője* címen burkoltan már Adyt támadja: »Nem igaz, hogy ez a magyar ugar a lelkek temetője, csupán az impotensek temetője ez a föld, az alkotó ember azonban munkába fogja az ugart és beléveti a maga kultúrájának gazdag vetését«. Nov. 22-én a Toll és tör rovat *A megrugdalt kórus* címen gúnyos glosszát ír Adyról a duk-duk-affér alkalmából.

Viszonyuk olyan mértékben romlik, ahogy a Nyugat mozgalma és táborá izmosodik s Ady népszerűsége árnyékba borítja Kiss József tekintélyét. Az utóbbinak ingerültsége különösen kiélesedik 1910 tavaszán, mikor a Nyugaton gazdag mecénás jelentkezik Hatvany Lajos személyében, aki a Neue Rundschau az új magyar irodalomról írt esszéjében meg sem említi Kiss József nevét, csak Adyt méltatja. A Hét 1910. márciusától kezdve csupa

⁵ Ady Lajos: Id. mű 120. l.

fulánk Hatvany, a Nyugat és Ady felé. Hétről-hétre támadja őket. (Sn) (= Sebestyén Károly) gyilkosnak szánt gúnyos támadást intéz Hatvany ellen *Ich und die Bücher* c. könyve alkalmából, egyben mellesleg újból feltárlja az unt, ostoba vádat Ady versei értelmetlenségéről. Márc. 13. és 20-án a Toll és tör-rovat ellenséges glosszát közöl Hatvany és a Nyugat ellen, majd 20-án megint Sebestyén támadja Hatvanyt, aki szerinte tehetség nélkül, pusztán a pénze révén akar az irodalom vezére lenni, s egyben a mai költőt, aki a szabad szegénység köszikláinál jobban szereti a luxust, elhelyezkedik hát »a függés bársonypamlagán. És harsonaszóval köszönti a tőkét, amely a véletlen egy mulatságos szeszélye folytán szóbaáll vele«. Hatvany figyelmeztette Adyt e cikkekre. 1910. márc. közepén kelt levelében olvassuk: »Láttad A Hét és az Alkotmány kirohanásait? Különben itt küldöm«. Betetőzi a csipkelődéseket magának Kiss Józsefnek durva nyilatkozata a Budapesti Napló 1910. márc. 27-i ankétjén a legújabb magyar irodalomról. A költőt ezúttal teljesen elhagyta nemcsak az a jóindulat, amelyet addig a fiatal írók iránt tanúsított, de a józan ítélőképessége is. A napilap kérdésére, hogy kell-e erkölcs az irodalomban, azt feleli, hogy az új írók szerint »a szerelem a tehén és a bika eszmecseréje«, arra a kérdésre pedig, hogy hosszabb életet jósol-e az újabb áramlatoknak, az a válasza, hogy »három kávéházi törzsasztal«-ról nem érdemes proféciát mondani. Holott nyilvánvalóan épp az lobbantotta lángra haragját, hogy itt már nem három kávéházi törzsasztal ügyéről volt szó. Kiss József soha életében nem tett ily szerencsétlen nyilatkozatot.

Ady jogos haragjában a Nyugat 1910. ápr. 16-i számában *Az öreg szakállas* c. verssel válaszol. Kegyetlen gúnnyal pellengezi ki Kiss József önhittségét és élelmességét, bár most is igaz mérlegre igyekszik állítani őt, írván:

Vén költőm, régi ideálom,
Engem bánthatsz, mégis szeretlek.
Ha nem voltál tán új, egész, nagy,
Hittél magadban.

A Nyugat ugyanezen számában Fenyő Miksa is szóváteszi a Budapesti Napló ankétjén *Egy körkérdésről* c. cikkében, s a válaszok közül, mint a leggonoszabbat, épp Kiss Józsefet emeli ki. Nem alap nélkül mutat rá, hogy Kiss József hivatva volt a kiválóbb új magyar tehetségek érvényesülésének segítésére. Ehhez »csak éppen az kellett volna, hogy irigység nélkül, talán egy kis szeretettel nézze az új idők új dalainak lantosait, hogy az irodalmi szempontokat legalábbis annyira becsülje, mint a gazdaságiakat. Elmulasztotta. S az irodalmi fejlődés szépen félreállította Kiss Józsefet«. Kiss József valóban megbűnhődött irigységeért. Ady versének sújtó hatását az irodalmi közvéleményben még Adynak Kiss Józsefet méltányoló — de kevésbé ismert — cikkei sem tudták többé ellensúlyozni.

A Hét tovább is folytatja a nyelvöltögetést. Cholnoky Viktor például május 1-én *Egy tehetséges magyar költő felfedeztetése* címen gúnyos cikket ír Ady Petőfi-esszéjéről. Még a Heti postá-ban is a Nyugatot csipkedik. Április 10-én pl. azt üzenik valakinek: »Verseit nem tudjuk megérteni. A kéziratot átveheti s ajánljuk, forduljon a versekkel a szomszédba, ott hivatásszerűen foglalkoznak költők felfedezésével s elveszettnek tartják a napot, amelyen legalább három költőt fel nem fedeztek«. A diadalmas Nyugat azonban már nem is hederít az ilyenekre.

De bármennyi epe volt is e cikkecskékben, mindez csak csipkelődés volt, nem életre-halálra szóló háború, aminőt Rákosi Jenő vagy Tisza István folytatott Ady ellen. Így történetet, hogy Adynak nem *Az öreg szakállas* az utolsó szava Kiss Józsefhez. Csakhamar túl-emelkedik jogos sérelmén, s mikor három év múlva, 1913-ban Kiss Józsefet születése hetvenedik évfordulóján ünneplik, megragadja az alkalmat, hogy a Nyugatban egy újabb cikkel jóvátegye a versével okozott bántást. Oly igazságszeretettel, mely nem tartozik emlegetett tulajdonságai közé, méltatja a *Knyáz Potyemkin* költőjét, akit a Kiss Józseftől eddig elzárkózó reakció épp most kezd keblére ölelni. Ady kimondja, hogy mostani lármás ünneplőinél ő »régi és régibb szerelme« az öreg poétának, ki »maga egy kietlen, sötét irodalmi korszaknak majdnem egyetlen hűséges lámpahordozója volt, hírnök-lélek, versfaragó, de a legművészebbek közül való, aki már költő, sőt nagy költő«.

* Hatvany L.: Ady a kortársak közt, 143. l.

ÚJABB ADATOK DÁVID FERENC ÉLETÉHEZ

Már Jakab Eleknek feltűnt, hogy Dávid Ferenc kétszer van matrikulálva a wittenbergi egyetemen: 1545 októberében és 1548 januárban. Általában egyszer anyakönyvezték akkoriban a diákokat. Azóta kiderült, hogy Dávid Ferenc 1546 novemberében az odera Frankfurttal egyetemére iratkozott be, egy évet ott töltött, úgy jött vissza 1548. januárban Wittenbergbe. Ennyit már tudtunk, de azt még mindig nem tudtuk, miért ment el Wittenbergből, a híres egyetemről az eddig kevésbé ismert odera-frankfurtira s ha mégis elment, miért jött azután egy év múlva vissza.

A választ a wittenbergi egyetem történetéből tudjuk meg.¹ A háborús események kényszerítették erre a lépésre. Ugyanis, az 1546-ban kitört schmalkaldeni háborúban János Frigyes szászországi választófejedelem Wittenberg várost védelmi állapotba helyezte, a felesleges lakosságot a városból eltávolította, így az egyetemi hallgatókat is, s 1546. október 25-én az egyetemet bezáratta. Ezért kellett Dávid Ferencnek máshová mennie s a következő hónapban beiratkozott az Odera-frankfurti egyetemre. A háborút azután János Frigyes elvesztette s V. Károly császár Wittenberget 1547. május 19-én elfoglalta. A császár az ország nagyobb részét s benne Wittenberget Szász Mórincnak adta, aki az egyetem tanáraival egyetértésben 1547. október végén — pontosan egy évi szünet után — az egyetemet újra megnyitotta. A diákok lassan szállingóztak vissza, ahogyan hírt vettek az egyetem újbóli megnyitásáról, így Dávid Ferenc is csak 1548. januárjában.

Az újból megnyílt egyetemnek a következő tanárai voltak: *Melanchton*, az egyetem díszjele. Ebben az 1547—48-i tanévben Pál apostolnak a Kolosse-beliekhez írt levelét magyarázta. Az egyetem rektora ez évben *Cruciger* Gáspár volt, aki egyháztörténetet adott elő, továbbá héber nyelvet s ezzel kapcsolatban szoltárfordításokat. Nagytudású ember volt s hír szerint kriptokálvinista. Az ó-szövetség professzora *Bugenhagen* (másképpen *Pomeranus*) János volt, aki e tanévben Jónás profétáról hirdetett előadást. Ezek voltak a theologiai professzorok. A humanista képzést a többi tanárok nyújtották. *Marcellus* János Vergilius Aeneisét magyarázta, valamint Cicerónak »A kötelességekről« szóló művét. *Winsbein* Vitus görög klasszikust, Sophokles Philoktetes-ét adta elő, *Theodoricus* Sebestyén pedig lélektani előadást hirdetett.

Mint látjuk, Dávid Ferencnek alkalma volt a latin, a görög és héber nyelvben képeznie magát a tulajdonképpeni theologiai tárgyakon kívül.

A következő tanévben *Flacius* Illiricus is tanára volt az egyetemnek, a Magdeburgi Centuriaták későbbi híres szerkesztője, tőle bizonyára sok ösztönzést nyert Dávid Ferenc. De tanuló társaitól is, akik között volt 1550-ben *Socinus* Laelius is,² továbbá *Pauli* Gergely, aki a hatvanas években a lengyel unitárius egyház egyik megalapítója s akivel akkor Dávid levelezésben állott.

*

Kolozsvári papságára vonatkozólag is néhány fontos adat került elő újabban a Filstich Krónikából.

Filstich Lőrinc kolozsvári polgár s a város főbírája feljegyzéseket csinált a maga korában városában történt nevezetesebb eseményekről. Feljegyzéseinek másolatban fennmaradt kéziratát *Kelemen* Lajos, az Erdélyi Múzeum nyug. főigazgatója találta meg a múzeum könyvtárában levő egyik Honterus Kozmográfiáját tartalmazó kötetben.³

Filstich adatai közül itt csak kettőre hívom fel a figyelmet. Mindkettő fontos volt Dávid életében s idáig sok vita folyt körülötte, még most Filstich pontos adatai eldöntik mind a két kérdést.

Az egyik így szól: Anno 1555, 6 Oct. Franciscus Davidis, filius Davidis sutoris, ad officium pastoratus vocatus, et 9. Octobris primum concionatus est.

Ez az adat tehát pontosan megmondja, hogy Dávid Ferencet 1555. október 6-án választották meg Kolozsvár város főpapjává s ebben a minőségben először okt. 9-én prédikált. Eddig is tudtuk már Jakab Elek művéből, hogy Kolozsvár város meghívta 1555-ben a plébánosi állásra, csak hogy ugyanakkor Nagyszeben város is meghívta főpapi állására. A levél, melyet Dávid Ferenc szept. 24-én a nagyszebenieknek írt, olyan hangon volt írva, hogy abból sokan arra következtettek, hogy Dávid elfogadta a meghívást s egy évig Nagyszebenben volt.

¹ W. Friedensburg: Urkundenbuch der Universität Wittenberg (1502—1611). Magdeburg. 1926.

² Giovanni Pioli. Socinus (1952), 15. l.

³ Kelemen Lajos felhatalmazásával magyar fordításban közzétettem a latin nyelvű krónikát az Unitárius Élet c. folyóirat 1949. januári számában.

plébános. Ezen a véleményen volt Zoványi Jenő, a kiváló egyháztörténész is, amint ezt kifejezte a Ker. Magvető 1936-i évf.-ban megjelent cikkében. Filstich egykorú feljegyzéséből most már nyilvánvaló, hogy Dávid sohasem volt szebeni pap, hanem mindig szülőföldjén működött.

A másik döntő adata Filstichnek Dávid működésére vonatkozólag a következő: Anno 1566, 20 Januarii coepit Franciscus Davidis primum dogma Trinitatis negare, eidemque contradicere.

Tehát 1566. január 20-án fordult először Dávid a Szentháromság dogmája ellen nyilvánosan, bizonyára a nagy templomban tartott prédikációjában. Erről a kérdésről is sok vita folyt, hogy mikor kezdődik az unitarizmus Erdélyben. Az kétségtelen, hogy Arany Tamás már előbb hirdetett antitrinitárius nézeteket, de az ő kísérlete elszigetelt jelenség volt, nagyobb hatás nélkül. Dávid Ferenc 1566-i fellépése indítja meg a tulajdonképpeni mozgalmat a Méliusszal való hitvitákkal s az 1566. január 20-i dátumot elfogadhatjuk, mint Dávid elhatározott ezirányú akciójának kezdőpontját.

*

Dávid Ferenc és a két olasz, Blandrata és Socinus Faustus viszonya is jobb megvilágításba került Socinus Faustus egy munkája révén, amelyet idáig a magyar tudományos világ nem vett figyelembe, mivel ez a műve hazai könyvtárainkban nem volt fellelhető. A munka címe: *De Jesu Christi invocatione disputatio*. 1595. Typis Valentini Radekii.⁴ Ennek a munkának a becses része az Előszó. Magát a vitát későbbi kiadásokból, amelyek Socinus halála után jelentek meg, eddig is ismertük s egyes tudósaink nem nagy hitelességet tulajdonítottak a Socinus Faustus által közölt tételeknek és ellentételeknek. Ellenben a munka előszava figyelemreméltó, mert mikor a mű megjelent, még sokan éltek az úgy szereplői közül s így megcáfolhatták volna Socinust, ha valótlan dolgokat állít.

Socinus az Előszóban tiltakozik az ellen a vád ellen, hogy ő hálátlan vagy áruló lett volna Dáviddal szemben. Hálátlan azért nem lehetett — mondja — mert semmi jótéteményt nem kapott Dávidtól. Igaz, hogy nála lakott és étkezett négy és fél hónapig, de ezért a Dávid Bászelen tartózkodó fiának ő 40 itáliai tallért küldött a nürnbergi Turrisani bankár útján. Ezt neki Blandrata később visszafizette. Blandrata Dávid fiának Bászelnébe menetelekor is pénzt adott s később 40 magyar tallért küldött neki Bászelnébe, mikor atyja már el volt itélve. Hogy emberségesen viselkedett Dávid vele szemben, az igaz, de úgy viselkedett bárki más, alacsony rangú emberrel szemben is. »Ő nem saját jószántából, sem az én kérésre fogadott be — írja — hanem mert Blandrata, aki engem meghívott s akinek Dávid különféle címeken nagyon sokkal tartozott, így rendelte azt«.

Figyeljük meg Socinus védekezését. A feudális világban egy olyan előkelő úrnak, mint ő és Blandrata, egy varga-ivadék, mint Dávid semmi szívességet nem tehet. Amit tesz, azt köteles megtenni, mert *elrendelik* neki.

Abban igaza volt, hogy Blandrata nagyhatalom volt Erdélyben. Nemcsak udvari orvos volt, hanem az ország kormányában is részes volt, a 12 tanácsúrnak egyike volt. S ami fő, dúsgazdag ember volt. Egyik honfitársa 200 000 aranyra becsülte készpénzvagyont.⁵ Dávid Ferenc pedig szegény volt, járandóságát nagyobb részben természetben kapta, készpénzfizetése mindössze évi 100 frt. volt. Fia baseli egyetemi tanulmányai költségeit ebből nem tudta fedezni.

De hogy *emberséges* volt Dávid Ferenc mindenkivel szemben — rangra való tekintet nélkül, az a jellemvonása abban a rendi világban mindenesetre megkülönbözteti kortársaitól s humanizmusát mutatja.

Még csak annyit, hogy Socinus saját beismerése szerint jelen volt Dávid perében Gyulafehérvárott és készült rá, hogy előadja Dáviddal szemben álláspontját Krisztus nem imádása kérdésében. De Blandrata nem tartotta megfelelőnek Socinus ezirányú tanítását, mert szerinte az némileg kedvez a Dávidénak. Ti. Socinus elismerte, hogy a Szentírás nem rendeli el Krisztus imádását — de azért lehet őt imádni. Míg Blandrata szerint kötelező Krisztus imádása.⁶ Ezért Socinust nem léptették fel a gyulafehérvári perben, hanem Blandrata volt a fővádló. Azután sem adta ki Blandrata, ez a dúsgazdag ember, Socinusnak Dáviddal való vitájáról szóló munkáját — mert nem tartotta eléggé erősnek. Csak 16 évvel később jelent az meg, egy »jámbor és bőkezű« lengyel költségen — mint Socinus elmondja az Előszóban.

⁴ A munkát íj. Ferencz József a bécsi egyetemi könyvtár példánya után magyarra fordította s a kézirat jelenleg a budapesti unitárius egyházközség könyvtárában van.

⁵ Kárpáti-Kravjanský. Magyar inkvizíciós perek Velencében. (Bpest, 1933.) 10. l. Marinoni-nak hívták az olaszt, aki 10 évet töltött Erdélyben.

⁶ Pioli, i. m. 208. l.

CSOKONAI ÉS HUNYADI FERENC

Mielőtt rátérnénk a Csokonai és Hunyadi Ferenc közötti kapcsolat ismertetésére, szükségesnek tartjuk, hogy Hunyadi Ferencről magáról is szóljunk egy néhány szót. 1743-ban született Mezőtelegden. Iskoláit Bihardiőszegen és Debrecenben, majd a Bázeli egyetemen végezte. Külföldről hazatérve debreceni lelkész, majd egyházkerületi főjegyző lett, 1791-től az 1795-ben bekövetkezett haláláig pedig a tiszántúli ref. egyházkerület superintendense, ill. püspöke volt. Kiváló szónoki tehetsége miatt nagy közkedveltségnek örvendett Debrecenben, sőt az egész egyházkerületben.

Egyházi jellegű elfoglaltsága mellett tevékeny részt vesz kora irodalmi életében is. A nagy nyelvújítási harcban az ortologus irány képviselője és védelmezője, és mint ilyen vesz részt a Debreceni Grammatika szerkesztésében. Hogy mennyire mestere volt a nyelvnek, bizonyítja Varjas János debreceni professzorral folytatott csupa azonos magánhangzókkal írt levelezése. A Varjas által írt »Megtért ember éneke« c. versét így bírálja meg Hunyadi: »Bátran add szájába a magyar hazának hangját, az általad már talált hárfának, hadd rágalmazzanak ha mást látanak!«¹

Kazinczy Ferenc is több helyen elismerőleg nyilatkozik róla leveleiben. Pl. Horváth Ádámmal 1789. máj. 13-iki levelében ezt írja: »kár volt Debrecenben jártadkor T. Hunyadi uramtól elő nem kérni az ő magyar Horatiusát, mert azt hallom, hogy ő nagy gonddal fordította és még csak a sorokat is observálta.«² Ugyancsak Horváth Ádámnak szándékszik Kazinczy küldeni egy fordítást Klopstock Messiásából, de előzőleg Hunyadi Ferenc kezébe akarja eljuttatni. Egy későbbi levelében azonban azt írja, hogy mégsem küldi el, mert csak egy példány van belőle, és attól fél, hogy el talál veszni.³

A debreceni Kollégium történetének egy nagyon érdekes eseménye esik Hunyadi Ferenc püspökségének idejére: Csokonai Vitéz Mihály pere. Magát a pert nem célunk ismertetni, csupán Hunyadi Ferenc szerepét igyekszünk megvilágítani. A Csokonai-per háttérében ott áll Hunyadi Ferenc is, aki őszinte rokonszenvvel viseltetett a fiatal költő iránt. Váczy ugyanígy nyilatkozik Hunyadi-iról, amikor ezt írja róla: »A Csokonai életét bővebben ismerők tudják, hogy a költőre kimondott ítélet végrehajtását ő húzta-halasztotta, azt vélvén, hogy az izgalom lecsillapultával még el lehet simítani a dolgot.«⁴ Tápai Szabó hasonló módon ír Hunyadi-iról, Csokonai regényes életrajzában.

Nem jelentéktelen dolog még az, hogy Csokonai szülei is jó viszonyban voltak Hunyadi Ferencel, hiszen Csokonai öccsének, az 1777. márc. 19-én született Józsefnek, Hunyadi volt a keresztapja.⁵

Csokonai az iránta megnyilvánuló szeretettel és rokonszenvvel teljesen tisztában volt. Ezt bizonyítja egy 1794-ben írt »Hunyadi Ferenchez« c. verse, mely a feltétlen tiszteletet és szeretetet mutatja Hunyadi iránt. A Kollégiumból való távozás utáni búcsúlevelét, amelyben hozzátartozóin és barátain kívül csak Hunyaditól búcsúzik el, így fejezi be: »Tisztelem a Fő. Tiszt. Superintendens Uramat: s kérem, hogy szánjon...«⁶

Mindezekkel ellentmondásban van Nagy Sándor: A Debreceni Kollégium mint egyetemes intézmény az egyetem kiválásáig c. könyvének 209. lapján, valamint Zsigmond Ferenc: A Debreceni Kollégium és a magyar irodalom c. művének 43. lapján található megállapítása, hogy ti. Csokonai Vitéz Mihály a »Békaegérharc« c. paródisztikus költeményében a »Liszt-nyalóci« nevű szereplő nem más, mint Hunyadi Ferenc püspök. Ez a vélemény, amely szerint Csokonai »csipős pennája« nem kimélte meg a püspököt sem, minden biztos alapot nélkülöző, csupán egyéni elképzelésre van alapozva és az előbbieken felsorolt érvekkel szemben, véleményünk szerint nem állhatja meg a helyét.

¹ Váczy: Kazinczy F. levelezése. II. 237. I.

² Váczy: i. m. I. 352. I.

³ Váczy: i. m. I. 398. 422. I.

⁴ Váczy: i. m. I. 578. I.

⁵ Debreceni Ref. Egyház születési anyakönyve 1777. VI. köt. 318. I.

⁶ Nagy Sándor: A Debreceni Református Kollégium. I. 222. I.

HORVÁTH JÁNOS: ÁRPÁD-KORI LATINNYELVŰ IRODALMUNK STÍLUS-PROBLÉMÁI

Akadémiai Kiadó, Budapest 1954, 400 l.

Horváth János nagy területet átfogó könyve kéziratának e sorok írója is egyik lektora volt. Lektori bírálatában Horváth tételeit egy kivételével elfogadhatatlannak tartotta, elemzéseit, datálásait, feltevéseit tévesnek, egész művét, egy fejezete kivételével, teljességgel elhibáztattnak. A kötet mégis megjelent, anélkül, hogy javaslataimból a szerző bármit is elfogadott volna. Ugyanakkor nevem mint lektoré rákerült a belső címlapra. Kötelességem tehát kijelenteni: Horváth könyvével nem azonosítom magamat, s nevem indokolatlanul szerepel a címlapon. Egyben úgy érzem, a tudományos igazság előbbrevaló mindennél, legyen az akár műhelytitok, akár emberi érzékenység. Ezért vállalkoztam e felelősségteljes feladatra: Horváth kötetének ismertetésére.

A kötet tartalma sokrétű. Külön fejezetet szentel a szerző a latin írásbeliség és a magyar szóbeli hagyomány közti összefüggés tárgyalásának (feudális társadalom előtti népmondáink tükröződése a hűbéri uralkodó osztály irodalmi termékeiben), majd nagyjából egységes szempont, a rimes, illetve ritmikus próza meglétének vagy hiányának, sűrűsödésének vagy ritkulásának zsinórmértékét alkalmazza Árpád-kori latin prózánk úgyszólván valamennyi terméke: okleveleinkre, törvénytövegeinkre, legendáinkra, krónikáinkra. Eszerint datál műveket, állapít meg szerzőségeket, kikövetkeztet elvesztett vagy átdolgozott krónikákat és nyújt bőséges stílus- és műfaj-elemzést a magyar hűbériség elhanyagolt próza-irodalmáról. A rimes és ritmikus próza alkotja tehát legelőbb iránytűjét, de korántsem esik a formalizmus egyoldalúságába. Csaknem mindig segítségül vesz tágabb értelemben vett egyéb stílusesszközöket is: szerkezeti elemeket, szóalakzatokat, sőt átfogóbb poétikai és retorikai formákat is. Az elemzés alá vett művek mondanivalóbeli sajátosságainak vizsgálatával sem marad adós, s mihelyt a problémát kényesnek véli, — igen helyesen — a társadalomtörténethez folyamodik útmutatásért.

A vázolt téma, mint látjuk, valóban úttörő jellegű. Árpád-kori irodalmunk stílusának ilyen jellegű vizsgálata csak emitt-amott, egy-egy művet, a legtöbb esetben annak is csak egy részletét illette, sohasem nagyigényű és mindig kis terjedelmű tanulmányokban. A Horváthéhoz hasonló átfogó monográfiára még senki sem vállalkozott. Módszerét is csak helyeselni lehet, elvben. Általában formai elemzéssel kezd, de mindig igyekszik a művek belső rejtekébe hatolni. Vizsgáljuk meg mindenekelőtt, milyen világnézetű és szakmai felkészültséggel látta el úttörő és rendkívül nehéz feladatát. Mivel kötete sokrétű, nagyjából a fejezetek sorrendjében kell haladnunk, s mivel éppen alaptételei hibásak, e hibák tárgyalását fogjuk előre venni s csak azután térhetünk rá arra, ami további termékeny vizsgálat kiindulópontja lehet. Kénytelenek vagyunk apró és kellemetlen filológiai tallózással kezdeni, mert Horváth bizonyításai és magyarázatai nem egy ízben egyes szavak értelmezése körül forognak, s a súlyos tévedések olyan módon bújnak meg az első pillanatra nagyvonalúnak tetsző konstrukciók mögött, hogy elemzéseiről úgyszólván minden réteget külön-külön kell lehántanunk.

Az Emese álmát elbeszélő Anonymus által használt *innotesco* igéről például azt állítja (17. l.), hogy »a régi forrásban még a klasszikus szóhasználatnak megfelelő »tudomására jut« jelentésben állott e szó: (... az anyának álmában tudomására jutott, ... hogy méhéből patak fakad...). Anonymus azonban — írja — az *innotuit* alakot »tárgyas« értelemben használta, azaz e mondata: »visio ... eam gravidavit et innotuit ei, quod...« azt jelentené, hogy a látomás teherbe ejtette Emesét és tudtul adta neki, hogy ... »Már itt meg kell jegyez-

nünk, hogy az *innotuit* alakot Anonymus teljesen a klasszikus használatnak megfelelően adja, azaz nem a látomás az alanya, vagyis az ige intranszitiv. Eziránt eddig senkiben sem merült fel kétség s Pais Dezső is, igen helyesen, így fordította (Magyar Anonymus. 25. l.): »úgy tetszett neki, hogy...« Horváth a téves értelmezés alapján kapcsolatba hozza Anonymust Péter prépost okleveleivel, amelyek szövegében valóban tranzitív igeiként jelenik meg a kérdéses szó s megállapítja: »Nem lehet tehát arról szó, hogy ez az ige a középkori magyarországi latinságban *dilatában* tranzitív jelentést vett volna fel. Ez csak egy, vagy esetleg néhány ember szóhasználatában — a jelek szerint Péter prépostéban — élhetett így ebben a jelentésben« (96.).

Péter prépostnak, mint tudjuk, valóban van köze Anonymushoz, de nem azon az alapon, ahogyan azt Horváth gondolja. Az *innotesco* igét ugyanis már a kései ókorban használják tranzitív értelemben. Forcellini szótárából idézzük: »Qui in vicinæ civitatis itinere aggressus imperatorem, suam voluntatem, et abdicationem patris innotuit«. És az egész középkoron keresztül gyakori az ilyenfajta fordulat: *Innotuit hoc concilio Eusebius Episcopus*. Mindezt nem tárgyaltuk volna ilyen részletesen, ha Horváth nem vonna le ilyen egyes szavakon való elcsúszásából messzemenő következtetéseket: hogy Anonymus hatására torzul el ugyane részlet a későbbi krónikákban, — továbbá teljesen érthetetlen megállapításokat: Anonymusnál »a per sompnium« kifejezésnek nem sok értelme van, mivel ő nyíltan megmondja, hogy a látomány ejtette teherbe az anyát» (16. l.). Érthetetlen magyarázat, hiszen a *visio* és a *per sompnium* együtt világosan utalnak arra, hogy Emesének »álmában látomás« jelent meg. Ezen nincs mit magyarázni. Majd a régi mondának illetlen nyelvi összekavarása révén »krónikásaink ideológiai érzékenysége« tesz célzást (?).

Nem értjük e magyarázatot s marad a régóta világos tény: Anonymusnál szabályosan intranszitiv, Péter prépostnál pedig szabályosan tranzitív az *innotesco* ige. Azaz maradt minden a régiben, s a turulmondának az Árpád-kori krónikás által a feudális uralkodó osztály világnézete szerint átalakított változatát Horváth előtt sokkal világosabban leírták már mások (id. Horváth János, Györffy György).

A XIII. századi krónikák Botond-mondájában, mint tudjuk, egy görög óriással, »gygas Graecus«-szal száll szembe Botond, aki magát »minimus Hungarorum«-nak mondja, azaz: ő a legkisebb természetű a magyarok közül. Dávid és Góliát viadalára emlékeztető helyzet. Horváth a »minimus Hungarorum«-ot »közvitéz«-nek fordítja, s megállapítja, hogy ez a monda még a katonai demokrácia korából való. Igen ám, de előzőleg Anonymusnál Botond már a honfoglaló vezérek közt szerepelt, Horváth szerint »elég önkényesen« (21. l.). Ezt az önkényt azzal magyarázza, hogy Anonymus korában a katonai demokrácia idejéből származó mondák »a még nem egészen megszilárdult új állam számára veszélyesek voltak« (20.), míg a »XIII. században, amikor a magyarság zömének gazdasági és társadalmi alávetése már jórészt befejezett ténnyé vált, viszont éppen a katonai érdemek következtében napirendre került a katonáskodó elemek egy részének a nemesség sorába való felemelkedése is a »nemesítések« útján, akkor már a monda eredeti osztálytartalma eltűnik, s így a »parasztok hamis meséi« is belekerülhetnek az írott történelembe, éppen úgy, mint a pogányság elhomályosult mondai emlékei« (21.).

Látjuk tehát, hogy a latin szókincs egyik alapszavának félreértése egész sorozat ál-marxista spekulációt indított el.

Az 1080 körülí hosszabb legenda békés aszkétának festi I. Istvánt, a magyar népet pedig a kárhozat fiainak, míg a két vagy három évtizeddel későbbi rövidebb legenda a »népi hagyomány által megőrzött« erőskezü, kemény uralkodót látja benne. Horváth ehhez a kettős képhez ugyanazt a magyarázatot fűzi, mint a Botond-mondához: »a Legenda Minorban a már megszilárdult új rend a népi hagyományok nyomán sokkal reálisabban ábrázolhatta annak a kíméletlen harcnak hajthatatlan hőseit, amely harc az új feudális rend kialakulásának előfeltétele volt« (28). A Botond-monda esetében tehát még III. Béla kora sem volt eléggé szilárd, de a rövidebb legenda esetében pedig a közel egy évszázaddal korábbi Kálmán kora már teljesen megszilárdult. Hasonlóan magyarázza többi régi mondáinkat is és kiderül, hogy a hűbéri rend mindig Horváth tetszése szerinti időkakban szilárdul meg.

Ebből az egyetlen számára korlátozott ideológiából adódik aztán, hogy ott, ahol nehéz kérdéssel, mint például a XII. sz. eleji Imre-legenda társadalom-képével áll szemben, Horváth beéri ilyen megállapítással: »a bibliai elvek felhasználásával céloznak a feudális társadalom kirívó ellentmondásaira. Itt tehát szó sincs már a pogányságról, mint az előbbi legendákban, de annál inkább a szociális ellentétekről, amelyek a kialakult osztálytársadalom jellemzői« (154—155). Vajon hogyan magyarázná ezek után Horváth a pogány házasságból eredő »fattyú« Borics intervenciója nyomán újra kirobbanó keresztény-pogány ellentétet a század második felében, amely ellentét miatt a krónikás az Árpád-ház fiatalabb ágának egész nemzedék-rendjét kénytelen megváltoztatni, vagy a IV. László korában is még oly égető pogány-problémát?

Horváth képtelen megpillantani a magyar múltban az osztályharc roppant lépteit, túlkörződését az irodalomban. Amidőn a rövidebb István-legendáról azt bizonyítja, hogy Kálmán korában írták, ezt a megállapítást teszi: a társaival István életére törő Vazul a rövid legendában »megvakíttatásával fizetett« István elleni merényletért, »míg a többiek ezen kívül még kezük levágásával is bünhődtek« (144.). Hát tudja meg Horváth, hogy 1. a legenda merénylője névtelenül szerepel a szövegben s csak Hóman próbálta Vazullal azonosítani, 2. István nem vakíttatja meg, hanem egyenesen megkegyelmez neki. Horváth azonban itt is a »mit nekem a tények« alapján áll, s nyilvánvalónak tartja, hogy Kálmán azért iratta a rövid István-legendát, mert ebben emlékeztetbe idéztethette Vazul megvakíttatását, amivel saját tettéhez, trónjára törő testvére megvakíttatásához szolgáltatót jogalapot. E tett 1109-ben történt s így — Horváth szerint — a legendát Kálmán 1109 után iratta.

Ennél a légből kapott értelmezésnél súlyosabban nyom a latba a világnézeti háttér, amely mögötte van. Horváth az Árpád-kori irodalmat, világpolitikát űző királyaink korának szövegemlékeit a pillanatnyi érdekek rögtönzött propagandájának tartja. Az eseménytörténet bizonyos mozzanatainak imitt-amott megszólaló publicisztikáját látja ott, ahol az osztályharc és a pápával, császárral viaskodó nagystílusú világpolitika túlkörződését kellene megpillantania. Vissza kell utasítanunk ezt a parlagi, nyárspolgár szemléletet.

Az egyszerű sémák ide-oda tologatása bonyolultabb árnyalatok szétválasztására persze még kevésbé alkalmas módszer. A több átdolgozó keze nyomát őrző hosszabb Gellért-legendá elemzése jellemző arra, hogy Horváth mennyire képtelen a több rétegből összetevődött szöveggel megbirkózni. Amit a Gellért-legendá rétegeinek lefejtése terén elérni lehetett, azt Váczy Péter kitűnően elvégezte »Gyula és Ajtony«, továbbá »A Vazul-hagyomány« című tanulmányában. Előbbit Horváth imitt-amott idézi, utóbbit nem ismeri. Így aztán perbe száll a régibb kutatókkal s az igen kései hosszabb Gellért-legendá keletkezésének korát erőlesen előretolja, mert benne a szerző Andrást, Bélát és Leventét Vazultól származtatja: »Ha ugyanis a Legenda Maior a maga egészében későbbi szerkesztmény volna, érthetetlen, hogy miért éppen azokat a történeti adatokat tartalmazza, amelyek ellen a XIII-XIV. századi krónikáink minden erejükkel hadakoznak. Ilyen adat mindenekelőtt az Aba Sámuel és Péter után uralomra jutó Béla-ág leszármazásának kérdése. Kézai felháborodva utasítja vissza némelyeknek azt az állítását, hogy András, Béla és Levente Vazul leszármazottjai volnának« (159.). Kár, hogy Horváth vizsgálódásai körén kívül felejtette a Várad és a Zágrábi krónikát, e pontosan datált XIV. századi szövegeinket, amelyek egyáltalán nem »utasítják vissza felháborodással« a Vazul-genealógiát. Bővebb magyarázat helyett ismét felhívjuk figyelmét Váczy Péter tanulmányára, amely a kérdést szövegkritikai és politika-történeti szempontból egyaránt tisztázza.

Döntően korhatározó adatnak tartja Horváth a hosszabb Gellért-legendá egyik kitételét arról, hogy »a szerzetesi élet lehanyaglik, a barátok öltözetükben tarkák lesznek. A »tarka ruházat« szerzeteseken — írja — csak a ciszterci rendet érthetjük« (162). Márpedig tudnia kellene minden középkorkutatónak, hogy a ciszterciak akkor szürke csuhát hordtak, »monachi grisaei« néven emlegették őket, nem beszélve arról, hogy megjelenésük a szerzetesi élet fellendülését és nem hanyatlását jelentette. Horváth mindezt nem tudja s így a pillanatok alatt gyártott összefüggésre időrendi meghatározást épít: Első településük Magyarországon 1142-ben létesült, de ekkor a Gellért-legendá szerzője »már nem tehetett volna ilyen rosszalló megjegyzést a királyi család pártfogásával megtelepülő rend ellen« (162). Tehát távolból szerzett tudomást e franciaországi rend megalakulásáról, amely 1098-ban történt s valahogy így okoskodva keltezi 1110 tájáról a törzsökös részében jóval későbbi legendát.

Most aztán teljességgel betekinthetünk Horváth történeti és filológiai módszerének titkaiba. Legjellemzőbb példa talán az általa kikövetkeztetett Miklós püspök nevű krónikás esete. Kiindulópontul szolgált neki a Szentpétery Magyar Oklevéltanában tett megállapítás a Tihanyi Alapítólevélről. Eszerint a legrégebb nyelvemlékünket tartalmazó oklevelet könyv-írással írták. Horváth ezen az alapon — úgy látszik — elhatározta, hogy Miklós püspöknek, aki szerinte a Tihanyi Alapítólevelet fogalmazta és írta, mivel ezt könyv-írással tette, legalább egy krónikát fog íratni. Semmi kétség, ő volt I. András krónikása, hiszen a későbbi krónika-szövegekben szerepel is mint egy hamis (!) levél szerkesztője s a Tihanyi Alapítólevélben tanúként felsorolt főrangúak közül hárman a későbbi krónikákban is fellelhetők. A Tihanyi Alapítólevél dátuma azonban: 1055, s a záradékból megtudjuk, hogy a szövegző N — aki egyébként nem biztos, hogy azonos a tanúk közt szereplő Miklós püspökkel — ekkor már elköltözött az élők sorából. Horváth krónikája azonban csak úgy jöhet létre, ha Miklós püspök 1055 után még él, mert »a magyar történetet I. András haláláig írta meg« (305). András pedig 1060-ban még uralkodott. Be kell tehát bizonyítani, hogy a Tihanyi Alapítólevél záradéka élő személyről tanúskodik. Horváth a következőképpen jár el: »a záradéknak csak az utolsó tagját idézi: »qui tunc temporis vicem procurabat notarii«. Erről a félreérthetetlen kijelentésről azt bizonyítja, hogy élő egyénre vonatkozik (306.), miközben persze egyszerűen elhagyja a főmondat »a beatissimo praesule N« kifejezését, amely világosan megmondja, hogy az oklevél

másolat, hiszen »megboldogult« egyén szövegezte. (Érdekes egyébként, hogy pár sorral fentebb még teljes egészében idézte az egész mondatot, de vagy elnézte, vagy azt gondolta, hogy olvasója fogja elnézni az ellentmondást.)

Tudom, hogy a Tihanyi Alapítólevél kérdése korántsem ilyen egyszerű. Pais Dezső tanulmányában (Századok 1944, ismét kiadva: Magyar Nyelv 1955, 12—17), melyet Horváth nem ismer, Du Cange szótárából idéz egy franciaországi adatot, mely szerint 1076-ban »Beatissime Pater«-nek szolít valaki egy apátot. Pais Dezső természetesen nem von le ebből messzemenő következtetéseket, sőt ezen adat egyetlen volta és egyéb okok miatt úgy véli, hogy Miklós püspök notariussága korántsem kétségtelen, de ha mégis ő lenne a notarius, a scriptor semmiképpen sem, mert önmagát mégsem nevezheti beatissimus-nak. Horváth nem ismeri a franciaországi adatot sem, de azért kétségtelen előtte, hogy a holtat élőnek is veheti. Az András-krónika érdekében végzett stíluselmzéseit tarthatatlan voltát alább fogjuk kimutatni.

A rövidebb Gellért-legenda datálása végett Bernard Sylvestre-t, a tours-i filozófust először összetéveszti Bernard de Chartres-val azután az előbbinek »De mundi universitate sive Megacosmus et Microcosmus« című művére hivatkozva jellemzőnek tartja, hogy »a microcosmus szó csak a XIII. sz. elején bukkan fel a nyugati latinságban«, holott mindkét fentnevezett mester a XII. sz. legelején működött. Így aztán kijelenti: »a legenda legkorábban a XIII. század elején keletkezhetett« (183).

Az eddig legidőtállóbbnak bizonyult tételt, a II. Géza korabeli krónikát III. István krónikásának tulajdonítja (csupán azért, hogy Marczali, Madzsar, Domanovszky, Váczy egybehangzó szilárd eredményének is ellentmondjon), mert a feltételezett III. István-féle krónikás stílusában jellegzetes ironiát vél fölfedezni, így pl. többek közt ebben a középkori közhelyben: »Sed cum esset in articulo mortis, monachalem habitum relicto regno suscepit« (274), azaz: amidőn már közeli halálát érezte, otthagyta a trónt és szerzetesi csuhát öltött. Vajon hol itt az ironia? (Horváth a monachalis habitus alatt, úgy látszik, holmi jezsuita magatartást érthetett.) E kikövetkeztetett krónikából, amelynek ironikus (!) stílusát ilyen módon egy krónikás egyéni modorának tartja, kikövetkezteti azt a krónikát, amelyet Hóman Szent László-kori Gesta Ungarorum-nak nevezett el. Hóman ezen a ponton a következőképpen járt el. A Képes krónika eme utalásából: »Ha valaki tudni kívánná, hogy Boldog László mennyi jót tett népével, az ő tetteiről szóló munkából teljes ismeretet szerezhet«, arra következtetett, hogy a »de gestis eiusdem« kifejezés valami *Gesta Ladislai* c. műre látszik mutatni. Az is feltűnt Hómannak, hogy a krónikás iften forrásából egyszerűen lemásolt egy Szent Imrére vonatkozó részt: »ex legenda eiusdem... plenam... noticiam habere poterit«, »csupán — folytatja Hóman — a *Legenda* helyébe tette saját külön forrásának címét, jelzőképpen ott felejtve az *eiusdem* szót. E *Gesta* (Hóman persze mindig célzatosan nagy kezdőbetűvel írja, hogy minél inkább címként hasson) alatt természetesen a sokszor említett *Gesta Ungarorum*-ot kell értenünk« (A Szent László-kori Gesta Ungarorum. 70—71).

Mindenki tudja, aki szövegkritikával foglalkozott, hogy ilyesfajta »ottfelejtett« jelzőket kiiktatni egyértelmű a történelemhamisítással. Mindazonáltal Hómannak is feltűnt, hogy az *eiusdem* szó krónika jelentésű *gesta* szomszédságában nem állhat. László-kori *gesta* lehetséges, de László-gesta nem. *Gesta Ladislai*: ilyesmi még mint cím is gyökeresen ellentmond az Árpád-kor szellemének; amely csak a dinasztikus származásrend krónika-formáját ismeri. A Hóman-féle forrás-hyperkritika teljes csődje kiolvasható az ő fenti rövid magyarázatából. Hóman ugyanis nem tudta, hogy a *gesta* szó a középkori latinságban legendát is jelent. Igaz ugyan, hogy hazai latin nyelvünkben ez az egyetlen adat, de még ha el tekintünk is tőle, akkor sem szabad Horváthnak ilyesmit olvasnia ki a krónikából: a krónika eme része nem a legendára utal, tehát még a legenda előtt kellett keletkeznie, azaz még a XII. században. Míg ugyanis a Tihanyi Alapítólevél esetében a *beatissimus* fölött hunyt szemet Horváth, addig most László *beatus* jelzője (amely szintén valószínűvé teszi, hogy legendáját illeti a célzás) már szemmel láthatólag zavarja Horváthot, ezúttal nem meri azonban eltüntetni a László neve előtt pajzánkodó és számszerint öt krónika által megőrzött *beatus* szót, hanem szemérmesen zárójelbe burkolja.

Horváth a krónika-szöveget egyszerűen kettévágja egy András-kori (ez a bizonyos Miklós-féle mű) és egy Kálmán-kori krónikára a következő eljárással:

Megállapítja, hogy a kései krónika-szövegek I. István utódja Péter uralmát németgyűlöletből izzó Péter-ellenes hangon adják elő, majd egyszerre csak átcsapnak a Péter királlyal rokonszenvező németbarát hangnembe (332.). Nos, ez a beállítás nem felel meg a tényeknek. Mindössze arról van itt szó, hogy a krónika, miután elmondta Péternek a magyaroktól elszenvedett vereségét, röviden célozgat német babonára: »A németek viszont azt híresztelik, hogy amint közeledtek, hogy megmérkőzzenek, égi jelként felhőcske jelent meg, és az Istentől támasztott heves forgószél rettenetes porfelhőt hordott a magyarok szemébe, akiket, mint mondják, a pápa úr átokkal sújtott, mert királyukat Pétert meggyalázták«. A forráskritika

ezt a részt már régóta úgy könyveli el, hogy a magyar krónikás itten az Altaichi Évkönyvek hamis adatát gúnyolja. Horváth persze a mondatkezdő »A németek viszont azt híresztelik« (*Tradunt autem Teutonici*) részt szándékosan elhagyja fordításából, hogy a megcsonkított mondatból Péter iránti rokonszenv legyen kiolvasható. Így aztán előáll a kettős mondanivaló.

Ilyen nyers beavatkozással intézi el azt a sokrétű részletet, amelyet tüzetesebben — úgy látszik — nem óhajtott megvizsgálni. A krónika idevágó fejezeteiben ugyanis tényleg van német-szimpatia, de kizárólag az Aba Sámuel leverő császár iránt, ugyanakkor gyűlölet Aba Sámuel népi uralmával szemben, de egyben a meghalt Aba emlékének babonás tisztelete is. Mindezek a vonások végigszántják az egész krónikát. Értelmezésükhöz a hűbériség nemzeti problémájának ismerete kell, amely az osztályproblémától természetesen elválaszthatatlan; Péter idegen-uralmával szemben a krónikás a kisemmizett magyar urak pártjára áll, Aba antifeudális kormányzásával szemben viszont helyesli a császári intervenciót, a némettől való függés ellensúlyaként pedig a megholt Aba Sámuel mint szentet idézi fel. Horváth ezt a szimbolizmusa ellenére is világos mondanivalót nem helyezett kellő megvilágításba, így a részlet stílári szépségeit sem vette észre, s olyasmit magyarázott bele, ami a krónika szellemével és betűjével ellenkezik. Amidőn ehelyett a krónikát kellős közepén önkényesen kettévágta, föl sem vetődött benne a kérdés: az állítólagos németbarát átdolgozó vajon az izzó németgyűlöletet miért nem tüntette el a krónika szövegéből, melyet, Horváth szerint, »kor-szerűen kijavított és interpolált« (333.).

Úgy érezzük, Horváthnak sem oknyomozó módszere, sem tárgyi és nyelvi felkészültsége nem volt kielégítő Árpád-kori irodalmunk alapvető világnézeti, időrendi és szövegkritikai kérdéseinek tisztázására. Vizsgáljuk meg mostan szűkebb értelemben vett technikai jellegű eredményeit, amelyek az általa legfőbb kutatási módszerként alkalmazott rimes és ritmikus próza vizsgálatából adódnak.

Horváth teljesen ötletszerűen fogja rá egy-egy szövegre, hogy rimes vagy ritmikus próza s idevágó elemzései — művének csaknem kétharmada — egyenesen nevetségesek. Nagyjából 1200 és 1250 között húzza meg a határt, amelyen innen rimes, azon túl ritmikus prózát kell találnunk. A rimes próza használata tehát nagyjából biztos kritériuma — szerinte — a szöveg XI–XII. századi voltának. Már itt meg kell mondanunk, hogy ott, ahol pontosan datált oklevelekről van szó, Horváth mindenben igazat ad az eddigi eredményeknek, a datálatlan legendák és krónikák esetében viszont a kutatásnak úgyszólván minden eddigi eredményét módosítja. Ahol tehát teljes volt a világosság, ott Horváth megvilágítja a világosságot, az epikus szövegeket illetően pedig a sötétséget még jobban besötétíti. Gyanússá teszi vizsgálatait az a tény, hogy az oklevelek területén a rimes próza varázsvesszeje mindent jóváhagy, a legendák és krónikák terén pedig mindent felborít.

Sajnos, Horváth a középkori dictatorok meghatározását a rimes prózáról nem értette meg, kitűnő példáikból nem okult, hanem egy rossz német szakmunkához fordult útmutatásért. Karl Polheim »Die lateinische Reimprosa« c. kötetében (7. l.), melyet Horváth elismeréssel említ, a német szerző többek közt Hrósvita hibátlan hexameteiről mutatja ki, hogy rímei pontatlanok. Például e kitűnő hexameter:

Ipsius a sexta, ni fallor, forte diei

a következőképpen akarja rimes sorokká ficamítani:

Ipsius a sexta, ni
fallor, forte diei,

de *ni* — *diei* szerinte pontatlan rím, mert a cezúra a *ni* elé esik. Ugyanígy töri kerékbe a kiváló Hrósvita egész sereg egyéb hexameterét is. Lektorai bírálatomban felhívtam Horváth figyelmét a legújabb szakmunkákra, így elsősorban A. Schiaffini tanulmányaira, sajnos eredménytelenül. Így hát nekünk kell megmagyaráznunk a középkori rimes próza mibenlétét.

A középkori rimes próza elengedhetetlen követelménye: 1. a tiszta rím, amely vagy *similiter cadens* vagy *similiter desinens*, és 2. a főhangsúlyt hordozó szavak azonos száma. Hugo Bononiensis következő példájából:

vestrae | dilectionis | et fraternitatis | litterae | meas ad aures | usque | venere (7 főhangsúly)
quarum | praesentiam | vellem | si possem | prae oculis | semper | habere (7 főhangsúly)

vagy akár egy hazai oklevél-arenga-részletből:

id non solum | laude | humana | praedicandum (4 főhangsúly)
verum | divina | mercede | remunerandum (4 főhangsúly)

vagy Anonymusból :

Felix | igitur | Hungaria (3 főhangsúly)
cui sunt dona | data | varia (3 főhangsúly)

levonható tehát, hogy 1. a rímek tiszták s vagy azonos kázus-alakok : praedicandum-remunerandum (similiter cadens), vagy grammatikailag elütő formák : Hungaria (sing.)-varia (plur.) (similiter desinens), 2. súlytalan vagy kevésbé súlyos, vagy a súlyos szóval egy testet alkotó szavak a mondathosszúság szempontjából nem számítanak, mert átadják hangsúlyukat a testes szónak. Minden testes szó egy fő hangsúlyt hordoz, s a főhangsúlyoknak minden mondattagon belül azonos számúaknak kell lenniök. Erről mondja a középkori elmélet, hogy azonos szótagszámúaknak látszanak, holott nem azok. Horváth ezt a meghatározást nem értette meg, pedig a fenti itáliai példából, melyet őtána idéztem, leolvashatta volna a szabályt (52.).

A rímes próza kötött hangsúlytörvényének fel nem ismerése aztán szabad kezet ad Horváthnak s ilyen rímes prózákat mutat ki a művelt Anonymus szövegében :

cathenis ferreis obligatos in teterrima carceris inferiora miserunt (7 főhangsúly!!! 26 szótag!!!)
et castrum militibus plenam dimiserunt (4 főhangsúly!!! 13 szótag!!!)

S mi több, e példáról állítja : »A rímhatást hathatósan elősegíti a kólonok egyenlő vagy legalább is nem nagyon különböző hosszúsága, amint ezt Hugo Bononiensis tanítja» (203.). Jellemző, hogy másutt (186.) egy 14 + 25 szótagú prózarimpárt nem tart tudatosnak a mondattagok »túl hosszú» volta miatt. Egyáltalán nem vette észre, hogy a szótagszámnak semmi szerepe nincs a latin rímes prózában.

Hol rímnek tart ilyesmit : *roborare-stabilire, fecisti-largiri* (150.), *excludere-computare* (156.), hol viszont rímtelennek (*occidere-devastare*, 179.).

Ilyen formán szabdal darabokká egészséges próza-sorokat :

Bohemi videntes sagittarios venire,
sine dubio sciverunt veritatem esse,
quod audiverant.

Előfordult a középkorban, hogy rossz rímeket gyártó teoretikus rímnek nevezte a maga tákolmányát, így pl. : a kor egyik leggyengébb írója, a német Onulf von Speyer. Árpád-korunk stílusát azonban nem a barbarizmushoz kell mérnünk, hanem az általános és tipikus európai technikához, amely nem tűr semmiféle lazaságot, sem a rím, sem a ritmus területén. Amilyen dogmatikus és intoleráns a hübriség világnézetében, éppen olyan merev és következetes stílusbeli és poétikai formalizmusában. Ezt a formalizmust kellett volna Horváthnak megvizsgálnia, melynek ismeretében nem minősített volna rímes prózának ilyesmit :

Rex autem cum exercitu venit contra ducem in Warkun,
et dux e contra venit prope Warkun (284.),

továbbá :

Endre, Bele
et Levente (314.),

vagy alliterációnak ilyen, másként ki sem fejezhető szerkezeteket : versus Waradinum (194.) in impetu (287.).

A Tihanyi Alapítólevélről megállapítja, hogy a scriptor »paleográfaiilag» is jelezte a rímeket, holott éppen az egyetlen rím mellett (*rei curam — perituram*) nem találunk írásjelet az oklevélben, minek következtében Horváth ezt a valóban szép rimpárt »mellékrím»-mé degradálja. Ha csak a legkisebb gondossággal látta volna el feladatát, rájött volna, hogy a Tihanyi Alapítólevél nem rímes, hanem bőségesen ritmizált prózában fogant s így, ha Horváth »stíluskritikai» módszerét alkalmazzuk rá, akkor a Tihanyi Alapítólevélnek nem 1055-ben, hanem kb. a tatárjárás körüli években kellett létrejönnie. Mindjárt ide is iktatom arengájának összes cursusait : saecularis rei curam (trispondaicus), tempore perituram (velox), immemoresque crediderunt (trisp.), invenerunt induria (tardus), memorii commendarent (velox), posset deleri (planus), videatur et optimum (tardus), exarari edixit (planus), seriatim monstrante (planus), sanctae Mariae (planus), Aniani episcopi (tardus).

Virtuózanban ritmizált oklevelet alig lehet elképzelni, még a tulajdonneveket is cursus-pozióba helyezte, még rímei is cursus-rímek s a Horváth szerint fejlett technikára valló

cursus velox kétszer is előfordul ebben a pár soros arengában, melyet Horváth rimes prózának tart.

... summo pontifice cum eo dispensate regnare compellitur.
Qui ab Hungaris Cunes Calman appellatur,
eo quod libros habebat,
in quibus horas canonicas ut episcopus persolvebat.

Horváth e négy sort is rimes prózaként könyveli el (286.). Mint látjuk, első 2 sora nem rimel, 3. és 4. sora pedig az eltérő hangsúlymennyiség miatt nem számít rimes próza-sornak. Cursus-fokozása azonban a tipikusan velox-ban kicsendülő abszolút mondatvég felé a legfejlettebb technikát mutatja. Ehhez hasonló rímtelen ritmusokat találunk a könyvében ritmus-talan rímként feltüntetett példák tömkelegében. 1250 mondattagról állítja, hogy rimes próza. Összeállításom szerint 233 sor valóban középkori értelemben vett rímet tartalmaz, míg 1017 sor semmiképpen sem nevezhető rímelőnek. A termelésben ezt az arányt 81 százalékos selejtnék nevezik.

Et nunc venio ad fortissimum! Horváth kitűnő külföldi mintát idéz a prosimetrumra (a prózából észrevétlenül versebe átszendülő forma):

Ugo patris matrisque loco
quem habui semper,
quicquid habet
queque valet,
dat mihi libenter.

Mihelyt ugyanezt hazai irodalmunkban is keresni kezdi, nem az idézett jó középkori dictator-vers, hanem a gyenge fülű Karl Polheim nyomán indul el, s a következő szörnyszülöttet hozza világra, rokkantságra kárhoztatva Anonymus szabályos prózáját a Szerencs helynévről adott szófejtésében:

quod interpretatur in lingua eorum
zerelmes eo quod multum
dilexerunt illum locum
et a die illo usque
nunc a zerelmu locus ille
vocatur zerenche.

Első pillanatra látszik, hogy a *multum dilexerunt*, illetve az *usque nunc* kifejezéseket önkényesen vágta ketté. Az egész világirodalomban nem volt még költő, aki ilyesmit megengedett volna magának, hacsak nem groteszk célzattal. Horváth meg is jegyzi, hogy itt nem is rimes-prózáról, hanem egyenesen versről van szó, mert »a rimes próza ezt az erőszakot nem bírja meg, ellenben a versben e jelenségnek számos esetben tanúi lehetünk« (200.). Tehát: Ha nem jó lakáinak, jó lesz püspöknek! Példát persze nem hoz fel tétele illusztrálására. És végül, magabiztosan kihásít Anonymusból három »vágáns«-verssort (ad notam: Gaudeamus igitur, juvenes dum sumus):

Nam ibi habundat (-l) aurum et argentum
et inveniuntur in fluminibus terrae
illius pretiosi lapides et gemmae.

Mint látjuk, mindössze négy fő szépséghibája van: az első sor közepéről egy szótag hiányzik, az *in*-t elválasztja a *fluminibus*-tól, a *terrae*-t az *illius*-tól, a *pretiosi*-t *pretiosi*-nak hangsúlyozza.

E ficam-versek kiagyaltása helyett Horváthnak az Anonymus-prológusba foglalt gyönyörű versikét kellett volna elemeznie, mert az valóban vers és Árpád-kori irodalmunk egyik gyöngyszeme. A prológushoz azonban nem mert hozzányúlni, mert az, mint látni fogjuk, elejétől végig pompás ritmikus prózában van írva.

Ha valaki azt nevezi rimes prózának, ami neki úgy tetszik, s ezzel datálni és szerzőségeket megállapítani merészkedik, felelőtlen módszerével bármiről bármit bebizonyíthat. És Horváth ugyane módszer szerint bánik el a prózaritmussal. Nem akarok semmiféle világnézeti következtetést se levonni abból, ha egy hazai középlatinista még népünk latin nevét sem tudja hangsúlyozni: Hungarus-nak ritmizálja (301., 386.), csakhogy ráerőltesse a maga képleteit, holott az általa tüzetesen vizsgált Rogeriustól megtanulhatta volna népünk latin nevének középkori hangsúlyát: Húngarus offendébat (velox), Húngaris non valérent (velox) stb., stb. . .

Hugo Bononiensis-t Jakubovichnak két egyező közhelyre épített hipotézise alapján Anonymus stilisztikai főmintájának tartja, de mégcsak föl sem vetődik benne a kérdés, hogy a ritmikus prózában író olasz dictator ritmusai vajon miért kerültek el a magyar krónikás

fülét. Horváth ugyanis azt bizonygatja Anonymusról, hogy krónikájában került a ritmikus mondatvégeket. Ennek bemutatására a vérszerződés-fejezetet közli, s hogy minél kevesebb cursus-t mutasson ki benne, a latin szöveg rubrumait is felsorolja, melyekre a középkorban ritkábban szokták alkalmazni a cursus szabályait s így mit sem bizonyítanak Anonymus ritmustalansága mellett: *Primus status iuramenti sic fuit... Secundus status iuramenti sic fuit...* és így tovább, mind az ötöt felsorolja s megállapítja róluk, hogy szabálytalan ritmikájúak. De még itt is visszafelé sül el Horváth kezében a ritmikus próza fegyvere, hiszen a *iuramenti sic fuit* pontosan reprodukálja a francia dictatorok *reficiamur in mente* paradigmáját, tehát szabályos cursus planus. Anonymusról adott stíluselemzésével aztán már teljes tabula rasa-t teremt Horváth. Idevágó fejezetében fölényesen utasít vissza mindent, amit az eddigi kutatás megállapított. Nincs helyünk itt arra, hogy tételeit pontról-pontra megcáfoljuk. Csupán az általa egyedül üdvözítőnek tartott ritmikus próza hiányára közöljük a prologus ritmikus tagmondat- és mondatvégeit. Ez a lista elég lett volna Horváth csaknem valamennyi tétele cáfolatára, módszere jellemzésére: *dictus magister (planus), petitionis effectum (tardus), simul essemus (planus), amore complexus (planus), ceterorumque auctorum (planus), meis audiveram (tardus), voluntate legeremus (trisp.)*. *principales personae (planus)*, *Hetumogervocantur (planus)*, *Scithia descenderunt (velox), et enim me facturum (velox), eram oblitus (planus), reddere monuisset (velox), oblivioni tradatur (planus), optimum ergo duxi (velox), possint agnoscere (tardus), somnando audiret (planus), Mariae matri ejus (velox), hic et in aevum, amen (ritkán használt, de velox)*.

A középkori prózaritmussal valóban kevesen foglalkoznak, könnyű tehát félrevezetni a gyanútlan olvasót. Márpedig ahol ellenőriztem a Horváth felsorolta oly szövegeket, amelyekre vonatkozólag az előző kutatókkal száll perbe, megállapításait mindenütt téveseknek, a legjobb esetben hiányosaknak találtam. Az Anonymusszal ma már egy személynek veendő Péter prépost 1183. évi oklevelének mondatvégeit »kivétel nélkül antiritmikus«-nak mondja (97.), holott egyetlen ritmustalan mondatvéggel szemben a következő alakzatokat találjuk benne: *Christi fidelibus (tardus), orationes in domino (tardus, abszolút mondatvég!)*, *facta mortaliū (tardus), revocentur in dubium (tardus), revocet auctoritas (tardus, abszolút mondatvég!)*, *Strigoniensis ecclesiae (tardus), Forcasium celebratum (velox), possit revocari (trispondaicus), marcis vendiderunt (trisp., abszolút mondatvég!)*. E pár soros oklevélben nem is lehetett volna több cursust elhelyezni. Az egyetlen ritmustalan mondatvég (communiri fecimus) lehet, hogy másolásból eredő szócsere révén állt elő a szabályos velox-ot adó fecimus communiri helyett. Tőlünk azonban távol áll, hogy feltevésekkel magyarázzunk, a fenti példák ez utóbbi nélkül is mutatják a ritmus gondos alkalmazását, melyet Horváth e korra vonatkozólag hol nemlétezőnek, hol ingadozóknak tart. Az 1210-es oklevelet 3 ritmustalan alakzata miatt ritmusellenesnek mondja, miközben 8 tökéletes cursusát egyszerűen elhallgatja. Úgy érzem, itt Horváth a tudományos tisztesség határához közeledik. Lássuk csak, meddig jut el.

Ahol Horváth krónika-szövegrészeket datál, vagy fiktív szerzőknek tulajdonít ritmusvizsgálatával, ott minden megállapítás revízióra szorul. Iskolapéldája ennek a könyve 256—259. oldalain található részlet, amelyben ritmikusnak mond ritmus-hibáktól hemzseggő szöveget és vice versa. A trispondaicus alakzatot magyar sajtáságnak tartja (300 s. köv.) s ezt jelentős felfedezésként könyveli el. Felhívom figyelmét a *Liber sancti Jacobi* c. XII. századi franciaországi műre, amelynek szintén uralkodó cursus-a a trispondaicus. Erre a merész általánosításra egyébként M. G. Nicolau rövid vázlatja indította Horváthot, amelyből kiolvasta, hogy a külföldi dictatorok a trispondaicus szabályait nemigen tanították. Azonnal elkészült tehát a feltevés: a trispondaicus csak magyar sajtáság lehet.

A rimes és ritmikus próza Horváth könyvének vezérszólama. Helyenként összevet ezekkel két-három stílári sajtáságot, az etymológiát, az annominatiót, a chiasmust. A középkori elméletben és gyakorlatban ismert stílusfogásokat, melyeknek száma a XII. században 40 és 50 közt váltakozik, nem vette figyelembe. Még a ritmizált rímre sem volt tekintettel, pedig Anonymusnál ilyen formációt is találunk: *obsides acceperunt — plenum dimiserunt* (velox rímel trispondaicusszal), ami a Gallus-féle lengyel krónikának is jellegzetessége. A Szent Lászlót dicsőítő versei frequentatíós rím-sorozata jellegzetes középkori forma. Ezt is a maga helyére kellett volna tennie stb., stb.

Meglepő azonban, hogy kitűnő elemzést adott Rogerius Carmen-jéről és a históriás ének-stílusról, melyet Anonymusával vet egybe. Művének ezek a 239—254. továbbá 207—234. oldalai, azaz közel 400 oldalas könyvből mintegy 44 oldal, egy-két túlzástól eltekintve, élesen kéri az erőszakolt tévedések tömkelegéből. Rogeriusszal ilyen szempontból előtte senki sem foglalkozott. Horváth pontosan ritmizálja ezt a szép szöveget, s műfaji meghatározását is magas színvonalú, a középkori európai irodalomba biztos betekintést nyújtó, igazi humanistaként adja. Ebben a fejezetben nem ismerünk rá a fentebb ismertetett Horváthra. Kitűnően sikerült a históriás éneknek Anonymus epikus modorával való egybevetése is. Persze több évszázad választja el a kettőt egymástól, s összefüggésük bizonyítása csak folklor-

anyag és külföldi analógiák ismeretében sikerülhet. Horváth ezzel adós maradt, pedig a szovjet filológia és a Szovjetunió népeinek rendkívül gazdag anyaga ezen a téren döntően tudott volna a segítségére lenni.

Nem helyeselhetjük Horváth modorát sem. »X. Y. kimutatta, hogy... de figyelmét elkerülte, hogy...« és az ehhez hasonló apodiktikus formulákhoz képtelen hipotéziseket kapcsol. Hamis adattal oktat ki olyan jeles középkorkutatót, mint E. Faral (197.), ahelyett, hogy ennek remek monográfiáját a középkori poétikákról, vagy másik művét a joculatorokról tüzetesen átnézte volna. Előfordul, és nem egy ízben, hogy a feltevéseket mint saját eredményét tálalja s csak a végén derül ki, és igen leplezett contextus-ba rejtve, hogy »Madzsar hívta fel rá a figyelmet« (154.), vagy: »Kardos Tibor mutatott rá« (195.), »Ezt Domanovszky is kiemeli« (270.). A Tihanyi Alapítólevél-beli Miklós püspök krónikás voltát többek közt így bizonyítja: »A krónika e részének stílusa és a tihanyi alapítólevél stílusa között tökéletes az egyezés« (315.). A két szöveget azonban nem veti egybe, ilyesfajta egyeztetést, úgy látszik, már ő sem mert megkockáztatni. A már régóta hamisnak bizonyult okleveleinkről »rímes« prózája alkalmazásával ő is hangoztatja, hogy hamisak s ezt a kijelentést teszi: »Az oklevélkritika később nagy körülményességgel kimutatta, hogy... hamisítvány. Ezt a stíluskritika első pillanatra meg tudja állapítani...« (72.). Ha jól értem, e mondat mögött kb. ez a magatartás áll: »Kár volt a történészeknek egy évszázadon át vesződniök, én, Horváth János, első pillanatra eldöntöttem volna a kérdést«.

Am a legsúfabb tréfát Györffy György kitűnő eredménye körül űzi Horváth. Árpád-kori irodalmunkról a legszebb, leggazdagabb, legtermékenyebb munkát Györffy írta. Egyik eredménye a sok közül: a hun krónika Ákos mester nevű szerzőjének pontos meghatározása. Ákos művét Kézai éppen hogy csak kiegészítette. Györffyéhez hasonló színvonalú művet forráskritikánk mind ez ideig nem produkált. Horváthnak az ő pontos bizonyítékai sem tetszenek. Elismer ő is egy Ákos mestert, de a hun krónikát elvitatja tőle. Györffy cáfolatára felsorakoztatott érvei közül csak azt emelem ki, melyet a leginkább döntőnek tart: a nyelvi bizonyítékot. Horváth szerint már csak azért sem írhatta Ákos a hun-krónikát, mert a Györffy által Ákosnak tulajdonított olasz szavak éppen megfordítva: Kézai szövegében fordulnak elő. És erre felsorol Horváth egy sereg, szerinte olaszból latinosított szót, minden filológiai dokumentáció nélkül, úgy látszik, amúgy kapásból. Helyszűke miatt csak a listája élén szereplők említésére szorítkozom, Du Cange, Forcellini, Wartburg, Meyer-Lübke, Dauzat, O. Bloch és A. Thomas idevágó szakmunkái alapján: *arnesia* az ófr. *harneis* latinosítása, *frivolus*, *molestare*, *virtuosus*, *commune*, *communis*, *ordinare* XII. századi franciaországi szavak, melyek e korban már mind francia, mind latin alakban használatosak francia földön. A *timoratus* közös európai latin szó. A *partita* szóra nem találtam példát a fenti művekben, de Villehardouin már 1200-ban használja a nőnemű *partie* szót »párt, frakció« értelemben. A legtöbb esetben, úgy érzem, közös európai latin szavakról van szó. Horváth mindenesetre nem jelöli meg forrását. Eddig azonban még nagyobb baj nem volna tudományos erkölcsével. Hanem aztán amikor egyszerűen elhallgatja az ellen-bizonyítékokat, a csak Itáliában ismert *scartabelus* szót, továbbá a *Vecca Venezia* és a *Rialto* olasz formában, s még hozzá csak Ákos mesternek tulajdonítható részekben szereplő neveket, a legfőbb és abszolút döntő bizonyítékokat Györffy tétele mellett, akkor, úgy érezzük, Horváth végleg átlépi a tudományos tisztesség határát.

Összegezve: Horváth légből kapott sémák, meg nem értett kategóriák Prokrustes-ágyába kényszerítette Árpád-kori prózáinkat. A nagyobbik bajt nem a kényszer okozta, hanem az ágy, amely rozoga s az első érintésre összedől. Fittyet hányt a középkori írói gyakorlatnak, csak az elméletet nézte, még hozzá a középkori fogalmazás elméletének egy szűk és teljesen praktikus térre korlátozott fejezetét: az oklevélszerkesztést magyarázó *ars dictandi*-kat. Ezeknek egynemely előírását akarta ráerőltetni egész Árpád-kori prózáinkra, melynek elemzéséhez egyéb írástechnikai műveket is ismerni kellene. Am Horváth nem forgatta sem *Ch. H. Haskins*, sem *Paré-Brunet-Tremblay* műveit, sem C. S. *Baldwin* alapvető művét a középkori retorikai és poétikai gyakorlatról. A középkori írásművészetről szüntelenül cikkező *Speculum*, *Revue du Moyen Age latin* és *Mediaevalia et Humanistica* c. folyóiratok egyetlen egy sorát sem ismeri. A hazai kutatásból elkerülte figyelmét *Eckhardt Sándor*nak a pannoniai hun történetről írt tanulmánya, amely a hun krónikát pontosan elemzi, mondanivalóját eposzi magasságba emeli, s így belőle kiindulva kellett volna a hun-krónika formai sajátosságait lemérni.

Elmondhatjuk, hogy Horváth a legnagyobb szabású és legradikálisabb revíziót végezte Árpád-kori irodalmunkon és középlatin filológiánkon. Teljesen szétfejtett úgyszólván minden eddigi eredményt, elszűrkitett minden színt, amit a megelőző kutatás nagynehezen ráillesztett erre a súlyos anyagra, az eddig megállapított korszakhatárokat elmozdította, olyan módszerrel, amellyel maga sem volt tisztában. Előfordult már, hogy cinizmusból valaki remekművet alkotott, de tudatlanságból még sohasem csináltak tudományt. A kutatónak, aki ezután foglalkozik majd hasonló kérdésekkel, első kötelessége lesz: óvakodni Horváth módszerétől és »eredményeitől«.

György János

MEGJEGYZÉSEK GYÖRY JÁNOS KÖNYVISMERTETÉSÉRE

Györy hangja önmagát leplezi le, erre nem kell tehát szót vesztegetnem. Tárgyi ferdtései, hamisításai azonban félrevezethetik az olvasót, ezért ezekre rá kell mutatnom.

1. Az Emese álma-mondával kapcsolatban (15–17. l.) egybevetem a Krónikák kétségtelenül romlott szövegét Anonymus világos, és *viszonylag* logikus előadásával. Ennek alapján megállapítom, hogy a Krónika szövegezése nem alapulhat Anonymuson, ahogy ezt Györffy állította (Krónikáink és a magy. őstörténet Bp. 1948. 43–44.), de a Krónikák mai szövege sem szolgálhatott forrásul Anonymusnak, ahogy ezt Hóman gondolta (Szt. László-kori Gesta Ung. Bp. 1925. 95. l.), hanem legrégebb Gestánkban a mondának egy olyan alakja szerepelt, amelyből a pogány totemisztikus elemek teljesen hiányoztak. A Krónikák romlott szövege abból állt elő, hogy a XIII–XIV. századi krónikások legrégebb Gestánk szövegét Anonymus teljesebb szövegéből kiegészítették, a két forrást ügyetlenül kontaminálták. A két szöveg összeolvasztásakor az *innotesco* ige kettős: transitív és intransitív értelme szolgáltatott alkalmat a krónikásnak a szöveg félreértésére. Mindezeket Györy elhallgatja — tehát éppen a lényegét —, de helyette kitanít engem, hogy az *innotesco* igét «már a kései ókorban használják transitív értelemben». Akkor mi a baj? Hiszen én is ennek az igenek a klasszikus intransitív jelentése mellett a transitív jelentésével operálok. Ugyanakkor azonban megjegyeztem: «Nem lehet tehát arról szó, hogy ez az ige a középkori magyarországi latinságban általában transitív jelentést vett volna fel.» Forcellini szótára az intransitív jelentésre a példák tömegét hozza, a transitív jelentés dokumentálására viszont mindössze Cassiodorusból hoz fel két példát, és a következő megjegyzést fűzi hozzá: Sed neque hic, neque precedens dicendi modus satis Latinus est. Mindezek alapján világos tehát, hogy az *innotesco* ige transitív jelentése 1., nem klasszikus, 2., hogy nem is lehetett nagyon elterjedve. A magyarországi latinságból magam is felhoztam (96. l.) az intransitív jelentésre példát (1191-ből), a transitív jelentésre pedig egy példát 1192-ből (95. l.). Az *innotesco* igenek így a magyarországi latinságban intransitív és transitív értelemben való használata dokumentálva van. Eljárásom tehát módszertanilag megtámadhatatlan akkor, amikor Anonymus Gestájában az Emese álmával kapcsolatban előforduló *innotuit* igenek is transitív jelentést tulajdonítok, annál is inkább, mivel az 1192-i okleveles adat is Anonymus = Péter prépost felé mutat. Ennek ellenére Anonymus Emese álma szövegében az *innotuit* ige transitív jelentését illetően így vonom le a konklúziót: «Anonymus szövegében... az *innotesco* ige intransitív jelentése csak nagy nehézségek árán tartható fenn.» Igaz ugyan, hogy Anonymus szövegében az *innotuit* ei kifejezéstől függő *első quod-os* mondat megengedi az *innotuit* ige intransitív jelentését: *úgy tetszett neki, hogy méhéből patak fakad*, de a második mondat esetében ez már bizony nagyon erőltetett: *és hogy ágyékából dicső királyok származnak*. (Hogyan? Ez is úgy tetszett neki? Elvonulnak előtte a dicső utódok, mint az alvilágban Aeneas előtt. De akkor fölösleges a patak! A harmadik mondat még furcsább: *de nem a saját földjén sokasodnak el*.)

A Budai-Krónika írója érezte e nyelvi kifejezés fonákságát, valamint azt, hogy az *innotuit* igehez csak az *első quod-os* mondat köthető logikusan, az *innotesco* ige intransitív jelentése mellett, s ezért egy új állítmánytól, a *jóstást* jelentő *fatatum fuit*-től teszi függővé a *quod de lumbis eius gloriosi reges propagarentur* mondatot (SRH. I. 284.). Így az értelem helyreáll: «ezért megjósolták, hogy dicső királyok fognak ágyékából származni.» Ez azonban már az álom értelmezése a jósök által. Ez a kiegészítés pedig más szóval annyit jelent, hogy Anon. szövegében az *innotesco* ige intransitív jelentése «csak nagy nehézségekkel tartható fenn», ahogy ezt könyvemben kifejtettem.

E szövegbeli nehézségek nemcsak indokolják, de egyenesen kényszerítik a filológust a szövegromlás okainak felderítésére. A filológiai vizsgálatból pedig az derül ki, hogy az Emese álma-mondát legrégebb Gestánk írója — ideológiai okokból — pogány elemeitől teljesen megtisztítva jegyezte le, a későbbiek pedig kiegészítették, kontaminálták a forrásokat, s ennek következtében egy sereg szövegromlás jött létre: *Quod erat demonstrandum*. (Jegyzetbe: Csak mellékesen említem meg, hogy az *innotesco* ige intransitív jelentését már Györffy is kifogásolta (Krónikáink és a magy. őstörténet. Bp. 1948. 44. l.) a Krónikában.)

Amikor Györy továbbá arról akar meggyőzni, hogy «a *visio* és a *per sompnium* együtt világosan utalnak arra, hogy Emesének «álmában látomás» jelent meg, ezen nincs mit magyarázni! —, akkor csak az a körülmény kerüli el a figyelmét, hogy ez a monda idők folyamán lényegbevágó átalakuláson ment át. Számára ezt az átalakulást vázlatosan leírom:

1. legősibb fok: astur (avis, bestia) matrem gravidavit,
2. fok: astur (avis = bestia) matri iam praegnantis apparuit et innotuit ei, quod...
3. fok: Visio in forma asturis (avis) per somnium (in somno) apparuit et innotuit ei, quod...
4. fok: Sanctus aliquis apparuit matri et innotuit ei...

Amikor tehát a *visio per sompnum apparuit*, akkor már a *gravidavit*-nak értelme vész, különösen akkor, ha az anya már *praegnans*.

A Botond-mondával kapcsolatban is, mint fentebb a latin szókincs egyik alapszavának félreértését akarja rámbizonyítani Györy, mivel a Krónika *minimus* Hungarorum kifejezését »közvitész«-nek fordítom. Általánosan elfogadott nézet, hogy egy szó jelentését a kontextus, a szöveg összefüggése határozza meg. Ez volna azonban a kisebbik baj. A nagyobb baj, hogy ezzel »egész sorozat ál-marxista spekulációt« indítottam el.

2. Botond a Krónika elbeszélése és Kézai szerint semmiképpen nem vezér, mivel a Krónika szerint a Konstantinápolyt ostromló sereg vezére Opour (SRH. I. 310.). Ez *megparancsolta* Botondnak, hogy bárdjával mutassa meg az erejét a városkapun (Capitanéus Hungarorum nomine Opour . . . *iussit* Botond . . . in porta declarare vires suas cum dolabro). Kézai szerint (SRH. I. 171.) pedig Taksony vezér seregében szolgált (Hungari cím Tocsun eorum duce . . .). Ezért mondhattam, hogy Anonymus önkényesen tette meg Botondot honfoglaláskori vezérnek. Ő a kalandozások korában szerepelt, és bizony *közvitész* a források többsége szerint, akiknek a vezér *parancsol*. És pontosan a közvitézi mivoltában fejlődő *osztálytartalomtól* fosztotta meg Anonymus a mondát, — amint ezt kifejttem (20—21. l.) könyvemben. Az aranykaput bevágó Botond a »parasztok« meséinek hőse (és csakis a »parasztoké!«): Anon. (c. 42.): *ex falsis fabulis rusticorum audivi, ideo ad presens opus scribere non proposui*. Kézai így beszél róla (SRH. I. 171): *quidam Hungarus Botond dictus Graeco foras*. A Krónikák pedig (SRH. I. 310): *unum contrarium ei (sc. Graeco) invenerunt, qui oppositus Graeco ita ait: Ego . . . sum Bothond, rectus, Hungarus, minimus Hungarorum*. E bemutatkozással kapcsolatban joggal mutat rá Sebestyén Gyula (A magy. honf. mondái. Bp. 1905. II. 152. l.) Botond »parasztos modorára.«

Az osztálytartalommal tehát ügylátszik nincs különösebb baj, nézzük tehát a *minimus* Hungarorum kifejezést. Györy »Dávid és Góliát viadalára emlékeztető« helyzetet lát itt a *Graecus sicut gygas* kifejezés alapján. Lehet, de meg kell jegyeznünk, hogy sem Anonymus nem tud Botond *kis termetéről*, sem Kézai, aki pedig a görög óriás voltát szintén kiemeli (i. h. Graecus unus magnus sicut gigas. Botond kicsinységét tehát a források nem hangsúlyozzák, míg közember mivoltát annál inkább. Azután meg ez a bemutatkozás a Krónikában: *Ego sum . . . Botond, rectus Hungarus, minimus Hungarorum* mit akar kifejezni ilyen kapcsolatban: Botond vagyok, igaz magyar (és ezért kisemmizett közember?), vagy csak a »*legkisebb a magyarok közül*«? Én a magam részéről a Györy-féle hagyományos, de egyáltalán nem bizonyított értelmezést nem tartom lehetetlennek, de bizonyosnak sem. Erről az íróról alig tehető fel, hogy Dávid-Góliát párhuzamot akart volna festeni Botond vitézségének festésében: nála a *rectus Hungarus* egyenértékű a *minimus* Hungarorummal. — S végül, de nem utolsósorban, nem tarthatom bizonyosnak a *minimus* Hungarorum Györy-féle értelmezését, mivel a *maiores-minores* et *vulgares* kifejezések társadalmi osztályokat jelentő műszavak középkori törvényeinkben is, s így nyilván a *közbeszéd*ben is, (Vö. Kálmán törvényei I. 7. stb. István törv. I. 19. stb.).* De a *minimus*-nak »közember« jelentésére egykorú adat is rendelkezésünkre áll. Rogerius Carmen miserabile-je 7. fejezete szerint (SRH. II. 556.) azt sérelmezik a magyar urak IV. Béla királlyal szemben, hogy míg ők csak nagy nehezen tudnak a király színe elé jutni, addig a kun *közember* előtt is nyitva áll a király ajtaja: »si *minimus* Cumanus accederet, statim patebat aditus, intrabat.« Ehhez nem kell további kommentár!

Tanulság: A dolgokat összefüggésükben kell vizsgálni, nem elszigetelten.

Mérleg: Az ál-marxizmus nagyhangú vádja összeomlott, a *minimus* esetében meg nyilván arról van szó, hogy a régebbi értelmezők értették félre a Krónikában ezt a szót.

Egy szót még Györy idézés-módjára!

Könyvem 20. lapján én a következőket írom: »Ezek a szóbeliség útján élő történeti énekek és mondák a társadalmi fejlődés egy korábbi, már meghaladott szakaszát képviselik, annak a társadalmi és jogi viszonyait tükrözik s éppen ezért a *még nem egészen megszüldött új állam számára veszélyesek*.« Ezt a megállapítást én az Anonymus által idézett jokulator verssel kapcsolatban (*omnes sibi loca acquirebant*) a *földtulajdon* kérdésére vonatkozólag teszem.

Ezt Györy önkényesen a Botond-mondára vonatkoztatja, s a teljes idézet helyett csak az aláhúzott részt hozza, majd folytatja egy ezzel a kérdéssel össze nem függő helyről vett másik idézettel könyvem 21. lapjáról. Az idézésnek ez a módja az olvasó szándékos meg tévesztése. Az idézés ilyen kezelésével mindent ki lehet mutatni, de ebből csak hamisítás és ferdítés jöhet ki. Így persze, hogy »kiderül, hogy a *hűbéri rend* (én ezt a kifejezést nem használom!) mindig H. tetszése szerinti időszakban szüldül meg.« Mintha a feudális fejlődés egy-

* Csak mellékesen jegyzem meg, hogy Györfy György is (i. m. 101., 120. l.) egyszerű *közvitész*-ről beszél Botonddal kapcsolatban, — helyesen!

szerre, egycsapásra ment volna végbe! A feudális rend különböző tényezői (gazdasági, politikai, ideológiai) nyilván nem egyszerre, de még csak nem is azonos ütemben fejlődnek ki és szilárdulnak meg. Az állam megszilárdulása, az új vallás gyökérvetése, a termelés új rendje, a földbirtokviszonyok kialakulása, a lakosság osztályrétegződése állandóan mozgásban levő, fejlődő viszonylatok, s amikor pl. már a királyság, mint intézmény megszilárdul, a földbirtok kérdésében a legnagyobb harcok dühhatnak stb. Ezeket a szempontokat én nem keverem össze, de Győry igen. Ezzel a megjegyzéssel megelégedve, Győry hasonló ferdítéseire a továbbiakban nem reflektálok.

3. Úgy látszik, az Imre-legendával kapcsolatos megállapításaimba más módon nem tud belekötni, hát hiányolja, hogy a legendával kapcsolatban nem beszélek pogányságról, viszont megró azért, hogy István király nagyobb legendájával kapcsolatban miért beszélek pogányságról. Hát megmondom: azért, mert az Imre-legendában egy szó, sőt utalás sincs a pogányságról, István nagy legendájában pedig sok szó esik a pogányságról. Az Imre-legendának Kálmán király korában aktuális mondanivalója a papi coelibatus — törvényekkel is szorgalmazott — propagálása, István király nagyobb legendájának iratási ideje viszont (1070—80) még nagyon közel van az 1060—61-es pogány lázadás idejéhez. Ezért! Meg azért is, mivel az István király által megszervezett keresztény-feudális jellegű állam választóvonal mindenképpen a pogány, sok tekintetben szabadabb múlttal szemben. A »pogányok« nem a kereszténység ellen harcolnak elsősorban, hanem az egyházzal összenőtt feudális rendszer ellen.

Ezzel szemben Győry szerint kirobbanó pogány—keresztény ellentét támad a »fattyú« Borics feltevével a XII. század második felében és »még« IV. László korában is.

Ha figyelemesebben átlapozta volna könyvem, mind a két kérdésre megtalálta volna a választ. Borics esetében szó sincs pogány-keresztény ellentétről, hanem a *legitim* leszármazás igazolásáról, s ekkor kerülhetett sor, ha már nem korábban (vö. 159—160., 273. és 311.), a Béla ágnak a »lascivus« Wazultól való leszármazása megváltoztatására és Szár László *legitim* utódaivá való megtételére. IV. László idejében pedig van ugyan pogányság, de nem az a lényeges, hanem a főurak hatalmi túlkapásai, és ezzel szemben a kunokra és a kismemesekre támaszkodó király politikája: tehát tipikusan osztályharc, ahogy ezt könyvemnek Kézairól és Rogeriusról szóló fejezeteiben részletesen kifejttem.

Győry tehát hangzatos és tudományosnak látszó szavak alatt mindent összedobál; egy kalap alá veszi a XI. századi »pogány«-kérdést a XII. és XIII. századi állapotokkal. Mondanom sem kell, hogy ez nem marxista módszer. A XI. századi pogány lázadások az új állami rendet akarják megsemmisíteni, míg Borics esetében, sőt Kun László alatt is, erről szó sincs. Az állami keret feltétlen megtartásával csak az uralomért küzdenek, s míg ez a küzdelem Kun László alatt az osztályharc képét mutatja, addig Borics esetében csupán trónöröklési kérdés: a hatalmasok egymásközi marakodása. Mindez Győrynek »kirobbanó keresztény-pogány ellentét«.

4. E »tudományos megállapításai« után Győry most már feljogosítva érzi magát a gorombáskodásra is. István király kisebbik legendájával kapcsolatban, amikor a legenda keletkezési idejét kapcsolatba hozom Álmosnak Kálmán Király által történt megvakításával, rámtámad: »Hát tudja meg Horváth, hogy 1. a legenda mérénlyölje névtelenül szerepel a szövegben s csak Hóman próbálta Vazullal azonosítani. 2. István nem vakítottja meg, hanem egyenesen megkegyelmez neki. Horváth azonban itt is a »mit nekem a tények« alapján áll,« stb.

Csak azt nem tudom, hogy mit kell *megtudnom* nekem és nyilván az olvasónak is, (mivel Győry nem hozzám intézte ezt az iratkát baráti levélként). Hiszen én hivatkoztam Hómanra és szószerint a következőket írom (144. l.): »Hogy azonban a mű Kálmán idejében keletkezhetett, arra talán határozottabb utalást láthatunk a legenda ama részében, ahol az író részletesen elbeszéli — igaz, a *név megemlítése nélkül* (ehhez a lap alján jegyzet: *Hóman B. Magyar Történet I. Bp. 1935. 236.*) — az István király ellen összeesküvő Vászolynak és társainak kegyetlen bűnhődését... Ez esemény és a legenda fenti, kiméletlenül realiztikus elbeszélése között határozott összefüggésnek kell lenni, egyébként aligha kerülhetett volna bele a legendába. Ha ez az *összefüggés jennől*, — amiben aligha lehet kételkednünk — akkor a mű iratási idejét is stb.« Ha ehhez még tekintetbe vesszük, hogy Kálmán király egyéb tekintetben is lépten-nyomon intézkedéseit István király intézkedéseire mérte, ahogy erre könyvemben rámutatok —, akkor ez a feltevés és azonosítás egyáltalán nem légből kapott.

Itt tehát nem kell senkinek semmit tudomásul vennie, mivel én mindent korrektül megmondok. Egyet azonban tudomásul kell venni: Győry megtévesztő szándékát.

5. A Gellért nagyobb legendájának keletkezési idejét valóban sokkal korábbi időre tettem, mint újabban szokásos. Mivel azonban Győry annak hangsúlyozásán kívül, hogy »Horváth mennyire képtelen a több rétegből összetevődött szöveggel megbirkózni«, nyilván, mivel a többi bizonyítékaimat nem tudja megtámadni, csupán két ponton támad, de ottan

istenigazában. Ezért én is csak e két pontra térek ki. — A nagy Gellért-legenda törzsanyaga korai keletkezési ideje mellett egyik érvem, hogy a legendában András, Béla és Levente Wazul leszármazottjaiként szerepelnek. E »megbélyegző« származtatás ellen Anonymustól kezdve hadakoznak későbbi krónikáink Kézaival együtt. Ha tehát a Gellért-legenda késői volna, nem szerepelhetne benne ez a »diffamáló« származás. »Kár — jegyezte meg Győry — hogy H. vizsgálódási körén kívül felejtette a Várad és Zágrábi Krónikát, e pontosan datált XIV. századi szövegünket, amelyek egyáltalán nem utasítják vissza felháborodással a Wazul-genealógiát. Valóban e két késői, de datálható krónikát nem vettem tekintetbe egyszerűen annál az oknál fogva, mivel Domanovszky már 1905-ben bebizonyította, hogy a szóbanforgó krónikák a Sambucus kódex, ill. az Acepholus kódex egyszerű kivonatai, s így az »egyetlen érdekes adat«, hogy »Endrét, Bélát és Leventét... Wazul fiainak mondja. Ez az adat világosan Szent Gellért legendájából származik« — mondja Domanovszky (Századok 1905. 543.). Majd hozzáteszi még (i. h. 544. l.): »A krónikák megbotránkoztak rajta és vitatkoztak a legenda ellen, de talán éppen ezzel hívták fel szövegünk excerptorának figyelmét ez adatra.«

Ehhez nem kell semmit hozzátennem. Ha ez excerptumok egyebekben a Sambucus-Acephalus kódexeket követik, s csupán a Wazul-genealógia tárgyalásánál jutnak a XIII. századi szövegezekkel ellentétbe a XIV. századi excerptumok, akkor ez azt jelenti, ahogy azt helyesen megállapította Domanovszky —, hogy a Gellért-legendából vették át ezt a genealógiát, mert nyilván azt maguk is régebbinek és hitelesebbnek tartották XIII. századi forrásaiknál. Gellért nagyobb legendája tehát már megvolt a Zágrábi és Várad krónikák előtt. Ezért nem vettem tekintetbe ezeket. Győry nagyvonalú szemrehányása tehát csak azért ért, mert nem vagyok hajlandó vele együtt megtenni a »filius ante patrem« logikai bakugrását. Egyébként a Zágrábi és Várad krónikáknak a Wazul~Szár László genealógiai viszonyára vonatkozólag Domanovszkytól már 1905-ben kifejtett nézet helyességét 1938-ban Szentpétery is megerősíti (SRH. I. 206. 2. jegyz.).

A legenda keletkezési idejének megállapítása tekintetében valóban fontosságot tulajdonítottam a legenda ama utalásának (c. 12—13.), amely szerint Gellért püspök megjósolja a papság elvilágiasodását, továbbá, hogy »a szerzetesi élet lehanyatlík, a barátok öltözetükben tarkák lesznek (monachi erunt varii coloris in habitu)«. A papság elvilágiasodásáról szóló panaszt »a coelibátus pápai részről való szorgalmazásának« hatásaként magyarázom (162. l.), amit Kálmán király törvényei is szorgalmaznak (vö. Imre-legenda). Ezenkívül hivatkozhatnánk még Kálmán király Törv. I. § 70. rendeletére, mely törvényben mondja ki: »Nullus, qui in clero estimatur, vestibus utatur laicalibus, utpote fisco pellicio vel tunica sparsa, manica gilva, rubra stragula vel viridi clamide« etc. Ebből kiderül, hogy a klérus valóban cifrán, ha úgy tetszik »tarkán« öltözött, úgyhogy ez ellen törvénnyel kellett fellépni — éppen Kálmán királynak, a XII. század elején, és sem előbb, sem később.

Mivel azonban a legendában kifejezetten a *monachi erunt varii coloris in habitu* kifejezés áll, nyilván a szerzetesi életben is fontos változás állt be a legenda íratási idején. Minthogy egyébként a könyvben részletesen felsorolt (159—162. l.) jelek is arra mutatnak, hogy a legenda a XII. század elején keletkezhetett, egészen természetes, hogy a *monachi varii coloris in habitu* kifejezés alatt az ekkortájt keletkező, a bencésekkel kivált ciszterci rendet kerestem. Nem azért éppen a cisztercieket, mivel ezeknek öltözeke *varii coloris* lett volna, — »tarka öltözetű« szerzetesrend ugyanis a történelem folyamán nem jelentkezett —, hanem mivel ezek öltözetükben is eltértek az eddigi — egyedüli — szerzet, a bencések öltözetétől: azaz, ahogy írom a könyvben, »a barátok öltözetükben tarkák lesznek« (162. l.). Azért, mert a cisztercieket a »*monachi grisei*« néven emlegették, nem fordíthattam a *monachi varii coloris in habitu* kifejezést »szürke barátok«-nak, annál kevésbé, mivel ez annyit jelentene a kontextusban, hogy a bencés rend megszűnik, az összes szerzetes *grisei* lesz: azaz szürke barát. Ez nyilván abszurdum, még Győry számára is! Éppen ezért a »*tarka ruházatú*« szerzetesek kifejezést mindig idézőjelben használtam (162. l.), hogy ezzel is érzékeltessem, hogy a *tarka ruházat* — nem tarka ruházatot jelent. Hiszem, hogy ezt mindenki megértette.

Győry szerint persze, egy új szerzetesrend nem a szerzetesi élet lehanyatlásának a jele, hanem egyenesen a szerzetesi élet fellendülését jelentette. Első pillanatra ez nagyon tetszetős megokolás, sőt majdnem igaz is. De csak majdnem. Közismert ui. a szerzetesrendek közötti vetélkedés, amely talán mind a mai napig tart, de gyökerei visszanyúlnak a középkorba. Egyik, már meglevő szerzetesrend sem látta szívesen egy másik rend létrejöttét, sem ideológiai szempontból, sem jól felfogott anyagi érdekből. Az új rend a régi szemében »rosszabb« rend, s jó, ha nem sűtik rá az eretnokség bélyegét! Ahogy ez a ferencesek és domonkosok esetében csaknem meg is történt. Egy bencés író — és a Gellért-legendát bencés írta tudvalevően — nem lelkesedhetett nagyon az új szerzetesrend, a ciszterciek keletkezésének, annál kevésbé, mivel ez a megoszlás még a szerzetesrendek *elburjánzását*, a XIII—XIV. századot megelőzte. E későbbi időkben már lassan hozzászoktak a meglevő rendek ahhoz, hogy mellettük riválisként újak is létrejönnek. A XII. század elején azonban ennek az útnak még csak az elején

vagyunk, s ezért különösen fájdalmasan érinthette egy új rend keletkezése a Gellért-legenda bencés íróját. Tehát: nem a szerzetes ruhája a tarka, hanem más szerzetesrendek keletkeznek, amelyeknek ruhája elűt az eddigi bencés-rendi ruhától, s így a szerzetesek »tarkák« lettek ruházatukban.

Viszont, hogy a magyarországi bencés író a külföldi, rendi eseményekről, a franciaországiakról is, jól lehetett értesülve, mielőtt az új rend Magyarországon ténylegesen, királyi támogatással megtelepedett, azt csak olyan valaki vonhatja kétségbe, aki nem akar tudomást venni az egyes rendházak országhatárokon túli, állandó és megszakítatlan kapcsolatairól. Egypár emlíkeztető: I. László király ránkmaradt levele a montecassinói bencésekhez; az I. László korában nálunk is megtelepedő somogyvári francia bencések. Ez utóbbi rendháznak csak francia származású szerzetesek lehettek tagjai: s így a franciaországi szerzetesi élet új fejleményeiről, s így a ciszterciek (francia) rendjéről is közvetlen hírekkel szolgálhattak. Magyarországon tehát a bencések biztosan tudtak az új ciszterciek kiválásáról még a ciszterciek magyarországi megtelepedése előtt.

Győry megfontolásai tehát szerteoszlának és ítélete a saját fejére hullik vissza. Csak az ő nevének behelyettesítésével idézem rám alkalmazott ítéletét: »Most aztán teljességgel betekinthetünk Győry történeti és filológiai módszerének titkaiba.«

6. A rövidebb Gellért-legendánál is vannak Győrynek »leleplezése«i. Szerinte össze-teszeszttem »Bernard Sylvestre-t, a toursi filozófust, Bernard de Chartres-val«, aztán mégis jól idézem Bernard Sylvestre-nek De mundi universitate sive Megacosmus et Microcosmus című művét. Ha összeteszeszttem a kettőt, hogyan idézhetem a művet jól? Ha viszont jól idézem, akkor talán mégsem teszeszttem össze a két szerzőt! Nem gondolja Győry? Ezfelelőtlen vagdalkozás és gyanúsítás, amely visszavág. Egyébként erre vonatkozólag könyvemben idézem E. Gilson: La philosophie au moyen âge (Paris 1947^a) kiadását, amely Bernard Sylvestre tours-i filozófust — nyilván megokoltan — a l'école de Chartres-hez sorolja. Győry restelt utalásom nyomán ennek utánanézni, ha már magától nem tudta, hogy Bernard Sylvestre, a tours-i filozófus, a Chartres-i filozófiai iskolához sorolják. Bernard de Chartres-val, tehát Győry tévesztette össze Bernard Sylvestre-t!

Mérleg: Győry vagy hamisít, vagy — talán mégsem olyan járatos a középkori filológiában, mint ahogy agresszív hangjával el akarja hitetni azt a jámbor olvasóval.

7. Mielőtt a Gellért kisebb legendájára vonatkozólag megtenné Győry a fenti »kritikai megjegyzéseit«, csak úgy melleleg megtámadja a Tihanyi alapítólevéllel kapcsolatos megállapításaimat, és oldalbarátja legrégibb gestáinkra vonatkozólag kifejtett nézeteimet is, de az »András-krónika érdekében végzett stíluselemzéseim tarthatatlan voltát alább« fogja kimutatni. Ezért erre megjegyzéseimet én is alább fogom megtenni, bár ez a kapkodó sorrend mindenesetre meglepő.

8. Amit Győry krónikáink XII. századi részéről és ennek írójáról mond, csupa zűrzavaros megállapítás. A »Hóman-féle forrás-hyperkritiká«-nak nem egy állítását magam is elhibáztottnak tartom és ezt bizonyítani is próbálom, annyiban azonban egyetértek vele, és ezt bizonyítom is, hogy krónikáink XI. századi része és a XII. századi eseményeket tárgyaló krónikarész egymástól élesen elkülöníthető. A két rész között a választóvonal a SRH. I.-ben Domanovszkytól közzétett szövegkiadásban a 139—142. fejezetek között húzható meg. Ebben eddigél minden történetünk és filológusunk egyetértett. De erre vonatkozólag én saját bizonyítékokat is felsorakoztatok. Jellemző, hogy Győry itt a konkrét bizonyítékok helyett »az Árpád-kor szelleméről« beszél, továbbá arról, hogy Hóman »nem tudta, hogy a gesta szó a középkori latinságban legendát is jelent.« »Igaz ugyan — folytatja tovább elmefuttatását Győry —, hogy hazai latin nyelvünkől ez az egyetlen adat (én húztam alá, H. J.), de még ha el is tekintünk tőle« etc. Hát mit szól hozzá Győry, ha azt állítaná valaki — és én állítom —, hogy a gesta szó a középkori latinságban oklevél jelentésben is előfordul, igaz ugyan, hogy hazai latin nyelvünkől erre egyetlen adat sincsen! Adatok nélkül érvelni — nem tudományos eljárás!

9. Hogy nem »merem« eltüntetni a »László neve előtt pajzánkodó és számszerint öt« (de XIII—XV. századi!!! és ezt nem szabad elsikasztani!!!) krónika által megőrzött beatus szót, — hanem szemérmesen zárójelbe burkolom — ebben igaza van Győrynek. A hagyományozott szöveget én ui. nem hamisítom meg, de kiiktatom belőle azt, ami későbbi — és félreérthetetlenül későbbi — betoldás, interpoláció. Mi sem természetesebb, mint egy XIII—XIV. századi írótól, vagy egy XV—XVI. századi másolótól az az eljárás, hogy egy, ekkor már kötelezően szentként tisztelt király neve elé odategye a beatus vagy sanctus jelzőt egy általa másolt szövegben! Én tehát »szemérmesen« jártam el Győry szerint is, de mindenesetre a tudományban alkalmazott módszerességgel.

10. Ezzel a XII. századi rész Győry részéről el is van intézve! Jön azonban azután a Krónikák XI. századi része! Mindenekelőtt nem áll meg, hogy én a XI. századi krónikaszerzőket »németbarát« és »németellenes« kritériumok alapján osztanám két részre. Világosan

megmondom, hogy a választóvonalat I. András műve (1050—60) és a Kálmán-kori névtelen műve (XII. sz. eleje) között — tehát »a bizonyos Miklós-féle mű és egy Kálmán-kori krónika« között — a SRH. I. kiadása szerint a 91. fejezet közepén vonom meg (p. 306). *Hamisítás* tehát Győry részéről, ha azt mondja, hogy én a két részt »németbarát« és »németellenes« kritériumok alapján választom két részre.

Hogy a két rész között a határt miért éppen a 91. fejezet közepén vonom meg, és nem másutt, arra vonatkozóan könyvemben *bőséges tárgyi és nem formai* dokumentációt találhat a kérdés után érdeklődő könyvem 306 — 311. lapjain, továbbá a 330. lapon. A dokumentációt alátámasztják, de korántsem meghatározzák azok, akikre ott hivatkozom. Hivatkozom ott Toldy Ferenc, Domanovszky, Györffy, sőt Győry egy régebbi megállapítására is, amelyek szerint I. András korában kell első krónikánk keletkezését keresnünk — Hóman Szt. László-kori Gestájával, az ún. »Ös-Gestával« szemben. Erre vonatkozólag nézeteimet bővebben kifejtettem a MNy. 1955. évf. II. füzetében. Az igaz viszont, hogy az I. András-kori Gestában, amely megalkuvás nélküli németgyűlöletből izzik, a németbarát részeket későbbi, Kálmán-kori interpolációknak minősítem. E megfontolásokkal szemben valóban nevetséges mindaz, amit Győry »ismertetésében« felhoz. Dühében még arra sem vigyáz, hogy régebbi vizsgálataival szembe ne kerüljön. És ha kigúnyol engem azért, mert én a XII. századi (III. István-kori) krónikás művében az »ellentmondásokat« az irónia számlájára merészelem írni, itt visszavág a bumeráng, amennyiben ő ebben a németgyűlöletből izzó részben az előforduló németbarát fejezeteket az *idegen forrás kigúnyolásaként* »könyveli el« — már régóta. Mióta? Győry eme legfrissebb megállapítása »óta. Lám! Ő is tanult valamit: mégis vannak gúnyolódó írónk, mert ezt Győry is észrevette! Eszerint tehát itt nem németbarát íróról van szó, hanem végig magyarbarát íróról. Pár sorral alább azonban maga Győry is megállapítja: »A Krónika idevágó fejezeteiben ugyanis **tényleg van német-szimpatia**.« — Tehát van, vagy nincs? Az izzó német-gyűlölet és a német szimpatia természetesen összeegyeztethető!? Ezt még Győry sem állíthatja komolyan! Ugyanakkor azt sem, hogy ez a német-szimpatia »kizárólag az Aba Sámuel leverő császár iránt« nyilatkozik meg, ugyanazzal az Aba Sámuellel szemben, aki a »népi uralmat« képviselte.« Ez súlyos tévedés, mert még ugyanebben a fejezetben Aba király holttestének csodálatos épségbenmaradásáról is beszámol a krónikás. A német-pártiság és a »babonás« Aba-tisztelet nem származhatik egy írótól! De még kevésbé lehet szó a »német forrás kigúnyolásáról«, mivel a ménfői csata előtti állítólagos »isteni csoda« (SRH. I. 331.: turboque vehemens *divinitus* incitatus) elbeszélése után a császár — most már nem a német forrás szerint, hanem a magyar krónikás szövegezése szerint! — »bizva isten segítségével, szerencsésen megnyerte az ütközetet«: caesar *divino fretus auxilio* felicem obtinuit victoriam. Ezt gúnyból nem írhatta le egyetlen középkori krónikás sem! Az interpoláció tehát nyilvánvaló.

11. E nyelvi és tárgyi »kritika« után, melyben megállapítja, hogy »H.-nak sem oknyomozó módszere, sem tárgyi és nyelvi felkészültsége nem volt kielégítő Árpád-kori irodalmunk alapvető világnézeti, időrendi és szövegkritikai kérdéseinek tisztázására«, meg akarja vizsgálni Győry a »szűkebb értelemben vett technikai eredményeket, amelyek az általa (értsd: általam) legfőbb kutatási módszerként alkalmazott rimes és ritmikus próza vizsgálatából adódnak.« — Hát nézzük!

Bevezetőben előrebocsátja, hogy »idevágó elemzéseim... egyenesen nevetségesek.« *Elfogadom ezt is, ha be tudja bizonyítani!* Bár az eddigi »bizonyítékai« után ő válik »nevet-séges«!

Először is: Győry *ferdit*, amikor azt mondja, hogy »a rimes próza használata — szerintem — nagyjából biztos kritérium a szöveg XI—XII. századi voltának«. Ezt én így seholsem állítom. Ellenkezőleg. Számos oklevél-elemzésemmel éppen azt bizonyítom, hogy a rimes próza jelenléte — önmagában — még nem *döntő* érv az oklevél keletkezési idejét illetően. Ellenben azt igenis állítom, hogy, ha egy oklevél a *diktátorok által a XII. század végétől kezdve tanított ritmikus szabályok figyelembevételével készült, akkor az az oklevél nem lehet XI—XII. századi eredetű. A ritmikus próza hiánya és a rimes próza jelentkezése viszont valószínűsíti az oklevél XI—XII. századi eredetét.* Tehát, amíg a rimes próza jelenléte nem döntő kormeghatározás szempontjából, addig igenis, a ritmikus próza jelentkezése egymaga is eldönti azt a kérdést magyarországi viszonylatban, hogy az ill. oklevél csak 1200 után keletkezhetett. Ezt számos példán is igazolom könyvemben. De ugyanerre az eredményre jut az általam többször idézett Ráczy Elemér is. Bizonyítási módom próbaköve természetesen a *datált* oklevelekből nyerhető megfigyelés: így természetes, hogy megállapításaim a datált oklevelek tekintetében nem vezethettek új eredményekhez kormeghatározás tekintetében, hiszen éppen ezeket tekintettem kiindulópontnak. Viszont éppen az oklevelekből nyerhető ilyen tapasztalatok alapján a *datálatlan legendák és krónikák időbeli rögzítése lehetségesé válik.* Itt tehát valóban a kutatásnak eddigi eredményeit — ha nem is minden eredményeit, ahogy Győry mondja — módosítom. Kutatásaimnak éppen az volt a célja, hogy egységes szempont

szerint vegyem sorra Árpád-kori irodalmunk termékeit és ez egységes szempont érvényesítése vagy igazolta — és sok esetben igazolta — vagy módosította az eddigi kutatások eredményeit. Ezt tehát hibául felróni nem lehet. A datált emlékekből kiindulva kell és lehet a datálatlan emlékek felé közelítenünk és nyilván nem fordítva. Vagy talán a datálatlan iratokból kellene kiindulni, és a datálatlan emlékek alapján kellene a datált emlékek keletkezési idejét módosítani? Amikor tehát Győry itt gyanúsít és kritizál, csak arról győző meg, hogy mértéktelen elfogultsága a legelemibb logikai szabályokat is felrúgja.

12. Úgy látszik, azért érezte Győry is, hogy e kitűnő okoskodása senkit sem fog meggyőzni igazáról. Hogy rimes próza van, az tagadhatatlan. Ezért tehát azt bizonygatja, hogy »a középkori diktátorok meghatározását a rimes prózáról nem értettem meg«. Szerencsére itt már nem egyedül engem hibáztat. Beleköt Polheim-be is, nyilván csak azért, mert én Polheim-et »elismeréssel« említem. Polheimnek csak az a nagy bűne, hogy meg merte és meg tudta állapítani, hogy Hrosvita »kitűnő hexameterai« rim szempontjából több esetben kifogásolhatók. Hát bizony, sok esetben kifogásolhatók és erről éppen a Győry által felhozott példa győzhet meg akárkit. Készséggel magamra vállalom Győry minden, Polheim elleni megvetését is, mert magam is azon a nézeten vagyok, hogy bizony nem sikerült hexameterek Hrotsvitánál az ilyenek, mint :

Ipsius a sexta, ni fallor, forte diei.

Ez bizony nemcsak gyöngé, de — én még azt is merem mondani — rossz középrimes hexameter.

Miután Győry előjáróban csemegének legorombítja szegény Polheim-et, ismét reám fordítja figyelmét, és nehezményezi, hogy, bár lektori bírálatában felhívta figyelmemet A. Schiaffini tanulmányaira, én nem fogadtam meg tanácsait. Mert hát a rimes próza lényegét bizony mindnyájan félreértettük, egyedül Schiaffini és utána, de sajnos, csakis utána, Győry János értette meg.

Ez állítólagos Schiaffini — és valódi Győry-féle elv szerint »a középkori rimes próza elengedhetetlen követelménye: 1. a tiszta rim, amely vagy *similiter cadens* vagy *similiter desinens*, és 2. a **főhangsúlyt** hordozó szavak azonos száma«. Ezután Hugo Bononiensis példáját elemzi a kitűnő recensens és *majdnem* meggyőző a Schiaffini—Győry-féle értelmezés igazáról, amikor azt mondja, hogy »minden testes szó egy **hangsúlyt** hordoz — s a nem »testes« szó nem hordoz hangsúlyt? — s a főhangsúlyoknak minden mondattagon belül azonos számúaknak kell lenniük. Erről mondja a középkori elmélet, hogy azonos szótagszámúaknak látszanak, holott nem azok«. — A baj csak az — és itt Győryt kell ismét idéznem : — »Előfordult a középkorban, hogy rossz rimeket gyártó teoretikus rimnek nevezte a maga tákolmányát, így pl: a kor egyik leggyengébb írója, a német Onulf von Speyer. Árpád-korunk stílusát azonban nem a barbarizmushoz kell mérnünk, hanem az általános és tipikus európai technikához, amely nem tűr semmiféle lazaságot, sem a rim, sem a ritmus területére«.

Ez, szép szavakba burkolva annyit jelent magyarul, hogy A. Schiaffini és Győry maga is elismeri, hogy a középkori diktátoroknak a rimes prózára vonatkozó tanításait erőszakosan magyarázzák akkor, amikor a kolonok *nagyjából* egyenlő szótagú hosszúságára vonatkozó szabályaiba a »**hangsúlyos**« szavak számának szerepét akarják belecsempészni.

Mind Schiaffinivel, mind Győryvel szemben megvan tehát az a jogunk, hogy hangsúlyozzuk, hogy a középkori diktátorok tudtak annyira latinul, hogy különbséget tudtak tenni a beszédszakasz, kólón, »distinctio« és a szótag »syllaba« között. Ezenkívül ismerték a *hangsúly* fogalmát is, és ha ennek ellenére a *hangsúly* szerepére a rimes prózával kapcsolatban még csak nem is utalnak, akkor azt kell mégiscsak a valóságnak tartanunk, hogy a rimes prózában mégsem a *hangsúlyval* bíró szavak a lényegesek, hanem a *nagyjából* egyenlő hosszúságú kolonok. Lehet, hogy ez barbárság, mégis így van. Nézetünk szerint mindenesetre nagyobb barbárság a középkori diktátoroknak szabályaiba olyan értelmet beleerőszakolni, ami azokban nincs benn. Egyetlen egy diktátor sem beszél a rimes prózával kapcsolatban sem hangsúlyról, sem szavakról, hanem kizárólag szótagokról.

Mielőtt azonban tovább mennénk, lássuk Schiaffini elméletét. Szószertint idézem a »Tradizione e poesia nella prosa d'arte italiana dalla latinità medievale a G. Boccaccio.« Genova 1934-ben megjelent művéből az idevonatkozó részt (p. 30.). Lo stile isidoriano (sentiamo anche qui il parere di Giovanni di Garlandia) e egregiamente adatto a suscitare e smuovere pietatem et letitiam et intelligentiam; ha avuto un suo cultore in Isidoro di Siviglia; e si contrassegna per le *clause similem habentes finem secundum leonitatem*, o rima, et *consonantiam*: et videntur esse *clause pares in sillabis*, quamvis non sint.

Palesemente, si tratta di »prosa rimata«, costituita di *clausulae* (o *cola* o membri di periodo) terminati in rima o consonanza (per ciò, aggruppate fra loro), e che danno l'impressione di essere d'un numero identico di sillabe.«

Majd alább (p. 32.), Isidorus Soliloquia-iról szólva „... dove il principio sommo dello stile è la disposizione del periodo in membri paralleli, ai cui inizi si ripete, per tre o quattro volte di seguito, la stessa parola (anàfora), e che per lo più sono forniti di rima o consonanza. Ora, chi ricerca il parallelismo, le rime e le consonanze, si lascia prendere docilmente dal *diletto gusto dei versi veri e proprii*, (én húztam alá) e dell' alliterazione e della cosiddetta «figura etymologica» (ripetizione di voci di uguale radice) e dei giochi di parola».

Schiaffini tehát a rimes próza meghatározása alkalmával Johannes de Garlandia (Johannes Anglicus 1270 után) meghatározásából indul ki, akinek erre vonatkozó szövegét könyvemben (p. 51.) magam is teljes egészében idézem. (Emellett idézem még teljes egészében Hugo Bononiensist (XII. sz. 52. l.), Konrad von Mure-t (1275. p. 53.); nem teljes szövegében Marbodust (1035—1123), Bernardus Silvestrist (XII. sz. közepe), Onulf von Speyer-t (XI. sz. közepe), Albericus Cassinensist (XI. sz. vége). a többiekre vonatkozólag még utalok Polheim könyvére, Rockinger stb. szövegkiadásaira, tehát az egész korszak elméletíróinak ismeretében szöveg a rimes prózáról.) A Schiaffini által is idézett Johannes de Garlandia szövegéből látható, hogy ott valóban rímekről, összecsengésről és a rimelő kolónokról van szó (clausule), amelyek *szótagszám szempontjából* (in sillabis) *egyenlőknek látszanak*, *pedig nem egyenlők*. Sem itt, sem más stílusantónál szó sincs a *hangsúlyról*; ezt Schiaffini sem említi, tehát ez Győry felfedezése: hangsúlyozom: az összes középkori stílusantónálkal szemben.

Amikor Győry a Schiaffini-féle elmélet propagátorául lép fel, elkerülte a figyelmét (sajnos, megint ezt a kifejezést kell használnom!), hogy egy régen megcáfolt és tarthatatlannak minősített elmélet felmelegítéséről van szó. R. Köpke: Hrotsvit v. Gondersheim, Zur Literaturgesch. des zehnten Jahrhunderts, Berlin 1869, Hrotsvit rimes prózáját vizsgálva (különösen Cap. 5. Gelehrsamkeit u. Form p. 152—159. Ottonische Studien II.) felveti már ugyanezt a gondolatot, amelyet Schiaffini újból felkap, hogy ti. az egymással rimelő kolónokban azonos *hangsúlyelosztás* figyelhető meg; ahogy Köpke kifejti: »Regelmässiger Wechsel von Hebung und Sänkung«. Ez az elmélet nem talált helyeslésre Hrotsvit esetében a középleatin filológia csak olyan mesterei részéről, mint Paul v. Winterfeld, Karl Strecker (Textkritisches zu H. — Beilage zum Programm des Gymn. zu Dortmund 1906. Különösen cap. II. »H's Reimprosa«, és kiadása: Teubner 1906.) egyszerűen abból az okból, mert 1. ezt a diktátorok nem tanítják, 2. mert magának Hrotsvit-nak a gyakorlatával ellentétben ezen elmélet alapján Hrotsvitánál éppen úgy, mint másoknál, a kétségtelenül rimes kolónok nagy hányada ennek az elméletnek ellene mond. 3. Ez egészen természetes, hiszen a rimes próza nem hangsúlyon alapuló vers. (Köpke egyenesen az ősgermán verselési rendszert keresi Hrotsvit rimes prózában!)

Csak egy pár példát ez elmélet tarthatatlanságára Hrotsvita darabjaiból: (a „hangsúlyval bíró testes szavak egyenlő számának illusztrálására”):

Dulcitiusból (Scena XI.):					} 5 = 3!
1	2	3	4	5	
Non tardetis	milites,	non tardetis	capere	blasphemias has,	
1	2	3			
et in ignem	proicite	vivas.			
Scena XII.:					} 5 = 3!
1	2	3	4	5	
Melius est,	ut corpus	quibuscumque	iniuriis	maculetur,	
1	2	3			
quam anima	idolis	polluatur.			
Uo.:					} 1 = 3!
1					
non terremur					
1 2 3					
sed tuis praeceptis					} 1 = 4!
parere nitimur.					
Scena XIII.:					
1					
Cur causaris?					
1 2 3 4					
Cur voce					
et vultu nobis minaris?					

Callimachus

Scena VIII.:						
1	2	3	4	5	6	} 6 = 3!
Ecce	invisibilis	deus	nobis	apparet	visibilis	
1	2	3				
in	pulcherrimi	similitudine	iuvenis.			

Abraham-ból :

Scena X.:					
1	2	3	4	5	} 5 = 2!
Divinae	gratia	visitationis	factum	credo.	
1	2				
Procul	dubio.				

Paphnutius-ból :

Scena IV.:			
1			} 1 ≠ 1 ≠ 2 = 3!
Vox	Thaidis		
1			
nos	vocantis		
1	2		
Adventum	mauremus		
1	2	3	
ne	illam	tardando	offendamus.

Sapientia-ból :

Scena V.:			
1	2		} 2 = 3!
Si	flagra	parvinpendis	
1	2	3	
acrioribus	poenis	coartaberis.	
1			} 1 = 1 = 2 = 3!
Infer.			
1			
infer			
1	2		
quicquid	crudele		
1	2	3	} 2 = 3!
quicquid	excogites	letale.	
1	2		
Quanto	plus	saevis	
1	2	3	
tanto	magis	victus	confunderis.
1	2		
In	aera	suspendatur	} 2 = 2
1	2		
et	ungulis	laceretur,	

$$\left. \begin{array}{c|c|c} 1 & 2 & 3 \\ \hline \text{quoadusque} & \text{evulsis} & \text{visceribus} \\ \hline 1 & 2 \\ \hline \text{et nudatis} & \text{ossibus} \end{array} \right\} 3 = 2!$$

$$\left. \begin{array}{c|c} 1 & \\ \hline \text{deficiat} & \\ \hline 1 & 2 \\ \hline \text{et membratim} & \text{crepat.} \end{array} \right\} 1 = 2$$

$$\left. \begin{array}{c|c|c} 1 & 2 & \\ \hline \text{Imperialis} & \text{iussio} & \\ \hline 1 & 2 & 3 \\ \hline \text{et congrua} & \text{satis} & \text{ultio.} \end{array} \right\} 2 = 3!$$

$$\left. \begin{array}{c|c|c|c} 1 & 2 & 3 & \\ \hline \text{Vulpina} & \text{fraude} & \text{loqueris} & \\ \hline 1 & 2 & 3 & 4 \\ \hline \text{et versipelli} & \text{artutia,} & \text{Antioche,} & \text{adularis.} \end{array} \right\} 3 = 4!$$

Ezek után joggal feltehetjük a kérdést, vajon ez nem rimes próza? Márpedig a kolónokat akár szótagszámmal mérjük, akár a Köpke—Schiaffini—Győry-féle varázsvesszővel, a kolónok tagadhatatlanul különböző hosszúak, a kolónokban elhelyezkedő *«hangsúlyt hordozó testes szavak»* száma szintén különböző. Így tehát az egész magyarázati kísérletnek sem elvileg, sem gyakorlatilag nincs semmi létjogosultsága. De ráadásul még azért is elfogadhatatlan, mivel a középkori diktátorok mindenütt *syllabákról*, szótagokról beszélnek és nem *szavakról* és *hangsúlyról*. Így tehát nem csoda, hogy a filológia ezt az elméletet oda tette, ahova való: a lomtárba. A kolónok egyenlőségének *illúzióját* (*videntur pares, quamvis non sint*) nyilvánvalóan a kolónok végén jelentkező rimek keltik. Erre a *rim által keltett illúzióra* utalnak a diktátorok, amikor a kolónok *látszólagos* egyenlőségét hangsúlyozzák, holott jól tudják, hogy ezek *mégsem* egyenlőek.

A Schiaffini—Győry-féle elmélet (azért kell így jelölnöm, mert szerencsére Schiaffini nem beszél a rimes prózával kapcsolatban *hangsúlyról*; ez Győry találmánya: Schiaffini oroszlanbőrbe önmagát csempészi be, de a hang elárulja!) egy súlyos és már megcáfolt tévedés eredménye. Már az antik rétorok is beszélnek isokolon-okról a rímre való tekintet nélkül. Az isokolon ugyanis retorikai figura rím nélkül is. Lássuk, mit mond erről Martianus Capella, a középkorban is sokat forgatott és ismert szerző *«Liber de arte rhetorica»* c. művében (ed. Halm.):

ἰσόκωλον, aequatum membris, quod fit non pugnantibus inter se membris (azaz: nem értelmi ellentéteket alkotó, antitheticus tagok), sed *paribus exaequatis, ut si dicas: Classem speciosissimum et robustissimum instruxit, exercitum pulcherrimum et fortissimum legit, sociorum maximam et fidelissimum manum comparavit.*

Ez az isokolonra felhozott példája Martianus Capellának közelítené meg leginkább azt az elgondolást, amit Győry a rimes prózára akar alkalmazni. Elvi megfogalmazása azonban így is helytelen, mert itt nincs szó természetesen hangsúlyról, hanem arról, hogy az egyes kolónok szimmetrikus elrendezést mutatnak, s ennek megfelelően a kólontagok számra nézve egyenlőek.

Az isokolon azonban csak egy retorikus alakzat, amely a rimes prózában is jelentkezhet. Vajon a parison, mint retorikus figura a rimes próza kategóriájából ki van elevel is zárva? Ezt így határozza meg Martianus Capella:

«Πάρισον: prope aequatum. Haec figura differt a superiore, quod ibi omnium membrorum verba paria sunt numero, hic uno vel altero addito in quovis loco cetera excurrunt.

Az az elmélet tehát, amelyik azt állítja, hogy a rimes prózában *egyenlő számú szavakból* kell a rímelő kolónoknak állaniok, az a rimes prózát csak az isokolonokra akarja korlátozni, tehát a részt az egész helyébe. Isokolonok, mint retorikai figurák, valóban elég gyak-

ran fordulnak elő a rimes próza gyakorlatában is de azért a rimes próza sokkal szélesebbkörű kategória, mint az isokolonoké. Mindenesetre a rimes próza körébe tartozik a parison is, amely pedig már *uno vel altero addito (scil. verbo)* áll.

Martianus Capellanál tehát szó van ugyan az egyes kólonokon belül a *szavak* számáról, de a hangsúlyról egyáltalán szó sem esik. Ez erőszakolt, modern és téves belemagyarázás még az isokolon értelmezésébe is, annál inkább a rimes próza fogalmába, s ezért nem lehet elfogadni.

De éppen, mivel ilyenformán az antik retorika műszavai félreértést kizáró módon nem voltak alkalmasak a rimes próza meghatározására, a középkori stílustanító mesterek sokkal általánosabb meghatározását adják a rimes prózának. Nem beszélnek többé a szavak számáról; hangsúlyról pedig sem az antik retorok, sem a középkoriak mitsem szólnak a *similiter cadens* (homoiototon) és a *similiter desinens* (homoioteleuton) figurákkal, tehát a rimes próza antik előzményeivel kapcsolatban, hanem arról: *videtur esse pares in sillabis, quamvis non sint*. Ebbe a meghatározásba azután belefér az isokolon figurája éppen úgy, mint a parison és egyéb retorikai figurák.

Ezt az elméletet, amely nyilván a gyakorlat megfigyelésén alapult, általános érvényű szabállyá tették a stílustanítók s így az elmélet és a gyakorlat között ellentmondás nem mutatkozott. A rimes próza megmaradt mindvégig aránylag *laza* formának, s távolról sem kötötték meg olyan szigorú szabályokkal, mint pl. a ritmikus prózát. Hangsúlyozom, hogy minden ellenkező magyarázati kísérlet erőszakolt, téves és ami a legfőbb: a stílustanítók szabályaival ellenkezik, és a gyakorlat sem támasztja alá létjogosultságát!

Már most, miért nem értettem meg a forrásokat? Talán azért, mert Hugo Bononiensis *distinctiones* kifejezését nem *szavak*-nak értelmeztem, hanem beszédszakasznak, kólonnak? Vagy talán mert nem magyaráztam bele a diktátor szabályába olyasmit (hangsúly), amiről ott szó sincs? Ezen vitázni sem lehet!

Azonban, mivel a rimes próza ilyen *laza* forma, a kólonok végén jelentkező rímek tudatos volta felől az ember mindig találkozhatik esetleges ellentétekkel, különösen akkor, ha a rím minőségét modern füllel akarjuk elbírálni s a rimes prózától versszerű szabályozottságot kívánunk meg. Mindkét szempont történetiellen, tehát tudománytalan. Egy ilyenféle vizsgálódási szempont szerint a rímek igen gyakran a mondatparallelizmus következményei, tehát önkénytelenek, véletlenek. Amennyire ez igaz, annyira igaz az ellenkezője is, ti. hogy a mondatparallelizmus igen sok esetben — a középkorban — a rimes próza megvalósítására való tudatos törekvés eredménye. E látszólagos ellentétek tehát ebbe a szintézisben feloldódnak. Hogy ez valóban így van, arra ellenbizonyítékul a ritmikus prózát hozhatjuk fel. A ritmikus próza, speciális jellegénél fogva, általában komplikáltabb mondat szerkezetekhez vezet, a természetes szörend erőszakos felforgatására stb., amely jelenségek a parallelisztikus mondatfelépítés elé eleve is akadályokat gördítenek.

Győry azonban a kólonokban elhelyezkedő szavak, ill. szótagokon kívül a rímekkel is hadilábra kél. Az ő füle egyik-másik kólon végén jelentkező rímet nem érzi rímnek. — Itt ismét csak egy csekélység került el éber figyelmét. A középkori rímét ő a XIX. századi költők által valóban elkenyveztetett füllel hallgatja, s így nem vesz tudomást arról, hogy a rímnek is van fejlődéstörténete, a próza-rímnek éppúgy, mit a vers-rímnek. Éppen a középkori szövegek vizsgálata győzhet meg bárkit arról, hogy középkori elődeink számára — legalábbis egy időszakban — kitűnő rímhatást keltek az ilyenféle — számunkra már tényleg nem rímként ható — szó párok: *insolita-natura*; *fateri-laedi*; *dulcedinis-suavitatis*; *combussit-comparuit*; *pendis-coartaberis* stb., *musica-ipsa* stb. (A példákat Hrotsvitából vettem.) Ezzel szemben a két- vagy több szótagra kiterjedő tiszta rím követelményként csak a fejlődés egy későbbi fokán lép fel. Így tehát a rím milyensége is — bizonyos határok között — kormeghatározó lehet. Persze, nem egy-két rímet kell ilyenkor a mérlegre tenni, hanem a nagy számok törvényét alapul venni. — Győry tehát itt legalábbis történetiellenül járt el.

Mármost világos, ki nem értette meg a diktátorok szövegét. Azonban ettől eltekintve is, ennek a Schiaffini—Győry-féle erőszakos magyarázatnak tarthatatlan mivolta akkor derül ki igazán, amikor a *prosimetrum* meghatározására kerül a sor. Ha a diktátoroknak a rimes prózára vonatkozó meghatározásait a Schiaffini—Győry-féle értelmezésben lennénk hajlandók elfogadni, akkor ellentétbe kerülnének a diktátoroknak ama meghatározásával is, amit ezek a *prosimetrumra* vonatkozólag adnak. A *prosimetrum* a diktátorok szerint az a stílusfaj, amelyben a próza és a vers keveredik egymással. Ha ugyanis a rimes próza ismérve nem a kólonok **látszólag** azonos *szótagszáma*, hanem a kólonosokon belül a hangsúlyos **szavak** száma, akkor a rimes próza és a rimes vers között a határvonalat teljesen elmoszuk.

Hogy a verset és a rimes prózát nem tudja megkülönböztetni Győry a fenti elmélet szerint, annak bizonyossága, hogy a rimes próza Schiaffini-féle elméletének igazságát Anonymus prologusának a végéről — eddig mindenki által versnek tartott részéből veszi:

(Győry értelmezése):

1	2	3
Felix	igitur	Hungaria
cui sunt dona data varia		

(3 főhangsúly)
(3 főhangsúly)

Alább aztán azt ajánlja figyelmembe, hogy »az Anonymus-prológusba foglalt gyönyörű versikét« kellett volna elemezni, mert az valóban vers és »Árpád-kori irodalmunk egyik gyöngyszeme«. Tehát a versikéről most mit tartunk? Versike-e ez, vagy rimes próza? Mert Győry mester rajta mutatja be először a rimes próza Schiaffini-féle értelmezését, azután ugyanerről azt állítja, hogy igenis nem prózáról van itt szó, hanem versikéről. Ehhez nem kell kommentár!

Az én erőfeszitésem éppen arra irányult, hogy megkülönböztető kritériumot találjak a középkori vers és a rimes próza elkülönítésére. Mert a kettő nem azonos! Ezért nem fogadtam el a Győrytól jóidején figyelmembe ajánlott Schiaffini-féle elméletet. Jőmagam ugyanis a rimes próza meghatározása tekintetében éppen úgy, mint a ritmikus próza szabályait illetően, nem egyes kétesértékű, sőt hibás modern magyarázati kísérletek alapján állottam, hanem volt bátorságom önállóan visszamenni a stilustanító mesterek szövegeiig, s azoknak alapján, azoknak a nyomában elemeztem Árpád-kori emlékeinket. A lényeg tehát: amíg Győry engem felháborodottan támad az állítólagos források meg nem értése miatt, addig ő a források önkényes, egyáltalán el nem fogadott magyarázatából kiindulva támadja munkámat. Így egy előnyöm vele szemben mindenképpen megmarad, ez a források biztos és kiterjedt ismerete, míg ő a források ismerete nélkül, holmi újkori magyarázatokat — (félreismerve) szegsz az én forrásismeretem ellenében — a források ismerete és megvizsgálása nélkül. Ha az egykorú források figyelmen kívül hagyása tudományos érdem, s a források ismerete hiba, akkor bevallom, hogy hibát követtem el a tudományosság ellen!

Legyünk tehát tisztában azzal, 1. hogy Schiaffini rimespróza elmélete csupán egy magyarázati kísérlet, de erőszakolt kísérlet, mert a stilustanító mesterek szövegei nem szavakról (és hangsúlyról!) beszélnek a rimes próza meghatározásakor, hanem kólonokról és szótagokról; 2. a Schiaffini-féle elméletet a külföldi rimes próza gyakorlata sem támasztja alá.

Hogy viszont a rimes próza gyakorlatban mind Árpád-kori íróinknál, mind a külföldiekénél a sikerültebb részek mellett kevésbé sikerültek is vannak, mind a kólonok hosszúságát, mind magukat a rimeket illetően, az egészen természetes. Ezen csak Győry akad meg.

13. A rimes próza esetében Győry még csak azért von felelősségre, mert nem fogadtam el Schiaffini erőszakolt elméletét. A ritmikus prózánál, amelynek elméletét szintén a stilustanító mesterek művei nyomán ismertetem, ilyesmit nem állít ugyan, de »megállapításával« ellentétbe kerül most már nemcsak magukkal a diktátorokkal, hanem az erre vonatkozó egész modern irodalommal is. A stilustanító mesterek ugyanis a ritmikus próza elméletét a XII. század legvégén kezdik tanítani, és ennek alapján a tudományos irodalomban tudományos közmegegyezés áll fenn arról, hogy tudatosan és következetesen ritmizált prózáról a XII. század vége előtt nem beszélhetünk. A prózaritmus lényegét és a ritmuskutatás módszereit illetően természetesen itt is igen eltérő véleményekkel találkozhatunk, de a ritmikus próza tudatos alkalmazását illetően — hangsúlyozom: egyöntetű a tudományos vélemény. Győry azonban ezt teljesen figyelmen kívül hagyja, csak azért, hogy mentegesse azt az elhamarkodott állítását, hogy Anonymus szövegéről, amelyet ő is III. Béla király idejéből keltez, kimutathassa, hogy az ritmikus fogalmazású.

Természetesen arra kár volna szót vesztegetni, hogy egyes kólon- vagy mondatvégek minden szándékolttság nélkül is megfelelhetnek a kursus szabályainak, hiszen a diktátorok által tanított ritmikus formációk nem túlságosan mesterkéltek, tehát önként is adódhatnak. Valamely szöveg ritmikus voltát éppen ezért nem az dönti el, hogy előfordulnak-e benne ritmikusnak is minősíthető formációk, hanem csupán az, hogy vajon következetesen fordulnak-e elő, vagy csak úgy találomra, össze-vissza. Éppen ezért egy-két mondat elemzése még nem döntheti el, hogy az ill. szöveg ritmikus fogalmazású-e, mivel az a véletlen folytán is előállhat. A tudatos ritmizálás, a szabályszerűség, csak nagyobb szövegegységek vizsgálatából állapítható meg, ahogy ezt könyvemben számos helyen hangsúlyozom. Továbbá a mondat nem minden része egyformán súlyos a prózaritmus szempontjából: hiába mutat ritmikus formációkat pl. itt-ott a mondat belseje, ha a mondat vége ritmustalan marad. A legfontosabb része a mondatnak, ritmus szempontjából, a mondat vége. Ha ez nem ritmizált, akkor tudatosan ritmizált prózáról nem beszélhetünk. Ez a megfigyelés egyébként kronológiailag is nagy fontosságú. Az első stilustanítók ui., akik e ritmikus próza szabályait tanítják, még csak a mondatvégek ritmizálásáról beszélnek, a mondat belsejének felépítése szál-

munkra még sokszor indifferens. Az sem lényegtelen mozzanat — minderre könyvemben tüzetesen rámutatok —, hogy az első diktátor, aki a ritmikus próza szabályait tanítja, ti Albertus de Morra, még csak két formációt ismer el szabályosnak, a *veloxi* és a *plamust*. Később társul ehhez egy harmadik, ti. a *tardus*. A negyedik formációt, a di- vagy trispondaicust a diktátorok viszont sohasem tanítják.

Mindezekből természetesen adódik, hogy ha egy XI—XII. századi szövegben pl. *tardus* v. *trispondaicus* formáció fordul elő, ez tudatos ritmizálás jelének nem tekinthető, de nem lehet tudatosan ritmizálnak vennünk olyan akár későbbi szövegeket sem, amelyekben a legfontosabb hely, a *mondat vége* ritmizálatlan marad. Mindezt részletesen kifejttem könyvemben a stilustanító mesterek szövegének elemzése alapján, és az elemzett szövegeket mindenütt hozom.

Mármint ezzel az exakt módszerrel szemben Győry mind egy régebbi művében, a *Gesta regum, gesta nobilium*-ban, mind jelen »ismertetésében« közölt szövegvizsgálatai folytán csak a ritmikusnak vehető formációkat sorolja fel, de nem jelzi, hogy ezek a formációk hol (mondat-, kőlon-végeken?) fordulnak elő, a *ritmustalan formációkat pedig elhallgatja*, ill. nem említi. Ezzel a »módszerrel«, mint látható, minden szövegre vonatkozólag könnyen ki lehet mutatni, hogy az ritmikus, s így Anonymusra is, sőt az 1055-i tihanyi alapítólevélre is.

Ezzel az oklevéllel Győry is külön foglalkozik »ismertetésében«, így én sem térhetek ki előle. Teljes szövegét közlöm, kőlonokra osztva és ritmus szempontjából elemmezve:

Quoniam nonnulli mortalium (ritmustalan)
 plerumque hebetati mente (ritmustalan)
 sive per ignaviam. (ritmustalan)
 seu per negligentie culpam. (ritmustalan)
 sepissime etiam (ritmustalan)
 per secularis rei curam (trispondaicus)
 non multo post tempore perituram. (velox)
 que uiderant et audierant (ritmustalan)
 obliuionis leuitatibus inscii. (ritmustalan)
 immemoresque crediderunt. (trispondaicus)
 doctores. philosophi. (trispondaicus)
 patresque nostri quamplurimi (tardus)
 consilio. prudentia. (ritmustalan)
 suaque inuenerunt industria. (tardus)
 ut quicquid humane filii propaginis (ritmustalan)
 ratum fieri decernerent. (ritmustalan)
 per manus scriptorum (planus)
 iugi studio litterarum (velox)
 memoriis commendarent. (velox)
 ne per cariosam vetustatem (trispondaicus)
 posset deleri. (planus)
 apud posteris. *successores eui*. (ritmustalan, mondatvég!)
 Id ergo quia utile ipsis uisum est et bonum. (ritmustalan)
 cunctis modernis sapientibus (trispondaicus)
 utilius idipsum *uideatur. et optimum*. (tardus, mondatvég!)
 Unde itaque xpianissimu-s sceptrifer Andreas (ritmustalan)
 iussu auctoritatio sub cartali testamento huius priuilegii exarari edixit. (planus)
 thomo presente seriatim monstrante. (planus)
 quicquid ad ecclesiam sancte marie. (planus)
 sanctique aniani episcopi et confessoris. (ritmustalan)
 in loco qui vulgo dicitur tichon super balatin. (ritmustalan)
 pro sua et coniugis. (ritmustalan)
 lilliorum filiarumque et omnium parentum suorum (planus)
 fuiuorum siue defunctorum *salute tradidit*. (ritmustalan, mondatvég!)

Ezután már felsorolás következik az oklevélben.

Az igazság kedvéért megjegyzem, hogy a Győry által *összesként* felsorolt »cursusok« számát könnyelmű bőkezűséggel még meg is szaporítottam néhányal — ezek nyilván elkerülték a figyelmét — viszont »összes cursusai« közül egyet — Aniani episcopi — kénytelen voltam törölni.

A lényeg: 3 abszolút mondatvég közül 2 ritmustalan. Már pedig a tudatosan ritmizált szövegeknél az előfordul néha, hogy a kőlonok ritmustalanok maradnak, *de az soha, hogy*

az abszolút mondatvégen hiányozzék a ritmus. De azért nézzük meg a kólonokat is! 31 kólon közül 15 ritmustalan, tehát csak a fele; 5 trispondaicus, amit a diktátorok nem tanítanak, tehát nem lehet tudatos ritmizálás jeleként felfognunk; 3 velox (ezt a formát ajánlják leginkább a diktátorok valamennyien); 2 tardus és 6 planus.

A mérleg tehát: 11 szabályos, ritmikus kólonvéggel szemben 20 ritmizálatlan kólon; egy ritmusos mondatvéggel szemben két ritmustalan. Ez nem ritmikus próza!

Ezzel a mérleggel szemben engedjen meg Győry egy összehasonlítást. Rogerius 30 mondatvége közül 28 velox, kettő pedig ritmustalan, de úgy, hogy ott kétségtelen szövegromlásról van szó. Ez ritmikus szöveg, de a tihanyi alapítólevél nem az, akkor sem, ha Győry azt mondja: »virtuózában ritmizált oklevelet alig lehet elképzelni, még a tulajdonneveket is cursus pozícióba helyezte«. Hát éppen ezzel a cursus pozícióval van baj! Mert a *scepterifer Andreas cursus* pozícióban van ugyan, de ritmustalan; az *aniani episcopi* pedig nincs cursus pozícióban és ezért Győry »összes cursusai« közül önkényesen töröltem. A tihanyi alapítólevél esetében tehát Győry egyszerűen letagadja a ritmustalan mondat- és kólonvégeket, ahogyan ezt a »módszert« már Anonymus szövegének ritmikus vizsgálatánál, a *Gesta regum, gesta nobilium c.* könyvében is »alkalmazta«.

Ti. ugyanezzel a »módszerrel« mutatja ki Győry Anonymus szövegéről is, hogy az ritmikus. Itt, ez »ismertetésében« megint megpróbálkozik ezzel a következő szavakat bocsátva előre: »Közöljük a prologus ritmikus (én húztam alá H. J.) tagmondat- és mondatvégeit«. Hát ez a baj! Mert a *nem ritmikus* tagmondat és mondatvégeket is közölni kell, és a kettő viszonyából adódik a szöveg ritmikus vagy nem ritmikus volta. A *nem ritmikus mondat és kólonvégek elhallgatása az olvasó szándékos meglepetése és az nem más, mint hamisítás*. Ezért valóban igaza van Győrynek, amikor azt mondja rólam: »Idevágó fejezetében följenyesen utasít vissza mindent, amit az eddigi kutatás (értsd: Győry) megállapított«. Ezzel a »módszerrel« szemben valóban nem tehetek mást, mint hogy a legmerevebben visszautasítom. Ezzel szemben készséggel elismerem, hogy Anonymus 6. fejezetének szövegelemzése alkalmával a *iuramenti sic fuit clausulát* — elnézésből — ritmustalannak minősítettem; ez tényleg *planus* formáció, amint könyvem elméleti részében erre több példát magam is felhozok (p. 59. *operantur in bonum*, p. 61. *merearis in celis*, p. 62. *velocitate qui duxit*). Itt tehát csakugyan elnézésről van szó. Ez Győryvel is megessik, pl. Péter prépost oklevelénél ő a *revocet auctoritas* kifejezést *lardus*-nak minősíti nyilván tévedésből, mert ez ritmustalan formáció.

Ezzel kapcsolatban legyen szabad még Győry »ismertetésének« néhány épületes ellentmondására rámutatnom. Azt mondja pl., hogy »az általa (Horváth által) tüzetesen vizsgált Rogeriusból megtanulhatta volna«. Kiderül tehát, hogy önmagamtól is tanulhattam volna. Még érdekesebb, helyesebben, hogy Győry szavaival éljek: »Meglepő azonban, hogy *kitűnő elemzés* adott (már mint én) Rogerius Carmenjéről és a *historiás-ének-stilusról*... Horváth pontosan ritmizálja ezt a szép szöveget s műfaji meghatározását is *magas színvonalú*, a középkori európai irodalomba biztos betekintést nyújtó, igazi humanistaként adja. Ebben a fejezetben nem ismerünk rá a fentebb ismertetett Horváthra« stb.

Félreértés ne essék! Győry elismerését éppen úgy talmi értéknek tartom, mint indokolatlan, alaptalan rágalmaikat. Csupán azt tartom érthetetlennek, hogy Rogerius esetében kitűnőnek találja az általam alkalmazott *módszereket*, holott ezek a módszerek azonosak a művem többi részében alkalmazott módszerekkel, annál is inkább, mivel Rogeriusról 1948-ban adtam először ilyenfajta elemzést. (Horváth-Emlékkönyv. »Magyar Századok«. Bp. 1948. 24. l.) Közben nyilván elfelejtettem a »jó« módszert! Persze ott nem egy Győry-féle Anonymus-értelmezésről volt szó. Győrynek az elutasított Anonymus-értelmezés fáj!

Természetesen nagyon mulatságos Győrynek az a kioktatása is, amely szerint »Nem helyeselhetjük H. modorát sem: X. Y. kimutatta, hogy... de figyelmét elkerülte, hogy...« Nem tudom, mit kifogásolhat Győry e korrekt »formulákban? Tiszteletteljesebb hangon valóban nem is tudom elképzelni, hogy valakivel szemben ellenvéleményemnek adjak kifejezést. Mert erre tényleg sor kerül több ízben is, hazai és külföldi vonatkozásban egyaránt. Általán is nagyrabecsült tudósok nézeteivel gyakran jutok ellenkezésbe, és ezt nézetem szerint kötelességem kifejezésre juttatni — persze nem olyan formában, ahogy ezt Győry teszi, pl.: »Itt H. a tudományos tisztesség határához közeledik« (18. l.), vagy: »úgy érezzük, hogy H. végleg átlépi a tudományos tisztesség határát« (21. l.). Úgy látszik, ezeknek az épületes fordulatoknak hiányát nehezményezi Győry. E tekintetben sem követhetem útmutatásait.

14. Ami külön a trispondaicus formációt illeti, az előbb elmondottakból világosan következik 1. hogy ezt a formációt a középkori diktátorok nem tanítják, 2. hogy a külföldi kutatás is ismeri — ennek ellenkezőjét sehosem állítom, talán még Győry szerint sem, annál kevésbé, mivel itt szerinte Nicolau egy rövid (mindössze csak 200 lap!) összefoglalását idézem, továbbá W. Meyert. 3. a külföldi gyakorlatban, éppen, mivel nem tanították, csak

elszórta, más ritmikus formák *túlsúlya* mellett fordul elő. 4. ezzel szemben egy XIII. századi krónikásunknál, Ákos mesternél, nemcsak túlsúllyal, hanem csaknem *kizárólagosan* ez a formáció jelentkezik. Ebben én valóban magyar specifikumot kerestem s ez a fentiek szerint mindenképpen megáll. Hogy mi az oka annak, hogy e XIII. századi szerzőnk a nyugaton elterjedt tanításokkal szemben mégis ehhez a formához ragaszkodik, arról könyvemben ezt mondom szözszerint: ez további vizsgálatokra szorul. Egyféle magyarázatát én valóban megkísértem, de a további kutatás szükségességét mindvégig hangsúlyozom. Ahol tehát én tovább vizsgálándó problémát látok, ott Győry számára semmi probléma nincs. Elintéztetnek véli azzal, hogy felhívja a figyelmemet a Liber sancti Jacobi c. XII. századi műre, amelynek szintén uralkodó cursusa a trispondaicus. Persze, az adatokkal adós marad, mert mindenki higgye el azt, amit Győry állít?

Node mindezek alapján még csak a szaktudásom vonható kétségbe, de talán tudományos tisztességem még nem forog veszélyben. De még ezt is el akarja venni tőlem Győry.

Győrfy Györgynek általam is többször — és elismeréssel idézett — munkáját akarja ezzel megvédelmezni. A védelmet azonban nem hiszem, hogy Győrfy meg fogja köszönni. Győrfy munkájának én csupán egy, igaz, hogy lényeges állítását igyekszem cáfolni. Nevezetesen, bár elismerem azt a valóban ingeniosus megállapítását, hogy Kézai előtt Ákos mester lehetett a másik XIII. századi krónikásunk, azt azonban nem fogadhattam el fejtegetéseiből, hogy a hun-történet szerzője is Ákos mester lett volna. A hun-történet szerzőjének kérdésében egyébként nemcsak Győrfyvel jutottam ellentétbe, hanem Domanovszky fel fogásával is, akinek e kérdésben Győrfy a nyomdokain halad. Mindkét szerzőt, ahányszor csak utalnom kell megállapításaikra, nagy reverenciával említem, érdemeik teljes elismerésével, — de hát vizsgálataim a hun-történet íratását illetően nem találkoztak az ő megállapításaikkal. Ez eltérő véleményemet azonban sok szempontú és bőséges bizonyító anyaggal támasztom alá. A többi között természetesen a szókincset is vizsgálat alá veszem. Ezt pécézi ki Győry, hogy kimutathassa, hogy nemcsak tudatlan vagyok, de egyúttal tisztességtelen is (hamisító? rágalmazó?) a tudomány területén.

Nos, miről van itt szó? a hun-történet lényegében két szövegezésben maradt ránk: Kézaiéban és az ún. bővebb krónikák (a Budai krónika-család és a Képes Krónika-család) szövegezésében. Domanovszky és Győrfy fejtegetései szerint a két szövegezés közül a bővebb krónikák, főként a Sambucus-kódex szövegezése áll a feltehető eredetihez közelebb, és nem Kézai szövegezése. E nézettel szemben én bőséges adatokkal bizonyítom, hogy a Kézai-féle szöveg minden szempontból megbízhatóbb, mint az ún. bővebb szövegezések, amelyekben vaskos félreértések fordulnak elő olyan helyeken, ahol Kézai szövege megtámadhatatlan. A vaskos félreértések egy része éppen abból adódik, hogy a hun-történet szerzője egyes helyeken olasz eredetű szavakat használt, amelyeket a későbbi szövegek vagy mellőznek, vagy latin szavakkal próbálják helyettesíteni, de sokszor helytelenül. Már most, a szövegkritikának régóta elfogadott megállapítása, hogy szövegromlás elsősorban ott jön létre, ahol a másoló, vagy átdolgozó az előtte levő szöveget nem érti, s ezért az előtte levő értelmetlen szöveget »javítani«, értelmessé tenni akarja. Azt tapasztaljuk, hogy Kézainál a hun-történetben és a rövid magyar történetében is seregestől fordulnak elő olasz eredetű latinosított szavak, míg a bővebb szövegezekben, a magyar történeti részben, úgyszólván egyáltalán nem fordulnak elő ilyen olasz eredetű latinosított szavak, de a bővebb szövegezek hun-történeti részében sok helyen mégis megmaradtak. A hun-történetben kétségbevonhatatlan nyomai vannak annak, hogy az eredetiben ott voltak az olasz eredetű latin szavak, de azt egy későbbi szerkesztő »kigyomláta« hol jól, hol meg úgy, hogy a gyomlálás nyomán ott maradt a szövegben a könnyen felfedezhető sebhely. Ezzel szemben Kézai szövegében ma is ott vannak az olasz szavak, a hun-történetben éppen úgy, mint a magyar történetben. Ha tehát Kézainál csak a hun-történetben maradtak volna meg ezek az áruló szavak, és a magyar történetében nem alkalmazta volna ugyanezeket, akkor joggal lehetne következtetni arra, hogy Kézai előtt már egy kész hun-történet feküdt, amit Kézai többé-kevésbé híven lemásolt. Így azonban, hogy a Kézai-féle magyar történeti részben is megvannak a jellegzetes olasz eredetű szavak, míg a bővebb szövegezek magyar történetében teljesen hiányoznak, azért szinte kétségbevonhatatlan, hogy a hun-történet Kézai szerménye és nem egy előtte már kész munka másolata.

Már most, amint látható, a két szöveg alapján kell a szerzőt megállapítani. E tekintetben nyilván csak a két szöveg *eltérései* lehetnek tanulságosak: az egyezések nem mondanak semmit, mivel azok mindkét szövegben megvannak. Ezek az egyezések sem pro, sem kontra nem értékesíthetők. Nos, az a három adat, amit én mint »ellenbizonyítékot« elhallgattam, »a csak Ákos mesternek tulajdonítható részekben szereplő neveket, a legfőbb és abszolút döntő bizonyítékokat Győrfy tétele mellett«: azaz a hun-történet prologusában a *scartabellus* (?) szót, továbbá a *Vecca Venezia* és a *Rialto* olasz formájú szavakat, akkor Győry szerint »úgy érezzük, hogy Horváth végleg átlépi a tudományos tisztesség határát«.

Mi viszont úgy látjuk, hogy Győry nem tudja, mit beszél, és ezért még a tudományos becsületünket is kétségbe vonó izléstelen durvaságát is megbocsátjuk neki.

E három szó körül ugyanis a következőképpen áll a dolog. (Ezt nem a szakemberek kedvéért mondom el, mert azok előtt régóta tudott dolog részint Domanovszky Kézai c. (1905) tanulmányából, részint a Scriptoribus-ben (1938) Domanovszky mintaszerű szövegkiadásából.) A scartabellus (?) (nem inkább scartabellum?) szó előfordul Kézai prologusában, amely prologus a Kun Lászlóhoz intézett ajánlószórok *nélkül* megtalálható a bővebb Sambucus-kódexben is, azzal a lényegbevágó különbséggel, hogy a Sambucus-kódex ezt a prologust, amit Kézai félreérthetetlenül a *magiának vall*, a következő címen hozza: Prohemium de quodam codice in gesta Ungarorum. Azaz a Sambucus-kódex írója ezt a bevezetést *átvette* valamely kódexből; honnan? bizonyára Kézaiéből. Minthogy azonban éppen azt kell eldönteni, hogy Kézai-e ez a prologus, vagy esetleg ő vette át valami, már előtte kész forrásból, azért a prologusban szereplő olasz *scartabellum* szót a lelkiismeretes vizsgáló nem is fogja vallatónak, hiszen *mindkét* szövegben ott szerepel.

A *Vecca Venesia*, tehát a döntő bizonyosságot (?) nyújtó szó, — azt várna az ember, hogy *csak* a bővebb szövegekben fordul elő. De nem! Ez a kifejezés — bármilyen sajnálatos is — *csak* Kézai szövegében olvasható (Script. I. 158.), míg a bővebb szövegekben helyette más áll: a Sambucus-kódexben (Script. I. 271.) *vetus Venecia*, tehát az olasz szó latinnal van helyettesítve; a Képes Krónikában pedig egy romlott alak: *Vera Venecia*, ami nyilván a Kézai-féle *vecca* eltorzulása. Így tehát a bővebb szövegek olasz szókincséből mi marad? Semmi, ahogy ezt könyvemben részletesen kimutatom. A Rialto szó ui. ismét *mindkét* szövegben előfordul *Realt* alakban (Script. I. 158. és 271.). Győrynek tehát valóban fogalma sincs róla, hogy mit beszél, amikor ez *olasz* szavakat megdönthetetlen ellenbizonyítékokként akarja kijátszani ellenem a bővebb szövegek eredetisége mellett, és Kézai szövegének átdolgozott mivolta mellett. Ezt Győrry nem is csinálja és nyilván nem kér Győry ilyenféle védelméből.

Mit akarhat tehát ezekkel az »adatokkal« bizonyítani Győry? Neki csak egy lehet a célja: ellentmondást nem tűrő hangon gorombáskodni, mivel azt hiszi, hogy ezt a hangot bárki is hajlandó tudománynak venni. Ezzel szemben még azt sem tartja fontosnak, hogy aránylag egyszerű kérdésben is *megnézze a forrásul szolgáló szövegeket*.

Összintén szólva, nem egészen világos ezek után, mit akarhat Győry az általam olaszból latinositottnak tartott szavak körül. Nagyképűen felsorol egy sereg szótárt, és ezek segítségével szépen mellébeszél, mikor azt mondja, hogy a frivolus, molestare, virtuosus etc. szavak »XII. századi franciaországi szavak«. Azt senki nem akarja kétségbevonni, hogy ezek a franciaországi latinságban is megvannak, de ezek jellegzetesen *olasz eredetű* latin szavak kíséretében kerültek át a magyarországi latinságba (ti. egy műben: Kézai krónikájában, tehát *egy szerző* révén, mivel ezek a szavak azelőtt a magyarországi latinságban ismeretlenek voltak, s így *hozzánk* mindenképpen *olasz földről kerültek át, még akkor is, ha ezek közül egyik-másik megvolt a franciaországi latinságban is*, ahova egyébként szintén olasz földről kerülhettek át, tipikusan olasz földön kifejlődött új jelentésükben: pl. *commune* »városi közösség, önálló városállam« jelentésben. A Kézainál előforduló *partita* szóval kapcsolatban még ez sem állítható, mert ez minden kétséget kizáróan olasz eredetű szó, és ezért azt hozza elő Győry, hogy Villehardouin már 1200-ban használja a *partie* szót »párt« értelmében. Eszerint az olasz *partito*, vagy a Kézai-féle *partita* szó is a francia *partie*-ből keletkezett volna? Mit szólnak ehhez a Győry-féle nyelvészkedéshez a romanista nyelvészek!

Arra a szép kitéételére pedig, hogy én »kapásból« állítom »minden filológiai dokumentáció nélkül«, hogy e szavak olasz eredetűek, csak annyit mondom: a magyar filológiai és történeti irodalom már régóta tisztázta e Kézainál előforduló szavak olasz jellegét. Ludovicus Losonczi Kézai szókincsének vizsgálatát már 1892-ben elvégezte: az ő művére hivatkozom is könyvemben, de rá kellett hivatkoznom azért is, mivel az ő vizsgálatainak eredményeit használta fel Domanovszky és Győrry is, akikkel én itt könyvemben vitatkozom, sőt a romanista Eckhardt Sándor is. (Száz. 1928. 465—56.) Fölösleges bibliográfiai exhibicionizmus ilyen esetekben a szótárak tömegét felsorakoztatni! Persze, a tudományosság *látzatának* felkeltésére ez is jó, ha olcsó eszköz is.

Így, apróbb megjegyzéseit« szóra sem érdemesítve, Győry bírálatának a végére érve joggal kérdezhetjük, hogy tárgyi érveiből, ellenvetéseiből mi marad meg pozitívumként? Sajnos, *egyetlen ellenvetése sem bizonyult helytállónak*, viszont megmarad eredményként, hogy a szenvedélyes stílusban megírt »ismertetésében« — ami felelősségteljes feladat még az ő szemében is — ferdít, hamisít és helyenként megdöbbenő felületes és sekélyes »tájékozottságról« tesz tanúságot. Ezek után joggal tehetjük fel a kérdést: Ki lépte át a tudományos tisztesség határát — **végleg?**

íj. Horváth János

MIKSZÁTH IRÓI ARCKÉPEIHEZ

(Válasz Bisztray Gyulának)

Az IK LVIII. 4. számában, a 470—472. lapon bírálatot írtam *Mikszáth Kálmán: Irói arcképek* c. kötetéről, melyet *Bisztray Gyula* rendezett sajtó alá és látott el bevezetéssel és jegyzetekkel. Bírálatom több kifogásoló és dicsérő tétele között kettő elvi fontosságú. Az egyik Bisztray Gyula szövegének terjedelmére, szinte túltengésére vonatkozik, amellyel — amint bírálatomban írtam — tulajdonképpen egy ívet vont el Mikszáth-szövegektől (471. lap). A másik utalás arra, mint lett Mikszáth a Frankin-féle Magyar Regényírók szerkesztője és személyesen milyen munkát végzett ezzel (de némely más szerkesztéssel is) kapcsolatban. Az előbbi megállapításomat fenn kell tartanom, bár a bírálatban gépelési, — vagy sajtóhiba miatt Bisztray szövegének terjedelme helytelenül szerepel. De így is a helyzet az, hogy a kiadvány 185 lapjából ugyan nem 60, hanem »csak» 38 lap szerzője Bisztray s így csaknem a férőhely ötödrészét veszi igénybe. Ez kétségtelenül aránytalanság, még akkor is, ha tartalmilag mindent helyeselni lehetne benne. Ami pedig azt a kérdést illeti, hogy Mikszáth a Regényírók s Almanach-kötetek szerkesztői munkájában mit végzett maga valóságosan, arról bírálatomban világosan nyilatkoztam s állításomat bizonyítottam is. Hogy erről annak idején, amikor a Jubileumi Kiadást szerkesztettem, a jegyzetekben nem nyilatkoztam, annak megvolt a maga természetes oka. Ott annak nem volt helye. Jegyzeteimet a kötet végén, illő szerénységgel apróbetűvel szedtettem, egy felesleges közvetlen oda nem vágó szót le nem írtam, vagy ki nem adtam. A Bibliográfiába elég jellegzetesen a Regényírók elé írt bevezetéseket csak sommásan vettem fel. Ebben, egy részükről való, véleményem benne volt és most is még fenntartom magamnak a jogot arra, hogy erről és más kapcsolatos Mikszáth-kérdésekről a maguk helyén majd nyilatkozzam.

Magának Mikszáthnak erre vonatkozó s más szubjektív nyilatkozatairól itt csak annyit, hogy azok sokszor divergálnak s — egy Takáts Sándor előtt tett nyilatkozata szerint — ő maga sem vette komolyan efféle kijelentéseit. Annyi bizonyos, hogy kritikával vehetjük csak hasznát e nyilatkozatoknak. Ezúttal csak két idevágó adatot! Mikszáth többször nyilatkozott saját születési évéről, és biztosan Bisztray is jól tudja, hogy adatai nem egyszer az írott okleveles feljegyzésekkel ellenkeznek. S midőn az író hagyatékában egy teljesen kész, elfeledett regényt fedeztem fel (*A vármegye rókája*) (1909), felmentem a nagy íróhoz az akkori Reviczky téren levő lakására s bemutatam a nevezetes művet a nagy írónak. Mikszáth felesége társaságában fogadott s rövid referálásom után azt mondotta: »Ezt nem én írtam, ezt magá írtá.« Az író ezt határozottan mondotta, bár némi meghatottsággal, hiszen Szegeden írta e regényét, amikor feleségétől el volt válva. Mondanom sem kell, hogy külső és belső adatok tömegével bizonyíthattam a szerzőségét, ki is adtam a regényt a Jubileumi Kiadás 50. kötetében.

Bisztray Gyulának bírálatomra írott válaszára (IK LVIII. 230—231. l.) megjegyzéseim a fentiekben kívül a következők: a 2. számú megjegyzésre, hogy nagy olvasó volt-e a költő, vagy nem: álláspontjaink csak árnyalattal térnek el egymástól. Éppen így némileg hajszaölhasogatás az Eötvös- és Gárdonyi-kötetek elé írt (illetve nem írt) bevezetések dólga. (3.) Az Almanach-előszavak anyagára vonatkozólag (4. jegyzet) a kiadói intézkedés respektálását kötelezően tudomásulvéve, reményemet kell kifejezni azíránt, hogy eljő az idő, amikor, amint bírálatom végén is mondtam, a Mikszáth kíváló munkáinak számára elég tér áll majd rendelkezésre. Az 5. jegyzet dólgában (lenyomat, vagy változat-e a Március 15. cikk), csupán verbális köztünk az eltérés. A 6. jegyzetről, végzett-e Mikszáth közvetlen szerkesztői munkát, már szóltunk, még annyit óhajtok a fent mondottakhoz hozzáfűzni, hogy Bisztray maga is elismeri: »A névsor összeállításában kiadói szempontok is közrejátszottak.«

Végül még valamit. Bírálatomban a kifogásoltakon kívül elég jelentős más megállapításom is van, kedvező is, kedvezőtlen is. Örülök, hogy azokra Bisztray megjegyzést nem tesz tehát elfogadta őket. Örülök, hiszen célunk közös: minél jobb Mikszáth-kiadást készíteni.

Rubinyi Mózes

MÓRICZ MIKLÓS

MÓRICZ ZSIGMOND AZ ÚJSÁGÍRÁSRÓL, ÚJSÁGÍRÓKRÓL

Az Újság 1903 őszén indult meg, Móricz Zsigmond a szerkesztőségnek kezdettől fogva tagja volt. Felvételét nem újságírói érdemeinek köszönhette, — a nagybátya (Pallagi Gyula) baráti köre vitte oda, Kozma Andor volt a pártfogója. De csak addig, hogy beléphessen, — nincs annak nyoma, hogy azután különösebben érdeklődött volna iránta, vagy hogy odabent segített volna neki.

Móricz Zsigmond Debrecenben már újságíróskodott. Amit a beíratkozásakor a teológia igazgatója jövendőlt neki, — hogy aki ilyen világos ruhában jön ide, abból nem lesz pap, — hamarosan beteljesedett. Nem tudunk róla, ki vitte, ki ajánlotta oda, de még a teológiai első szemeszterének végén, 1899 decemberében, az évfolyam utolsó előtti számában megjelent a Debreczeni Ellenőrben a tudtunkkal első olyan írása, amely nyomdafestéket látott. (De a »Kisújszállás és Vidékét« ebből a szempontból még át kellene kutatni.) Schopenhauerről értekezik itt, álnéven, s valóban aligha a maga fogalmazásával.

Vidéki szerkesztőknek tetszik az, ha akad valaki, aki nekik Schopenhauerről beszél és a helybeli teológiának a növendéke. A lap színvonalát emeli egy-egy olyan cikk, amit az olvasó nem ért meg: s a lap olvasóit is megtiszteli. A főváros felé meg egyenest imponál az ilyesmi: helybeli szerző egy nagy filozófusról, — ilyen Pesten sincs sok. A vidéki újságírói önértzet később is élt még Móricz Zsigmondban. Megmaradt egy hosszabb kéziratos verse, amiben a fővárosi lapokkal szemben a vidéki újságcsinálás mellett áll ki, — persze öncsufoló-dással is. Tárcaja megjelenése után nemsokára már bent volt a lap szerkesztőségében, annak tagja, sőt talán »segédszerkesztője«-ként. Névvel jegyzett tárcáit látjuk a lapban, abban a fehér bőrbbe kötött könyvében pedig, aminek a történetét Nyilas Misi mondja el, ott van egy sorozata a névtelen írásoknak, a lapból kivágva, felragasztva, — dátum és megjelenési hely nélkül. Színes hírek, »krónika« a hét eseményeiről, vagy inkább pillanatképek, amelyeket a fiatal költő szeme kapott el hétközben az utcán... Politikának nyoma sincs bennük. — Ady Endre akkor már »főmunkatárs« Nagyváradon, s az Országos Monografia-társaság Bihar megyei kötete megírja róla, hogy »verseit fővárosi lapok is szívesen közlik.«

De az Ellenőr-beli szereplése nem tartott sokáig. Tárcai tavaszra már a Debreczeni Hírlapban jelennek meg, — de mintha ott nem lett volna szerkesztőségi tag. Vajon csakugyan ne lenne senki Debrecenben, vagy másutt, aki ezekből az évekből emlékeznék rá, aki elmondhatna valamit arról: hogy is élt ez a fiatal újságíró Debrecenben?

Ottani írásai azonban nem fejlődnek. Az utolsó olyan, mint az első volt, — nem a »Schopenhauer«, hanem ami utána következett s ami már csakugyan az ő írása. — Móricz Zsigmond ebből az első évből nem hozott magával újságírói rutint, s még újságírói múltat sem. 1900 őszén már fent volt a fővárosban, már beíratkozott jogásznak. Elkezdte nagy irodalmi tanulmányai sorozatát, próbálkozott a Statisztikai Hivatalban, a Közüktatásügyi Minisztériumban, — mindegyik helyen 9—9 hónapig, — 1901-ben még küldött írásokat (ifjúsgiaikat) a Debreczeni Hírlapnak; — az Urániában (1902) megindultak a tanulmányok, a Budapesti Hírlap közölte egy tárcáját, — »Elektra első sorainál«. A debreceni újságíróskodás nem sokat számított, de ezzel a fővárosi irodalmi múlttal már rászolgált arra, hogy őt tegyék a szerkesztőség »tudományos és irodalmi« riporterévé. Ő maga jegyzi ezt fel, mikor Az Újság szerkesztését elemezve felsorolja az egyes rovatokat s azt, hogy melyik kinek a munkaköre.

Egy olyan munkatárs, akinek az a dolga, hogy eljárjon az akadémiai ülésekre, referáljon a Kisfaludy Társaságról, a magyar újságcsinálásban a század elején nagy fényűzés, és csak Az Újságban kerülhetett rá sor.

Tisza István lapja volt ez. Nem annyira tőkés vállalkozás, mint inkább átmenet az addigi patriarkális újságcsinálásból a tisztán tőkés, a Miklós Andor-féle vállalkozói, sőt kalandor újság típusa felé. Ha akkor a kormánynak lapra volt szüksége, azt nem úgy csinálták, hogy a sajtóalap odaadta volna a pénzt a lapvállalkozónak, hanem úgy, hogy a politikai barátok összeültek, s elkezdtek tanácskozni, hogy lehetne pénz teremteni egy lapra, amely a kormány mögött áll. Gajáry Ödön volt a lapvállalkozásnak kifelé szereplő vezetője; megalkítottak egy nem túl nagy tőkéjű részvénytársaságot, szerződtek az Athenaeummal, mint nyomdával, s berendezték a magyar újságírásnak azt az első vállalatát, amely maga válogatta meg munkatársait, jól, sőt egyes esetekben nagyon jól megfizette őket, ahol minden rovathoz volt ember, s ahol mindenkinek a legjobbat kellett írnia, amit csak tud.

Az Újság megindulásakor már virágzott A Nap, a magyar újságcsinálásnak ez az első szenzáció-lapja, amely nem a közéletért lett újság, hanem a közéletet tette az újság vadász-területévé. Az Újság visszahatás erre a szélsőségre; a komoly irány, a politikai felelősségtérzés felé, — de az újságírói felelősség felé is, amelynek az a jelszava, hogy az újságnak méltónak kell lennie eszményeihez. A lap nagyon jól sikerült, gyors sikert ért el, hétköznapi számai is 32 oldalasak voltak, tele gazdag anyaggal és hirdetésekkel is. Az első hazai hirdetési orgánumpyak közé tartozott ez a lap, amelyben a hirdetési összeg nem pauszál a lapnak, baráti szolgálathozért, hanem ahol a hirdető a lap nyilvánosságát fizeti meg.

Ide került be M. Zs. nagyon kicsiny keréknek a nagy szerkezetbe. Milyen árva lehetett ott! Akkori arcát őrzi a sátorlajújhelyi kép, — érettségiző korából. Nemcsak a szemébe hulló haj költői ezen, s nemcsak a kissé, oly Petőfieszen lehajtott fej, hanem az egész arc az. Valami világtól való elzárkózottság van rajta, nem idegen módon, s nem gyűlölködőn, hanem talán hogy a világ annál jobban az övé lehessen. Nem szólt ez, ha nem kérdezték; nem tudott beugrani egy beszélgetésbe; nem tudott a tudomány és az irodalom berkeiből szenzációkat vinni a lapnak; nem tudta a maga területét az egész lapcsinálásnak középpontjává tenni. A lapnál az volt a rendszer, — mindennap, — hogy a legjobb hír hozója, megírja 5 korona jutalmat kapott, azonnal, »k. p.« Móríc Zsigmond egyetlenegyszer kapta meg azt a kis vagyont, — valami hírével, amit egy nagy könyvtárunk tűzbiztonságáról írt.

Annyira nem tudták szerkesztősegi hasznát venni, hogy mikor a gyermekrovatnak a levelezéssel nagy sikere kezdett kibontakozni, s a rovat vezetője, Páris Pál nem győzte maga a válaszolgatást, beosztották mellé őt is. Fiatal ember, írjon leveleket a gyerekeknek. Írta is őket, s egy darabig persze nagy kedvvel. (Aztán egyszerre csak azt mondta nekem: Írjam én is. Hetedik gimnazista voltam akkor; nekem meg ezek voltak az első nyomtatáshoz jutó írásaim. Azt mondta rólok: szeretik őket odabent; hogy én még közelebb lévő a gyermekkorhoz, még közvetlenebb hangon beszélgetek velük.) Aztán megindultak a gyermekrovatba való önálló írásai is, — és ezen az egy téren hasznosítani tudta azt, amit Debrecenben kezdett, tanult. Tréfás kérdések, fejtörők a gyermekeknek, mese. S egyszerre csak az állatmesék, a Bol-dog Világ darabjai, mind nagyobb kitisztuló hanggal, mind bravúrosabb technikával.

A gyermekrovathoz való bekapcsolás a szerkesztőre nézve megoldotta a Móríc Zsigmond problémát, — ő meg örült, hogy békében hagyták, hogy van valami állandóbb munkaköre is, hogy nem kell úgy éreznie: ingyen kapja az elseji fizetést; amellet pedig az újságírónak külön tiszteletdíj járt a névvel megjelenő írásaiért. Ezzel már külön keresett. A családnak az az 1904. évi háztartási naplója, amit szintén ő vezetett, — a családnak egyetlenegy tagja, akinek ez fontos volt, — azt mutatja, hogy ő minden hónapban pontosan haza adta a 100 koronás fizetését, pedig akkor már házasodásra készült és gyűjtött. Vagyis a gyermekrovatból, s másból kellett lenni annyi külön keresetének, hogy az egész alapfizetését a családnak adhassa át. (Különbön érdemes megjegyezni itt, hogy a családi átlagos kiadásán havonta 400 korona körül jártak; a többi háromnegyedét pedig elsősorban nem is édesapánk, hanem a többi fiú kereste; még én is, valami ösztöndíjjal, amire nem is emlékszem.)

Nos, hát itt van a szerkesztőségben egy ilyen élhetetlen, egy ilyen senkivel nem mulató, senkivel nem barátkozó, csak a maga területén használható fiatal tag, aki legfeljebb mindenbe belehallgat, de bele nem szólana semmibe, semmiért. Aki felől mindenki biztonságban érzi magát: előtte beszélhetünk! S aki haza megy, leül az íróasztalához, és szétszedi az egész lapot, a szerkesztést, céljait, szolgálata módját. Szételemez a lap primadonnáit, a stílusokon át bele-néz a veséjükbe és ítél felettük.

Megmaradt egy kézírásos füzete, amelyben két tárgykör szerepel. Az egyik Az Újság és munkatársai, velük Ugron Gábor és Ábrányi Emil, akik nem voltak Az Újság kötelékében, de jellegzetes tagjai az újságírásnak is, — bár az egyik politikus volt, a másik meg író, — a másik pedig olyasmi, mintha egy ifjúsági könyvkiadón vagy gyermeklapon törté volna a fejtét, és ahhoz állította volna össze az ifjúsági írókat és műveiket, nem hagyva ki azokat sem,

akiknek az írói munkásságából csak egy rész esett az ifjúságira. Ebben a második részben kevés az elemzés, a jellemzés, az első azonban végig csak az. — Ehhez a kettős tárgykörhöz egyformán illik az a töredék, amelyben a népi és az úri nyelvérzékkel foglalkozik.

A füzet 1905-ből való. Házaságának első éve ez, Az Újság-beli szerkesztőségi tagságának a második. Vagyis már eleget ismer a szerkesztőségből ahhoz, hogy rendet próbáljon teremteni gondolatai között, s az otthoni élet nem gátolja az elmélyedő munkában. Az olyan munkában sem, aminek pedig nem a pénzkereset a közvetlen célja. Ezek az írások igazán nem kiadásra készültek! Hogy merhetett volna ő akkor a nyilvánosságra gondolni azzal, hogy szételemzi a legfőbb embereket, magát a lapot is: önmagának ír ő itt, valószínűleg még csak nem is az utókornak, ami ott járhat vagy ott is jár annak az eszében, aki naplót vagy éppen emlékiratokat vezet és ír.

Ezek az írásokon ott van a teljes műgond, és ott van az elmélyedésnek minden jegye. Nemcsak afféle futó megjegyzések ezek, hanem gondosan megfogalmazott ítéletek, következtetések és mondatok. Leggyorsabban magával a lappal készül el: ebben valami elvi, valami belső szervezési probléma van s az ilyeneket sohasem szerette. De hogy az újságírókról írhasson, meg kell »szerkesztenie« az újságot, mint keretet s el is készül vele. Az igazi problémája itt sem az író mint *író*, hanem mint *ember*. A stílusán át akarja megragadnia hőst s meg is ragadja. Szétszedi stílusát elemeire: szókincs, fogalomkincs, fordulatok, ragozás, stílusbeli felfogás és jelleg, — ezek árulják el neki az embert.

Az elemzések végül a stílus-értékelésen keresztül valóságos remekeivé lesznek az emberlátásnak. Hangjuk egyszerű, közvetlen. Magának ír s így nincs »lámpaláza«. Magának ír, — témáját nem kell senkinek a kedvéért megválasztania, s hangot sem kell keresnie egy laphoz, egy szerkesztőhöz, olvasóhoz. Ennélfogva az a végleges stílusa ez, — ami ezekben az években a nyomtatott munkáiban még nem jelentkezik. S akkor lesz majd belőle nagy író, amikor szerkesztői és olvasói előtt is ezzel a fesztelenséggel tud megjelenni, megállani. Majd az első Az Újság-tárcákban. A Protestáns Naptár s a hasonló novelláiban még nem: azokban vagy olyat ír, ami a szerkesztőnek »úgyis jó«, vagy »irodalma«. Itt, ezekben a kis elemzéseiben mondja ki először a maga írói meggyőződését: »folyvást érzik rajta, (Ábrányin) hogy ír, (az ő kiemelése), a mi a legiszonyúbb egy írónál.« Nos, ez az »iszonyúság« itt tűnik el először az ő írásaiból, ezekben a tintával, gondosan, nagy elmélyedéssel, — önmagának készült írásaiban.

Annyi sürgető téma közt ezt is fel kellene egyszer valakinek dolgoznia: a magyar újságírás történetét. De magukhoz ezekhez a Móricz Zsigmond-elemzésekhez nincs sok hozzátenni való. Mindenesetre nagyon érdekes, rá nagyon jellemző az a széles áttekintés, ahogy témájával foglalkozik. Az újságírókat a hírlapcsinálás szerkezetében látja, s az írókat a stílus-fejlődés egyetemes áramlásában. A hírlapot felbontja vállalatra és politikai intézményre, és meg is adja a szerkezetét annak a műnek, amelyben ezt egyszer újság-monografiai szempontból tárgyalni kellene. Az író stílusán át az újság-stílus egy hordozójának látja, a maga helyére állítja, a múlt eltávolodó stílusának vagy az új stílus jelentkezésének tekintti, s az újság-stílust önmagából fejleszti ki. Egészen pontosan, korszakokra tagoltan szabja meg egy újságírói stílus kutatás rendszerét, amit azóta sem végzett el senki.

A füzetben a sorrend nem pontosan olyan, ahogy azt itt közöljük. Miután ugyanis ő a munkáját elvégezte, könnyebb volt nekünk rendszerbe foglalnia az egészet, mint ahogy ő tehetette, amikor a munka sodrában benne volt. Látszik, eredetileg mindössze annyit akart, hogy egy néhány neves újságíró »csak úgy magának« megvizsgál, szételemze. Az első ilyen író Ugron Gábor volt: a politikus, mint vezércikkíró. A második Ábrányi Emil, — egy régi s akkor nagyon értékelt író, »primadonna«, mondták akkoriban, — akít már egyszer meg kell nézni, mit is ér. Majd Kálnoki Izidor (Vulpes) következett, — ez már a maga otthonában, »Az Újságban«. Az elemzések egyre szélesebben ölelik fel az egyént s hátterét. S mert most már idehaza van, az itthont magát is meg kell ragadni. Most »Az Újság« maga kerül sorra, szerkezetében, rovataival, a rovatok íróival, vezetőivel. És magának a lapnak az egyéniségével, amire azt lehetne mondani: a lap jellege a lap stílusán át. Vele, mint társadalmi elemzővel ezen a ponton kellene vitatkoznia. Valószínű, hogy túlságosan legyszerűsíti a dolgot, amikor azt mondja, hogy: »Az Újság«, mint minden újság, egyszerűen vállalat, mely a magyar társadalom egy bizonyos rétegét akarja olvasójának megnyerni.« De ezzel külön kellene foglalkozni.

Miután pedig a maga számára tisztázta a lapot, mint keretet, megint visszatér íróihoz; következik Keszler József s a többiek.

Móricz Zsigmondnak sok ifjúkori írása van kéziratban, kiadatlanul a fiókjaiban. Nincs ezek közt olyan, amit érdemes ne lenne kiadni: az ő írói fejlődésének a jellemzése ezek nélkül sohasem lehetne teljes, s ennélfogva az ő írói hatása sem lehetne az. De ennek az egy füzetének az anyaga nem kísérlet, hanem érett termés. Móricz Zsigmond írói fejlődésének legelső csúcspontjai közé tartozik ez a sorozat, ugyanúgy, ahogy a csak ekkor induló állatmesék. És minden egyéb csak később, évek múltán következik majd.

Ilyen természetű írása nincs több s ezt a fiókjában hagyta. Nem mutatta meg, mit jelent az írói elemzés, nem adott rá példát, hogy kell egy embert stílusán át megközelíteni, megismerni. Nem tette közkincsé a »le style c'est l'homme« régi tételének ezeket az általa élővé tett igazolásait. S mert írói sikere olyan robbanásszerű volt, hogy az mindent elfedett a legelső, verejtékes, szenvedéses korszakból, Móricz Zsigmond mindig úgy tűnt fel a magyar írói életben, mint aki valami csoda folytán van, de akit sem magából, sem másból nem lehet magyarázni.

Ebben az itteni sorozatában azonban megvan az elemzéshez az alap, többi fiatalkori írásaiban pedig a gyötrelmes alapozó munka éveinek története.

M. Zs. kéziratos füzetéből:

Az Ujság

[Ceruzával írva. Itt-ott rövidítési jelek.]

— *Érintkezés az olvasókkal.* Tóth Béla egy Esti levélben m(eg) támadja Gajárit, hogy az előfizető tartóztatásnak egy új és csuf módját találta ki: a levelezést. »Most már jogom van havi 240 fillérért beleszólani a lap vezetésébe.« Szellemi árendásság így a lap szerkesztés.

Biz ez nem igaz. Hízelgés az egész csak. Mert a levelek, mik bejönnek, nem csinálnak semmi felfordulást. Igaz, hogy a levelezés csak hízelgés. Az olvasó nem tudja, hogyha javítani kell és ha lehet, mi kell. Ha valaki egy-egy rovat-dolgot kér, arra alig lehet figyelni is. A levelek elintézése tömeges. Udvartias frázist, stílyakorlatot kap s rendbe van.

[Az írás tovább is cerúza, de egészen siető. Látszik: itt abbahagyta, később elővette s folytatta.]

— Minden előfizetőnek joga van azt mondani, hogy: én vagyok a te urad és istened. »igazán örvendek, hogy b. lapjában az engemet úgy szellemi, minit más irányban kielégítőnek találom s továbbra is ez irányban tartani kérem.«

[Kétségtelenül idézet egy valóságos levélből.]

Mert úgy áll a dolog, hogy egy emberre egy lap absolute nincs tekintettel; de minden egyes úgy nézi, mintha ő érte volna. mert a világ s ez isten

[Látni én ával íol tatódik: nagyoi tömöit, arrólbetűs, nála egészen szokatlan írás.]

Még most csakugyan úgy látszik hogy nem sok jelentősége van a levelezésnek. Csak az ír levelet, aki nagyon szereti, vagy nagyon gyűlöli a lapot. Az első csak dicséretet ír. A másik szidást. Ez utóbbi már nem előfizető. Aki haragszik a lapra, kifogásolja, az abbahagyja az előfizetést. De hát nagyon ártatlan természetű az egész dolog. Egy kis becsületes hízelgés. Jobb, mint más lap amit tesz. Nem hazugság.

[Intával, de megint új írás, későbbi.]

— Más lapot nem is tudok olvasni!

— Amíg a lap el nem hagy, nem hagyom el!

Az Ujság

Miben áll egy napilap jelleme?

1. *Rovás.* Kóbor, Kozma, Kálnoki.
2. *Vezércikk.* Gajári, Kóbor, Kenedi, Kozma, Bleicher, Kálnoki.
3. *Fejek.* Kálnoki, Szilágyi, Lakatos.
4. *Táviratok.*
5. *Reportok.* Fröhlich, Páris, Herendi, Abonyi.
6. *Tárcza.*
7. *Humorkák.*
8. *Hírdetések.*

Ezekből a rovatokból azaz részekből áll az Ujság.

[Itt újra kezdte, ami írt, kihúzta; de négy sor után következik a 8., 9. és 10. sor; eközben az első sorozat utolsó számát, a 8-at 9-re javította.]

8. *Tudományos cikkek.*
9. *Fordítások.*
10. *Regény.*

Legnagyobb gondot fordítják a Rovásra, Vezércikkre és Tárczára. Legtöbbször Kóbor ír Rovást. Vezércikkről is mindennap külön gondoskodnak. A tárczára szerződött írók vannak. A fejekeket az írja meg a kinek a rovatába tartozik. A politikai fejekeket Kálnoki és Szilágyi írják. Riportokat szerződött munkatársak csinálják kinek mi a rovata. Politika: Lakatos; napihír: Fröhlich; színház: Szomor; zene: Lándor; tud. ír.: Móricz; sport: Páris, Herendi; igazságszolg: Aranyi; közigazdaság: Bleicher, Abonyi, Chorin; Szerk. üz. Kenedi. Ezenkívül fősegítés a könyvatos; a táviratok pénz dolga.

A riportnak tárgyilagosnak kell lennie. Itt a lap véleménye csak az adatsorportosításban, kivált a kihagyásban áll. Egy eseményről a koalíciós lapok hasábkokat írnak s Az Ujság csak pár sort és vizont. Külömben a riport tömör, szabatos, áttekinthető legyen. A rovatvezető egyénisége egyáltalán nem nyilvánulhat. Meg van szabva a stílusa, sőt a kifejezések is. Akárki csinálja a tudósítást, ugyanannak kell lennie a cikknek, ez az ideál.

A lap egyénisége ebben áll: senki sem írhatja azt, a mi szemének-szájának tetszik, csak azt, amire szükség van. A lap szelleme irányítja az író észjárását. Az író t. i. azt írhatja amit akar, de csak a lap szellemében. Az Ujság, mint minden ujság, egyszerűen vállalat, mely a magyar társadalom egy rétegét akarja olvasójának megnyerni. Ezért úgy ír és olyat akar írni, a mi ennek a rétegnek kell. S az a kérdés, a lap szerkesztői mennyire tudják felismerni e réteg szükségleteit s lelkét. Egy lap életkérdése s föltétele az, hogy kiknek kell? *Vázsönyi* lapot indít a mérsékelt szocialista közönségnek. A *Népszava* a radikális nemzetközi szocialistáké. A *Budapest* a tulzó régi 48-as alacsonyabb néposztályt, a Magyarország az ugyanilyen elvű középosztályt akarja megfogni. A Pesti Hirlap, Bp. H., P. N. körülbelül egyforma műveltségű átlagos és magyarabb középosztálynak ír, más más politikai szempontokkal. Az Ujság ugyanezre a közönségre számított, s mivel már minden politikai frakciónak meg volt a maga lapja, a Tisza által vezetett 67-es eszmék iránt lelkesedő közönségre számított.

Okoskodásuk igen helyes volt. Ugy fogták fel a közönségüket, hogy az a komoly, nyugodt jómodu osztály lesz. Ennek nincsen szüksége izgató új eszmékre, de fel tudja fogni a haladás fontosságát. Legyen tehát a lap alapelve: megtartani mindent a mi van és semmit sem kockáztatva haladni előre; mindenben mérsékeltlen, szolidan, okosan, izléseesen, kifogástalanul, amilyen a közönsége. Az volt hát a kérdés mikor a lap alakult, lesz-e ilyen közönség s hamar kiderült, hogy van. És pedig nagy közönség. Egy év alatt a legnagyobb előfizetőjű lapok közé emelkedett.

A lap jellemvonásai: 1. mindenkinek a töle telhető legjobban s legszebben kell írnia, ezt kívánja Az Ujság becsülete. 2. Senkinek sem szabad a becsületet, jóízlést, jellemet kicsinyelnie, kigunyolnia. Soha erkölcstelen dolog nem kerülhet be; pikáns, kétértelmű célzás, vagy realista leírás a mi a jó ízlést sérti; vagy gorombaság, disznóság nem kerülhet bele a lapba. A közönségesen emberileg nemesnek, jónak, dicséretre méltónak kultuszát kell üzni. Pl. Aegrotus, a ki a perverz dalok költője, fajtalan iratok s képek gyűjtője, s törvénybe ütköző erkölcstelenségek kedvelője, — itt erkölcspredikátor és morálfilozófus az első hírekben. 3. Az események felfogásában s tárgyalásában ugyanígy jár el. Az általános társadalmi igazságok alapján áll, személyi kultuszt nem üz, senkinek szolgálatában nem áll egy rovata sem.

Ezek az ideális alapjellelmvonások.

Hibák és bajok persze vannak. Ilyen óriási lázas munka közben nem lehet olyan szent és tisztá életet folytatni mint szent Hieronymusnak a barlangban. 1. Hibás és lompos írás is bekerül. 2. Ha főpontokban sohasincs is hiba, apró vonásokban itt is lehet kifogás. 3. Van egy pár nagy személyes ügy, a melyik sok botrányt idézett elő. Az Ugron-pör tárgyalása. De ezt is a közérkölc korrekkt felfogása szentesítette, épenugy, mint a Zeysig-ügy kipattanását és tárgyalását. Külömben Az Ujságban senki ellen sincs hajtóvadászat; pedig ő ellene a PH, stb. egyenesen azt rendeznek néha.

Meg is van az a nagy sikere, hogy még az ellenfelek sem gyűlölik s utálják úgy, mint a kormány lapját szokás; előfizetői pedig szeretik s nagyon becsülik, ha nem fanatikusai is mint az ellenzéki lapéi szoktak néha lenni.

A Zeysig ügy

Az Ujság 35 hasábot közöl róla 1905 nov. 25.

Rá nézve azért olyan fontos ez (me)rt:

— Politikai cél, hogy a Bánffy bűnrészessége kiderüljön.

*

— Kiderítendő:

1. Történt-e politikai vétség? *Igen.*

2. Ki a bűnös?

2. Vádolják a — kezét, a mely megirta; a száját a mely kibeszélte, a lábat, (me)ly vitte, s nem a *jőt*, a teremőt.

Bánffynak igazán n(em) (vo)lt semmi része benne, akkor a dolog így történt:

— Zigány a Bánffy politikájának egy titkos gondolatát elleste és a maga esze után politikai tervet okoskodott ki, s elhatározta, hogy m(eg)csinálja, mit akar, mikor aztán sikere lesz, akkor fellép:

— Kegyelmes uram, ezt én tettem!

S a kegyelmes majd aranyat tojik neki.
A dolog történetének ez a tiszta képe a mai tárgyalás után.

*

De nem lehet így. Zsitvay Leo vagy hülye, vagy szándékosan nem lát.
A Bánffyhoz intézett kérdések s a rávonatkozó része a vallatásnak, azt mutatja, hogy
n(em) akarja a kérdés lényegét felfogni.
Egy hazaáruló pörében az a kérdés, hogy a felforgató milyen sikert tud elérni. Ha
Pityipalkó azt mondja, hogy el kell csapni a királyt, kinevetik. Ha a király első zászlósura
(mon)dja, egy félország gondolkozóba esik rajta.
És itt Bánffy mondta ki a Zigány röpiratában a
[Nincs több MM]

Ugron Gábor

A Nap. 1905. okt. 29. Vasárnap.

— *Zsarnokságot nem tűrünk!* Irta U. G. (vezércikk).

1. egyén, — emberi, isteni, hanem az állati, zsarnoki uralkodik, — összeség, —
2. népek gyöngesége, a czézárak ékes palástja, a népek teherviselő barmok,
3. építének, tevék, kifényesíték, lényegében felette hiányos, kezdeményeztetvén, —
4. fényesre kikéfélik, szapora munkáju gépek, szétmarcangolják,
5. czélszerűbb ha a népek erősek, mintha térdelnek (megromlott neró hasonlat)
1. kommandóra, — a törvények daczára; szabadsága okából, —
4. agyon csigázzák; Európa keletén; —
3. nem is kezdhet, még kevésbé végezhet; — az önkényuralom ezen kísérlete; —
1. magyarországi, ausztriai népek; — testvériség poharát; — külföldnek népei; —

Stilusa:

Olyan, mintha félszázadot késett volna, egy csöppnyi modern színe, levegője nincs.
Avas szónokiasság. Nyelvtanilag divatból kiment szók s szó és mondatnani kötések (1. 3.)
elavult szónoki frázisok (2.) de ezek közt néha akad egy-egy frissebb vagy erőteljesebb (4.)
Stilisztikai hibák sűrűek; az erőltettség miatt (5.) Egyáltalán régi stilusu közepszerű elő-
adási mód.

Ábrányi Emil

A Nap. 1905. okt. 29. vasárnap (tárcza)

Az udvari tanácsos. Bemutató a Vígszínházban. Irta Á. E.

1. kisszerű, alacsonyabb lelkű, — mohóbban, — kapkod, — czafrang, —
2. csecsebecse, — voltaképen, — pazarolják, — fityeg, —
2. kiténtetésre való vágyakozás, — nemes törekvések, —
2. üdvös czélok szolgálatában, — czifra szalagon csillagos, medvét, birkát vagy
elefántot ábrázoló rendjel, — helyet foglal, —
3. rang és cím liferánsok; nem boldog a magyar
1. pöffeszkedő, jótékony, áhítatos, a szív! emlegetése; aljas, —
2. az emberiség jötevői; hálás szeretettől forró pillantás,
2. gyémántokból összerakott haszontalanság, tehetség ajánl,
1. semmirekellő, majmok, parvenűk, hiúság és szemtelenség,
2. emberi természet ősz hitványsága; czimeres bohóc süveg.

Stilusa

A régi iskolában tanulta, a szép leírást (első szöveg (A régi iskola tanítványa ő
a szép leírásban; [Ezt átjavította] mint Ugron a szónoklást (első szöveg: mint
Ugron a szónoklásban). Endrődi-faj; minden főnév elé kell valami válogatott czifra, túlerős jelző
(1.) vagy ráduplázní egy ige-bunkó. Hát aztán a gazdag kifejezések, (2.) az elavult, irodalmi
nyelvtani körülírások; papírvirágok, nem elevenek; a mindennapi beszéd nyelvtől irtózik;
affektált, orrhangú, előkelő; folyvást érzik rajta, hogy ír, ami a legiszonyúbb egy írónál.
Nem beszél, nem előad, nincs mondanivalója semmiről, de mondani akar valamit, pedig nagy-
szerűt, meglepőt, szépet valamiről. Ma már az ilyen író még az ujságban sem nézik írónak,
pedig itt igazán nem az ellenállhatatlan vágy bugyborékol az íróban, hogy elmondja, amit
gondol, — csak épen mesterségből beszél arról amit lát; neki az a hivatása, hogy lásson és be-

széljen. És mégis olyan közvetlenség van a legkisebb újságíró előadásában is, hogy sohasem érzik meg rajta a kényszerű írás. Igaz hogy ez már a mai közstílus eredménye, a melyik abból a régiből fejlődött ki eredményképpen, a melyiket Ábrányiék még őriznek; s az övék szintén eredmény volt egy régibb élvezhetetlen újságíró modorral szemben a melyik a hatvanas években uralkodott. Ez száraz volt és iskolai dolgozat szerű. Ebből fejlődött az *önképzőkori* virágos stílus. Ebből a természetes előadásmód. Mindenik a másiknak reakciója volt.

Erdemes volna tanulmányozni a

Magyar hírlapi stílus

fejlődését.

I. kor. Mikor a hírlap még tudomány volt. A Bécsi Kurir még úgy ír, mint az akkori tudósok.

Eredetileg: Írók.]

II. kor. Mikor megalakult a valódi hírlapok sora. A Garaiék fiatal korában a magyar viccelés! humorisztikai leírások.

III. kor. A Pesti Hírlap ideje. Kossuth méltóságot és svádát hozott divatba. Jókai, Pákh fejlesztették az izlést.

IV. kor. A pangás. P.Napló 1860-as évekig. Falk fellépése, Rákosi Jenőék, Ábrányiék; [Itt a sor végén keresztben írva]

Törvénytörési rovat stílusai

V. kor. Ma; a természetes, eleven, életteli stílus.

Kálnoki Izidor

Az Újság, 1905. okt. 31.

Jour a menyországbán. Irta K. I. (tárcza)

1. kéjesen, — voltaképpen, — legnagyobb mértékben, —
2. jóízűt, — lustálkodom, — derengő, rózsaszínű derengés, —
2. dologtévő, —
3. a külsőségekkel ismerkedik meg és a formákkal.
3. szabónét se tartok, se divátarust.
3. Mert így nem kell — s azért nincsen is — gazdag és szegény, ur és szolga,
3. dologtévő és here; — Vajjon vannak-e földi szenvedélyek és érzések: vonzódás, ragaszkodás, kíváncsiság, harag, szeretet, gyűlölet, féltékenység? Szerelem?...

Mint író.

Kálnoki a legjobb újságírók közé tartozik. Minden kelléke megvan hozzá, hogy otlegyen. 1. Világos fejű ember, tisztán lát mindent, kiváló megértő. Az ellenfelét s a legzavara. rosabb írást, előadást és helyzetet is rögtön megért. 2. Rendes, logikus, jól dolgozó koponya. Egyszerű elemekre bontja egy perc alatt az eseményt s kellő renddel áll készen benne az anyag az előadásra. Nem zavarja semmi fölösleges ok ebben. Nem gondolkodó, a ki a maga külön filozófiájával bele szóljon a magyarázatba. Igazi újságíró ész és egyéniség, teljesen uralkodik rajta az újság célja, csak annak a szempontjából nézi az előtte lefolyó világot. Ő neki a felfogásban és közlésben nincs saját érdeke és szüksége; ő nem szereplő azokban az eseményekben; nincs pártállása. Minden skrupulus és mellékgondolat nélkül azonosítja magát lapja érdekeivel s elveivel. Haezek változnak, ő is változik. Igen művel, de csak gyakorlatilag művelődött ki. Nagy az emberismerete és újságírodalmi műveltsége. A legtávolabbi ellentétes pártoknak egyforma kitűnő szócsöve tudna lenni, de a conservatív pártokkal tart állandóan, mert nyugodt temperamentumu ember s nem szeret lángolni, ellenben szereti a jó fizetést és kényelmes életet; nőtlen, nagy ivó, gourmand. S mindezek tetejében, nincsenek írói ambíciói; a nagy íróknak önálló céljaik vannak, nekik az újság olyankor is csak eszköz saját dicsőségük megteremtésére, ha szakmány munkát végeznek benne. Kálnokinak nincsenek ilyen céljai, vagy pedig természetből sokkal lustább, mint hogy utána vesse magát a gondolat fiatalabbkori álmai megvalósításának. S nincsen benne erő se rá, hogy nagy író legyen. Ha agilis, és törekvő ember lenne, igen szép pozíciót tudhatna kivívni a világirodalomban, de nagy íróink közé nem jutna be értékre nézve, mert nem olyan a tehetsége. Ez csak arra képesíti, a mi. Ott csak kis ember volna a nagyok közt, itt nagy a kicsinyek közt.

3. [1. és 2. nem volt számozva; de megvolt az elemzés tagoltságában.]

Igen jó előadó ; kiváló *megíró*. Nálánál jobban kevés újságírónk ír magyarul. Egy sajtáságos stílusíránynak áll a tetején ; annak a sodrában van és pedig nagy sikerrel van benne. Az újságírás nyelve a könyvirodaloménak az alapján áll. Ha írónk valami új felfedezést tettek a stílus terén, az az újságírás stílusára hatással volt mindig. Az újságíró a költőirőnek külső technikáját eltanulja s mivel külsőleg hasonlít a két dolog, — a maga való eseményeit úgy írja le mint az a képzelteket. Az írónak, míg költött történeteit kigondolja, van ideje az előadás tökéletesítésére is gondolni ; esetleg van tehetsége rá, hogy ezt tegye. Az újságírónak perc alatt kell referálnia a maga elbeszélni valójáról. S minden nap, minden óra meghozza az új eseményt, neki nincs ideje vajudni, tüprengeni, válogatni a kifejezést az előadás szebbé tételére. Nála készen kell lenni a formának ; illetve a formakészségnek. A tartalmat készen kapja kívülről, ő csak formába önti. Ez a formakészség is tehetség ; de gyakorlat útján fejlődik. — Újságaink nyelvezetére a Jókai stílusának igen nagy befolyása volt. Azt, ami igazán belső, a forrása ennek a stílusnak persze ott volt csak igaz, a Jókai lelkében. De az apró patakok körülötte ugyanolyan kanyarodásokat, vagy legalább örvénylést, gyűrűzést, habzást igyekeztek produkálni, a melyet tőle láttak. Mikszáth a Jókai tanítványa, ő kisebb, kicsinyesebb, könnyebben utánosztható s a mai újságírók jó nagyrésze az ő iskolájába járt. Kálnoki ezek közt a legjobbak között van.

Beledolgozta magát abba a stílusba, s igen nagy könnyűséggel ír benne. És ez a stílus sok erényű. Legfőbb erénye, hogy magyaros. Aztán : igen kevés stílusírás dísz van benne ; van egy kevés alaphangja ennek is, a melyik nem az egyszerű életé.

— Mert minden stílusnak van valami hangja, a mely bugó alaphangként végig vonul rajta. Az élet stílusának is van, de ez az ideális alaphang. Ha egy író utánózni akarsz, ezt a hangot leled el s akkor sikerül a célod. Lehet valami testtartásnak, arczkifejezésnek is képzelní ezt a vonást. Ábrányi pl. borzas hajjal, ábrándosan messzi néző szemmel keresi a cizfiraságait ; Ugron a vasember patétikus bömbölő hangján a maga nehézkes mondatait, melyekből alig hámlik ki gondolat.

A Kálnoki stílusát humor karakterizálja. A magyar jóízű mixátos humor. Kifejezéseiben is ennek vannak furcsaságai, felfogásában is. Szívesen jár »A malom alatt« a borozó társaságok viczes hangja is megtetszik rajta ; mindig ízes : a Mixát szöge alatt nézi a világot. Soha sem ír tragikus vagy komor dolgot, sem száraz igaz dolgot, csak humorizálót. Nem ír új életbölcsest, új fényt nem vet a világra, a Mixát öccse csak. Mixáttal személyes ismerős s az ő beszélgetési modorát eltanulta s abban ír. Beszélni is mindig ötletesen s humorosan szokott, de ez már az övé.

Ír politikai fejeket, croquiskat és tárczát. Az első : vezércikk vagy az országgyűlés, pártgyűlés, stb. gyűlések riportja előtt általános, a lap szempontjából való ismertetés [előbb : magyarázat ; ezt áthuzta] ; és a rovás. Ebben van szükség gyors felfogásra, és kész előadásra. Igen tisztán s a humoros stílus segítségével kellemesen írja ezeket. Croquisnak nevezik a humorisztikai apróságokat : Alakok, Éjjeli kóborlások, Katóka naplója, Alriportok stb. Mindig ötletes és humoros ; nem éles, nem is túlságosan szatirikus ; inkább viczes. Jellemet alkotni nem tud, a hol már i azi írói kvalitásokra van szükség, ott csütörtököt mond a törekvése, de kevés jellemeket kitréfálni ügyes.

Legjobb munkája a *Kártyakirály tanításai*. Ebben minden ereje érvényesül.

Keszler József

Bayard lovag [Molnár Gyula darabjáról]

1. filozófál, kortörténelmi összehasonlítást szokott tenni egy tünetből kifolyólag. Ezek néha vakmerőek. De általában csak a jelenség feljegyzőjének tartja magát s nem igen követeli az abszolút ítélet jogát. Felületes gondolkodó s maga is érzi, de nemcsak ezért, hanem azért is, mert könnyed és szellemes akar lenni, — nem akadémikus bíráló, hanem csevegő. Pedig akadémikusnak könnyű, csevegőnek nem könnyű ; s végeredményképen — nem értékes és nem érdekes. Affektálja a franczia esprit ; de ez jóformán sohasem csillan elő nála.

2. Stílus tisztá, egyszerű. Modern stílus. Kevés a stilisztikai ogás ; van benne inkább egy kis modernkedés : szabályos rohamot intéz erényére ; canaille, —garçon - lakás — sans peur ni reproche, — szemetszuró mód ; — tényben nem hűtelen ; — de kevés ilyen van a szürke, szintelen nyelven mondja el, amit akar.

3. Felfogása a darab értékéről, — nem igen abszolút okok szerint irányul. Tud világirodalmi mértéket is állítani, és a közönség szeszélyének is hódolni. Gyakran mondja hogy : lebírálván a darabot szívesen elismerem hogy a közönség nagyszerűen mulatott. — De az efféle nála az érdekesség keresésből szokott kijelentődni.

Különben Keszler társalgónak kitűnő. Pompás szóbüsége van s mikor beszél csak úgy repül a vakmerő filozófia sodrán. Sokat beszél s mindig érdekes. Szörnyen mérsékli magát,

hogy olyan tudós ne egyen, hogy unatkozzon a hallgatója. Ugy tudom, szalonokban kedves vendég. Kivált a zsidó szalonokban.

Németül szívesebben társalog, mint magyarul. A zsidó-jargonu vicceknél úgy tartja nincsenek jobbák a világon se.

[A vége más, későbbi írással.]

Az Ujság 1905. nov 1.

Halál. Írtá Yartin József. (tárca)

1. A legsajátosabb emberek közül. A legteljesebb testi és a legdisharmonikusabb lelki dispositió. Teste erős, izmos, vas, idegei elpusztíthatatlanok; jó húspan, jó étvágy, jó kedvvel él a legveszettebb sorsban is. Dolgozik örületes munkát, éjjel előtt, mióta az esztét tudja nem fekszik, anyi a baja hogy füle se látszik ki, — de bírja. Jó magyar családból, rendes solid tradíciók, a szűkebb körű gentry faj.

— Hogy lett ő ilyen családból-kirugó?

Lelkileg tökéletesen felfordult világ van benne. Valami u. n. *Secessió*, Ujító, reformer. Minden buta, ami régi, megszokott. Megpenészedett agy, a normális [előbb: sablonos; de áthuzta.] Tele van kérdésekkel, fixa ideákkal. Egész életfilozófiája egy kérdőjel. Mindenütt azt látja, hogy valami nem helyes, javítani való, de csak a bontás embere, nem a rendezése, megteremtése.

2. Stílusa is ellentétekkel tele. Bizonyos pathost aljassal vegyít. Általános nézete a világról magasztos, de mihelyt a világról való általános magasztos nézetről szól, rögtön rossz viccet, csufaságot csinál, kicsinyel: »megspékelve egész és félistenekkel«... »a bölcsek kövének molekulái összekeverednek a peresztégi káplánéival«...

Stiláris cél nála, hogy burleszk módon keverje a szépet és csunyát, nagyot s kicsit. Ezek az ellentétek teszik eleveendő előadását. Meglepővé.

— világ genie; — asztrál lény; — megfinomodott lény és lényeg; — emberi öntudattá magasodik; — szuggérál; — a szent egyenlőség; — Shakspeare könyvei; — lángeszű művészek és írók vátesei lelke; — boldogság titka, bölcsek köve, Diogenes, Epikur...

ezen kedves, szent és magasztos dolgok neki.
— gazember, álmoskönyv, egész és félistenek: Wotán, Hadur, Manitu, Mohamed, Buddha, Marduk, Jupiter—tyukszem, Sobri, peresztégi káplán, Rockefeller, versenyló, csiga, gyónószék, akasztófa, primadonna, Dezső, kofa, szent, hazafi, vértanu stb...

ezen komikus, értéktelen, vagy gyölöletes dolgok.
Valami magasabb harmóniát sejt a miben csak ideálisságok vannak, minden próza hiányzik.

3. Stílusának jellemző vonása és azt hiszem amolyan heineaiasság hogy: elkezd komolyan, a komolynak gunyos ellentétet vet ellene, s amikor bemelegszik a gunyolni valónak gunyolni valót vet ellene.

Ez Yartin jelleme, ez a stílus.

[Itt a lapból kivágott rész következik, amit beragasztott elemzésébe. Több ilyen szerepel. A nyomtatott rész mellett balról az előző mondat, jobbról kísérő mondatok, 1, 2, 3, 4, 5 pontokba rendezve. Ez itt a kivágott szövegrész után.]

»Tudom jól, hogy egyszer kihül a föld, és e(1)gombóczból örökre kivesz minden élet. Tudom jól, hogy a föld valamikor mint néma temető fog keringeni az űrben (2) megspékelve [MZS kiemelése] egész és félistenekkel, Wotánnal, Hadurral, Manituval, Mohameddel, Buddhával, Mardukkal, Jupiterrel, s szuperfoszfátá mállott lángeszű művészekkel és írókkal, ezen vátesei lelkével és tyukszemeivel egyetemben.

(3) Tudom jól, hogy e sárdarabban a boldogság titkának atomjai össze fognak keveredni Sobri Jóskáéval, a bölcsek kövének molekulái a peresztégi káplánéval, Diogenesé Rockefellerével (4.) a versenylóé a csigáéval, a gyónatószéké az akasztófaéval, egy primadonnáé a másikkal, — (5) s nekem ez mind nem vigasztalás, mert nekem mégis csak meg kell halnom, (6) vagy népszerűbben; ha a tukszemem fáj, nem enyhíti az, hogy a föld tuló felén vagy ezer embernek szintén fáj.

(II) (1) Mindezek dacára olyan buta vagyok, a milyen csak földi lény lehet, s arra törekszem, hogy a halálom szép legyen.

(3) Ha Dezső vagyok, feláldozom magamat Róbert Károly királyért Bazarád oláh vajda móczai közt, Erdély bérceiben.

(4) Ha kofa vagyok, hetenként befizetek egy hatost a betegsegélyző és temetkezési együletbe, hogy koszorús és zenés temetést kapjak.

Ha szent vagyok, a hitért vértanuhalált keresek a pápuák közt.

Ha hazafi vagyok, meghalok az elveimért a barrikádokon, vagy esetleg Nizzában az ágyban, de akkor is az agitációtól szerzett torokbajban.

(5) Megint csak önámítás."

[Ehhez a jegyzetek:]

Páthosz az alaphang.

1. még elvész a magas stilban.

2. erőteljes szembeállítás.

3. a guny erősödik, szent — szembe a kicsivel.

4. Most már csak olyanokat vet össze a mik neki kicsinyek.

5. Ujra pathosz

6. burleszk conclusio

II. Megismétlése az első sorozatnak.

[Az 1—3—4—5 számokat üresen kiírja a szélére]

És aztán megint komoly páthosszal folytatja. Ez szép és értékes stil-vonás.

4. Világfelfogására jellemző az ilyen vallomás a mi tulajdonképpen csak percnyi okoskodás.

[Ismét beragasztott rész.]

„Rettenetesen nagy kérdés, melyet soha meg nem oldhatunk a magunk emberi szempontjából, mert ez alapon megoldhatatlan.

Hátha van egy borzalmas fenségű Világsszellem, hátha a miriád csillagok, a tejuton innen és túl levő szerves és szerveetlen anyagok, élő lények és élettelen atomok *egyetlen* nagy öntudatos lényt képeznek, a kinek mi öntudatlan játékszerei vagyunk, s a kinek megvan a maga abszolút esztétikája, mely a mi emberi szempontunknak nem felel meg? Mert ennek a Lénynek játéka bizonyára tökéletesen szép s esztétikája bizonyára hiba nélküli. Vagyis abszolút szempontból szép minden, a mi a világegyetemben van és történik: szép két óriási égi testnek az összerop-

[A nyomtatott szöveg után ismét ő írja zárójelben]

(Különböben valószínűleg sohasem merült igazi filozofálásba, csak alkalmi filozófus; írás közben.)

Filozófia befejezése:

„Tudom is én. Lehet, hogy ez [kiemelés MZs-től és utána ez a megjegyzés:] az, hogy (min)denki *szép* [kiemelés MZs-től] halálra vágyik, végzet, melynek titkait hiába feszegetjük. Lehet, hogy ez is a Világsszellem isteni játékaikhoz, a mindenség abszolút esztétikájához tartozik, melynek fátyolát e földön fel nem lebbenthetjük, rendszerét meg nem sejtethetjük soha.”

5. A sok filozófia mellett fizikai munkából él. Fordít németből, francia, angol, olaszról. Könyvelműen és sietve, de tud jól is. Sőt gépies fordítók közt igen jó. Fordít tárczát a lap végére, regényt és híreket. Napról-napra végzi, pihenés nélkül. Ez a fő munkája. Egy csöppnyi szórakozás, ha első hirt ír s ráadásul ez neki nagyobb dolog, (mi)ntegy napi fordítás. Sohasincs témája, sem frissége.

6. [Más jellegű írással, más tollal, tehát jóval később.]

— Ezt a tárczát előtte való nap írta kb. 2 órán át.

— Mikor töprenkedett ezen a témán?

— Soha. Ez az én témám, ha leülök, könyvet írok róla... Sokszor gondol az ember mindenre, mikor aztán ír, beadja.

— Gőthét nem szeretem, n(em)t(ud)om miért. Nagyon is okos. Van egy pár érdekes, szép verse, de a többi, kérem az borzasztó okos. Filozófiát csinál rigmusban. Írja meg ezt prózában s az egész n(em) poézis.

— Heine az igazi poéta, azt olvassa! Olyan eleven, hogy repül vele... Gimnazista korom óta olvasom... Példákat mond belőle. [Ide pontot tett; majd a pontot átigazított a ceruzával vesszőre s még ezt írta utána, ugyancsak ceruzával] a disznóságára.

VÉGH FERENC

EGY ELTÜNT CUPIDO-VARIÁNS

Személyes jellegű közlésekkel kell kezdenem...

Néhány éve, amikor éppen a szakdolgozatomat készítettem, egy volt iskolatársam régi füzetet adott át nekem, hogy egy délután alatt vizsgáljam meg: mit rejt a kézírással telerótt, szemmel láthatóan régi eredetű lelet. Bíztam abban, hogy vizsgálóm befejezte után még lesz módom kölcsönkérni a kéziratot, ezért csak felületesen vizsgáltam meg; bár egy délután amúgy is kevés lett volna az alapos tanulmányozásra.

A füzet Gyöngyösi Csalárd Cupido-ját tartalmazta, s a rendelkezésemre álló rövid idő is elegendő volt arra, hogy összevegyem a Badics által közölt ún. nemzeti múzeumi szöveggel (RMKT. XVII. századi magyar költők művei. Gyöngyösi István összes költeményei III. kötet). A számszerű összehasonlítás azt mutatta, hogy az általam talált szöveg 96 versszakkal, tehát 384 sorral gazdagabb a leghitelesebbnek ismert múzeumi példánynál. A felismerés lelkiismeretesebb kutatásra ösztönzött. A füzetbeli első részt és ajánlást összevetettem a Badics-félel. Sajnos, a folytatásra nem kerülhetett már sor.

A vizsgák, az elhelyezkedés és pályakezddés problémái, a vidéki tanárkodás ezer elfoglaltsága elfeledtette velem a visszaadott Cupido-szöveget. Amikor néhány hónapja újból nyomozni kezdtem utána, már nem találtam. Barátom édesapja elajándékozta az értékes füzetet, új gazdájánál pedig elkallódott.

*

A következőkben ismertetem feljegyzéseimet, azok és emlékezetem alapján bemutatom a kéziratot s megpróbálom következtetéseket levonni.

1. *Külső leírás.* Elmulasztottam a kéziratot méréseket végezni. Emlékezetem szerint azonban kb. 14×21 cm nagyságú, hét ívnyi papírköteg volt, spárgával összefűzve. Borítólapja bordó alapú, aranyos díszítésű. A füzet papírját az idő sárgította meg, nagy piszkolódás vagy erősebb használat nyomait nem mutatta. Az írás mindenütt olvasható, kissé szálkás betűkből állt volt. (A kézirat birtokában nem végeztem összehasonlítást Gyöngyösi-kéziratokkal — nem is volt módom erre —. Ma már bajosan állapíthatnám meg csupán emlékezetemre támaszkodva, hogy eredeti kézirattal volt-e dolgom vagy korabeli másolattal.) A lapok számozatlanok voltak, én is csak a 3., 4., 5. és 9. oldalt láttam el számokkal. Ezeken találtam ugyanis a címet, az exlibrist, az Olvasóhoz szóló előszót s az Első rész kezdetét.

2. *A kézirat szövege.* A kézirat szövege három részre oszlott: cím, ajánlás és maga a szöveg. Minthogy az ajánlás a legeredetibbnek tartott múzeumi példányból hiányzik s elsőnek az ún. barsszentkereszti példányban tűnik fel, feltehető, hogy vagy erről másolták az eredetivel közel egykorú barsszentkereszti példányt, vagy pedig az volt ez új variánsnak példája. Sajnos az általam átvizsgált rövid rész nem ad meggyőző feleletet egyik feltevésre sem; annál kevésbé, mivel a barsszentkereszti példányhoz nem tudtam még utólag sem hozzáférni s az összehasonlításnál kizárólag a RMKT.-ban közölt jegyzeteket használhattam. Ha összevetem az általam megvizsgált Első rész szövegét a múzeumi vagy barsszentkereszti példány megfelelő szövegrészeivel, a következő megfigyeléseket tehetem:

Feltűnő egyezések a barsszentkereszti szöveggel:

	Nálam:	barsszt.-i:	múzeumi példányban:
2. vsz. 3. s.:	fris éggel	fris éggel	frisséggel
72 — 2.:	kedvezvén	kedvezvén	engedvén
85 — 4.:	veszélyeket	veszélyeket	veszeteket*
114 — 2.:	méreg forr	méreg forr	méreg foly

Ha pedig az eltéréseket vizsgálom az én példányom és a barsszentkereszti között, számbelileg ugyan többet találok, mint egyezést, de ezek az eltérések súlytalanabbak, többnyire olvasási vagy másolási hiba következményei. Ilyenek:

	Nálam:	barsszt.-i:	múzeumi példányban:
26—4.:	csidáját	csudáját	csidáját
37—1.:	csördögelni	csördigélni	csördegelni
84—1.:	veszi ki	vágja ki	veszi ki
103—4.:	majdan	mayd mind	mayd-mayd
108—2.:	zengő ray	rengő raj	zengő ray
108—3.:	rontó zay	vonó raj	rontó zay
114—4.:	jut	Fut	Jut

Nagyon érdekesek azonban azok a helyek, melyek a barsszentkereszti példányban hibásak. Ezek értelemzavaró hibák ugyan, de nyilvánvalóan téves olvasás folytán keletkeztek, s így könnyen kijavíthatók voltak. Példányom másolója (maga Gyöngyösi?) ki is javította ezeket a helyeket:

* Badics szerint minden más példányban és kiadásban »veszélyeket» van!

A barsszentkereszti példányban :

- 70—4.: A mint az *ár* viszen (ti. hegyre)
95—2.: Egy gyógyulásomra
95—3.: Cupidonak
118—2.: szeszéllyel

Nálam :

- A mint az *ut* viszen
És gyógyulásomra
Cupidotúl
veszéllyel

Természetesen e néhány egyezés, illetve különbség alapján nehéz lenne határozott véleményt mondani a két kézirat kapcsolatáról. De nem lehetetlen, hogy közük van egymáshoz. Nem lehetetlen, hiszen Csontos János századvégi beszámolójában a barsszentkereszti püspöki könyvtár kézíratairól (Magyar Könyvszemle, 1882.) mintha két Cupidot emlegetne : »A kéziratgyűjteményből kiemeljük . . . továbbá Gyöngyösi István : Az család Cupido című munkáit, melyek a könyvtárban *eredeti* kéziratban maradtak fönn. Érdekesek azonban a többi kéziratok is, a mint erről a következő lajstrom tanúskodik : . . . 5. Az család Cupidonak kegyetlenségét megismerő . . .» (Kiemelés tőlem V. F.)

A szöveg gondos írása arra vall, hogy gyakorlott íróember másolhatta. Mert hogy nem fogalmazvánnyal volt dolgom, az bizonyos. A gondos másolás mellett különösen árulkodók a fentebb tárgyalt szövegváltozatok. Ezek arra vallanak, hogy vagy nem végleges fogalmazású verset tisztázott le az író (talán maga Gyöngyösi), vagy pedig korai szövegromlással van dolgunk. Én inkább az előző lehetőség felé hajlok.

A legizgalmasabb kérdésbe azonban bele sem kóstolhattam : a 96 versszaknak az Első részben még nem bukkantam nyomára. A másoló csupán egy versszak mélyhangú rímjeit cserélte fel magashangúakra, új versszakot az Első részbe nem toldott bele.

Itt kell megjegyeznem, hogy kéziratom nyelve helyenként ő-ző. Ez azonban nem feltűnő, mert a szövegben az ellenkezőjére is van példa. (Kölletik-kelletik, csömögéjén-csemegején, vőttem—vettem ; de : ismerem—ösmérem, ismerkedtél—ösmerkedtél stb.)

3. Az *exlibris*. A füzet 4. oldalán csak ez áll : »Ex Libris Capitanei Ladislaj de Balogh«.

Bár e korban csak a nemes Balogh-okból 25 családot tart számon Nagy Iván, Balogh Lászlóról semmit sem tud. Hol volt kapitány, hogyan jutott a vers szövegéhez : nem tudjuk. De nem tartom lehetetlennek, hogy rokonai szálak fűzték ahhoz a Balog(h) Pálhoz, aki Gyöngyösi lányának, Gyöngyösi Rozáliának Etre Lászlóval kötött házasságánál tanúskodott a krasznahorkai római katolikus plébános előtt. (Az anyakönyvi bejegyzést közli Nagy Iván : I. T. K. 1898.)

*

Ez minden, amit a Család Cupido új változatáról mondhatok. Nem állítom, hogy Gyöngyösi kéziratát találtam meg és vesztettem szem elől, de az nagyon valószínűnek látszik, hogy talán még Gyöngyösi életében másolta le költészetének valamelyik kedvelője. Hogy honnan és hogyan került barátom szüleinek birtokába, azt ők maguk sem tudják. A család mint őseiktől örökölt tárgyat tiszteletteljes nemtörődomséggel kezelte. Meg kell még jegyeznem, hogy barátom családja a Felvidék északkeleti részéről húzódott le a Duna mellé, Vácra.

MÁRTONVÖLGYI LÁSZLÓ

ARANY JÁNOS ISMERETLEN LEVELE

Néhai Szulyovszky Ignác nyitrai ügyvéd irodai hagyatékából került elő a következő levél.

Tekintetes Szulyovszky Ignác
hites ügyvéd úrnak
Nyitra.

Budapest, 1875. szeptember 9-én.

Igen tisztelt uram!

Gyulai Pál meghozta nekem a szép ajándékot Nyitráról s én nem kis zavarban vagyok, nem tudván mikép viszonzom és háláljam azt meg az életben. Még azt sem tehetem, hogy mint Vörösmarty az egri bort, egy méltó »pipadallal« örökítem meg. Annyi azonban kitelik tőlem, hogy ünnepélyesebb alkalmakon, ha nem is szűz magyar tömjént, de mint jó hazafihoz illő, m. kir. államdohányt gyűjtve benne, áldozom olykor hálául a nemes ajándékoznak. Fogadja legszívesebb köszönetemet. Becses neve nem ismeretlen előttem az irodalmi

téren s így ajándékát annnyival kedvesebben fogadom. Áldja meg érte a »nagy pipáju, kevés dohányu« magyarok istene!

Őszinte üdvözlésse! maradván,
igaz tisztelője

Arany János

Gyulai Pál 80 éve Nyitrán járt és összekötetésbe került Szulyovszky Ignác nyitrai ügyvéddel, aki prókátorsága mellett szorgalmasan forgatta az újságírói tollat is. Szulyovszky nagy tisztelője volt a Toldi költőjének s megkérte Gyulai Pált, hogy vigyen el Arany Jánosnak ajándékkul a költőnek egy remek tajtékpipát, melyből oly élvezettel lehet színi a jófajta fináncmentes szüzdohányt. Hogy Gyulai Pál becsülettel el is juttatta az ajándékot Aranyak, azt a levél is igazolja.

Az eddig ismeretlen Arany-levél nem irodalomtörténeti vonatkozású és kuriózumként közöljük. Soraiból kiviláglik a nagy magyar költő derűs egyénisége.

PÉTER LÁSZLÓ

JUHÁSZ GYULA ELSŐ MEGJELENT VERSEI

Legutóbb a Juhász Gyula-textológia sajátos problémáinak fölvezetése kapcsán utaltam arra, hogy szövegkritikai kutatások terén sokkalta nagyobb ökonómiára lenne szükség! Egy újabb közlemény² csak igazolta a kutatás tervszerű egybehangolásáról mondott megállapításaim igazát. Az ebben közölt Juhász Gyula-vers ugyanis, noha a költő kötetében valóban nem található, általában ismeretes a Juhász Gyula-kutatás előtt. Egyike annak a két versnek, amelyet a *Szegedi Napló* 1899. május 21-i, pünkösdi számában közölt *Móricz Pál*, Juhász Gyula »fölfedezője« (a költő maga emlegeti ezt több helyütt is), s melyek így a költő első nyomtatásban megjelent versei. Szávay Gyula nyilván a *Szegedi Napló*-ból vette át az egyiket — negyedévvel később.

Juhász Gyula e két verséről már Gulyás Pál is tudott a költő halála alkalmából összeállított életrajzi vázlatában és bibliográfiájában.³ Azóta is többen emlegették,⁴ de mindeddig nem tette közzé senki. Ha már a *Merengést* közölték — amely a *Szegedi Napló* közlésétől egy jelentéktelen központozásban tér csak el — hadd adjuk itt közre a másikat is. Nagyon jellemzőnek tartom e két verset: Juhász Gyula költészetének alaphangulata van adva bennük, ha lerí is róluk a fiatalos próbálkozás, utánérzés.

Mulandóság

*Hiába mondd, hogy szép a tavasz,
Az ős sokkalta szebb nekem:
Midőn a dér megüli a mezőt
S elhervaszt mindent a bús réteken;
Midőn a dér megüli a mezőt
És zord enyészet leng a téreken.*

*Hiába mondd, hogy szép a tavasz,
Midőn kifeszlik a nyíló virág.
Az ős, az elmúltó nyár szebb nekem,
Oh szebb nekem az őszi sárgaság.
Midőn a dér megüli a mezőket
S a réten őszi rózsák termenek
— Midőn harasztok zörgő hahotája
— Arcunkba vágja az — enyészetet!*

¹ Péter László: Textológiai problémák. ITK. 1955: 94–95. I.

² Jenei Ferenc: Ady Endre és Juhász Gyula versei a Győri Hírlapban. ITK. 1954: 440–441. I. Megjelent már egyébként egyszer azonos címmel a *Győri Szemle* 1941: 209–210. lapjain is. Mi szükség volt újra közlésére?

³ G. P.: Elhunytak. Irodalomtörténet, 1937: 137. I.

⁴ Bóka László: Juhász Gyula. = Juhász Gyula és Tóth Árpád válogatott művei. Bp. 1953. 2. kiad. 10. I.

RIMAY JÁNOS ÖSSZES MŰVEI

Összeállította Eckhardt Sándor. Akadémiai Kiadó. Bp. 1955. 469 l.

Balassi Bálint, a mester után Eckhardt Sándor most a hűséges tanítvány, Rimay János műveinek kritikai kiadását adta az olvasók és az irodalomtudomány munkásai kezébe. Rimay, ama kevés régi írónk közé tartozik, kiknek művei a XVI.-XVIII. században ismételt kiadásokban jelentek meg és az újabbról tudományos kutatás is sajgó alá rendezte műveit. Ipolyi Arnold és Radvánszky Béla kiadásai, Dézsi Lajos bibliográfiája, valamint Ferenczy Zoltán monográfiája után úgy véltük, Rimayról sok újat már nem hozhat az irodalomtörténeti kutatás. S most Eckhardt Sándor kiadásának már futó átlapozása után is éreztük, az eddig ismert és megmerevedett Rimay kép módosításra szorul, szükségszerűen elérkeztünk Rimay újraértékeléséhez. Ehhez ez a kiadás megnyitotta az utat. Ipolyi Arnold közel hetven, Radvánszky Béla több mint ötven éves kiadásai után Eckhardt Sándor magasabb kritikai igényekkel fogott munkájához, s annak eredménye ez a 30 íves kötet, irodalomtudományunk nagy értékgyarapodása.

Eckhardt Sándor szükségesnek tartotta, hogy az új Rimay-kiadást megindokolja. A Balassi-kritikai kiadás elkészítésének útján érkezett Rimayhoz, hiszen a mester és tanítvány neve nem csupán egymáshoz kapcsolódó életükkel, hanem műveik sorsával is egymáshoz fűződik. A Balassi-kiadásokkal tisztázódott a Rimay-kiadások története is és természetesen felébredt a régi és új kiadások szöveghibelességével szemben is a kétely. Eckhardt munkájának alapelvét talán szabad a bizalmatlanságban megjelölni. Elődeinek szövegközli munkáját szinte betűről betűre ellenőrizte, s eközben kiderültek azok pontatlanságai. Ezek ismeretében természetes az, hogy az ősforrásokig, a legrégebb kéziratokig és kiadásokig ment vissza. Hatalmas munkát végzett, hiszen Ipolyi és Radvánszky, kiadásuk óta lappangó kéziratok forrásait a legtöbb esetben újra fel kellett kutatnia. S amikor a kéziratokat végig vizsgálta, derült ki, hogy Rimay addig ismert verseinek egy részét el kell különíteni, mert azok Madách

Gáspár versei. Ipolyi Arnold hagyatékát megkereste az esztergomi levéltárban és azzal tisztázta az Ipolyi közölt levelek szövegének hibáit és azok hiteles, pontos szövegét. Egységbe foglalta Rimaynak azokat a műveit, melyekben Balassi emlékét örökölte meg és műveinek kiadását készítette elő. Úgy, hogy most már világosan áll előttünk a Balassi hagyomány Rimay fogalmazta tudós alapja. Már e három eredmény is elégséges volna Rimay művei új kiadása indoklásához. És Eckhardt szaporítja az indokokat, melyekben szempontokat ad Rimay újraértékeléséhez.

Rimay irodalmi műveit két csoportba osztotta, s azokból az első a hálás tanítványt mutatja be. »Balassi Bálintnak Esztergom alá való készületi« című gyászköltménye után következnek a tervezett Balassi-kiadásra vonatkozó írásai. Rimay valósággal életprogramnak választotta a Balassi-kultusz ápolását. Darholcz Kristófnak írja a Balassi testvérekről »Én pedig szerettem őket életükben, szeretem és szeretni fogom holtukban és azok hírnevének védelmezője leszek, akik iránti szeretetben fogamzott fájdalommat sem elvetni nem tudtam, sem, ha tudnám, nem akarnám« (37. l.). Életprogram van e sorokban, s amint az előszavakat egymás sorában olvassuk, érezzük egy nagy ember döntő befolyását tanítványára: »én annyira bámultam ezt az embert, mint mindenki, de különösen szerettem is.« (38. l.) De e szeretetet igyekszik tárgyi okokkal is indokolni, mikor a tanítványok csoportján méri hatását és a világirodalom nagy lírikusai között keresi meg a Balassit megillető helyet. Tervezett kiadását a magyar nemzetnek ajánlja. Milyen keserűek előszavának utolsó szavai: »Neked úgy ajánlom újabban ez könyvet, hogy ítélettel olvasván minden részét, holtá után is megbecsüld azt, aki életében való kis becsületi ily virágzó éles és tudós elmét viselt előtted s ki nagy hasznodra is tudott volna lenni, ha elméjével te tudhattál volna élni.« (43. l.) Minden sorában jelen van a céltudatos törekvés a Balassi-hagyomány megteremté-

sére. (Fényképét is közli és a jegyzetekben is beszél Eckhardt a Balassi—Rimay istenes énekei első kiadásának Dávid király képéről. A győri papnevelő intézet könyvtárában őrzik Nyéki Vörös Mátyás Mária-énekeinek kéziratát. Ez Granadai Lajos spanyol domonkosrendi szerzetes egyik művéhez kötött üres lapokon maradt meg. A könyv már 1601-ben Nyéki Vörös Mátyás tulajdonában volt. A kötet jellegzetesen XVI. századi kötésének hátsó tábláján Dávid királyt látjuk térdelve és ugyancsak kitárt kezekkel imádkozva. Kézenfekvő a gondolat, hogy Nyéki Vörös Mátyás, ha ugyan a Ferenczffy által vásárolt dúcok között nem kapta készen, mivel ő Balassi zászlaját nem látta, a magáéról rajzoltatta meg az első kiadás Dávid-képét.)

A Balassi emléket őrző anyag után öt csoportba osztva egyéb költeményei következnek. Ez az öt csoport Rimay élettörténetéhez simulva foglalja egységbe a költeményeket. Az »Ifjúság« húsz verse a Balassi mellől induló fiatal költőt mutatja be. Balassi felé mutat már lelőhelyük is, mert a szerelmes verseket a Balassi-kódex őrizte meg. Ezek a versek a legközvetlenebbül mutatják a Balassi hatást a fiatal Rimayra, de ezt mutatják a csoport vallásos énekei is. Van a csoportban azonban két költemény, melyekben új hang üt meg fülünket. A fiatal Rimayban már megvolt a későbbi politikusnak a napi eseményeket megfigyelő és azok jelentőségét számontartó érdeklődése. És ennek nyoma van költészetében is. Ilyen a Fűlek, Szécheny megszabadítására és Báthori Zsigmond havasalföldi hadjáratára írott két verse. Ezek vezetnek át a következő csoporthoz, melynek Eckhardt »Bocskai mellett« címet adta.

Az idesorolt tizenegy vers a Bocskai-szabadságharc emléke. Már Balassi Bálintnak is állandóan éreznie kellett az udvar neheztlenségét, bizalmatlanságát erdélyi kapcsolata miatt. Úgy látszik, a kapcsolatnak volt határozott politikai tartalma. Balassi és környezete is Erdélyt tekintette a magyarság Habsburg-ellenes mentevárának. Rimay, Báthori Zsigmond győzelmére írott verse aligha nem ebből az Erdély szemléletből fakadt. Rimay 1599 közepén több hónapot töltött Kolozsvárt, éppen a legkritikusabb időkben, amikor Erdély politikai élete a legzavarosabb volt és bonyolult diplomáciai tárgyalások középpontjában ott állott Bocskai István és Naprághi Demeter erdélyi püspök is. Már ottlétének emlékei is ébrentartják érdeklődését az erdélyi változások iránt, s így természetesen érezzük, hogy amikor Bocskai fellép, akit talán éppen a Balassi-rokonság kapcsolatában ismert meg, hozzá csatlakozik. Azok a versek, amelyek ez időben készültek, az általános elkeseredésből, az ide-

gen hódítók ellen érzett gyűlöletből fakadtak. A csoportot bevezető vers első sora már ezt a hangot üti meg: »Ez világ mint egy kert« kit kőseő elvert, napról napra veszten vész, (51. l.) S ez a hang a vallásos költészet, a zsoltárok hangján egyre erősödik, mígnem színvallást nem tesz a nyílt lázadásról, a felkelésről:

*Ez eltűrhetetlen
Sulyos nyavalyáért,
Mely minden hívőnek
Sztivére hevén ért,
S lélekben sok szegént
Mérgével bágyaszt sért,
Én, Isten, felkelek,
S rontom az álnok vért. (82. l.)*

Voltaképpen e verseket együtt kellene olvasni azokkal a levelekkel, melyeket Rimay a maga vagy Bocskai nevében a szabadságharc érdekében írt. A költő írásművészete formálja e leveleket is, de azok nemcsak stílusreplikák, bennük a politikai agitációt meggyőzően őszintének érezzük. Rimay teljes odaadással szolgálta Bocskait és szabadságharcát. Ez az őszinte, mélyen átértett hazaszeretete az, ami ihletője a versnek »Kiben kesereg a magyar nemzetnek romlásán, s fogyássán«. Ez summája Rimay hazafiságának, egyben az első hang, amiben már tisztán csendül meg a kuruc költészet hazaszeretete. E kiadás igen nagy érdeme, hogy a szabadságharc idején fogant verseket egysegbefoglalja, így e vers nem marad magában, a csoport többi darabjával megmutatja első szabadságharcos költőnkét.

Rimay a szabadságharc idején Bocskainak nemcsak secretarius intimusa, hanem valóban bizalmas munkatársa is. Ott áll a fejedelem mellett, mikor a legbizalmasabb ügyeket intézik, a titkos határozatokat nem egyszer ő foglalja írásba. Mégis, mikor a fejedelem halála után a bécsi békét követő időben Bocskai főrangú hívei sorra megtalálják a király hűségére vezető utat, ami biztosította számukra a tovább emelkedést, ő megmarad nógrádi középirtokosnak. Hiába szerepel az országgyűléseken, és végzi nem kevés fáradtsággal követi megbízatásait Konstantinápolyban, nem kap rangemlést, sem birtokadományt. Mellőzi. Élete végéig megmarad nagybirtokos nagyúrak főember szolgájának. Hitvalló protestáns és vallásához ragaszkodó mivolta volt-e ennek oka, vagy a régi bizalmatlanság Bocskaihoz, Bethlenhez való kapcsolata miatt, vagy az országgyűléseken megnyilatkozó ellenzékiisége, ma már nehéz volna eldönteni, mindenesetre Rimay bölcs belenyugvással vette ezt tudomásul. Emberi magatartását sokatmondóan jellemzi az a két csoportcím, ami alá Eckhardt az életének e szakaszában írott verseit sorolta.

A »Protestáns« cím alá válogatott versek Rimay vallásos érzéseinek kifejezői. A sors változásain megnyugvással elmélkedő ember megnyilatkozásait a »Sztregovai bölcs« cím alá foglalta. Sajátosan csendül össze e két csoport költeményeinek hangja. A bűnökkel fertőzött világ veszélyein a zsoltárok hangján elmélkedik és hittel hirdeti egyik versének argumentumával »Hogy nyavalyájáról és fájdmáról senkinek bizvasban és hasznosan nem panaszkodhatik, mint magának az Istennek, mert ő tőle kérhet ember orvosságot életének.« Rimay elmélkedő, filozófó lélek, kinek vallásos versei is arra adnak alkalmat, hogy azok elé hosszú elmélkedéseket illesszen. Ezek nem egyszer túl hosszúvá nyúlnak, utánuk a vers nem más, mint az elmélkedés summája, amit arra szán, hogy a vers segítségével gondolatai »elménkben fészket verhessenek«. A »Sztregovai bölcs« versei az élet fonákjain elmélkedő sztoikus bölcslet mutatják. Azt, aki megtalálta a maga lelki egyensúlyát Istenhez kapcsolódó lelkével és a világ hiúságairól a humanista, a sztoikus bölcs nyugalomával tanít a bölcs ember életére, zengi a laus mediocritast. »Azt mutatja meg, hogy mindeneket Isten az emberekért teremtett és hogy semmi állandó ne legyen.« E verseket egészíti ki az »Emblémák és epigrammák« csoportja és sokatmondó tanulsággal csatlakozik hozzájuk prózai írása, az »Elméledés az életről«.

A Madách Gáspár verseinek leválasztása után határozottabb, élesebb vonásokkal élénk rajzolódó Rimay-arckép alapszínét verseinek helyes kritikával összeválogatott öt csoportja adja meg. Ha a versek kronológiája az egyes csoportokon belül pontosan csak ritkán határozható is meg, a csoportot mégis híven követik Rimay emberi és költői fejlődésének állomásai. Természetesen, hogy ezt a fejlődést valaki pontosan felvázolja, szükséges ahhoz e kiadás másik nagy értékének, Rimay levelezésének, egyéb iratainak felhasználása is.

Ipolyi Arnold Rimay államiratainak és levelezésének kiadásakor nemcsak hogy nem válogatta szét a költő iratait, hanem azok közé még olyanokat is kevert, melyeknek semmi közük sem volt Rimayhoz. Eckhardt most az idegen anyagot leválasztotta és az egyéb helyeken megjelent írásokat is besorolta gyűjteményébe, sőt nyolc jelentős darabbal, melyek itt jelennek meg először, még ki is egészítette azt. Rimay életének megismeréséhez nélkülözhetetlen ez a gyűjtemény, de a költő megismeréséhez is ez vezet el. A Justus Lipsiushoz és Náprághi Demeterhez írott levelek Rimay műveltségéhez adnak kulcsot, a humanistához, a magyar szellemi élet munkáshoz. Ha a Balassi előszavakban a költőtársakat vonultatja fel, a Justus Lipsiushoz írott levél, a kor filozófó,

magyar humanistáira hívja fel a figyelmet. Azokra a szálakra, melyek Rimayt kora művelt embereihez kapcsolják. Nagy eredménye Eckhardt munkájának, hogy az Ipolyi által kiadott levelek hiányos címzéseit kiegészítette. Így derült ki az, hogy Rimay korának hány jelentős politikussával, közéleti személyiséggel állott kapcsolatban, s hogy azok előtt személye milyen becsült volt, s azok benne az író is nagyraértékelték. Ezt bizonyítja I. Rákóczi Györggyel való kapcsolata. Rákóczi elkérte Rimay verseit, s mikor kiadta Prágay András fordítását, a »Fejedelmek serkentő óráját«, megküldötte azt Rimaynak is. Az hosszú levélben köszöni meg az ajándékot. Ez a levél régi irodalmunkban szinte egyedülálló ars poetica, Rimay vallomása a prózaírás művészetéről.

Szükségesnek tartottuk, hogy részletebben beszéljünk az újra fogalmazandó Rimay-arcképnek Eckhardt kritikai kiadásából kibontakozó körvonalairól. Ez az arc kép most régi irodalmunk egyik rokonszenves költőjének egyéniségét mutatja be a rárakodott, oda nem tartozó vonásoktól megtisztítva. A nagyműveltségű, sokat olvasó és kora európai irodalmának aktuális eseményeit is ismerő humanista a magyar irodalomnak nagy műgonddal dolgozó munkása volt. Öntudattal vállalta mesterének Balassit, de nem vált szürke epigonná, megtalálta a maga hangját is. Az élet változásait a vallásos ember hitével és a sztoikus bölcselő nyugalomával szemlélte és ebből a bölcs megnyugvásból fakadó költeményeiben szóltatja meg legegényibb hangjait. Költészete Balassit követő irodalmunknak nagy értéke, melynek Eckhardt kiadása alapján való mihamarábbi értékelése irodalomtudományunknak elsőrendű feladata.

Ráműtöttünk arra, hogy Eckhardt bátor és biztos kézzel választotta el Rimay műveitől azt, ami nem oda való. Példátműtató gondossággal végezte el ezt a munkát. A magyar klasszikusok kiadására vonatkozó akadémiai szabályzat a Balassi- és Rimay-kiadásokban valósult meg először mintaszerűen és példamutatóan. Munkájának minden mozzanatát bőséges jegyzetapparátussal igazolta. Akár a költő művekről beszél, akár pedig egyéb iratairól, mindig pontos bibliográfiai leírást ad és gondosan megállapítja a szöveghagyomány forrásait. Rimay után nem maradt sajátkezű verskézirat. Költeményeit a régi és mindig torzító nyomtatványokból és Madách Gáspár másolataiból ismerjük. Eckhardt, Rimay sajátkezével írt leveleiből rekonstruálta nyelvét és helyesírását és ennek alapján állapította meg előbb az eredeti szöveget, majd ezután a kritikai kiadás szövegét. Ezt a munkát a jegyzetekben nyomon követhetjük, melyekben megtaláljuk nemcsak a Rimay-kiadások és -kéz-

íratok e kritikai kiadásához szükséges bibliográfiáját, (a teljeset a Balassi-kiadás adja) hanem az egyes versek, vagy prózai íratok történetére, vagy értelmezésére vonatkozó minden tárgyi adatot is.

Több évtized kutató munkája érett be Eckhardt Sándor Rimay-kiadásában. Hiszen ő Balassival foglalkozva nem kerülhetett el a tanítványt, kinek élete és műveinek utóélete is szorosan hozzákapszódik a mesteréhez, attól el nem választható. E munkája során maga érlelte meg munkamódszerét és kutatásainak eredményeit írásba formálva nem volt nehéz azokat az akadémiai szabály-

zathoz igazítani. Ezt példamutatóan végezte el, akár a szövegek történetéről, akár azok értelmezéséről volt szó. A Balassi-kiadásához két nagyobb monográfia kutatómunkájával érkezett el. A Rimay-kötet előzménye a Balassi-kiadás volt. Ezzel teljessé váltak Eckhardt Balassira vonatkozó kutatásai: a mester után pontosan megjelölte a tanítvány helyét is irodalmunk történetében és kritikai kiadásokban nem nagyon bővelkedő irodalomtörténetírásunknak pedig e kiadásban is a legmagasabb színvonalon megvalósított követendő példát állított.

Jenei Ferenc

GARAS KLÁRA: MAGYARORSZÁGI FESTÉSZET A XVII. SZÁZADBAN.

(Magyarországi barokk festészet I.)

Akadémiai Kiadó 1953. 206 l.; LII. tábla.

A barokk kérdése, helyes értelmezése és értékelése marxista—leninista irodalomtörténetírásunk egyik még megoldatlan problémája. A burzsoá tudomány e téren különösen nagy zűrzavart hagyott maga után s a meginduló marxista kutatás a szellemtörténetészek barokk-elméleteit joggal tolta félre útjából. Ezzel azonban a kérdést nem tekinthetjük elintézettnak: a magyar burzsoá barokk-kutatás módszeres elvi bírálatával még éppen úgy adósak vagyunk, mint a pozitív lépések megtételével. Végre tisztázni kell, hogy a »barokk« fogalmával új irodalomtörténetírásunk mit tud kezdeni, hol és hogyan helyes és jogosult ennek bevezetése, alkalmazása.

A barokk eredetileg csak stílusirányzatot jelentett s ebből vált — az utóbbi évtizedek polgári kutatói kezén — az európai művelődés, sőt az egész európai társadalmi—ideológiai fejlődés egy nagy korszakának meghatározójává. A barokkot tehát a renaissance analógiájára megtették egy nagy történelmi korszak legfőbb jellemzőjévé, és a barokk stílus mellé létrehozták a barokk világnézet, barokk filozófia, barokk állam, barokk társadalom, barokk ember zavaros fogalmait. A barokk közös nevezőjére kerültek a legkülönbözőbb és a legellentétesebb jelenségek; Bruno és Suarez, Descartes és Spinoza, Rubens és Rembrandt, Marino és Milton ugyanannak az egyetemes barokk szellemnek a megnyilvánulásaiént könyvelték el. Ennek az ismertetésnek a keretei nem teszik lehetővé a burzsoá-szellemtörténeti álláspont bírálatának kifejtését és osztálygyökereinek elemzését. Mindössze azt kell hangsúlyoznom, hogy a marxista tudo-

mány a barokkban csak egy, a renaissancétól elvileg különböző kategóriát láthat: míg az utóbbi a kultúra és az ideológia minden vonatkozására kiterjedő jelenség, s ennek során művészeti stílus is, addig a barokk kis zárólag stílusirányzat. Csak a polgári kutatótorzításaként alakulhatott ki a barokknak a renaissance-ével egytípusú és egyenrangú történelmi kategóriaként való értelmezése. A barokk helyes meghatározásában, a renaissancétól való alapvető különbözőségének felismerésében útmutató lehet számunkra a Nagy Szovjet Enciklopédia világos és félreérthetetlen állásfoglalása is. Az Enciklopédia szerint »a renaissance egy sor nyugat- és közép-európai ország kulturális és ideológiai fejlődésének egyik korszaka«, a barokk viszont »azt a főstílusirányzatot jelöli az európai művészetben, amely a XVI. század végén előretört és a XVIII. század közepéig terjed«. A Nagy Szovjet Enciklopédia »Barokk« címszava azért is figyelemreméltó, mert a barokkról csak mint képzőművészeti stílus kategóriáról szól. Ez persze nem akadályozta annak, hogy a barokk stílusfogalmat más művészetek, köztük az irodalom tárgyalásánál is alkalmazzuk, de nyomatékosan figyelmeztet arra, hogy nem szabad megfeledkeznünk e stílusfogalom képzőművészeti eredetéről. Éppen ezért a magyar irodalmi barokk vizsgálatához is csak akkor foghatunk hozzá eredményesen, ha előbb tisztáztuk, hogy a barokk mint képzőművészeti stílus Magyarországon mikor, hol, milyen társadalmi—politikai környezetben jelenik meg és fejlődik.

A hazai barokk képzőművészet történetének feldolgozása ezért a magyar irodalomtörténetírás szempontjából is igen fontos és

sürgős feladat. Sajnos művészettörténet-írásunk a múltban inkább csak a XVIII. századi magyarországi barokkal foglalkozott behatódobban, az irodalmi szempontból, de általános nemzeti szempontból is oly fontos XVII. századot azonban elhanyagolta: még a meglévő, fennmaradt emlékek összegyűjtésének és vizsgálatának munkáját is csak részben végezte el, a lényegesen nagyobb számú elpusztult műalkotások adatainak felkutatásával pedig még inkább elmaradt. Pedig a magyar »irodalmi barokk« kérdéseinek szempontjából éppen a XVII. század a legproblematisabb, s ezen a téren jelentkeztek a legellentmondóbb álláspontok. Különös örömmel kell ezért üdvözlönnünk művészettörténészeinknek azt a törekvését, hogy az egész magyarországi barokk művészet kérdését, s ezen belül a XVII. század problémáit marxista igényű monográfiákban feldolgozzák. Az első ilyen tárgyú monográfia, Garas Klárának »Magyarországi festészet a XVII. században« című, gazdag, új anyagot tartalmazó, — e tárgyról legelső — összefoglaló munkája, máris számos értékes tanulsággal szolgál a XVII. század irodalmának kutatói számára.

A könyvről szólva nem törekszem sem szabályos ismertetésre, sem szakszerű bírálatra. A mű tartalmáról, eredményeiről az alábbiakból amúgy is értesül az olvasó, a tudományos bírálat pedig a művészettörténész szakemberek feladata. E helyett megpróbálom összefoglalni — a teljesség igénye nélkül — azokat a legfontosabb tanulságokat, melyeket az irodalomtörténész Garas munkájából meríthet, elsősorban a XVII. századi magyar barokk kérdésével kapcsolatban.

Garas Klára könyve a barokk vizsgálatára irányuló magyar művészettörténeti kutatás történetét röviden előadó bevezetés után műfaji csoportokban tekinti át a kor festészetének emlékeit. Először az egyházi, majd a világi festészet műfajai kerülnek sorra, végül a XVII. századi magyarországi művészeti életet tárgyaló fejezet zárja le a könyv összefüggő szövegrészt. Ehhez csatlakozik az emlékeket és a mestereket külön-külön felsoroló gazdag adattár, amelyet bőséges jegyzetanyag, bibliográfia, az idegen eredetű szakkifejezések jegyzéke és idegen nyelvű kivonat követ. Ötvenkét képes tábla mutatja be végül a XVII. századi festészet legfontosabb fennmaradt alkotásait, — sajnos, gyöngye kivitelezésű reprodukciókban. A könyv tartalmának ez a jegyzékszerű át-

tekintése is mutatja már, hogy a magyar XVII. század kutatói nélkülözhetetlen és hézagpótló kézikönyvvel gazdagodtak.¹

A szerző tárgyalási módszerének, a műfaji csoportosításnak megvan az az előnye, hogy világosan tájékoztat a festészeti tevékenység különböző ágairól, megkönnyíti az emlékek számbevetését. Ugyanakkor viszont a kronológiai határokat szükségszerűen elmosza, a különböző irányzatokat nem különbözteti meg határozottan. Éppen ezért a könyv szerkezetét — legalább is az irodalomtörténeti tanulságok szempontjából, de azt hiszem egyébként is — nem tekinthetjük a legszerencsésebbnek. Az időben és társadalmi-történeti helyét tekintve együvé tartozó jelenségeket a könyv különböző fejezeteiből kell összeválogatnunk. Szerencsére ez a feladat nem különösebben nehéz, mert a szerző állandóan utal a festészet különböző ágainak összefüggéseire.

A továbbiakban most sorra veszem azokat a kérdéseket, melyek a könyv anyagával kapcsolatban a század irodalmára vonatkozóan felvethetők, s melyeket Garas munkája eredményeképpen most világosabban és jobban láthatunk. Elsőnek a magyarországi barokk festészet periodizálására érdemes figyelniünk. A könyv alapján a hazai XVII. századi festészetben három, határozottan elkülönülő periódus állapítható meg.

A század első három-négy évtizedének alkotásaiban Garas kizárólag renaissance és manierista elemeket mutat ki, ez időszakban tehát voltaképpen barokk festészetről Magyarországon még nem beszélhetünk. Ebben a periódusban a festészet szorosan összefügg a késő-renaissance emblematikával. Manierista modorban készül 1611-ben az árvavárai oltárkép, amely a »Speculum Justificationis« szimbolikus ábrázolása, s képszerűen kifejtett vallásos szimbolikát látunk az 1600-ból való berzevicei Zmeskál epitáfiumon. A lőcsei városház 1615-ben készült külső falképei és a soproni városházának Lackner Kristóf irányítása alatt 1620 körül megfestett, a jó és rossz kormányzást példázó, freskói szintén a késő renaissance emblematika népszerű motívumanyagára vezethetők vissza. Tanulságos Garas összehasonlítása Thurzó Kristóf 1611-ben és Csáky István 1636-ban készült egészalakos portréja között: míg az előbbi még renaissance alkotás, az utóbbiban már erős barokk elemek ismerhetők fel. A barokk stílus iránti igény tehát csak a század második harmadában

¹ Itt említem meg, hogy a könyvben szereplő szlovák város- és helységnevek jelentékeny része rosszul van írva. Nem egyszer a név egészen téves, sokszor ugyanaz a helységnev különböző helytelen alakváltozatokban bukkan fel a könyv egyes részeiben, az ékezetek és írásjelek használata terén pedig tökéletes a zűrzavar. Az idegen helynevek körül uralkodó pontatlanság újabbban gyakori jelenség művészettörténeti kiadványainkban. Radocsay Dénes »A középkori Magyarország falképei« c. munkájában pl. az erdélyi román helynevek írása van tömve hibákkal. Az ilyen természetű hanyagságok nem fogják művészettörténeti könyveink dicsőségét emelni a baráti Csehszlovákiában és Romániában.

kezd intenzíven jelentkezni, az ellenreformáció terjedése, a főurak katolizálása nyomán. A század első harmadának irodalmában ennél fogva legfeljebb az ellenreformáció irónál kereshetünk barokk stílusjelenségeket, egészében azonban egy késő-renaissance irodalommal kell ekkor számolnunk. Rimay költészete és prózastílusa, emblematikus érdeklődése csak a vele egykorú manierista festészettel állítható párhuzamba, nem pedig a barokk stílussal.

A barokk festészet első periódusát Garas kb. az 1640 és 1690 közötti fél évszázadban jelöli meg. Ekkor készül az ellenreformáció jegyében épült új katolikus templomok falképeinek egy része, (a nagyszombati egyetemi templom kápolnáiban, s a győri jezsuita templomban) valamint több más templom (pl. soproni szt. György) és főúri kastélyhoz tartozó kápolna freskódíszje. Ebben a fél-évszázadban tűnnek fel a barokk oltárok és oltárképek, s 1640 körül jön létre a pozsonyi királyi várnak az uralkodó tetteit dicsőítő, ma már elpusztult allegorikus freskóciklusa. E periódus hazai barokk falfestészetéről Garas megállapítja, hogy az egyelőre még csak kiegészítő elem a gazdag stukkódíszítések mellett. A nagyszombati és győri templomban egyaránt csak kis falfelületek maradtak szabadon a freskók számára, s így nagyobb monumentális kompozíciókra egyelőre nem volt lehetőség. A stukkódekorációt kiegészítő szerény méretű freskókról is azt tudjuk meg, hogy azok az olasz manierizmushoz állanak még közel, s a szimbolikus, emblematikus ábrázolás még mindig gyakori. Figyelemreméltó, hogy az említett időszakban készült barokk festmények alkotói csaknem kizárólag külföldi: főleg olasz és osztrák mesterek, csak 1675-ben tűnik fel közöttük a magyar Kéry György, aki a lékai augusztinus templom főoltárát festi. Az sem közömbös, hogy a barokk stílusú alkotások csak katolikus és főúri körökben jelennek meg, s szinte kizárólag a királyi Magyarországra, s annak is csak a nyugati megyéire korlátozódnak. Érdekes, hogy a protestánsnak megmaradó egy-két főúr egyike, Thököly István, a valláskülönbőség ellenére is osztálya ízlését követi, s az egykorú barokk kápolnák mintájára díszíti a késmárki várkápolnát a század derekán. A barokk tehát ebben a magyarországi korai szakaszában, kevés kivétellel, egy földrajzilag, felekezetiileg, társadalmilag meghatározott körben jelentkezik, de itt is csak mint import-művészet. A nyugat-magyarországi katolikus egyházi és főúri körök ízlését képviseli a barokk ekkor, szoros összefüggésben a Habsburg-befolyás erősödésével. Garas egyik megállá-

pítása jól rávilágít a katolikus-jezsuita és főúri körök egységére: »Az egyházi és a világi dekoráció stílusa ebben a korszakban igen sokszor egyezett, templom és rendház, kastély és kápolna stukkó képeinek mesterei egyazon szellemben dolgoztak, legtöbbször azonosak is voltak.« (24.) Egy Beniczky és egy Koháry, s még inkább Esterházy Pál irodalmi művei ugyanezt a szoros kapcsolatot mutatják a kor katolikus egyházi költészetével. A magyar irodalmi barokk kezdetét is a Habsburg-tábor egyházi és főúri írói között kell keresni.

Csak a XVII. század legvégén, az ellenreformáció győzelme nyomán, s az első kuruc háború veresége után bontakozik ki a festészetben az érett barokk stílus. Ekkor már a freskó nem a stukkónak alárendelt elem, hanem önálló, sőt elsőrendű eszköze a mondanivaló kifejezésének, a katolikus propaganda terjesztésének. A szűkszavú, szimbolikus, emblematikus ábrázolások helyébe a gazdag cselekményű, nagyobb méretű festői ábrázolások lépnek. A máriavölgyi, boldogasszonyi, lorettomi kegytemplomok, s a nagyszombati egyetemi templom mennyezetének freskói, az elpusztult zóborhegyi fal-
képek és másrészt az Esterházy Pál kismartoni kastélyának termeit díszítő festmények már mind ennek az újabb periódusnak a kezdetét jelzik a század végén. A barokk festészet fejlettebb fokát képviselő művek megjelenésével egyidejűleg szabadabbá vált az út a barokk terjedésére az egész országban, a török kiűzése és Erdélynek a Habsburg-birodalomba való bekebelezése követteztében. A barokk művészet terjedését ezután már csak ideig-óráig késleltették a Rákóczi-szabadságharc eseményei.

Az eddigiek alapján máris megállapíthatjuk, hogy a barokk festészet kronológiája összevág XVII. századi irodalmunknak azzal a periodizációjával, melyet a Irodalomtörténeti Társaság régi irodalmi munkaközössége az elmúlt évben kialakított.² Még tanulságosabb azonban az a körülmény, hogy a barokk a XVII. században — Garas Klára könyvének anyaga alapján — nem volt még uralkodó művészi stílus Magyarországon. Igaz, hogy Garas barokk stílus elemeket sokszor kimutat a hazai XVII. századi festészetnek eddig általunk most nem érintett rétegeiben is, de ezekben az esetekben mindig csak elemekről, egyes stílusajánságokról van szó, nem pedig magáról a barokk stílusról. Felvetődik éppen ezért a kérdés, hogy vajon XVII. századi festészetünk a maga egészében bekebelezhető-e a »Magyarországi barokk festészet« keretébe. Éppen Garas könyvéből derül ki, hogy a barokk csak egyik stílus-

² It. 1954: 472.

irányzata volt a kor festészetének, — ez is csak 1630 után — és a század végéig eléggé szűk körre korlátozódott. A könyv eredményei tehát ellentmondanak az összefoglaló címnek.

Ellentmondásról kell itt beszelnünk, bár a könyv által tárgyalt emlékek között többségben vannak a barokk műalkotások. Ez ugyanis nem jelenti még azt, hogy a valóságban is ezek voltak többségben a XVII. században. A katolikus egyházi, illetve főúri körökben létrejött barokk alkotások fennmaradása még mindig jobban volt biztosítva, mint a kisebb nemesi udvarházak, vagy polgárházak falfestményeivé, az evangélikus oltárképeké, a különböző gyakorlati célokat szolgáló ábrázolásoké, a polgári környezetben készült portréké és egyéb táblaképeké. A kibontakozó barokk festészet éppen propagandisztikus jellege következtében sokkal aktívabb, hatásra törekvőbb volt, mint a festészet más ágai. Igaza van Garasnak, mikor megállapítja, hogy a protestánsok inkább az értelem és a szó erejével igyekeztek hatni, s kevesebbet tördtek az emberek képzeletének a megragadásával. Az ország többségét alkotó protestáns erők ezért kevesebb marandó művészi alkotást produkáltak, művészi tevékenységük sokkal szerényebb jellegű. Ez a művészi passzívítás is elősegítette a barokk elemek terjedését, a vele szembeni ellenállás lassú gyengülését. Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a külföldről idejövő barokk mesterek alkotásainál messze sokkal több nem-barokk művet hoztak létre a hazai mesterek, és hogy az ország nagy többsége igényeinek a barokk ekkor még nem felelt meg. A katolikusoknak a protestánsok, a Habsburg-háznak a nemzeti ellenállás és a feudális reakciónak a polgári törekvések feletti győzelme után válhatott csak a barokk uralkodó stílussá nálunk.

Ezekből a körülményekből önként adódik, hogy különös érdeklődésre kell hogy számot tartson Garasnak a hazai mesterek nem-barokk művészetéről szóló gazdag anyaga. Bár minden bizonnyal a megvoltnak csak töredéke az, amiről — adatok hiányában — be tud számolni, s valószínűleg a további kutatás még számos ma hírből sem ismert alkotásról fog tudomást szerezni, — így is gazdag hazai festő-tevékenységről értesülünk. A hazai mesterek külföldi és külföldről jött társakkal szemben még a városi céhkeretek között működtek, a »képíró-céhekben« tömörültek. Munkásságukban még nem különültek el a képzőművészeti és az iparművészeti feladatok: egyaránt festettek falképeket, portrékat, táblaképeket és címereket, zászlókat, s végeztek mindenféle dekorációs munkát. Garas képet ad e fejletlenebb festő-tevékenység gócpontjairól. Ennek alapján e céhbéli hazai képírók főleg az ország nyugati szélén (Sopron, Kismarton, Pozsony,

Nagyszombat), Kassa környékén (Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes) és Erdélyben (Nagybánya, Kolozsvár, Nagyszeben) tevékenykedtek. A városi céhpolgárság kereteibe tartozó hazai festők nélkülözhetetlenek voltak még a nyugat-magyarországi, barokk templomokat és palotákat emelő főurak számára is, mivel gyakorlati szolgálataikra (kisebb fontosságú falfestmények elkészítésére, dekorációkra, epitáfiumok, ravataképek festésére stb.) nekik is szükségük volt. A nyugati városok festő-polgárai között kezdett el leginkább terjedni a barokk stílus már a század folyamán, hiszen a szemük láttára készültek kiváltságos helyzetben levő külföldi mesterek esetje nyomán az új barokk festmények. A Felvidék keleti részén és Erdélyben azonban más a helyzet. Itt nem tevékenykednek búsán megfizetett, előkelő külföldi barokk mesterek, itt minden igényt, a fejedelmek és főurakéit is, a képíró céheknek kellett kielégíteniük.

E félig iparos, félig művész hazai festőgárda előtt a XVII. században nagy fejlődési lehetőségek nyíltak meg. Az önálló erdélyi fejedelemség építkezései nagyobb igényű, monumentális alkotások létrehozására adtak alkalmat, az Erdélyben és Kelet-Magyarországon megerősödő polgárság pedig a táblaképfestészet egyre szélesebb kibontakozását idézhette volna elő. Bethlen Gábor például főleg kassai mestereket alkalmazott gyulafehérvári palotája falképeinek megfestésére, s számos adat szól különböző erdélyi főurak kastélyainak a kifestéséről is. Garas könyve a jómódú polgárság egyre nagyobb számú képrendeléseit is joggal feltételezi. Ilyen körülmények között meg lett volna a feltétele annak, hogy az iparosnak számító céhbéli képírók közül lassan igazi művész generációk emelkedjenek ki. Hogy a magyarországi polgárság képes volt ilyen művészeket kitermelni, azt Johann Privitzer, a kassai Johann Spillenberger, az eperjesi Bogdány Jakab, a nagyszebeni Stranovius Tóbiás külföldi sikerei bizonyítják, s hozzájuk csatlakozik az elszegényedett nemesi származású kiváló Mányoki Ádám is. Ha e névsoron végigtekintünk, akkor azt tapasztaljuk, hogy egytől egyig külföldre szakadt festőkről van szó, akik nem idehaza, hanem Nyugat-Európában vívtak ki elismerést. Erdély hatalma megdőlt, a polgárosodás lendülete egyelőre megtört, s ezzel lehetetlenné vált a polgári festészet hazai felvirágzása, magas művészi színvonalra emelkedése. A fejedelmi udvar és a polgárosodás által egy időre létrehozott kedvező feltételek csak ahhoz voltak elégségesek, hogy egyes művész-egyénségek felléphessenek, alkotómunkájuk kibontakozására azonban már nem volt itt lehetőség. Egyedül Rákóczi szabadságharca során csilant fel még egyszer a remény a hazai polgári

jellegű festészet előtt: a fejedelem haza hívta Mányokit, jelöl annak, hogy nem idegenből hozott kozmopolita import-művészetet, hanem a hazai fejlődésből szervesen kinövő, haladó magyar festészetet szeretett volna látni maga körül.

A század történelmének a magyarság számára oly súlyos alakulását példázza az a körülmény, hogy mialatt a tehetséges hazai festők kivándorlásra kényszerülnek, azalatt beözönlik Magyarországra a külföldi barokk festők hada, hogy sikeresen szolgálja a Habsburg-zsoldban álló egyház és főurak céljait, igényeit. A katolikus egyházi és főúri köröknek barokk festőkre volt szükségük, s a század végén már nagy monumentális freskókompozíciókra. Erre a feladatra a kelet-magyarországi és erdélyi protestáns polgári festők nem is lettek volna alkalmasak. Mint Garas helyesen rámutat, ezeknek a területeknek nemcsak ideológiai és irodalmi érdeklődése, hanem képzőművészetének kapcsolatai is a protestáns Európa: Anglia, Hollandia, Észak-Németország felé irányultak. E festészet stílusa is szükségképpen, merőben különbözött a Nyugat-Magyarországon terjedő jezsuita-barokktól: számolnunk kell itt

— mint azt az építészet és a szobrászat példája is mutatja — a renaissance jelentős továbbélésével és a barokk ellenpólusának, a korai polgári realizmusnak a feltűnésével. A haladó polgári áramlatok jelentős XVII. századi jelentkezésével együtt kellett, hogy járjon a polgári realizmus átmeneti megjelenése is a festészetben.

Mennél mélyebben kezdjük tehát megismerni — Garas Klára könyvének segítségével — a XVII. század magyarországi festészetét, annál jobban foszlik szét a magyar barokk XVII. század mítosza, melyet oly előszeretettel fejlesztettek az elmúlt korszak egyes irodalomtörténészei. Miként a XVII. század festészete nem barokk festészet a maga egészében, éppenúgy a kor irodalma sem lehet barokk irodalom. A barokkról beszélhetünk mint a kor irodalmában, pontosabban annak egy részében, s ott is inkább a század második felében érvényesülő stílusirányzatról — vagy Horváth János kifejezésével élve izlésről —, de semmiképpen sem tekinthetjük azt a XVII. századi magyar irodalom jellegét, művészi arculatát meghatározó tényezőnek.

Klanczay Tibor

RÉGI MAGYAR VÍGJÁTÉKOK

Sajtó alá rendezte és bevezette Dömötör Tekla — Bp. 1954. Szépirod. Kiadó, 399 l.; (Magyar Klasszikusok).

A Magyar Klasszikusok sorozat értékes kötettel gyarapodott a régi magyar irodalom válogatott vígjátékainak kiadásával. Örömmel fogadtuk, mert hosszabb szünet után ez az első jelentősebb összefoglaló kiadás a régi magyar dráma-köréből.

A szövegkiadás és a bevezetés jelentőségét fokozza, hogy a kor drámai irodalmának korszerű, összefoglaló feldolgozása nem áll rendelkezésünkre. Az utóbbi évek kutatása kezdte csak meg új alapokon bemutatni a régi magyar irodalom egyes vígjátékait. (Kardos Tibor: »A magyar vígjáték kezdetei«. Kodály emlékkönyv. Bp. 1953, Dömötör Tekla: »Népies színjátszó hagyományaink és az iskoladráma.« E. L. T. E. Bölcsészettud. Kar. évkönyve, 1952-53.) Egyébként azonban csak a szövegközlésekre és régebbi, nem egy esetben már részben elavult tanulmányokra támaszkodhatunk.

A kötet bevezetésének nem könnyű feladatot kellett megoldania, amikor azt a célt tűzte ki, hogy mintegy négyszáz év vígjátéktermésének összefoglalását adja. Előttünk ugyanis, hogy milyen gazdag, az utóbbi évtizedekben feltárt szövegekkel alaposan meg-növekedett anyag áll a kutató előtt, s mennyi

megoldatlan vagy félremagyarázott kérdéssel kell megküzdenie. Hasonlóképpen alapos megfontolásra kényszerít a közlendő szövegek kiválasztása is. A bevezetés részletes áttekintését adja vígjáték-irodalmunk fejlődésének, kezdve az alakoskodókra, tréfacsinálókra vonatkozó első adatoktól, egészen az új magyar vígjáték megteremtéséig. A lehetőségekhez képest az összes fontosabb darab elemzését és értékelését is igyekszik adni, de elsősorban vígjáték-irodalmunk XVI., XVII. és XVIII. századi fejlődésének újszerű feldolgozását kívánja bemutatni.

A szövegkiadás ezzel szemben mást mutat. A közölt tizenkét szöveg túlnyomó többsége a XVIII. század második felének iskoladrámáiból való. A válogatásban a XVI. századot egyedül a Balassi-komédia, a XVII. századot pedig a »Tékozló fiú« és a »Cyrus« című iskoladráma két közzétéka, valamint az »Erdély siralmas állapotjáról« szóló komédia képviseli. Ez terjedelemben a kötetnek mindössze egytized része.

A XVIII. századi iskoladrámák vígjátékainak közlése a »Kocsonya Mihály házassága«-val és az ugyanegy pálos kéziratban fennmaradt »Bachus« című bohózzattal kezdő-

dik. Ezután sorban következnek, szokásos felosztás szerint az iskoladramák. A piarista színpadról Pálya István: »Ravaszi és Szerencsés«, a jezsuitáktól »Botfalvai« és Illei János: »Tornyos Péter« című vígjátéka szerepel a kötetben. A minorita »Leonina« c. drámában található »Borka asszony és György deák« c. közjáték után egy protestáns iskolai darab; Szathmáry Paksí Sámuel: »Pandorának históriájából« vett szemelvénye zárja be az iskolai vígjátékok sorát. Végezetül a világi színpadról ad mutatóványt Bartsai László: »A jártas-keltős vőlegény« c. darabja, ahol a külföldieskedő magyar arisztokrata ellenszenves alakja jelenik meg. Ez a darab már az új magyar társadalmi vígjáték határkövét jelzi.

A sajtó alá rendező nem szól a kötetben a válogatás elveiről. A bevezetésben ismertett vígjátékok értékeléséből sem tudjuk meg, hogy milyen indokok alapján közli vagy nem közli a kérdéses darabokat. Ily módon az olvasó joggal úgy érzi, hogy hiányzik a régi magyar vígjátékok kötetéből jónéhány olyan közismert darab, amelyet a bevezetés is lényegesnek tart. Ilyen hiány például hogy a szövegközlés a Balassi-komédiával kezdődik, holott a régi magyar vígjáték kezdete szövegekben is elválaszthatatlan legalább Sztárai drámáitól és a Debreceni Disputától. Egyébként valamennyi közölt darab méltán került a kötetbe. A köpönyegforgató, hitét is csak árúciáknak tekintő Balassi Menyhárt közismert alakja, a száz gíra ezüstért könnyen megvesztegethető gyóntatójával egyetemben, messze felülemelkedik nem egy későbbi vígjáték-figurán is. »A tékozló fiú« rövid közjátéka a más műfajokból is ismert részes asszonyt idézi, aki ifjú vitézekkel — férje tudta nélkül — még a kontyát is elissza a kocsmában. A »Cyrus« közjátékából a két messziről jött, nagyokat mondó, hazudozó katona beszélgetései utalnak a korabeli erdélyi élet derűsebb óráira. Az »Erdély siralmas állapotjáról« szóló komédiában pedig már a hazája pusztulásán kesergő magyar panasza is megszólal a mindent hatalmába kerítő allegorikus »őnérdékek« szemben.

Különös érdeme a válogatásnak, hogy a XVIII. századi iskolajátékok eddig általában kevéssé ismert és kevéssé fontosnak tartott közjátékaira, valamint az iskolai vígjátékok legsikerültebb darabjaira irányítja az érdeklődést. Az egyes darabokra külön-külön nem szükséges részletesebben kitérnünk, mert minden esetben már közzétett és ismertett drámákról van szó. — Mi jellemző röviden ezeknek a daraboknak a mondanivalójára? A közjátékok XVII. századi népies hagyománya itt már kiszélesedik, és legjobb eredeti bohózzattá alakulását láthatjuk a »Kocsonya Mihály házasságában«, ahol az ismeretlen szerző si-

került képet rajzol a műveletlen, elszegényedett, rongyos, de nemesi levelét magával hordozó kurtanemesről. A népies hagyományok különböző elemeinek megjelenésén, továbbélésén kívül jellemző még a klasszikus tárgyak és mitológiai alakok önálló paródizálása is, amire jó példa a »Bachus« és a »Pandora«-ból való közjáték. A diákokról szóló gyakori tréfás dalok dramatizálását illusztrálja a »Borka asszony és György deák« című szemelvény, amelyben a vénleány Borka mindent képes elviselni, csak hogy ne mesteremberhez, hanem diákhöz mehessen feleségül.

A további darabok tárgyválasztását az iskolai vígjátékoknak a XVIII. század 60–70-es éveiben történt fellendülése magyarázza, amikor már végeredményben a hivatásos színjátszás előkészítése, illetőleg helyettesítése történik. Tudatosan fordulnak legtöbbször a színházi kultúra terén fejlettebb külföldi témákhoz. Így jelennek meg az iskolai színpadokon a külföldi darabok hősei: a hetvenkedő, nagyszájú, de igazában gyáva katona, a tudálos, de féleszű iskolamester és a minden helyzetben talpraesett és sikeres ifjú (»Ravaszi és Szerencsés«), vagy a ravasz, urainál is eszesebb szolga és a kártyaadóssága miatt bonyodalmakba keveredő, léha, könnyelmű fiatalember (»Botfalvai«), vagy a zsugori, de alaposan rászédett, úrhatnám polgár (»Tornyos Péter«). Úgy tűnik, hogy a XVIII. század iskoladramáiból közölt komédiák ismeretében viszonylag teljes képet kapunk a korszak színpadi életéről. Egészében pedig a válogatás végig értékes, s egyben szórakoztató olvasmányt ad az érdeklődőnek.

*

Részletesebben kell foglalkoznunk a bevezetés egy-két pontjával, amelynek alapján közelebb jutunk régebbi vígjátékaink vitatható kérdéseihez. Dömtör Tekla tanulmánya igényes munka, túlnő az egyszerű bevezetés keretein. Általában elismerőleg szólhatunk róla, mert dicséretes igyekezettel és sikerrel oldja meg feladatát. Bemutatja a műfaj vázlatos fejlődését, rendezi a már feltárt, de eléggé szétszórt szövegeket, ismerteti és értékeli azokat. Vállalkozik ezenkívül olyan kérdések elemzésére is, amelyek további megfontolásra, kutatásra ösztönöznek.

Néhány probléma azonban nyitott marad. Már a szövegközlésből láttuk a XVI. századi hitvitázó drámák teljes mellőzését. Arra gondolhatnánk, hogy a válogató nem sorolja ezeket a vígjátékok közé. Igaz, a bevezetés írója adós marad annak a kérdésnek megválaszolásával, hogy mit nevez »régi magyar vígjátéknak«, pedig szükséges lett volna, mert erről a legkülönbözőbb vélemények hangzottak el. Valóban a mai értelemben

vett drámái, vígjátéki követelmények sokszor annyira hiányosan és zavaros összevisszaságban jelentkeznek, hogy a hitvitázó drámáknak vígjáték voltán is gondolkodóba eshet az ember. A bevezető azonban határozottan állítja, igaz, csak általánosságban, hogy az első írott magyar nyelvű vígjátékok a XVI. századból maradtak ránk, és az itt kialakuló magyar vígjáték jellegét »döntően a reformáció határozta meg«. Nem érthető tehát, hogy mégis ezek a társadalmi kérdéseket élesen tükröző, művészileg is értékes darabok háttérbe kerülnek. A bevezetésben alig több ezeknek a daraboknak elemzése, mint egyedül az egyházzá szervezett reformáció feudalizmust szolgáló »Theophánia« c. drámáé, amely esztétikai értékekben is szegényes. Részletesebben kellett volna szólni arról a társadalmi, politikai mondanivalóról, amely végig vonul akár Sztárai darabjaiban, akár a Debreceni Disputában és amely az alapvető tájékoztatást adja a kor, de a dráma fejlődésének megértéséhez is. Gondolok itt a társadalomnak azokra a drámái feszültségeire, amelyekben a polgárok és a »szegény község« törekvései, valamint a nagymértékben megerősödött parasztság igényei ütköznek össze a feudalizmus változásoktól rettegő szószólóinak érdekeivel. Jellemző, hogy ugyanabban az évben tör ki Karácsony György felkelése, amikor a debreceni disputa készült, és hogy ezután már hiába keressük régebbi vígjátékainkban ezt az erős társadalmi tendenciát. A haladó társadalmi erők támadását elfojtják, a radikális népi reformáció törekvéseinek erőszakkal véget vetnek és kezdődik Engels szavai szerint a »második jobbágyság« időszaka. Kár, hogy ennek a XVI. század hetvenes éveiben bekövetkezett változásnak a bemutatása nem kapott kellő helyet a kötetben. Világosabb és áttekinthetőbb lenne a vígjátékaink tartalmában és formájában bekövetkezett változás is. De valljuk meg, hiányát érezzük mind az elemzésben, mind a szemelvényekben azoknak a derűs jelenségeknek, kinevetésre ítélt jellemeknek a bemutatását is, amelyek nélkül nem teljes a régebbi vígjátékainkról kialakított kép. Nehéz feladatot jelent későbbi vígjátékaink fejlődésének bemutatása. Ennek megoldása a bevezető jelentős eredménye. Fő vonalakban a XVI. század végétől a XVII. század közepéig, s bizonyos módosítással a XVIII. század végéig egészében egy új szakaszt lát, amelyben az iskolai színpad képviseli a magyar színjátszást. A tragédiákat nagyobb részt a feudalizmus szolgálatába állították az iskolák, de a komédiákban, mint a bevezető írja, »a magyarnyelvű, humoros közjátékokban, boházatokban, vígjátékokban talál menedéket s tör ismét felszínre a színpadi realizmus, a magyar nép humora, s egyben politikai állásfoglalása.« Egészében mint ál-

talánost igaznak érezzük ezt, s magyarázatot kapunk a műfaj egységére, folyamatosságára. Nagyon bizonyító erejű erre pl. a legkorábbi közjátékunk a »Tékozló fiú« népies boházata, azonban az ilyen témáknak politikai, társadalmi irányba való lényeges fejlődéséről, úgy vélem a »Kocsonya Mihály házasságán« kívül alig lehet szó. Igaz az is, amit a bevezetés kifejt, hogy az iskolákban »a gúny és szatíra fegyverét alig-alig, vagy csupán burkoltan tudták éppen a legfontosabb politikai kérdésekben érvényesíteni.« és hozzáteszi, hogy »így a XVI. századi szatíra legfontosabb vívmányai, merész társadalomkritikája, bátor szókimondása csak nehezen fejlődhetett tovább.«

Az egész kötet súlypontjának erre a részre tolódásából azonban azt gondolhatja az olvasó, hogy itt a társadalmi kérdések közvetlen megjelenítése, ha nehezen is, de továbbfejlődött, és szinte várnók ezeknek részletekre vonatkoztatott kifejtését. Ezzel szemben a jelenleg ismert szövegek alapján tudjuk — a bevezetés írója is kifejti idézett tanulmányában, hogy éles társadalmi—politikai kérdések nem kerülnek be a közjátékokba. Iskolai vígjátékainkra valóban csak a közjátékok népies és realiztikus motívumai a jellemzők általában és csak ilyen formában adnak képet a feltörekvő osztályok életéről. Ehhez járul még, hogy a bevezetésben egyébként sem rajzolódik ki a műfaj szempontjából elég határozottan a XVII. század és a XVIII. század első felének társadalmi, történeti háttere, ami a műfaj tárgyalását elmosódottá teszi. Nem egészen világos a fejlődés lassú üteme, időnkénti elakadása és újrakezdése, valamint nem egyszer visszaesése. A XVIII. század második felének áttekinthetőbb képe éppen azért alakult ki inkább, mert a nemzet függetlenségi törekvéseinek bemutatása nagyobb teret kap. Nem váratlanul ér bennünket a fentiek alapján, hogy a XVII. század két társadalmi szatírája az »Actio Curiosa« és a »Comoedia Erdély siralmas állapotjáról« c. nem iskolai darab a bevezetés rövid fejezetében elszigetelődik. Különösen »Gaude uralm beszélgetései« érdemelne méltóbb helyet a kötetben is, de egész vígjátékirodalmunk fejlődése szempontjából is. Legalább egyes részletek közlésétől »mosdatlan beszédek« ellenére sem riadtam volna vissza. Ennek a darabnak sajátos értéke ugyanis a vidéki középnemes típusának remek bemutatásán kívül, a közvetlen érintkezés a mindennapi élettel, a kor politikai küzdelmével, a kurucmozgalommal. Előnyösebb bemutatást kap a bevezetésben és szövegekben, még inkább a jegyzetekben az »Erdély siralmas állapotjáról« szóló komédia. Egyet lehet érteni a bevezetéssel, mely szerint a komédia gyenge vígjátéki felépítése mellett is kiemelkedő alkotás. Ebben a két darabban közel kerülünk a kora-

beli magyar társadalmi valósághoz és sikerrel kereshetjük a XVI. század bátor hangjának hagyományát, ami bizony nem mondható el általában az iskolai játékokról.

Indokolt szólni a vígjátékok művészi elemeinek bemutatásáról is. Utaltam már a XVI. századi hitvitázó drámák művészi és vígjátéki értékeinek háttérbeszorulására is, aminek hiányát a Balassi-komédia szép elemzése sem tudja pótolni. Véleményünk szerint az egyes szövegek bemutatásában nem vonul eléggé végig a különböző mértékben fejlett vígjátéki elemek ismertetése, összehasonlítása és értékelése, amiből határozottabb következtetésre nyílna lehetőség. Legalább a színpadszerűség, a párbeszédek, a jellemábrázolás és a humoros vígjátéki cselekmény bizonyosfokú, egysége-sebb megvizsgálása elősegítené a régi magyar vígjátékokról alkotott kép tagoltabbá válását. Különösen hiányát érezzük — vígjátékról lévén szó — annak hatásosabb bemutatását, hogy nem egy esetben mennyire tudatosan élnek a szerzők a neveltségű tétel eszközeivel, hogy a humort mennyire vígjátékírói módon kezelik. De az előnyös bemutatáson kívül; éppen a vígjátéki követelmények rapszodikus jelentkezése miatt, a visszaesések, gyengeségek rendszeresebb jelzése nem csökkenően vígjátékaink egészének értékét. Egyébként a bevezetés kiemelkedő, szép részletei azok a helyek, ahol az iskoladrámák népies hagyományának művészi formában való továbbélését tárgyalja.

A vígjáték nyelvének kérdése behatóbb tanulmányt érdemelne. Ebből a szempontból helyesen emeli ki a bevezetés a »Tékozló fiú« köztételt, mint az iskolai játékok korai, XVII. század eleji magyar nyelvűvé válásának bizonyítékát. Nem számonkérve a bevezetéstől, de hasznosan előrevinné drámai emlékeink fejlődésének kialakítását a nyelvi tényezők alaposabb vizsgálata. Valószínű, hogy nem tudnók az ún. »drámai nyelv« követelményeit teljes egészében fellelni és hagyományozódását minden esetben bizonyítani, de amint a Sztárai-drámák, a Balassi-komédia és a Debreceni Disputa közelebbi nyelvi összefüggéseit kimutathatók, hasonlóképpen nyelvi kapcsolatok vannak pl. a közjátékokban és a XVIII. századi magyarításokban is. Ezeknek vizsgálata annál is indokoltabb, mivel már a világi színjátszás nyelvi hagyományait világíthatja meg.

A vígjátékainkat összefoglaló bevezetőben természetesen kevés hely juthat más műfajokra való utalás számára. Ahol azonban a bevezetés ezt megteszi — pl. nem egy alkalommal a korabeli énekköltéssel, valamint a népköltéssel kapcsolatban — kézenfekvőbb eredményre jut. Más műfajokkal, különösen az egyéb drámai műfajokkal való szorosabb kapcsolat kimutatása is szükséges lenne. Elég, ha csak a »Magyar Elektra« vagy

a »Comico tragoedia« drámái értékeire utalok; amelyek lehetőséget adnak a vígjátékok esztétikai és politikai kérdéseinek megoldásához is. Az iskoladrámákban is indokolt a kapcsolatot bizonyosfokú fenntartása, már csak a színjátszás, színpadtechnika s általában az egykorú színpadi élet ismerete szempontjából is. Nem érintett kérdése pl. a bevezetésnek, hogy különösen a jezsuiták által alkalmazott és később továbbterjedt nagypompájú, fényűző előadások milyen mértékben vonatkoznak a közjátékokra. A tragédiák tárgya azt indokolja, hogy ott elsősorban volt szükség a pompa mértéktelen alkalmazására, míg a vígjátékok egyszerűbb körülmények között is hatásosak tudtak lenni. A szövegek azt mutatják, hogy változatos kellékekkel oldották meg a színpadravítelt, még a vígjátékon belüli típusokban is: pl. a rövid boházatokban, közjátékokban és a nagyobb csillogást érzékeltető szindarabokban. Foglalkozik a bevezetés a hazai német színpadi élettel, valamint azokkal a főúri ünnepségekkel, amelyek színelőadásokkal kapcsolatosak. Igaz ugyan, hogy ezek végső fokán a magyar világi színjátszást akadályozzák, hiszen a magyar nyelv, a magyar valóság egyik helyen sem kap teret, de meglátjuk mutatja az igényt s ösztönzést is ad a magyar nyelvű színpad megvalósításáért vívott harchoz.

Több alkalommal találkozunk a bevezetésben a burzsoá irodalomkritika vígjátékokra vonatkozó megállapításainak bírálatával. Többek között azon igen elterjedt nézet cáfoiása is helyet kap, amely szerint a jezsuita rendnek állítólag elsődleges előrevívó szerepe volt a magyar nyelvű dráma kialakításában. Világosan áll e szerint az olvasó előtt, hogy a jezsuita színpad szerepe éppen a reakciót, a latin nyelv uralmát, a népies hagyományokkal való szembefordulást jelentette. A bevezető szavaival a jezsuita színjátszás »a magyar vígjáték fejlődésének inkább gátja, mint előmozdítója volt.« A vígjátékok részletkérdéseiben azonban még nem teljesen tiszta ez a kérdés. Közismert pl. kézikönyveinkben az a vélemény, hogy Molière-t a jezsuiták ismertették meg a magyar közönséggel. A bevezetés a Molière-darabok magyarításánál is a piaristák szerepét állítja előtérbe, de nem hoz elegendő bizonyítékot erre. A közölt szövegek mindenestre mindkét rend közreműködését mutatják, de felmerül a kérdés, hogy a szerzetes rendek szerepén kívül, de azon belül is, esetleg milyen mértékben érvényesül a XVIII. század általános francia irodalmi érdeklődése, ami végső fokán a felvilágosodás eszméinek megismeréséig vezet. Korábbi darabok esetében is marad a jezsuita iskolajátékokra vonatkozó nem egészen határozottan lezárt kérdés, mint pl. az »Erdély siralmas állapotjáról« szóló komédia tárgyalásakor. A bevezető utal Gyárfás Tihamér azon véleményére is, hogy ez a

darab az első magyar jezsuita drámánk. Ma azonban, az 1911-ben kezdődött vita után és főleg a szöveg alapján eldöntött kérdésnek tarthatjuk, hogy nem jezsuita darabról van szó. Előadhatónak tartjuk azt a véleményt, hogy a Comoedia protestáns szerzőmunkája, s erre a szakirodalom elegendő meggyőző érvt hozott már fel. — Más vigjátékokkal kapcsolatban, pl. a Kárpáti Sándor által 1948-ban kiadott »Botfalvai«-ról azt tudjuk meg a kötetből, hogy »Kárpáti jezsuita vigjátéknak tartja, de sem a szerző nevét, sem az előadás helyét megállapítani nem tudta«. Kárpáti azonban a kiadás előtt saját maga is többek között megjegyzi, hogy ez a darab »sokkai nyersebb, durvább, szabadszájúbb, mint az eddig ismert jezsuita komédiáké«, úgyhogy feltételezhető a vigjáték másirányú származtatása is. Véleményem szerint azonban általánosságban az iskoladramák szerzetesrendeknek megfelelő felosztása nem mindig tudja helyettesíteni a más műfajoknál alkalmazott elvek szerinti felosztást. Az iskolai színjátékoknál persze a kérdés másként tevődik fel. Tudjuk, hogy az iskolákat fenntartó szerzetesrendek jellege és célkitűzése szabta meg nagyrészt a színpadok anyagát, mégis az ismertetésnek ez a rendszere nem mindenben felel meg a rendeken belül bizonyos mértékben mégiscsak váltokozó tartalomnak és formának.

A kötet teljességre természetszerűleg nem törekedhet, már csak rendeltetése és terjedelme miatt sem. De általában dicsérendő a bevezetésben és a válogatásban is, hogy az ott szereplő anyag nem tűnik zártnak; további megfontolásokra hív fel és a bemutatott darabok mögött igyekszik érzékeltetni a műfaj teljes anyagát. Számos utalás, rövid megjegyzés található olyan nem elemzett és nem is közölt vigjátéki emlékre, amely fel tudja kelteni az érdeklődést további művek megismerésére, vagy problémáinak vizsgálatára. Csak utalunk a lényegesebb és bővebb kifejtésre is érdemes darabokra: a »Florentina« (»Igaz barátság tökére«) közjátékaira, a párbeszédes vetélkedésekre, a »Cyrus« másik három közjátékára, Nagy György: »Konok pereskedők« c. komédiájára, a »Rusticus imperans«-ra stb.

*

A sajtó alárendezésről csak jót mondhatunk; a legtöbb esetben a kéziratot vagy az első kiadást követi. Igaz ugyan, amit a sajtó alá

rendező is megjegyyez, hogy a kiadás helyesírása a különböző szövegek rendkívüli következetlensége miatt nem mindenben egységes. Helyeselni kell azonban azt a törekvést, s a kötet ezt valóra is váltotta, hogy lehetőleg a mai érdeklődő is, különösebb nehézség nélkül, szórakozva olvashassa régi vigjátékainkat, de ugyanakkor az eredeti szövegtől se szakadjon el. A szövegközlést a kötetben szereplő darabokra utaló, bővebb jegyzetanyag egészíti ki, amelynek egyik fele az egyes vigjátékok ismeretére vonatkozik, másik fele pedig általában az idegen szavak, kifejezések magyarázata.

Álapos, gondos munkára vall mindkét rész, s különösen hasznos az első rész összeállítás, amely minden esetben informál a darab forrásáról, kiadásairól, közvetlen irodalmáról, színrekerüléséről, a kiadás alapjául vett szövegről és a fontosabb történeti adatokról. Egyes esetekben még a darab elemzését is itt egészíti ki. Ugyancsak nagyon hasznos, hogy a szerkesztő e kötetben, a »Magyar Klasszikusok« szokásától eltérően, részletes irodalomösszeállítást is ad. Ez az irodalomjegyzék, anélkül, hogy teljes bibliográfiai feldolgozás kívánna lenni, alkalmas az érdeklődő olvasók közelebbi tájékoztatására, s egyben a további kutatás alapanyagát is megadja.

*

Mindent összevetve megállapítható, hogy a kötetet lapozva, régi vigjátékaink értékeinek olyan bősége és gazdagsága tárul elénk, ami egymagában is nagy érdeme a kiadásnak. Azok az elismert tények és azok a vitatható kérdések, melyeket itt éppen csak érintettem, a teljes értékes anyagnak csak kis része. Kétségtől mentes érdeme a kötetnek, hogy a világi színjátszást közvetlenül megelőző és előkészítő iskolai vigjátékok kevéssé ismert, népies hagyományokban gazdag darabjait sikerült hatásosan bemutatnia. Bizonyos, hogy régebbi drámai irodalmunknak ez a szakasza igényt tarthatott célkitűzéseiben ilyen tárgyú kötetre. Régi magyar vigjáték-irodalmunk egésze szempontjából viszont teljesebb anyag közreadása az ismertetett kötet mellett még kívánatos. Reméljük, hogy ennek a kötetnek méltán megérdemelt sikere után a régi magyar drámákból további kiadás is várható.

Gyenis Vilmos

KÁRMÁN JÓZSEF VÁLOGATOTT MŰVEI

Válogatta és a bevezető tanulmányt írta Némédi Lajos, — sajtó alá rendezte Némédiné Dienes Éva.

Magyar Klasszikusok, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1955. 280 l.

A megélenkülő Kármán-kutatás újabb eredménye Waldapfel Józsefnek a magyar felvilágosodást tárgyaló monográfiája (A magyar irodalom a felvilágosodás korában, Bp. 1954) s Gálos Rezső tanulmánya (Kármán József, Bp. 1954) után a »Magyar Klasszikusok«-sorozat új kötete, mely az író munkáinak oroszlanrészét felöleli. Az eddig leginkább közkezen forgó kiadás — Abafi kétkötetes válogatása (1879) — a polgári irodalomtörténetírás elvtelenségével nem rostálta meg a Kármánnak tulajdonított irodalmi műveket, minden alap nélkül névtelen cikkeket is felvett válogatásába, időrendje sem volt megbízható. Az utóbbi háromnegyedszázadban pedig nem nyílt lehetőség e kiadás hibáinak kiküszöbölésére, pedig erre egyre nagyobb volt a szükség. Annál dicséretesebb a Némédi-házaspár példamutató munkája, mellyel a »Magyar Klasszikusok« új Kármán-kötetét gondozták, sajtó alá rendezték.

Elismeréssel kell szólnunk Némédi Lajos bevezető tanulmányáról is, mely amellett, hogy összefoglalja az eddigi kutatás legfontosabb eredményeit, számos ponton továbbfejleszti azokat. Nagy érdeme, hogy Kármán életművét mélyen beleágyazza a magyar irodalom fejlődéstörténetébe, illetve éles szemmel figyel fel Kármán s az elődök, valamint Kármán s a kortársak műveinek összefüggésére. A tanulmányban másik jelentős értéke Kármán stílusának mélyreható művészi vizsgálata, melyet a szerző igen alaposan végez el, s az utóbbi idők egyik legjobb stíluselemzését nyújtja.

Némédi számos helyen rámutat tanulmányában, hogy Kármánnak a polgárosodásért vívott harcában központi helyen áll a nőkérdés felvetése. Az 1790—91-es országgyűléssel meginduló új történelmi szakaszban a nők irodalmi fontossága megnő (méginkább a reformkorban) — az irodalmi polgárosodás előmozdítását tőlük várják az írók. Kármán egyrészt látja, hogy a nőt különösen elnyomja, elnyomorítja az elavult, korhadt feudális rendszer, másrészt pedig felismeri a nőnek mint olvasónak és nevelőnek jelentőségét, felismeri azt, hogy a nő e téren a nemzeti haladás előmozdítójává válhat. Műveinek javarésze, — így többek között az Uránia és a Fanni — mögött ez az eszmei indíték húzódik. A polgárosodással kapcsolatban elemzi Némédi Kármán szentimentalizmusát is, helyesen mutat rá, hogy ez az akkor virágzó irodalmi irány az egyre erősödő polgárság feltörekvésével kapcsolatos, hogy a szentimentalizmus

»a szív jogait hirdeti, mert úgy találja, hogy az érzésekben mindenki egyenlő.« Éppen ezért tölt be nálunk a szentimentalizmus — szemben pl. a német fejlődéssel — egészében haladó szerepet.

Egyetértünk a tanulmány szerzőjével, amikor az Urániát, mint az eredeti magyar szépirodalmiság első dokumentumát értékeli. Hogy Kármán folyóiratában a tudomány és a szépirodalom szétválása megindul, ez irodalmunk fellendülése mellett tanúskodik. Hosszú folyamatot indít meg ezzel Kármán, mely csak harminc év múlva, Kisfaludy Aurórájával fejeződik be. (Itt jegyezzük meg: szükségét érezzük egy olyan részletes tanulmánynak, mely az eredeti magyar szépirodalmiság érvényre jutásának folyamatát lépésről lépésre megvizsgálja.)

Feltétlenül igaz van Némédinek abban is, amikor végső konkluzióként Kármán pályájában előrefutást lát. Kármán valóban megelőzte korát, elvei — az eredeti magyar szépirodalmiság, az alkalmi versek kiszorítása, a nők fokozott irodalmi érdekeltsége, az érzelmek szabadsága — az 1820-as években meginduló romantikus iránnyal arattak győzelmet. Kármán eszméit Kisfaludy Károly s az Auróra-kör vitték diadalra. Kármán életműve bizonyítéka annak, hogy a magyar romantikának a szentimentális irány az előkészítője.

Helyesen vizsgálja továbbá a szerző Kármán irodalompolitikai nézeteiközponti magjának, az eredetiség követelésének összefüggését a polgárosodással. Finom elemzéséből kitűnik, hogy az »alkotó, teremtető, költői, írói zsenialitást« a feltörekvő polgárság juttatja uralomra. Elmulasztja azonban megjegyezni, hogy Kármánnak e polgári jellegű eredetiség - követelése a magyar jakobinus - mozgalom elfojtását követő negyedszázadban időszertülné vált, hogy »a Kármán kihirdette eredetiség megvalósítására a mi társadalmi és irodalmi viszonyaink éretlenek voltak.« (Szauder) A tanulmányban magyarázat nélkül marad az, hogy miért kerül szembe Kazinczy gyökeresen a Kármán vallotta irodalmi programmal. Általában a tanulmány egyik jelentős hiányossága, hogy nem eléggé történeti, társadalmi alapra hűz, hűz, elnagyolt. A különben kitűnő stíluselemzés mellett a történelmi helyzet, a politikai összefüggések elemzése viszonylagosan sovány. Különösen a »Nemzet Csinosodása«-nál érezzük ennek szűkösségét. Némédi nem szól az 1790—91-es országgyűlés eszmei hatásáról, a

monarchista demokratizmusból fakadó illúziókról s csak periférikusan említi meg a francia forradalom radikalizálódásával nálunk is megerősödő reakciós intézkedések sorozatát, a szellemi élet fokozatos elfojtását. Pedig e tényezők mind közrejátszanak Kármán eszméi s művészi fejlődésében.

A tanulmány mellőzi továbbá Kármán szabadkőművességének részletesebb tárgyalását, pedig ennek kapcsán (»Sejtelmei egy fiatalabb testvérnek a szabadkőművesi rend céljairól«) kifejtethette volna az író világnézeti korlátait. A »Sejtelmek« közlését különben a válogatásból is hiányoljuk.

Ezek azonban csak kisebb hiányosságok, megítélésünk szerint az új Kármán-összeállítás egyike a »Magyar Klasszikusok«-sorozat eddigi legjobb kötetének.

A nyomda tevékenysége azonban ismét erősen kifogásolható, mindjárt a címlapon »Magyar Klaszikusok« szerepel (egy sz-el), a 39. lapon pedig az »érzelemlátás gazdagsága helyett »gazdagsága« stb. Szeretnők remélni, hogy a kiadó- átértelmezve e sorozat irodalompolitikai fontosságát — ezentúl nagyobb figyelmet fordít az alapos korrektúrára.

Fenyő István

FALUS RÓBERT : SOPHOKLÉS

Művelt Nép Könyvkiadó. Bp. 1954.

Falus könyve, mely rövid idő múltán követte a Művelt Nép ismeretterjesztő sorozata keretében az első — antik-irodalmi tárgyú — ismeretterjesztő munkának, Szabó Árpád »Homéros«-ának megjelenését, méltán megérdemli, hogy alaposabb figyelemben részesítsük.

Ugyanúgy, ahogy Szabó Árpád munkáját Devecseri Gábor Homéros-fordításai, Falus »Sophoklés«-ét is egy műfordítás-kötet előzte meg és ihlette, »Sophoklés összes drámái« — különböző írók tollából származó — fordításainak szép gyűjteménye. De a két szerző konkrét célja (a célkitűzés szükségképpen azonos lényegi tartalmán, egy-egy nagy ókori költő alkotásainak a modern olvasóhoz való közelebbhozásán belül) más volt. Szabó Árpád egy-egy jellegzetes vonás felvillantásával igyekezett megmutatni azt a Homérost, akit évszázadokig nem ok nélkül tartottak »a legrégibbnek és legjobbnak«. Falus viszont igyekszik összefoglalni mindazt, amit Sophoklésről tudni lehet s ezt az összefoglalást átolvasztani egy olyan Sophoklés-monográfiává, mely megadja a nagy ókori költő — annyira nélkülözött — helyes marxista értékelését. E ponton is teljesen egyetértünk Sarkady János megállapításával, aki a »Társadalmi Szemle« 1954 októberi számában »Jelentős kísérletek ókori kutatásunkban« címen írt cikket — többek közt Falus könyvéről is, s a könyv egyik fő érdeméért épp a fentemlített, s sikeresen megvalósított célkitűzését tudja be. Hozzátehetjük ehhez még azt is, hogy Falus munkája annál is inkább nehéz (de egyben izgató) feladat megoldását jelentette, mivel Sophoklés kérdésében a modern magyar filológia sokkal kevesebb fáradságot szentelt a problémák tisztázására, mint például Homéros esetében. Legfeljebb

Trencsényi-Waldapfel Imre az említett műfordítás-gyűjteményhez írott — első kísérletnek számító — bevezető tanulmányát emelhetjük ki, melyhez sok ponton Falus is csatlakozik s melyre még következő sorainkban visszatérünk.

A könyv a görög dráma kialakulásával és Sophoklésig megtett történeti útjának megrajzolásával kezdődik : a szerző ügyesen kapcsolja össze az irodalomtörténeti probléma megoldását azoknak a társadalmi—történelmi momentumoknak tömör összefoglalásával, melyek az előbbi megvilágítják, megértését elősegítik. A történelmi háttér — a célnak megfelelően csak vázlatosan megrajzolt — képbe ágyazva s a költő életének e történeti keretbe illeszkedő folyamát követve adja az egyes drámái alkotások külön-külön elemzését és értékelését, melyek így kimagasulnak a fölvetődő problémák sokaságából s mágnesekként irányítják magukra a figyelmet. Végül egy rövid elméleti záró-fejezet »A sophoklési tragikumról« próbálja összefoglalni s általánosítani a leglényegesebb megállapításokat...

A könyv szerkezete tehát nagyon ügyes : a szerzőnek így módjában áll az egyes műveket tárgyaló fejezetek között átmeneteket teremteni, anélkül, hogy a problémák összemósódnának. Ugyancsak dicsérettel kell illetnünk a könyv eleven stílusát, mely helyenként a művészi próza magasságába lendül. Egy kicsit már bántó is az az ellentét, mely egyes lelkes, költői hangulatú részek (pl. mindjárt a »Dionysos ünnepe« c. fejezet első négy bekezdése) és a rájuk következő száraz, értekező-hangú, történelmi és közgazdaságtani terminus technikusokkal túlsúlyolt sorok (az említett fejezet ötödik és következő bekezdéseinek) stílusa közt fennáll. Az az

érzésünk, hogy Falus — egy kicsit nagyobb fáradsággal — ezeken a helyeken is elevezebbül, eredetibben, színesebben tudta volna kifejezni magát.

Ugyanígy dicsőően kell nyilatkoznunk a könyv tartalmi gazdagságáról s a benne foglalt (zömükben helyes) megállapítások és ítéletek sokaságáról. Persze az egyes drámák elemzésének részleteiben nem mindennel érthetünk egyet (egy ilyen hibára az »Antigoné«-val kapcsolatban Sarkady is rámutat). De nem óhajtjuk itt az egyes művek elemzése során felferülő részletproblémákat egyenként megemlíteni. Fontos az, hogy a könyv egészéből egy olyan Sophoklés-portré bontakozik ki az olvasó szeme előtt, mely mint ember — hogy Trencsényi-Waldapfel Imre szavait használjuk — »sugárzó alakjával« mint költő ragyogó, ma is gyűjtő eszmékkel gazdag, formáját tekintve is tökéletes szépségű alkotások meggyőzően bemutatott nagyszerűségében közel kerül mindnyájunk szívéhez. Kétségünk nem marad a könyv elolvasása után, hogy Sophoklés gazdag költői örökségét — Lenin útmutatása szerint — beleolvasztani új, szocialista kultúránkba egyik igen fontos és szép feladatunk.

Emellett a részletekben is találunk dicsérendő értékeket. Nagyszerűen tudja Falus az egyes drámák szereplőinek jellemrajzát, a sophoklési jellemábrázolás nagyszerűségét meg-megvillantani egy-egy alak — a drámában elfoglalt helyének — rajza közben. Nem felejt el kibontani azokat a gyengéd szájakat, melyek az egyes mitikus hősöket a költő szívéhez fűzik: különösen megragadók Deianeira, Antigoné s az öreg Oidipus király alakjával foglalkozó részletek; finom költői érzékről s nagy műveltségről tanúskodnak ezek a sorok, az egész könyv legmelegebb sorai. Fontos ezt kiemelni azért, mert ha a drámai konfliktus, a ragyogó dikció, a matematikai pontossággal felépített cselekmény — Falus könyvében is kitűnően bizonyított — erőnei tekintetében elismerték is Sophoklés (s általában az antik dráma) érdemeit, a köztudatban ugyanakkor makacsul tartja magát az a téveszme, hogy az antik dráma a jellemek ábrázolására nem sokat ad, hogy a cselekmény folyamán a jellemek nem fejlődnek, csak szócsövek egy-egy tipikus élethelyzet számára. Falus könyvének említett részletei mindennél ragyogóbban bizonyítják, hogy Sophoklés drámaiban — ahogy már Trencsényi-Waldapfel Imre hangsúlyozta — »a tragikus jellemek maguk is szemünk láttára változnak, alakulnak, fejlődnek.«

Jól mutat rá Falus Sophoklés költői pályáján ama két szakasz különválására, mely egy — az egykorú politikai eseményektől el nem választható — ideológiai törés, megtorpanás eredménye (116.l.) csak a mar-

xista módszer helyes alkalmazása vezethette el a szerzőt az ezzel kapcsolatos problémák ilyen világos, helyes megoldásához.

Van azonban a könyvnek, mint említettük, számos igen vitatható állítása s fogyatékos-sága is.

Nem kapunk választ például a kar szerepére a sophoklési drámában — mindössze néhány utalást találunk az egész műben —, pedig ez a kérdés, ha Nietzsche fantasztikus megoldási kísérletétől s a polgári tudomány e tekintetben tapasztalható bizonytalanságától eltekintünk is, Trencsényi-Waldapfel Imrénél is igen vitathatóan szimplává egyszerűsített megoldást nyer. Nyilvánvaló — már csak Falus utalásaiból is —, hogy a karéneket úgy felfogni, mint ami »a közönség szempontjából értelmezte s a közönség nevében ítélte meg azt, ami a színpadon történik« annyit jelent, mint egész kézzelfogható tényeket — mikor például a kar »társadalmi háttérrel« jelenít meg a dialógus szöcsatája mögött — figyelmen kívül hagyni.

Elmossa Falus a sophoklési drámák istenalakjainak, az egész »isteni világrend« pontos jelentésének problémáját: beéri annak a kevesetmondó igazságnak ismétlésével, hogy az »emberi világrend«, az osztálytársadalom rendje fejeződik ki benne. Már Sarkady rámutat ezzel kapcsolatban a megfogalmazás általánosságára. S tényleg Falus gyakran hangsúlyozza, hogy Sophoklés hősei lázadnak »a fennálló rend« ellen, (lásd 164. lapon stb.); de hát mit jelent a »fennálló rend« pontosan? A periklési demokráciát? Sarkady épp az »Antigoné«-val kapcsolatban bizonyítja, hogy Antigoné lázadása mennyire az athéni demokrácia ideológiájának jegyében történik. De más esetekben is hasonlóképpen nehéz volna feltennünk, hogy az uralkodó »hitvány« rend Sophoklés szemében az athéni demokráciával lenne azonos, még akkor is, ha — mint ez — tényleg bizonyítható — látja ennek bizonyos »hitványságait« is! Sophoklés hősei lázadnak selső korszakában írott drámaiban többnyire elbuknak; bukásuk mögött — öntudatlan ballépéseik mögött — viszont legtöbbször a kegyetlen istenek végzetes akarata sötétlik. A »Trachisi nők«-kel kapcsolatban Falus hangsúlyozza is, — nem mintha másutt nem lenne meg ugyanez! — mennyire »éles és tömören egyértelmű Sophoklés isten-bírálat«, amikor egyes sorai már »valamennyi isten, az egész világmindenség ellen emelnek vádat. Viszont a »Philoktétés« és az »Oidipus Kolónosban« a lázadásról való — igen különbözőképpen motivált — lemondást mint az istenek akaratában való megnyugvást fejezi ki. Világos tehát, hogy épp Sophoklés politikai állásfoglalásának szempontjából nélkülözhetetlen az istenek — a sophoklési drámában játszott — bonyolult szerepének pontos és végleges tisztázása. Igen

erős a gyanúnk, hogy Sophoklés számára az »isteni világrende« (éppen, mert maga is valóságos!) nem egyszerűen a korabeli társadalom vallásos visszfényét jelenti, és ha — nagyon helyesen — mégis azt keressük benne, nem lehet Sophoklés vallásos meggyőződésének a drámákból kielemezhető fejlődéstörténetét, mint ami a tükrözést közvetíti, figyelmen kívül hagyni, és mindent leegyszerűsítve, pontos megfeleléseket általános formulákba öltöztetve megállapítani.

Ezzel kapcsolatban érintenünk kell a könyvnek talán legvitathatóbb, ugyanakkor tán leglényegesebb részét, a sophoklési tragikumelmélet vázlatát. Falus itt is igen fontos (és helyes) megállapításokat tesz. Ezt a kérdést azonban nem sikerül megoldania...

Egyik feltűnő — bár nem a legsúlyosabb hibája az a nem épp szilárd kiindulópont, mely a »kiváló« és a »középszerű« ember szembeállítására épül. (Lásd 131. lapon.) Az, hogy Kreónt a jámbor középszerűség minden hitvány vonásával felruházta (83. l.) emberként állítja szembe Antigonéval — nem tudom, a »középszerű« ember ilyen megvetését, utálatát feltehetjük-e Sophoklés esetében? —, ugyanakkor, amikor hangsúlyozza, hogy az istenek a Kreón-féle embert (tehát a hitvány középszerűt) szeretik, — igen ám, de alkalomadtán azért csak veszni hagyják! —, azt jelentené, hogy a fennálló világrend a (zömükben középszerű) emberek többségének megfelel, s aki többre születik, annak — mondjuk — nincs szerencséje. Ez volna a sophoklési tragédiák mély eszmei mondani-valója?

Sokkal súlyosabb hiba már, hogy Falus állandóan a bűnt emlegeti, még ha hozzáfüzi is, hogy ez sokszor öntudatlan. Meggyőződésünk szerint itt »bűn«-ről beszélni a legnagyobb tévedésekre vezet. Érti ezt már Aristotelész is. Falus azonban — legalábbis a fordítás szerint, melyben a »Poétika« XIII. fejezetének vonatkozó részeit közli — nem érti pontosan az aristotelési szöveg finom disztingcióit. »Ne szerencsétlenség csapjon át szerencsébe, hanem — ellenkezőleg — szerencse szerencsétlenségbe, mégpedig ne gonosz cselekedet, hanem valamely súlyos vétség következtében.« A »súlyos vétség« az eredetiben *ἀμαρτία μεγάλη* — s a *ἀμαρτία* itt minden mást inkább jelenthet, mint »vétséget«, »bűnt«. A Gudeman* helyesen idézi O. Hey ezzel kapcsolatos megállapítását: »Je nach dem Charakter oder der Schwere der *ἀμαρτία* bedeutet diese einen Missgriff, Fehlgriff (aber nicht Fehltritt!), Verrechnung, Versehen (nicht: Vergehen!), Fehlschluss, Irrtum...« Igen nehéz lenne jó magyar kifejezést találnunk a szó lefordítá-

sára, de ez nem is lényeges. A lényeges az, hogy a tragikus hős nem látja, mit cselekszik, nem ismeri a valóságos viszonyokat — így érthető csak Reinhardt látszat — valóság ellentétéről alkotott koncepciója —, s még csak az elvakultság, melyet a tragédia beteljesedését jelentő anagnórismos — felismerés — old fel, még az sem a hős bűne, hanem rajta kívül álló erők játéka. Az istenek sohasem a hősök »tetteit« büntetik — melyek »tényleges« bűn-voltát Falus szorgalmasan igyekszik kimutatni (az »Aias«, az »Oidipus király« stb. esetében), — hanem olyan tettek véghéztételébe kergetik bele őket, melyek sulvától önmagukban összeroppannak. Aias esetében ez az elvakultság még primitív formában fogalmazódik: a Pallas Athéné által rábocsátott »örjögés«-ben ölt testet. Kreónnál már realitásabb valami: a hatalomvágy és makacs szenvedély önmaga kuszásaiba belebonyolódó »elvakultsága«. Oidipus — vagy akár Antigoné, Philoktétés, Déiadeira — »elvakultsága« már ennél is több: a maga igazának tudatában becsülettel küzdő ember tragikus öntudatraébredése, aki beleütközik a nála keményebb — s eddig nem is sejtett — »valóságba«.

Persze, igaza van Falusnak: ez a tragikum nem valami levegőben lógó, nem is misztikus babonák közé sorolható ténye a sophoklési drámának: épp a rabszolgatartó társadalom kegyetlen rendjével függ össze. De sem Falussal, sem Trencsényi-Waldapfel Imrével nem tudunk egyetérteni abban, hogy Sophoklés »világosan felismerte« kora társadalmának ellentmondásait. Ez esetben a mitológiai keretben is módját találta volna, hogy világosan ki is fejezze felismerését.

A költő azonban csak annyit mondhatott, amennyit megsejtett: a Periklés-kor külső pompája alatt sötét veszedelmek mozgolódtak s az egyes ember — bármily »nagy« ember — jószándékú, gyakran boldogság felé mutató — tette csak romlást hozott önmagára s a társadalomra. Minden bizonytalan, csalókanak s az ember magasabb erők játékaiként elvakultságban cselekvőnek tűnt. Ebben a zűrzavaros világban még a zsarnokság, a gyalázatos erőszak ellen lázadó tiszta öntudatnak is gyakran össze kellett roppannia, s ezt Sophoklés — bár szíve teljes melegével az elbukottak pártján áll — könnyörtelen igazságként ki is mondja. Így csak az az ember írhat, aki nem számolt le a »fennálló rend«-del s még kevésbé jutott el valamilyen megoldás felismeréséig, de aki ragaszkodik az emberi becsületesség, az igazság, a tántoríthatatlan elvhűség nemes eszméihez, melyek — s ezt jól látja — a leggyakrabban bukásra vannak ítélve...

* A. Gudeman: Aristoteles ΠΕΡΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ. Berlin — Leipzig. 1934, 242. l.

Igen kézenfekvő ezek után levonni azt a következtetést *általában* Sophoklész drámáira, amit Sarkady az Antigonével kapcsolatban levonni kénytelen, hogy ti. esetében »nem lehet szó sem az ancien régime hősi bukásának, sem a koránjött forradalmárnak tragédiájáról«. Falus — a modern európai dráma testére szabott — Engels-meghatározást mereven alkalmazza az antik drámára (Engels külön hangsúlyozza Shakespeare szerepét a dráma fejlődéstörténetében!), — s így nem csoda, ha elszakad anyagától és ellentmondásokba bonyolódik. A »bűn és bűnhődés« keresztény gondolata vagy hogy a tragikumot olyan (történelmi) feladat vállalása okozza, melyet a hős nem képes megoldani, — távol állnak az antik drámától. A sophoklési tragikum épp abban áll, hogy legtöbbször az bukik el, aki nem vétkezett, mert elvakultságában — a valóság felismerése folytán — olyan tetteket visz véghez, melyek véglegesen szembeállítják az uralkodó »világrenddel« s melyek súlyát nem tudja elviselni. Még Kreón is azokkal a tetteivel készíti elő saját bukását, melyeket az adott helyzetben — egyre sötétebb elvakultságában — a legbölcsebbeknek hisz.

Ez a gondolat — mint fentebb hangsúlyoztuk — a legszorosabban kapcsolódik az emberek tömegeit emberszámba sem vevő rabszolgatartó társadalom könyörtelen »világrende«-jéhez: a legkegyetlenebb sors várhat

holnap arra, aki ma még bölcsnek és boldognak hiszi magát. Kérdezi-e valaki a rabszolgát, ki volt annakelőtte s mit »vétkezett«, hogy mindenét elveszítette, még a legdrágább kincsét, szabadságát is? A »bűntelennek bűnhődnie kell« — ahogy Falus egyhelyütt igen világosan megfogalmazza —: ez a sophoklési tragikum lényege.

Nem szeretnénk itt abba a hibába esni, hogy Falus Könyvének vitatható pontjait túl hosszadalmasan elemezzük, bírálgassuk, azt a látszatot keltve, mint ha ez volna benne a leglényegesebb. Tény, hogy ezeken a pontokon s néhány kisebb jelentőségű megállapítást illetően, Falus komoly kezdeményezése továbbfejlesztésre s bizonyos értelemben korrekcióra szorul. De hibái is erényeivel ikerestvérek; nem egy túlzása a marxista szempontok túl merev alkalmazásában leli magyarázatát; az egyes Sophoklész-drámák saját (külön) arculatának megrajzolása közben átsiklik tekintete a legalább annyira fontos azonosságokon stb. A könyv azonban így is igen jelentős állomása ókorral foglalkozó irodalomtörténetünknek, s hiszünk abban, hogy a ma még vitás pontokon továbbfejlesztve Falus kétségtelen eredményeit, egy megnyugtató, lehetőségig tökéletes Sophoklész-képe alakul ki fejlődő irodalomtudományunknak...

Horváth István Károly

BESZÁMOLÓ AZ ORSZÁGOS SZÍNHÁZTÖRTÉNETI MÚZEUM ELSŐ ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁSÁRÓL

1954 decemberének utolsó napjaiban megnyílt az Országos Színháztörténeti Múzeum. Kapunyitása mintegy ötven esztendő mulasztását tette jóvá. — Nemcsak a magyar nyelvű színjátszás küzdött ugyanis óriási nehézségekkel, fennállásának első évtizedeiben — ezekre világít rá a kiállítás anyaga! —, hanem színháztörténetünk mint történeti segédtudomány is. Az új múzeum egyúttal az ilyenirányú kutatások hivatott központja. Éppen ezért eredményeit az alábbiakban kétféle szempontból vesszük vizsgálat alá: a nagyközönségéből, mint ismeretterjesztő vállalkozást, és tudományosan, mint egy kutatóintézet tárlókban és makettekben nyújtott publikációját.

A színház mindnyájunk számára különleges élményt jelent. Van, aki a klasszikus tragédiát kedveli, van, aki a modern operettet, de olyan ember, aki közönyös volna a színpad világgal szemben, napjainkban aligha akad. Mindazok számára, akik a színház hatását

egy előadáson túl is izlelgetik magukban, akik számára a varázs nem szűnik meg a nézőtér odahagyásával, felejthetetlen élmény lesz a Múzeum most megnyílt kiállítása.

Az öt teremre terjedő nézniező komoly kultúrtörténeti adatokat közül a lehető leglátványosabb formában. Az első szoba a magyar színházi élet kezdeteit varázsolja szemünk elé. Nehéz és küzdelmes kor ez — éles határait 1790—96-tal vonhatjuk meg, az első magyar hivatásos színjátszó-csoport, Kelemen László társulatának életével —, a német, francia és olasz színjátszást pártoló főúri magánsházak s Pest és Buda német társulatai versenyeznek egy maroknyi lelkes ifjúval és leánnyal. A hősök alakját már-már elhomályosítja az eltelt százhatvan év, s a biztató kezdeményezést kemény ökölrel zúzza szét a Martinovics-féle szabadságmozgalmat vérbe fojtó Habsburg-zsarnokság. De ennek a társulatnak írtak, ezt lelkesítették Kazinczy és Versey, az összeesküvés tevékeny részt-

vevői, az izesnyelvű, ugyancsak szabadelvű Simai Kristóf, s a lelkes hazafi: Dugonics. S a kor nem színtelen, nem papírfázisokra épül a kiállításon sem: remek színpadképek, korabeli színpadi jelmezek, ügyesen megválogatott metszetek és egy pompás dioráma teszik szemléletessé a legbeavatatlanabb múzeumlátogató előtt is.

Szakszempontból ennek a teremnek a megoldása valamennyi között a legnehezebb. Kelemen László társulatának a felvilágosodás eszmévilágával és a Martinovics-összeesküvéssel sokszorosan összefonódó és teljesen még fel nem gombolyított szálait bajos úgy elrendezni, hogy a nyújtott kép ne csak valószínű, de igaz is legyen. Nehéz elkerülni a túlzásokat, és különösen ennél a par excellence szemképrázattól anyagnál, mértéket tartani a regényes aláfestésben. Jól sikerült ez a Gr. Brühl-Simai-féle Igazházi bemutatásánál, kevésbé a Sehyre vonatkozó adatok kiállításakor. Itt a felirat: »aki a Martinovics-féle mozgalmat elárulta«, a laikust könnyen abba a tévhitbe ejtheti, hogy az első magyar köztársasági szövetkezés csupán Sehynek köszönheti vesztét és a legértékesebb magyarok egyike, Hajnóczy József, egy kétesmúltú vándorszínész ármányai miatt bukott el. Holott köztudomású, hogy Sehy árulkodása — az árulás szó is túlzás! — a katasztrófa felé rohanó eseményeken már mit sem változtatott. — Feltehetjük, hogy a szintársulat búcsúja a pesti közönségtől Kelemen László fogalmazványa, de bizonyítani pillanatnyilag nem tudjuk — Varsányi írása pl. nagyon hasonlított Kelemenéhez, s a gondolatfűzés inkább protestáns kultúrájú ember eszejárására vall, — így hát itt Kelemen nevét nem kellene kiemelni. — Kevés hely jut a magyar nemzeti színjátszást megelőző iskolai és német nyelvű hazai színházi kultúrának. Lélektanilag érthető, hogy a gyűlölt elnyomó szerepét játszó német társulatok mellőzésben részesülnek, de a kölcsönös ráhatás szempontjából, ami lépénnyomon kimutatható, nem ártana szélesebb teret biztosítani ennek a különben irodalmilag igen pontosan feldolgozott, tehát könnyen reprodukálható anyagnak.

A XVIII. század legvégétől a Nemzeti Színház kapunyitásáig, a »vándorlás évein« át vezet bennünket a második terem. A kilencvenes évek szellemi irányítói mögött becsukódtak Kufstein és Spielberg súlyos tömlőcajtai, a buzgó Kelemen, mint vidéki kántortanító teng, az első magyar hősnő, Moór Anna, a magánéletbe vonul vissza. De a gondolat, hogy a magyar nyelvű színjátszás nélkülözhetetlen nyelvünk újjá, kifejezővé formálásához, s hogy minden felvilágosodott eszme elsősorban a színpadról terjeszthető, nem halt meg. Erdélyben is alakul egy kis színjátszó csoport, életképebb, mint pesti elődje, mert magyar nyelvű polgárságnak

játszhat s hazafias szellemű nemesi osztály támogatására számít. — A kiállítás megmutatja nekünk a házat, ahol először játszott Kolozsvárt magyar társulat, meg Kótsi Patkót, az első nagy magyar Hamletet, az irodalmi kört, amely szolgálta ezt a második, szerencsésebb együttest, meg az id. Wesselényi, a nagy pártfogó képét is. A társulat azután növekszik, lassan-lassan túlnő Erdély határain, belőle ágaznak ki Debrecen és Szeged, Székesfehérvár és Pécs, Győr, s mint legfontosabb: Kassa együttesei. Két nagy térkép ékesíti ezt a termet: az egyik azt mutatja, hány kis faluba tért be a XIX. század első harmadában társulatával Balog István direktor, a vidék tudatos művelője, hol mindenütt színlalt meg Shakespeare és Molière lépteit nyomán, a másik pedig mindnyájunk kedvence, Déryné vándorútjait tünteti fel, Pozsonytól Brassóig, Kassától Pécsig.

Társadalomtörténetileg az erdélyi társulat, a vándorlás évei rendkívül tanulságosak. A feudalizmus bomlásának kora ez: a ma élő magyar színjátszás őse, a kolozsvári társulat tulajdonképpen mint »udvari színház« kezd meg pályafutását, élvezve Wesselényi pártoló kegyét, de kitéve kiméretlen szeszélyeinek is. A kolozsvári magyar polgárság öntudatra ébredése, majd az egész magyar nyelvterület városi polgársága idejében veszi át a megszaporodott színészegyüttes támogatását, mielőtt az gerincét törné a nagyúr vasmarkában.

Különös érdeme a második terem anyagának, hogy tudományosan teljesen alátámasztott, rendezőjét nem ragadta el képzelőereje, de nem veszett bele a vándorlás korának adathalmazába sem. Két főtéma, Déryné és Balog István személye körül csoportosította a tudnivalókat, ami a laikus látogatót teljesen kielégíti, a szakember pedig talál ezek mellett részleteredményeket is.

Közel félszázad telt el Kelemen Lászlóék első várszínházbeli próbálkozása óta. A magyar színjátszás eszméje egyre több hívet hódított, de egyre élesebben látták a kortársak azt is, hogy a nyugati színművészetel versenyző játékkésztségre csak állandó magyar színház, anyagilag független társulat tehet szert. 1837-re a magyarság legjobbjainak dédelgetett terve valóra vált: aug. 22-én megnyílt a Pesti Magyar Színház. Ott látjuk klasszicizáló bájában, zöld pázsittól övezve, a harmadik terem közepén. S körül a falakon, a tárlókban ennek a nagy időnek emlékei: kéziratok, színpadi relikviák, szebbnél-szebb színpadképek — makettek — a kor híres színműveiről, Szigligeti, Czákó, Obernyik darabjairól, no és természetesen a Bánk bánról és a Hunyadi Lászlóról.

A Nemzeti Színház-i kor emlékei — 1837-től 1849-ig — három termet töltenek meg. Bizonyára ezek a leglátványosabb helyiségek, egy magára talált nemzeti műveltség gazdag kin-

csesházából összeválogatva. Finom miniatűrök, értékes bronzok, ékszerek őrzik ennek a színésznemzedéknek az emlékét.

A magyarság milliói azonban még mindig a jobbágyors nyomoriságát nyögtek. A korfestő freskók mutatják a parasztság nehéz sorsát, de mutatják ezt a paraszt-sorssal foglalkozó egykorú színművek kéziratai, kéllékei, makettjei is.

A Nemzeti Színház történetén keresztül jutunk el a »Fiatl Magyarországa« reformokat követelő korához, Petőfi és Jókai alakjához, a márciusi napokhoz. A magyar színház fejlődése az első szabadságeszméktől, Hajnóczy, Kazinczy, Simai életművétől a szabadságharc crescendójáig: ez az Országos Színház-történeti Múzeum kiállításának tárgya.

A rendezésért csak a legnagyobb elismeréssel adózhatunk a lelkes múzeológus-gárda: Hont Ferenc igazgató, Bajcsa András, Cenner Mihály, Haraszti Árpádné munkásságának. Néhány bíráló észrevételt azonban nem hallgathatunk el.

Azok számára, akiknek nem kenyerük a színház-történet — tehát a látogatók többségének —, nem ártana termeként egy kis kultúrtörténeti összefoglalót nyújtani. A kiállított iratanyagból élesebben kellene kiemelni azt a pár sort, amelynek elolvasása megvilágítja az eseményeket, s amelyek kedvéért éppen itt üttették fel az aktát vagy kéziratot. De ne nehezsítsük meg elolvasásukat hanyagul odavetett ékszerdarabokkal sem! Egyik kiállított tárgy ily módon a másik hatását rontja, s az a néhány, múlt század eleji karkötő és egyéb csecse-becse nem ér annyit, hogy miattuk a kedvező összbemutató szenvedjen. Inkább tegyék ezeket külön tárlóba. Pl. abba, amelyikben most Prielle Kornélia és Szerdahelyi Kálmán ötvenes-hatvanas, sőt hetvenes évekből származó, tehát ebből a történeti korból mindenképpen kíváncsiak emléktárgyai vannak.

Ezek a hibák olyan elenyészőek, hogy a kiállítás festői szépségét igazán a legminimálisabban zavarják. Összinté élvezet, a magyar színjátszás hősi korszakának kielégítő megismerését nyújtja minden látogató számára, s ezzel népművelési céljának eleget tesz. Mivel azonban tudományos intézet teljesítményével állunk szemben, amelynek feladata nem merülhet ki csupán látványosság nyújtásában, vizsgálunk kell azt is, hozott-e

a Múzeum újat, és a látottak megfelelnek-e a történeti igazságnak? Az első és a második terem tárgyalásánál ezekre a problémákra már kitértünk. A további három terem, amely az 1837 utáni eseményeket ismerteti, nagy anyaggazdagsággal illusztrálja mondanivalóit, rendkívül szűkszavú azonban két pontot, a »Fiatl Magyarországa« tagjaiból alakult titkos társaságot, és a korabeli vidéki színjátszást illetően.

Az elsővel kapcsolatban értesülünk arról, hogy 1839. dec. 31-én néhány haladó szellemű író és színész szövetségzett egymás támogatására. Bevalljuk, nem értjük, miről van szó. Annál kevésbé, mert magyarázatul csupán egy apróbetűs, olvashatatlan fotókópia és néhány sikerült Barabás-metszet van mellékelve. Vajon a Múzeum tudományos munkatársai újabb republikánus szövetségnek jöttek itt nyomára, vagy pusztán fiatalos lendülettel megkötött, s tán nem is egészen önzetlen, mert propaganda-célú egyezségről értesülünk? — Ha az első forog szóban, akkor a nyersen odavetett, egyetlen aktából álló bizonyíték még a nagyközönség tájékoztatására is kevés, nemhogy a szakkörök informálására és meggyőzésére. Ha pedig csak afféle baráti véd- és dacsözözettség az egész, akkor a magyarázó szövegnek úgy kellene módosulnia, hogy a negyvenes évek elején ezek és ezek voltak a főváros szellemi életének irányítói.

1837-től kezdve a vidéki színjátszás látzólag kiesik a kiállítás rendezőinek érdeklődési köréből. Azt mondjuk: látszólag, mert a tényleges helyzet nyilván az, hogy a vidéki magyar színjátszás áttekinthetetlen mindaddig, amíg a különféle levéltárakban lappangó óriási anyag legalább nagyjából felkutatva nincs.

Mindenütt, ahol a kiállítás levéltári kutatásokon alapuló irodalomra támaszkodhatik — Endrődyre, Bayerre, Rakodczayra, Pukánszkyra stb. —, kifogástalant nyújt. Azonnal bizonytalanná válik azonban, mihelyt nem érez maga mögött pontos történeti adatokat. Végső tanulságul tehát azt kell leszűrünk, hogy a további kiállítási termek megnyitásához és a Múzeum sikeres, tudományos működéséhez feltétlenül szükséges az alapos történeti előkészítés: a levéltári anyag feltárása.

Mályuszné Császár Edit

ВОСПОМИНАНИЯ ОБ АТТИЛЕ ЙОЖЕФЕ

Ф. Хонт

С молодым поэтом автор познакомился в 1922 году в Сегеде. Первая часть «Воспоминаний» посвящена сегедским и будапештским годам, воспоминаниям же о пребывании в Париже — вторая часть.

МАТЕРИАЛЫ ДЛЯ ЧТЕНИЯ РАКОЦИ В ВИНЕРНЁЙШТАДТСКОЙ ТЮРЬМЕ

Б. Зольнаи

Князя Ференца II Ракоци (1676—1735), который позже стал властителем Трансильвании и героем венгерской освободительной войны, венский двор в 1701 году арестовал и, обвинив в государственной измене, заключил в тюрьму винернёйштадтской (бечуйхейской) крепости, откуда он полгода спустя бежал в Польшу. Оставленные в тюрьме его книги были внесены в список. К сожалению, данные списка весьма порочны, вследствие чего установить идентичность книг трудно, да и в некоторых случаях и невозможно. Несомненным является то, что Ракоци еще с молодости живо интересовался вопросами философии государства («Телемак» Фенелона, Грациан, Сенека), всемирной истории (Тацит, *Vita Caroli V.*, *Historia Anglica*, *Hist. des römischen Reichs*), истории церкви (немецкий двухтомник по истории церкви, «*Tractat von Tempelherren*»), географии (*Voyage d'Italie*). Заметно наличие художественной литературы (*Les Ruses innocentes*, *Mélange de poésies*, *Cleopatra*). В это время Ракоци был еще ближе к великосветской жизни. (Книги, которыми он пользовался в Родошто после его отшельничества у камальдुльцев в Гробоа под Парижем, свидетельствуют, что он вдохновлялся другими, именно янсенистическими идеями.) Его интерес к вопросам геометрии (Евклид, *Tractatus Geometriae*, *Curs von der Architektur*) проявляется еще во время его пребывания в Винернёйштадте; в годы же эмиграции, после 1715 года, он особенно охотно занимается проблемами естественных наук.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ВОСПОМИНАНИЯ МИКЛОША БЕТЛЕНА

Б. Кёпечи

В 1736 были опубликованы в Амстердаме (в действительности, в Руане) мемуары Миклоша Бетлена под названием «*Mémoires historiques du Comte Bellem-Niklos, contenant l'histoire des derniers Troubles de Transilvanie*». Настоящий очерк преследует цель определить автора этого труда, к какому литературному жанру последний принадлежит, выяснить его источники и установить автентичность находящихся в нем данных. Основываясь на документах в архивах и библиотеках Франции и Венгрии, автор установил, что Мемуары были написаны неким аббатом Доминик Реверан (*Dom. nique Révérend*, 1648—1734) и что их издателем был Ле Кок де Вилльруа (*Le Coq de Villeroy*). Первая часть труда содержит описание любовной интриги, во второй рассказывается о дипломатической деятельности Реверана, побывавшего начиная с 1677 году в Трансильвании в качестве агента Людовика XIV. Рассказ о любовном приключении не имеет никакой художественной ценности, исторические же данные имеют большое значение. В конечном итоге,

этот труд принадлежит к числу апокрифных мемуаров, пользовавшихся большой популярностью в это время. Мемуары имели очень большой успех как во Франции так и в Венгрии. В последней стране они были переведены на латинский и на венгерский языки в течение XVIII и в начале XIX столетий и содействовали вместе с мемуарами героя освободительной борьбы 1703—1711 годов князя Ракоци к подъему национальных чувств и идеи независимости.

ЙОЖЕФ МАТЬЯШИ

Л. Тербе

Йожеф Матьяши (1765—1849) был талантливым поэтом времени, предшествовавшего освободительной войне 1848—1849 гг. До сих пор его творчество было неправильно оценено. Автор определяет его место среди писателей-современников.

ДЬЮЛА ЮХАС В Г. МАКО

И. Частваи — Л. Петер

Один из выдающихся представителей венгерской лирики XX столетия, Дьюла Юхас (1883—1937) в 1913—1917 годах был учителем в Мако вблизи г. Сегед. Настоящий очерк рассказывает о годах, проведенных поэтом в Мако. Во время его пребывания в этом городе вспыхнула первая мировая война. В походе против России сначала Юхас видел освободительную войну против царского произвола, — месть за попрание революции 1848 года. Однако, он вскоре замечает (к концу 1914 года) ужасные страдания, бесцельность войны и в своих произведениях он выступает против нее. В 1917 году он окончательно переезжает домой в Сегед. Влияние проведенных в Мако лет на его мировоззрение сказывается потом в его пацифистических стихотворениях, передовых статьях, в политической роли, которую он играл в Сегеде во время венгерских буржуазной и пролетарской революций (1918—1919), а также и в его прогрессивной, революционной публицистике.

МЕЛКИЕ СООБЩЕНИЯ

А. Комлош : Ади и журнал «А Хет» (A Hét Неделя).

В статье обсуждаются связи величайшего венгерского лирического поэта XX столетия Эндре Ади с журналом «А Хет», редактированной Йожефом Кишш.

И. Ботар : Новые данные к жизни Ференца Давид.

В статье приводятся несколько ценных данных относительно биографии самого значительного антиринитарского писателя венгерской реформации XVI столетия, Ференца Давида. Эти новые данные бросают свет на проведенные писателем в Виттенберге годы учения в университете, на его деятельность в Клузе как священника а также и на начало его антиринитарской проповеднической работы. Впервые Ф. Давид выступает против догмы святой Троицы 20 января 1566 года.

Б. Такач : Чоконаи и Ференц Хуньяди.

ДИСКУССИЯ

Й. Дьёри : Янош Хорват, Стилевые проблемы нашей латиноязычной литературы эпохи Арпадов.

Я. Хорват : Примечания к рецензии Й. Дьёри.

М. Рубиньи : К «Писательским портретам» Миксата (Ответ Дьюле Бистраи).

ДОКУМЕНТАЦИЯ

- М. Мориц* : Записи Жигмонда Мориц из 1905-года.
Ф. Вег : Потерянный вариант.
Л. Мартонвёльдьи : Неизвестное письмо Яноша Арань.
Л. Петер : Первые опубликованные стихи Дьюлы Юхаса.

ОБЗОР

- Ф. Енеи* : Собранные сочинения Яноша Римаи.
Т. Кланицаи : Клара Гараш, Живопись в Венгрии в XVII столетии.
В. Дьениш : Древние венгерские комедии.
И. Феньё : Избранные сочинение Йожефа Карман.
И. В. Хорват : Роберт Фалуш, Софокл.
Э. М.-Часар : Отчет о первой постоянной выставке Национального музея истории театра.

ERINNERUNGEN AN ATTILA JÓZSEF

F. Hont

Der Verfasser lernte 1922 in Szeged den jungen Dichter kennen. Der hier veröffentlichte erste Teil der »Erinnerungen« befasst sich mit dem Andenken an die Jahre in Szeged, sodann in Budapest. Über ihren Aufenthalt in Paris berichtet der Verfasser im zweiten Teil seiner Erinnerungen.

DIE LEKTÜREN RÁKÓCZIS IM GEFÄNGNIS VON WIENERNEUSTADT

B. Zolnai

Die Wiener Regierung liess im Jahre 1701 den Herzog Franz II. Rákóczi (1676—1735), den späteren Fürsten und Helden des ungarischen Freiheitskampfes, verhaften und unter Anklage wegen Hochverrats in die Burg von Wienerneustadt sperren, aus der er ein halbes Jahr später nach Polen entwich. Über seine im Gefängnis gebliebenen Bücher wurde eine Liste aufgenommen, deren Angaben leider sehr mangelhaft sind, so dass die Identität der Werke nur schwer, ja manchmal überhaupt nicht, festzustellen ist. Es unterliegt jedoch keinem Zweifel, dass Rákóczi bereits in seiner Jugend ein grosses Interesse für staatsphilosophische (Fénelons *Télémaque*, Gracián, Seneca), welthistorische (Tacitus, *Vita Caroli V.*, *Historia Anglica*, *Hist. des römischen Reichs*), kirchengeschichtliche (eine zweibändige deutsche Kirchengeschichte. *Tractat von Tempelherren*) und geographische (*Voyage d'Italie*) Themen zeigte. Auffallend ist die Anwesenheit der Belletristik (*Les Ruses innocentes*, *Mélange de poésies*, *Cleopatra*) im Gefängnis von Wienerneustadt. Zu der Zeit stand noch Rákóczi dem weltlichen Leben näher. (Die nach seinem Eremitenleben bei den Kamaldulienin Grobois bei Paris benutzten Bücher in Rodosto zeugen bereits von einer anderen, und zwar jansenistischen Inspiration.) Sein Interesse für die Geometrie (Euklides, *Tractatus Geometriae*, *Curs von der Architektur*) ist schon während Aufenthalts in Wienerneustadt nachweisbar, in seinen Emigrationsjahren, nach 1715, interessieren ihn die Naturwissenschaften in gesteigertem Masse.

DIE HISTORISCHEN MEMOIRES VON MIKLÓS BETHLEN

B. Kőpeczi :

Im Jahre 1736 wurden die »Mémoires historiques du Comte Betlem-Niklos, contenant l'Histoire des derniers Troubles de Transylvanie« (Historische Memoiren des Grafen Miklós Bethlen, die Geschichte der letzten Wirren in Siebenbürgen enthaltend) in Amsterdam (in Wirklichkeit in Rouen) herausgegeben. Die vorliegende Abhandlung will den Verfasser dieses Werkes, seine literarische Gattung, seine Quellen und die Zuverlässigkeit seiner Angaben bestimmen. Auf Grund von Dokumenten aus französischen und ungarischen Archiven und Bibliotheken behauptet der Autor, dass der Verfasser dieser Memoiren ein gewisser Abbé Dominique Révérend (1648—1734) und sein verleger, Le Coq de Villeroüy, wäre. Der erste Teil des Werkes enthält die Erzählung einer Liebesintrige, der zweite die der diplomatischen Tätigkeit des Priesters, der sich als Beauftragter von Ludwig XIV vom Jahre 1677 an in Siebenbürgen aufhielt. Die galante Geschichte hat keinen wahren literarischen Wert, die historischen Angaben hingegen sind von grossem Interesse. Letzten Endes gehört das Werk zu den unechten Memoiren, die derzeit sehr verbreitet waren. Die »Mémoires« hatten sowohl in Frankreich als auch Ungarn einen sehr grossen Erfolg. Im Laufe des XVIII. und am Anfang des XIX. Jahrhunderts wurden sie in Ungarn auf lateinisch und ungarisch übersetzt und trugen zusammen mit den Memoiren des Fürsten Rákóczi, des Helden des Freiheitskampfes von 1703—1711, zur Erweckung des nationalen Gefühles und Unabhängigkeitsgeistes.

JÓZSEF MÁTYÁSI

L. Terbe

József Mátyási (1765—1849) war ein talentierter, doch bisher nicht genügend gewürdigter Dichter der dem Freiheitskampf von 1848/49 vorangehenden Zeit. Die Abhandlung bestimmt den Platz des Dichters unter den zeitgenössischen Schriftstellern.

DIE MAKÓER JAHRE VON GYULA JUHÁSZ

I. Császtrvay — L. Péter

Juhász Gyula (1883—1937), eine der grössten Gestalten der ungarischen Lyrik des XX. Jahrhunderts, war zwischen den Jahren 1913 und 1917 und Lehrer in Makó, das neben Szeged, seiner Heimatstadt, liegt. Die Abhandlung stellt die in Makó verbrachten Jahre des Dichters dar. Während dieser Zeit brach der erste Weltkrieg aus. Gyula Juhász betrachtete den russischen Feldzug eine Zeitlang als einen Freiheitskampf gegen die Gewaltherrschaft des Zaren, als die Rache für die Unterdrückung der Revolution von 1848. Doch sieht er bald (bereits Ende 1914) die schrecklichen Leiden und die Ziellosigkeit des Krieges und wendet sich in seinen Schriften immer mehr dagegen, 1917 siedelt er endgültig nach Hause, nach Szeged. Die Wirkung der Makóer Jahre auf seine Weltanschauung zeigt sich in seinen von da an geschriebenen pazifistischen Gedichten und Leitartikeln, sodann in seiner politischen Tätigkeit und fortschrittlichen, revolutionären Publizistik zur Zeit der ungarischen bürgerlichen und Proletarrevolutionen (1918/19) in Szeged.

KLEINERE MITTEILUNGEN

A. Komlós: Ady und »A Hét« (Die Woche)

Die Mitteilung bespricht die Verbindung von Endre Ady, dem grössten ungarischen Lyriker des XX. Jahrhunderts, mit der von József Kiss redigierten Zeitschrift »A Hét«.

I. Botár: Neuere Angaben über das Leben von Ferenc Dávid.

Die Mitteilung liefert einige wertvolle Angaben zur Biographie von Ferenc Dávid, dem bedeutendsten antitrinitarischen Schriftsteller der ungarischen Reformation im XVI. Jahrhundert. Die neueren Daten erhellen die Geschichte der in Wittenberg verbrachten Universitätsjahre von Ferenc Dávid sowie die seines Priesteramtes in Kolozsvár und den Beginn seines antitrinitarischen Predigens. Ferenc Dávid wandte sich zuerst am 20. Januar 1566 gegen das Dogma der Trinität.

B. Takács: Csokonai und Ferenc Hunyadi

DISKUSSION

J. Győry: János Horváth, Stilprobleme unserer lateinischen Literatur der Arpadenzeit

J. Horváth: Bemerkungen zu János Győrys Besprechung

M. Rubinyi: Zu den Schriftstellerporträts von Mikszáth (Antwort an Gyula Bisztray)

ARCHIV

M. Móricz: Aufzeichnungen von Zsigmond Móricz aus dem Jahre 1905

F. Végh: Ein verschwundener Cupido — Variante

L. Mártonvölgyi: János Arany's unbekannter Brief

L. Péter: Die zuerst erschienenen Gedichte von Gyula Juhász

RUNDSCHAU

- F. Jenei* : János Rimays sämtliche Werke
T. Klaniczay : Klára Garas : Die ungarische Malerei im XVII. Jahrhundert
V. Gyeis : Alte ungarische Lustspiele
I. Fenyő : József Kármáns ausgewählte Werke
I. K. Horváth : Róbert Falus, Sophokles
Frau E. Mátyusz—Császár : Bericht über die erste permanente Ausstellung des Landesmuseums der Theatergeschichte

MÉMOIRES CONCERNANT ATTILA JÓZSEF

F. Hont

L'auteur fit connaissance du jeune poète à Szeged en 1922. La première partie des Mémoires publiée ici se rapporte aux années de Szeged et de Budapest. Les mémoires concernant leur séjour à Paris seront publiés dans la deuxième partie.

LES LECTURES DE FRANÇOIS II. RÁKOCZI DANS LA PRISON DE LA FORTERESSE DE WIENERNEUSTADT

B. Zolnai

Le prince François II. Rákoczi (1676—1735), plus tard souverain de la Transylvanie et héros de la Transylvanie et héros de la guerre d'indépendance de 1703—1711, fut arrêté en 1701 par la Cour de Vienne et, accusé de haute trahison, emprisonné dans la forteresse de Wienerneustadt, d'où, après six mois d'emprisonnement, il s'évada pour gagner la Pologne. Une liste fut dressée de ses livres, qu'il avait laissés dans la prison. Il est à regretter que cette liste ne soit pas complète et que, par conséquent, il est difficile, et dans certains cas même impossible, d'établir l'identité des livres. Il n'y a pas de doute que le jeune Rákoczi témoignait un vif intérêt aux questions se rapportant à la théorie de l'État (voir *Télémaque* de Fénelon, Gracian, Sénèque), à l'histoire mondiale (Tacite, *Vita Caroli V.*, *Historia Anglica*, *Hist. des römischen Reichs*), à l'histoire de l'Église (un ouvrage en deux tomes en langue allemande, *Tractat von Tempelherren*), à la géographie (*Voyage d'Italie*). Il est à remarquer la présence des belles lettres (*Les Ruses innocentes*, *Mélange de poésies*, *Cleopatra*). A ce moment là la vie du grand monde était encore plus familier à Rákoczi. (Les livres lus dans le temps où il vivait en hermite chez les camaldules de Grobois auprès de Paris témoignent d'une autre inspiration, à savoir janséniste.)

Son intérêt à la géométrie se manifestait déjà au cours de son séjour funeste à Wienerneustadt (*Euclide*, *Tractatus Geometriae*, *Curs von der Architectur*), et dans les années de son émigration, après 1715, il s'occupe d'une façon plus intense des sciences naturelles.

LES MÉMOIRES HISTORIQUES DE NICOLAS BETHLEN

B. Köpeczi

En 1736, furent publiés à Amsterdam (en vérité à Rouen) les «Mémoires historiques du Comte Betlem-Niklos, contenant l'Histoire des derniers Troubles de Transylvanie». La présente étude se propose de déterminer l'auteur de cet ouvrage, le genre littéraire auquel il appartient, ses sources et l'authenticité de ses données. Se basant sur des documents tirés des archives et des bibliothèques de France et de Hongrie, elle soutient que l'auteur Coq de ces Mémoires fut un certain abbé Dominique Révérend (1684—1734) et son éditeur, Le de Villeroy. La première partie de l'ouvrage contient le récit d'une intrigue amoureuse, la seconde raconte l'activité diplomatique de Révérend qui séjourna en Transilvanie à partir

de 1677 en qualité d'agent de Louis XIV. L'histoire galante n'a pas de valeur littéraire proprement dite, par contre, les données historiques présentent un grand intérêt. L'ouvrage fait partie, en dernière analyse, des mémoires apocryphes très répandus à cette époque. Les Mémoires remportèrent un très vif succès en France et en Hongrie. En Hongrie, ils furent traduits en latin et en hongrois au cours du XVIIIe et au début du XIXe siècle et contribuèrent, avec les Mémoires du Prince Rákóczi, héros de la guerre d'indépendance de 1703—1711, au réveil du sentiment national et de l'esprit d'indépendance.

JÓZSEF MÁTYÁSI

L. Terbe

József Mátyási (1765—1849) poète doué, qui vivait dans les années précédant la guerre d'indépendance de 1848—49, ne fut pas apprécié à sa valeur. L'étude détermine sa place parmi ses contemporains.

LES ANNÉES DE GYULA JUHÁSZ A MAKÓ

I. Császtvay—L. Péter

Un des plus grands représentants de la poésie lyrique hongroise du XXe siècle Gyula Juhász (1883—1937), était professeur à Makó, ville située auprès de sa ville natale Szeged, entre 1913 et 1917. La présente étude est consacrée aux années de Makó. C'était au cours de ses années qu'éclata la première guerre mondiale. Dans les premiers mois de la guerre Gyula Juhász voyait dans la campagne contre la Russie une guerre d'indépendance contre le despotisme du tsarisme, la vengeance pour la répression de la révolution de 1848. Mais bientôt (déjà vers la fin de 1914) il aperçoit les terribles souffrances causées par la guerre, l'inutilité de celle-ci, et se prononce toujours avec une énergie croissante contre la guerre. En 1917 il s'établit définitivement à Szeged. La conception du monde qu'il s'est faite au cours des années de Makó se manifeste dans ses poésies pacifistes et édificatoires ainsi que dans son rôle politique qu'il joue à Szeged au temps des révolutions hongroises bourgeoise et prolétarienne (1918—1919) et dans sa carrière de publiciste progressiste et révolutionnaire.

PUBLICATIONS COURTES

A. Komlós : *Ady et «A Hét» (La Semaine)*

L'étude présente les relations entre le plus grand poète lyrique hongrois du XXe siècle Endre Ady et la périodique «A Hét» rédigée par József Kiss.

I. Botár : *Données nouvelles à la vie de Ferenc Dávid*

La présente étude contient de précieuses contributions à la biographie de l'écrivain antitrinitaire le plus important de la réformation hongroise du XVIe siècle Ferenc Dávid. Ces données se rapportent aux années universitaires à Wittenberg, à la période pendant laquelle il était pasteur à Cluj et commença son activité de prédicateur antitrinitaire. Son premier sermon contre la sainte Trinité F. Dávid prononça le 20 janvier 1566.

B. Takács : *Csokonai et Ferenc Hunyadi*

DISCUSSION

J. Győry : János Horváth, Les problèmes du style de notre littérature en langue latine à l'époque des Árpáds.

J. Horváth : Remarques sur le compte rendu de János Győry.

M. Rubinyi : Remarques sur les Portraits d'Écrivains par Mikszáth (Réponse à Gyula Bisztray)

DOCUMENTATION

M. Móricz : Les notes de Zsigmond Móricz faites en 1905

F. Végh : Une variante disparue de Cupido

L. Mártonvölgyi : Une lettre inconnue de János Arany

L. Péter : Les premiers poèmes publiés de Gyula Juhász

REVUE

F. Jenei : Les oeuvres complètes de János Rimay.

T. Klaniczay : Klára Garas, La peinture en Hongrie au XVIIème siècle.

V. Gyenis : Anciennes comédies hongroises.

I. Fenyő : Oeuvres choisies de József Kármán.

I. K. Horváth : Róbert Falus, Sophocle.

Mme. E. Mátyusz-Császár : Compte rendu sur la première exposition permanente du Musée National de l'Histoire du Théâtre

HIBAIGAZÍTÁS:

Folyóiratunk 1955/2. számában a 202. lapon József Attila „Kínos, szögletes műlások” c. versébe nyomdahiba következtében került a „Livia” név.

A vers 13. sora helyesen tehát: „Vonom — viszem a téli mennyek”,

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Szöllősy Károly

A kézirat beérkezett: 1955. VI. 25. — Példányszám: 800. — Terjedelem: 11 1/2 (A/5) ív

36862/55 Akadémiai Nyomda — Felelős vezető: ifj. Puskás Ferenc

Ára: 12,— Ft

Előfizetés egy évre: 40,— Ft

A szerkesztőségnek beküldött és a következő számokban megjelenő írások:

I. Régi magyar irodalom

Korompay Bertalan: Adalékok és jegyzetek a Toldi-mondáéhoz.

Koltay-Kastner Jenő: A Königsbergi Török kérdéséhez.

Perjés Géza: Új adatok és szempontok az ál-kuruc balladák vitájához.

Busa Margit: Egy ismeretlen színjáték.

Benda Kálmán: Alvinczi Péter kassai prédikátor történeti feljegyzései.

Csáji Pál: Irodalmi emlékek az 1753-i parasztfelkelésről.

Perényi László: A László-legenda Oroszországban.

Wittman Tibor: A polgári irányú magyar kultúra egyik úttörő alkotása: az Európa varietas.

Stoll Béla: Kisebbségi adatok.

Horváth János: Legrégibb magyarországi latin verses emlékeink.

Hankiss János: Zrínyi Miklós az opera bölcsőjénél.

V. Kovács Sándor: Garázda Péter.

Kiss Kornél: A Szigeti Veszedelem versszakainak számaról.

Vág Sándor: Krózus néma fiának parabolája az irodalomban.

Horkay László: Palocsay kuruc generális versei.

II. Felvilágosodás és reformkor

Juhász Géza: Csokonai Árpádiásza.

Pukánszky Kádár Jolán: Csokonai Doctorandusa

Segesváry Viktor: Zilai Sámuel levelei Ráday Gedeonhoz.

Kókay György: A bécsi Magyar Hírmondó története.

Dénes Szilárd: Arany Jánosnak a ványai juhbehaj-tas c. ifjúkori verses kronikájáról.

Markó Árpád: Egy elfelejtett írókatona (Jakkó László).

Terbe Lajos: A Gulyásnóta története.

Németh Balázs: Batsányi három levele Ráday Gedeonhoz.

Dévényiné Somoshegyi Anna: Kemény Zs: Özvegy és lánya.

Scheiber Sándor: Adatok Arany János ifjúkori olvasmányaihoz.

Scheiber Sándor: Arany János németnyelvű tankönyv-bírálat.

László József: Iratok a Vörösmarty halálával kapcsolatos események történetéhez.

Bisztray Gyula: A magyarországi cenzura története.

Rózsa György: Kazinczy Ferenc a művészetben.

Malyusz Elemérné: Polgári-torradalmi eszmék és az első magyar színtársulat műsora.

III. A XIX. század második fele és a XX. század irodalma.

Dezsényi Béla: Kossuth publicisztikai munkássága az emigrációban.

Gergely Gergely: Tolnai Lajos irodalmi nézetel.

Németh G. Béla: A századvégi nyelvészvitához.

Dénes Szilárd: Emlékezés Móricz Zsigmondról.

Vincze Géza: Ady Reviczkyről.

Bisztray Gyula: Babits fogarasi éve.

Belia György: Babits Mihály Baján.

Pásztor József: Juhász Gyula három ismeretlen kéz-irat.

Kosztolányi Dezsőné: Egy írtok tiszte.

Péter László: Juhász Gyula elfelejtett makói versei.

Kiss Ferenc: József Attila verselése.

Szűcs Éva: Három Ismeretlen Ady-vers.

Ungár Ivett: Halász Gábor.

Földes Anna: Móra Ferenc tevékenysége 1918—19-ben.

Dobossy László: A zimmerwaldisták francia nyelvű folyóirata és a háborúellenes magyar költészet

Fallenbüchl Zoltán: Móricz levelek.

Fahidy József: József Attila egy verskézirata.

Kiss Ferenc: Vitacikk József A. verseléséről.

H. Fekete Péter: Arany János birtokvásárlása.

Kovács Kálmán: Az ember tragédiájáról.

TARTALOM

<i>Hont Ferenc</i> : Visszaemlékezések József Attilára	275
<i>Zolnai Béla</i> : Rákóczi bécsújhelyi olvasmányai	288
<i>Köpeczi Béla</i> : Bethlen Miklós francia emlékiratai	296
<i>Terbe Lajos</i> : Mátyási József	305
<i>Császtvay István—Péter László</i> : Juhász Gyula makói évei (1913=1917)	319

Kisebb közlemények

<i>Komlós Aladár</i> : Ady és A Hét	334
<i>Botár Imre</i> : Újabb adatok Dávid Ferenc életéhez	337
<i>Takács Béla</i> : Csokonai és Hunyadi Ferenc	339

Vita

<i>Győry János</i> : Horváth János: Árpádkori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái	340
<i>Horváth János</i> : Megjegyzések Győry János könyvismertetésére	349
<i>Rubinyi Mózes</i> : Mikszáth Írói Arcképeihez	365

Adattár

<i>Móricz Miklós</i> : Móricz Zsigmond az újságírásról, újságírókról ..	366
<i>Végh Ferenc</i> : Egy eltűnt Cupido-variáns	375
<i>Mártonvölgyi László</i> : Arany János ismeretlen levele	377
<i>Péter László</i> : Juhász Gyula első megjelent versei	378

Szemle

<i>Jenei Ferenc</i> : Rimay János összes művei	379
<i>Klanczay Tibor</i> : Garas Klára: Magyarországi festészet a XVII. században	382
<i>Gyenis Vilmos</i> : Régi magyar vígjátékok	386
<i>Fenyő István</i> : Kármán József válogatott művei	391
<i>Horváth István Károly</i> : Falus Róbert: Sophoklés	392
<i>Mályuszné Császár Edit</i> : Beszámoló az Országos Színháztörténeti Múzeum első állandó kiállításáról	395

*

<i>Idegennyelvű tartalommutató</i>	398
--	-----